

Krystian Hartmann

TAKSONOMIA

PSYCHOLEKSYKALNA

emocji

Wydawnictwo Academicon

w wykazie wydawców MNiSW [120 pkt]!

Zapraszamy **AUTORÓW** monografii, prac doktorskich, habilitacyjnych i innych prac naukowych, popularnonaukowych i dydaktycznych do wydania książki w **nowoczesnym wydawnictwie**.

Zapraszamy także do współpracy wydawniczej **REDAKTORÓW** czasopism, serii wydawniczych i prac zbiorowych.

Publikuj
z nami
w open
access!

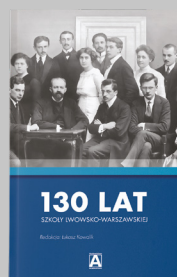
www: wydawnictwo.academicon.pl, omp.academicon.pl
e-mail: wydawnictwo@academicon.pl
tel.: 603 072 530

Wydawnictwo
A
Academicon

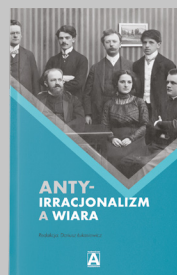
POLECANE

Anna Brożek,
Jacek Jadacki
Złota epoka
filozofii
we Lwowie

Red.: Łukasz
Kowalik
130 lat Szkoły
Lwowsko-
-Warszawskiej

Red.: Dariusz
Łukasiewicz
Antyirrationalizm
a wiara

Anna Brożek
Światło rozumu
i odruchy serca
Szkoła Lwowsko-
-Warszawska
wobec wojny

www: ksiegarnia.academicon.pl
e-mail: ksiegarnia@academicon.pl
tel.: 603 072 530

TAKSONOMIA PSYCHOLEKSYKALNA *emocji*

Seria	Tom
MONOGRAFIE PSYCHOLOGICZNE	2

TAKSONOMIA PSYCHOLEKSYKALNA *emocji*

Krystian Hartmann

Lublin 2026

Recenzent: dr hab. Włodzimierz Strus, prof. UKSW

Przygotowanie wydawnicze:

Studio DTP Academicon | dtp.academicon.pl | dtp@academicon.pl

Redaktor prowadząca: Monika Pecyna

Redakcja językowa: Anna Wewior

Korekta: Iwona Joć-Adamkiewicz

Projekt okładki i stron tytułowych: Marta Szajdzińska

Skład i łamanie: Paulina Repeć, Marta Szajdzińska

© Copyright by Wydawnictwo Academicon, Lublin 2026

ISBN [e-book]: 978-83-67833-46-2

DOI: [10.52097/acapress.9788367833455](https://doi.org/10.52097/acapress.9788367833455)

Publikacja sfinansowana przez Uniwersytet Komisji Edukacji Narodowej w Krakowie.

Wydawca: Wydawnictwo Academicon

ul. H. Modrzejewskiej 13, 20-810 Lublin

tel.: 603 072 530

e-mail: wydawnictwo@academicon.pl

www.wydawnictwo.academicon.pl; omp.academicon.pl

Księgarnia online: ksiegarnia.academicon.pl

Spis treści

Wstęp	9
1. Emocje	13
1.1. Kształtowanie się pojęcia emocji	14
1.2. Elementy definicji emocji w nauce	15
1.3. Brak konsensusu w definicji emocji	17
1.4. Definicje deskryptywne i preskryptywne emocji	20
1.5. Emocja a pokrewne konstrukty psychologiczne	21
1.5.1. Afekt	21
1.5.2. Nastrój	23
1.5.3. Uczucie	23
1.5.4. Stan emocjonalny	25
1.5.5. Podsumowanie różnic pomiędzy emocją a innymi konstruktami	26
1.6. Próby zdefiniowania emocji	28
1.6.1. Ujęcie filozoficzne	29
1.6.2. Ujęcie ewolucyjne	31
1.6.3. Ujęcie fizjologiczne	34
1.6.4. Ujęcie poznawcze	36
1.6.5. Ujęcie społeczne	38
1.6.6. Ujęcie neurobiologiczne	41
1.6.7. Ujęcie językowe	43
1.7. Podsumowanie	45
2. Kategoryzacja emocji	53
2.1. Emocje podstawowe i złożone	54
2.1.1. Emocje podstawowe	55
2.1.2. Emocje złożone	61
2.2. Klasyfikacja bazująca na wymiarach	63
2.2.1. Ewaluacja jako podstawa kategoryzacji emocji	64
2.2.2. Klasyfikacje 2-wymiarowe	65
2.2.3. Klasyfikacje 3-wymiarowe	69
2.2.4. Klasyfikacje 4-wymiarowe	72
2.3. Kategorie czy wymiary?	75
2.4. Rola języka w klasyfikacji emocji	76
2.4.1. Zalety wykorzystania języka do badań nad emocjami	77

6 ♦ Spis treści

2.4.2. Ograniczenia języka jako narzędzia klasyfikacji emocji	79
2.5. Podsumowanie	81
3. Badania psycholeksykalne jako metoda taksonomii naukowej	83
3.1. Atrybuty badań leksykalnych	85
3.2. Pozycjonowanie epistemologiczne badań leksykalnych	86
3.3. Podejścia w badaniach leksykalnych	88
3.4. Procedura badań jakościowych	91
3.5. Etap ilościowy badań leksykalnych	93
3.5.1. Perspektywa samoopisu i opisu innych	94
3.5.2. Elementy wymagające kontroli w badaniach opisu innych	95
3.5.3. Różnice międzypięciove w strukturach leksykalnych	97
3.5.4. Rodzaje danych: surowe i ipsatyzowane	98
3.5.5. Problem wieku respondentów w badaniach leksykalnych	100
3.5.6. Typowa procedura badań ilościowych w badaniach leksykalnych	101
3.6. Zalety badań leksykalnych	105
3.6.1. Reprezentatywność próby leksykonu	105
3.6.2. Wskazanie różnic indywidualnych i kulturowych	108
3.7. Ograniczenia badań leksykalnych	109
3.7.1. Kontekst użycia deskryptora	109
3.7.2. Ograniczenia percepcyjne	110
3.8. Kategorie różnic indywidualnych w badaniach leksykalnych	111
3.8.1. Struktura cech osobowości	111
3.8.2. Kategorie pozaosobowościowe	116
3.9. Potencjał podejścia leksykalnego w taksonomii emocji	118
3.9.1. Emocja jako różnica indywidualna	119
3.9.2. Emocja: cecha czy stan?	119
3.9.3. Historia badań leksykalnych nad stanami, afektem i nastrojem	123
3.10. Badania leksykalne a opracowanie modelu teoretycznego	126
3.11. Podsumowanie opisu badań leksykalnych	128
4. Cele badań	131
4.1. Pytania badawcze	131
4.2. Strategia badań	134
5. Metoda badań własnych	137
5.1. Operacjonalizacja zmiennych	137
5.1.1. Lista deskryptorów emocji języka polskiego	138
5.1.2. Pomiar emocji, nastroju i afektu	143
5.1.3. Pomiar struktury leksykonu cech osobowości	148
5.2. Próba	152
5.3. Procedura badań	154
5.4. Strategia analizy danych	155
6. Wyniki badań	159
6.1. Wyniki badań ilościowych	159
6.1.1. Samoopis emocji	161
6.1.2. Postrzeganie emocji innych osób	201

7. Dyskusja wyników	237
7.1. Leksykalna struktura emocji	238
7.2. Leksykalna struktura emocji a dotychczasowe klasyfikacje emocji, nastroju i afektu	245
7.2.1. Leksykalna struktura emocji a 6 emocji głównych	245
7.2.2. Leksykalna struktura emocji vs afekt	247
7.2.3. Leksykalna struktura emocji a nastrój	249
7.2.4. Leksykalna struktura emocji a kategorii uczuć	250
7.3. Struktura leksykonu emocji a leksykon osobowości	252
7.3.1. Struktura leksykonu emocji vs osobowości w języku polskim	252
7.3.2. Struktura leksykonu emocji a międzyjęzykowa struktura osobowości	254
7.4. Propozycja klasyfikacji emocji na podstawie badań leksykalnych	255
7.5. Ograniczenia badań własnych	257
7.6. Perspektywy dalszych badań	259
Zakończenie	263
Bibliografia	265
Spis tabel	303
Spis rysunków	305
Spis załączników	307
Załączniki	309
Streszczenie	335
Summary	339

Wstęp

O emocjach w sensie naukowym mówi się od około XVIII wieku (Dixon, 2012; LeDoux, Hofmann, Palatino, 2018). Mimo tak długiej refleksji naukowców nad tym, czym jest emocja, oraz pomimo wzrostu zainteresowania naukowców emocjami w ostatnim czasie (Frijda, 1988; Izard, 2010), w rozważaniach teoretycznych skoncentrowanych na sformułowaniu jej uniwersalnej definicji wciąż nie osiągnięto pełnego konsensusu (Izard, 2007; van Kleef, 2016; Workman, Reader, 2014). Ponadto brak definicji emocji utrudnia ich taksonomię. W zależności od przyjętych kryteriów w literaturze występuje wiele opisanych sposobów na klasyfikację emocji. Stosunkowo najbardziej popularny jest podział na emocje: (1) podstawowe lub złożone oraz (2) kategoryjne lub wymiarowe, przy czym należy mieć na uwadze, że możliwe jest również spojrzenie na emocje z perspektywy konkretnego ujęcia teoretycznego, np. ewolucyjnego (np.: Al-Shawaf, Conroy-Beam, Asao, Buss, 2016; Darwin, 1873; Nesse, Ellsworth, 2009), społecznego (np.: Mesquita, Boiger, 2014; Parkinson, 1996) czy neurobiologicznego (np.: Adolphs, Anderson, 2018; Panksepp, 1998; Papez, 1937).

Podobna trudność klasyfikacyjna do lat osiemdziesiątych XX wieku miała miejsce w dyskusji na temat struktury cech osobowości (Eysenck, 1991), w której to względny konsensus taksonomiczny osiągnięto za sprawą podejścia leksykalnego (np.: Ashton, Lee, 2005; de Raad i in., 2014; Saucier, Srivastava, 2015). Zgodnie z jego założeniem wszystkie najważniejsze różnice indywidualne – a zaliczona do nich może być również emocja (Izard, 2011; Levenson i in., 2016; Montag, Panksepp, 2017) – zostały zakodowane w języku naturalnym (Goldberg, 1981). Tym samym możliwe jest odnalezienie istotnych różnic międzyosobowych za sprawą analizy języka, jakim ludzie posługują się do opisu siebie oraz innych. Może się tak stać, ponieważ cechy, które uznane są

za ważne, posiadają więcej etykiet werbalnych niż cechy nieistotne. Zatem dzięki analizie współwystępowania ze sobą określonych słów potencjalnie możliwe jest wskazanie kluczowych elementów opisywanej różnicy indywidualnej.

Obecnie – według najlepszej wiedzy autora – w żadnym innym języku niż polski nie została przeprowadzona taksonomia emocji zgodna z podejściem psycholeksykalnym. Celem głównym niniejszej monografii jest więc przedstawienie takiej taksonomii w języku polskim oraz wskazanie jej powiązań z popularnymi modelami emocji, uczuć, nastroju, afektu i osobowości. Ponadto w pracy tej zostanie zaprezentowana propozycja klasyfikacji emocji w oparciu o podejście leksykalne. Opracowane zostały w niej również dwa narzędzia psychometryczne służące do pomiaru emocji w zależności od perspektywy opisu.

Bardziej szczegółowe rozważania teoretyczne na temat historii pojęcia „emocja” oraz jego definicji zostały umieszczone w rozdziale pierwszym. Został tam zawarty również opis różnic oraz podobieństw pomiędzy terminem „emocja” a terminami pokrewnymi, takimi jak „afekt”, „nastrój”, „uczucie” czy „stan emocjonalny”, a także próba wizualizacji zakresów dla wymienionych pojęć. Rozdział ten w swoim podsumowaniu zawiera propozycję wieloaspektowej definicji emocji, w której uwzględnione zostały ich kluczowe elementy według każdego z ujęć teoretycznych omawianych w ramach rozdziału.

Rozdział drugi omawia najbardziej popularne sposoby klasyfikowania emocji, ujmując zarówno podejście wymiarowe, jak i kategoryjne; wskazano również elementy potencjalnie je łączące. Rozdział ten zawiera ponadto omówienie zalet oraz ograniczeń wykorzystania języka w opracowaniu klasyfikacji emocji.

W rozdziale trzecim zostało szerzej opisane założenie leksykalne wraz z podkreśleniem mocnym punktów badań leksykalnych oraz jego ograniczeń. Założenie to umieszczono w odpowiednim kontekście teoriopoznawczym; wskazano też typową procedurę przeprowadzania etapu jakościowego oraz ilościowego badań leksykalnych. Rozdział ten zawiera w sobie także opis rozróżnienia emocji w kontekście dylematu „cecha czy stan” oraz zbiór argumentów za możliwością wykorzystania założenia leksykalnego w badaniach nad taksonomią emocji.

Kolejny rozdział, czwarty, pokrótce wskazuje główne cele badań prezentowanych w niniejszej monografii wraz z krótkim opisem zastosowanej strategii. Natomiast rozdział piąty zawiera opis metody

badan własnych – w tym operacjonalizację zmiennych, opis procedury wyłonienia listy deskryptorów emocji w ujęciu restrykcyjnym oraz opis próby, procedury badań i strategii analizy danych.

Rozdział szósty zawiera wyniki badań własnych wraz z ich opisem, a także zestawienie ilościowe uzyskanej struktury leksykalnej emocji z wybranymi klasyfikacjami emocji, nastroju, uczuć, afektu oraz polskimi i międzyjęzykowymi leksykalnymi strukturami cech osobowości. W rozdziale tym wyniki wraz z opisem zostały przedstawione w podziale na perspektywę opisu postrzeganych emocji: samoopis lub opis.

W rozdziale siódmym została zawarta analiza wyników badań własnych. Znajduje się w nim opis uzyskanej struktury w kontekście zarówno dotychczasowych badań, jak i wykorzystanych w tych badaniach modeli teoretycznych oraz struktur leksykalnych cech osobowości. Ponadto ujęto w nim propozycję klasyfikacji emocji na podstawie uzyskanych wyników ilościowych oraz wskazano ograniczenia badań własnych i perspektywę przyszłych.

Podsumowując, w efekcie wykonanej analizy teoretycznej dokonano sformułowania definicji emocji zawierającej w sobie perspektywę wielu ujęć teoretycznych oraz stworzenie zbioru atrybutów kryterialnych emocji. Natomiast przeprowadzone badania doprowadziły do wskazania zbioru deskryptorów emocji spełniających wyłonięne kryteria, opisanie struktury leksykalnej emocji z perspektywy samoopisu i postrzeganych emocji oraz do przedstawienia propozycji klasyfikacji emocji na podstawie badań leksykalnych wraz z dołączonym do niej kwestionariuszem o zadowalających właściwościach psychometrycznych.

1. Emocje

Rozważania nad emocjami zostaną rozpoczęte od przyjrzenia się samemu pojęciu „emocja”. Nad jego zdefiniowaniem pochyłali się nie tylko psychologowie, ale również specjaliści z takich dziedzin, jak neuronauka, filozofia czy historia (Gross, 2008). Mimo tych wysiłków emocja wciąż pozostaje bez definicyjnego konsensusu (Frijda, 1988; Gasiul, 2007; Izard, 1993, 2010; Mulligan, Scherer, 2012; Reisenzein, 1983; Smith, Lazarus, 1990) i to bez względu na dziedzinę, która zajmuje się zbadaniem tego zjawiska (Mulligan, Scherer, 2012). Ponadto wiele z funkcjonujących definicji ma jedynie roboczy charakter (Doliński, 2004), a tworzenia ich nie ułatwia fakt, że można je konceptualizować na wiele sposobów (Dąbrowski, 2020). Wszystkie te rozbieżności dotyczą konstruktów, który pełni kluczową rolę w codziennym życiu, kształtując zarówno spostrzeganie rzeczywistości, jak i ludzkie reakcje (Gross, 2008), a mimo to naukowcy wciąż mają trudności z pełnym zrozumieniem ich działania (Lee, Irwin, 2018). Jednakże, mimo trudności w określeniu wyraźnych granic dla tego pojęcia, wyszukiwarki literatury naukowej zawierają w sobie wiele pozycji ze słowem „emocja” w tytule. Na przykład baza Cambridge University Press wykazała 1670 publikacji po wpisaniu hasła *emotion* i zawężeniu poszukiwań do ostatnich 10 lat (2011–2021)¹ oraz dyscypliny psychologia (książki, rozdziały w książkach, artykuły). Wyszukiwarka Web of Science dla artykułów z tego samego okresu po zawężeniu dyscypliny do psychologii oraz do artykułów empirycznych, przeglądowych i książek (lub rozdziałów)

¹ Analiza baz danych wykonana 13 września 2021 – należy się spodziewać, że przedstawione liczby będą większe podczas wykonywania identycznej analizy w przyszłości, ponieważ zostaną w niej uwzględnione publikacje dodane po wskazanej dacie, ale nadal w 2021.

wykazała 31 528 pozycji dla tego hasła. Baza Elsevier po wpisaniu *emotion* i zawężeniu wyników do wyżej wskazanych dat oraz dyscypliny, a także przy kontrolowaniu typu publikacji (artykuły przeglądowe, empiryczne i rozdziały w książkach) wykazała 8616 pozycji. Po wpisaniu badanego hasła oraz doprecyzowaniu dat jak powyżej (bez możliwości zawężenia do dyscypliny czy typu publikacji) w bazie Wiley Online Library pojawiło się 3340 wyników, z czego 3054 to artykuły naukowe, a 266 to książki. Natomiast baza Springer dla tego samego hasła, zakresu dat oraz dyscypliny wykazała 31 313 pozycji, z czego 18 214 to artykuły naukowe, 12 504 to rozdziały w książkach, a 595 to książki.

Ilość materiału na temat emocji dostępna w zasobach naukowych jest już poza zasięgiem przyswojenia przez jedną osobę, dlatego w prezentowanych badaniach zastosowano metodę kuli śniegowej, wychodząc od najczęściej cytowanych prac. Dla porównania, jeszcze w latach osiemdziesiątych XX wieku znacznie ciężiej było odnaleźć książkę lub czasopismo, które bazowały na empirycznych badaniach nad emocjami (Izard, 2010). Nie ma jednak pewności, czy każda z tych pozycji określa tę samą rzeczywistość psychologiczną. Można przypuszczać, że najpewniej tak nie było, biorąc pod uwagę wciąż powszechne, opisane dokładniej w dalszej części, trudności ze zdefiniowaniem emocji. Występują bowiem zarówno sytuacje, w których naukowcy używają różnych określeń do opisanie tej samej rzeczywistości, jak i sytuacje, w których to samo słowo służy do opisu czegoś innego (jak np. w przypadku terminu „afekt” – zob. 1.5.1].

1.1. Kształtowanie się pojęcia emocji

Termin „emocja” w literaturze sięga swoim początkiem XVII wieku, a według niektórych źródeł oficjalnie pojawił się w literaturze naukowej dopiero na przełomie XVIII i XIX wieku. Wcześniej był terminem kojarzonym raczej z koncepcjami, które dzisiaj nazwalibyśmy naiwnymi. W swoich odnotowanych oficjalnie początkach, zarówno jako słowo francuskie czy angielskie, termin ten kojarzony był z zaburzeniem równowagi fizjologicznej oraz zmianą zachowania. Słowo to – używane później jako naukowe – dotyczyło nie tylko psychologii, ale również medycyny, socjologii czy antropologii (Dixon, 2012).

Omawiając podejmowane do tej pory próby zdefiniowania emocji, należy mieć na względzie, iż te definicje będą się różnić między sobą

nie tylko ze względu na teorie, na których bazują, lecz również na okres historyczny czy kulturę, w której powstały (Sander, 2013). Na zmienne psychologiczne powinno się patrzeć nie tylko „tu i teraz”, lecz mieć na względzie również to, w jaki sposób ewoluowały (Cupchik, 2016). Na przykład na początku XX wieku w Stanach Zjednoczonych, z uwagi na dominację behawioryzmu, wszystkie elementy związane z szeroko pojętą emocjonalnością bywały stosunkowo często wyjaśniane za pomocą bodźców oraz popędów. Może to mieć związek z występującym po dziś dzień łączeniem emocji z motywacją (Devonis, 2019), i to pomimo faktu, iż wcześniej były one opisywane raczej jako niezależne konstrukty (Buck, 2019). Ponadto pod wpływem behawioryzmu emocje zdawały się czymś bezpodmiotowym, tzn. były rozpatrywane bez uwzględniania odczuwającego je człowieka. Obecnie coraz mocniej stają się centralnym punktem badań psychologów, ponieważ zawierają w sobie informacje o różnicach międzysobowych, takich jak np. preferowane wartości (Oatley, Parrott, Smith, Watts, 2011), przez co coraz mocniej oddalają się od klasycznie rozumianego behawioryzmu.

Problemem są również niejednoznaczne granice pojęć pokrewnych do emocji (jak np. uczucie, afekt – zob. 1.5]. Dodatkowo David Sander (2013) wskazuje, iż przez większość XX wieku wiele modeli emocji (np.: psychologiczne, filozoficzne, neurobiologiczne), zamiast czerpać od siebie nawzajem, rozwijało się niezależnie.

1.2. Elementy definicji emocji w nauce

Zanim przejdziemy do zdefiniowania emocji, trzeba powiedzieć, czego należy oczekiwać od definicji terminu naukowego. Definicja służy do możliwie krótkiego, ale i możliwie najbardziej pełnego określenia opisywanego przedmiotu. Samo słowo zaś pochodzi od łacińskiego *definire*, co tłumaczy się jako określać, ograniczać (Hajduk, 2007). Należy zwrócić uwagę, iż do definicji powinny zostać włączone tylko te cechy opisywanego przedmiotu, które są niezbędne, zasadnicze. Jednakże w przypadku, gdy opisywany przedmiot nie posiada takich cech, możliwe jest jego zdefiniowanie przez wskazanie cech dla niego charakterystycznych (Reisenzein, 2007).

Głównym przedmiotem niniejszej pracy jest definicja werbalna, a zatem taka, w której do opisanego wyrażenia używa się słów (Hajduk, 2007). Tak rozumiana definicja posiada w sobie

zawsze trzy osobne składniki: *definiendum* (część definiowana), *definiens* (część definiująca) oraz spójnik definicyjny. W zależności od relacji między *definiendum* a *definiens* wyróżniamy definicje równościowe (gdy spójnik definicyjny stawia znak równości pomiędzy *definiendum* a *definiens*) oraz nierównościowe (gdy nie występuje wspomniana wcześniej równość). Najbardziej odpowiednią definicją, w klasycznym jej rozumieniu, jest definicja równościowa pod względem treści, która to bezpośrednio nawiązuje do cech istotnych definiowanego elementu, takich jak: podanie genezy, struktury oraz funkcji (Hajduk, 2007).

W tym miejscu pojawia się pytanie, w jaki sposób naukowo zdefiniować emocję i czy w ogóle można to zrobić w sposób wystarczająco precyzyjny i konsensualny, by stała się podstawą badań naukowych (Scarantino, 2012). Według zebranych przez Carrola Izarda (2010) odpowiedzi pochodzących od 35 specjalistów od emocji wciąż w kontekście naukowym jest to konstrukt, który większość z nich uważa za niejasny i konieczny do bardziej precyzyjnego dookreślenia. Z drugiej strony, niektórzy wskazują, że precyzyjna, naukowa definicja emocji nie jest konieczna do owocnych badań i odpowiedniej komunikacji pomiędzy naukowcami z dziedziny. Na przykład w pracy nad definicją emocji Reiner Reizenzeina (2007) pojawia się sugestia, iż w celu opisu emocji wystarczy ogólne określenie przedmiotu badań, ponieważ w tym przypadku bardziej precyzyjna definicja może być niemożliwa do stworzenia. Jeszcze inni, np. Patrick Mollaret (2009), wskazują, iż definicje terminów psychologicznych powinny uwzględniać nie tylko aspekt słownikowy, ale również posiadać odniesienie do ich używania zgodnego z tym, jak dane słowo rozumiane jest w określonej społeczności.

Taki stan rzeczy zdaje się niejako „dawać przyzwolenie” na bardziej liberalne podejście do definicji emocji. A przecież odpowiednio precyzyjna definicja powinna stanowić podstawę taksonomii, którą to – z kolei – należy zweryfikować empirycznie (Jasielska, 2013). Z tego też powodu w niniejszej pracy podjęto próbę możliwie najbardziej dokładnego zdefiniowania emocji w świetle dotychczasowej wiedzy na ich temat, w maksymalnej zgodzie z przytoczoną na początku tej części definicją definicji, stworzoną przez Zygmunta Hajduka (2007).

1.3. Brak konsensusu w definicji emocji

W ciągu ostatnich 50 lat nastąpił znaczący przyrost badań nad emocjami (Frijda, 1988; Izard, 2010), w obrębie którego można wskazać wiele naukowych ujęć tego konstruktu. W latach osiemdziesiątych XX wieku, podczas analizy 92 definicji emocji, wykazano istnienie aspektów wtórnych (*secondary emphasis*) w każdej z nich (Kleinginna, Kleinginna, 1981). Oznacza to, iż właściwie każda przebadana definicja posiada „bazę”, czyli element wychodzący np. bezpośrednio z teorii, na której się opierała, jak również inne powiązane ze sobą elementy. Zatem – być może – niemożliwe jest przypisanie emocji tylko jednego źródła czy przejawu, a konieczne jest traktowanie jej jako złożonego, wieloaspektowego konstruktu. Taki stan rzeczy sugeruje m.in. Carroll Ellis Izard (2010), podkreślając ciągły rozwój złożonych definicji emocji. W tym samym tekście sugeruje on również, iż każdy badacz zajmujący się emocjami powinien zdawać sobie sprawę, że współcześnie liczba różnych znaczeń nadawanych wyrażeniu „emocja” w badaniach podkreślających różne jej aspekty stale wzrasta. Pozwala to przypuszczać, że problem z dojściem do konsensusu może wciąż się powiększać zamiast prowadzić do ujednoczonego stanowiska. Jednakże nie musi to wcale oznaczać definicyjnej pułapki, ponieważ wspomniana złożoność może stać się jednym z kryteriów uznania czegoś za emocję (Sander, 2013). Pośrednio sugerował to także wcześniej Nico Frijda (2008), uznając termin „emocja” za skrót służący do opisu zbioru zjawisk. Wieloaspektowość emocji zdaje się być coraz popularniejsza wśród naukowców. Na przykład przyjmuje się, że same emocje mogą być zarówno uwarunkowane biologiczne, jak i konstruowane na drodze interakcji społecznych (Gross, 2008).

Pomimo rosnącej tendencji do wielostronnego postrzegania emocji niektórzy wciąż sugerują, że istnieje tyle definicji emocji, ilu psychologów się o nią zapyta (Workman, Reader, 2014). Są także tacy, którzy uważają, iż cechą charakterystyczną emocji jest jej niedefiniowalność (Dixon, 2012). Ciężka do określenia liczba opublikowanych definicji emocji obrazuje trudność w stworzeniu jednego, satysfakcjonującego wszystkich badaczy, określenia tego zjawiska (van Kleef, 2016). W wyniku tego termin „emocja” używany jest przez naukowców w co najmniej kilku znaczeniach, do opisania różnych procesów (Izard, 2007). Taki nietypowy dla nauki stan rzeczy występuje mimo uznania emocji za jeden z głównych aspektów ludzkiego życia (Ortony, Clore, Collins, 1988).

W związku z tym naukowcy wciąż podkreślają konieczność stworzenia jasnej definicji emocji, która mogłaby stanowić fundament prowadzonych badań (Warnick, Laporte, Kalueff, 2011). Wydaje się to trudne do osiągnięcia ze względu na brak jednoznacznych kryteriów oraz powtarzające się w wielu tekstach naukowych pytanie o to, czym jest emocja (np.: Barrett, 2006a; Izard, 2010; James, 1884; Russell, 2009; Scherer, 2013; Warnick i in., 2011). Możliwie precyzyjne zawężenie pojęcia jest jednak koniecznością w nauce, ponieważ nie możemy opisywać konstruktów bez wiedzy, czym dokładnie jest oraz czym z całą pewnością nie jest (Beatty, 2019). Konieczność ta wciąż jest uwypuklana przez badaczy emocji, ponieważ, jak podkreślają, obecnie posiadana wiedza budzi wątpliwości nawet na podstawowym poziomie. A to m.in. za sprawą potencjalnego „złudzenia wiedzy” o tym, czym jest emocja w sensie naukowym (Russell, 2009). Wspomniane złudzenie może wynikać z postrzegania jej jako „jednostki”, podczas gdy w rzeczywistości na emocję składa się zestaw procesów, z których żaden nie jest z nią tożsamy (Scherer, 2001).

Dodatkową trudnością w osiągnięciu konsensusu definicyjnego jest fakt, że emocja może zawierać w sobie pewne nieuświadomione elementy, które z tego powodu trudno poddać weryfikacji naukowej. Kłopot sprawia także postawienie wyraźnych granic pomiędzy dwiema emocjami, na przykład ze względu na możliwość odczuwania dwóch lub więcej jednocześnie (Lee, Irwin, 2018). Brak jasności w definicji prowadzi często do serii nieporozumień pomiędzy badaczami oraz wielu niepotrzebnych dyskusji nad tym konstruktem (Mulligan, Scherer, 2012).

Istnieją również badacze, którzy wykazują, że stworzenie definicji emocji jest czymś niemożliwym lub niepotrzebnym. Na przykład proponują, by emocję zredukować do innych elementów, które się na nią składają. W konsekwencji nie widzą potrzeby jej definiowania (Duffy, 1941). Współcześnie podobne stanowisko zajmuje Reiner Reisenzein (2007), według którego niemożliwe jest stworzenie definicji emocji na podstawie badań empirycznych. Swoje stanowisko argumentuje brakiem sukcesu wielu poprzednich prób oraz krytykuje poszukiwanie nominalnej definicji emocji, nazywając te zabiegi nieracjonalnymi. Według niego każda definicja emocji zawiera w sobie presupozycje wynikające z teorii, na podstawie której jest tworzona. Każdą definicję emocji uważa za adekwatną wobec poprzedzających ją badań empirycznych, ale jednocześnie niewiele wnoszącą do osią-

gnięcia definicyjnego konsensusu. Istnieją również badacze, którzy twierdzą, że właściwie nie ma szans na osiągnięcie porozumienia w zakresie definicji emocji, zwłaszcza gdy weźmie się pod uwagę fakt, iż zainteresowanie tematem wykazują naukowcy z bardzo różnych dziedzin nauki. Interdyscyplinarność w kontekście emocji niesie za sobą zagrożenie nieporozumienia/rozbieżności, wynikające m.in. z odmiennych historii oraz zasad pracy różnych dyscyplin naukowych. Połączenie wielu dziedzin wraz z ich „warsztatem pracy” znacząco redukuje szanse na porozumienie (Mulligan, Scherer, 2012). Na to, że możliwości pomiaru emocji są złudzeniem, zwracała też uwagę Anna Wierzbicka (1999), pisząc, iż frazy takie jak „psychologia emocji” czy „operacyjna definicja emocji” tworzą mylne wrażenie istnienia emocji jako czegoś obiektywnego.

Samo słowo „emocja” w codziennym życiu sprawia wrażenie „bezproblemowego”, jednak możliwe, iż jest to jedynie subiektywne poczucie. Na ten fakt zwrócili uwagę już prawie 40 lat temu Beverley Fehr oraz James Russell (1984), pisząc: „wszyscy wiedzą czym jest emocja, dopóki nie poprosić o definicję. Wtedy okazuje się, że nikt tego nie wie” (s. 464)². Ponadto słowo to nie występuje we wszystkich językach świata (Wierzbicka, 1999). Z drugiej strony, brak etykiety werbalnej nie oznacza, że samo zjawisko nie występuje wśród użytkowników danego języka. Pomimo opisanych w literaturze różnic kulturowych czy językowych istnieje stosunkowo duża zbieżność terminów używanych do opisu podstawowych zjawisk psychologicznych wśród wszystkich ludzi, niezależnie od kultury czy języka (Mulligan, Scherer, 2012). Ponadto ludzie posiadają zdolność do etykietowania emocji oraz opisywania ich za pomocą metafor (Majid, 2012). Dzieje się to w każdym przebadanym do tej pory języku świata. Do tego zbioru zaliczają się również języki dawne, takie jak np. greka, łacina czy język hebrajski (Ogarkova, 2013). Tym niemniej, by badania nad emocjami wciąż się rozwijały, konieczne jest, aby naukowcy zajmujący się tematem osiągnęli porozumienie w zdefiniowaniu emocji (Lench, Flores, Bench, 2011), którego – jak wykazano powyżej – wciąż brakuje.

² Jeżeli nie podano inaczej, tłumaczenia terminów lub fragmentów tekstów obcojęzycznych pochodzą od autora niniejszej monografii.

1.4. Definicje deskryptywne i preskryptywne emocji

Emocja jest słowem, które bardzo mocno łączy się z osobistym doświadczeniem każdego człowieka. Dlatego też należy zwrócić szczególną uwagę, czy jest ono używane w kontekście naukowym czy potocznym. Z pierwszym podejściem wiąże się pojęcie definicji preskryptywnej. Definicja deskryptywna zaś odnosi się do potocznego rozumienia danego terminu. Sherri Widen i James Russel (2010) wskazują, iż dobra definicja preskryptywna powinna zawierać w sobie jak najbardziej precyzyjny opis tego, co możemy, ale też czego nie możemy uznać za emocję. Sugerują również możliwość istnienia połączeń pomiędzy tymi dwoma rodzajami definicji. Podają trzy prawdopodobne powody takiego stanu rzeczy. Pierwszy z nich to fakt, że ludowe koncepcje oparte są o naukę lub uzupełniane o zdobytą przez nią wiedzę. Ilustruje to na przykład taksonomię ryb, która zawierała w sobie delfiny, dopóki zwierzęta te nie zostały uznane przez naukę za ssaki. Według drugiego argumentu ludowe teorie dotyczące emocji należy uwzględniać w teoriach naukowych, ponieważ pełnią istotną (*causal*) rolę w ich doświadczaniu. Po trzecie natomiast, koncepcje naukowe często mają swoje źródło w koncepcjach naiwnych i te drugie wciąż są niekiedy używane przez naukowców.

Wizja ta jest zgodna z teorią rozwoju nauki, według której przejście od definicji deskryptywnej do preskryptywnej to cztery kroki (Moors, 2017). Pierwszym z nich jest stworzenie definicji roboczej – często bazującej na potocznym rozumieniu definiowanego zjawiska. W drugim kroku podejmowana jest pierwsza próba wyjaśnienia poprzez łączenie opisywanego zjawiska z wyjaśniającym je faktem. Z kolei w trzecim kroku wyjaśnienie to testowane jest empirycznie. W sytuacji kiedy w kroku trzecim uzyska się wystarczająco mocne dowody, można przejść do kroku czwartego – tworzenia definicji naukowej, w której zawarte są precyzyjne granice pojęcia. Jednakże Widen i Russell (2010) podkreślają wyraźnie, iż definicja deskryptywna nie jest wystarczająca do stworzenia kompletnej definicji preskryptywnej, ponieważ naukowcy nie powinni ograniczać się wyłącznie do założeń psychologii naiwnej.

Według Widena i Russella (2010) niektórzy naukowcy dopuszczają możliwość „odejścia od naiwnej koncepcji, ale nie za daleko” (s. 378). To stanowisko już samo w sobie – ze względu na swoją nieprecyzyjność – jest w opozycji do naukowego podejścia i wzmaga sceptycyzm. Można też spotkać się z poglądem, według którego w ogóle powinno

się porzucić naukową koncepcję emocji, ponieważ jest ona niemożliwa do zdefiniowania zgodnie z kryteriami naukowymi (Duffy, 1941; Gendron, 2010). Sugerowałoby to, że definiowanie emocji możliwe jest jedynie z perspektywy psychologii naiwnej. Tym niemniej w literaturze podkreślana jest konieczność głębszej naukowej klaryfikacji pojęcia „emocja”, ponieważ dopiero możliwie precyzyjna definicja stanowi punkt wyjścia dla badań naukowych (Warnick i in., 2011).

1.5. Emocja a pokrewne konstrukty psychologiczne

Trudność w jednoznacznym zdefiniowaniu emocji ujawnia się również za sprawą używania terminów bliskoznacznych do tego słowa w niejednolity sposób. Naukowcy wciąż podejmują próby stworzenia takiej definicji emocji, która możliwie zbliży ich do definicyjnego konsensusu. Jednakże podczas tych działań na drodze staje wspomniany brak precyzji. Przed badaczami stoi konieczność rozróżnienia m.in. pomiędzy emocją a nastrojem (Ekman, 1992), emocją a uczuciem (*feeling*) (Scherer, 2005) czy emocją a afektem (Myounghoon, 2017). W używaniu pojęć związanych ze sferą emocjonalną widoczne jest nie do końca precyzyjne posługiwanie się nimi, co można zobrazować cytatem pochodzącym z jednego z artykułów Russella (2003): „[...] co Thayer (1989) nazywał aktywacją (*activation*), co Watson i Tellegen (1985) nazywali afektem, co Morris (1989) nazywał nastrojem i co jest powszechnie nazywane uczuciem” (s. 148). Sytuacja ta niewiele się zmieniła przez prawie dwie dekady i do tej pory naukowcy nie są ze sobą zgodni w sposobie używania terminu „emocja”. Niekiedy używają go w kontekście uczuć (*feelings*), niekiedy zachowań (*behavior*), a czasem jeszcze w kontekście wielu stanów wewnętrznych (Adolphs, Anderson, 2018). Dlatego też definiowanie emocji, zaplanowane w tej publikacji, zostanie poprzedzone próbą uporządkowania granic terminów pokrewnych.

1.5.1. Afekt

Trudnością, z jaką przychodzi się zmierzyć podczas próby zdefiniowania afektu (*affect*), jest fakt, iż niektórzy z badaczy używają tego słowa zamiennie ze słowem „emocja” (*emotion*), podczas gdy inni traktują te

dwa zjawiska jako zupełnie inne (Quigley, Lindquist, Feldman-Barrett, 2014). Dodatkowo, na przykład Gerben van Kleef (2016) wskazuje na afekt jako na względnie stałą dyspozycję indywidualną, która pełni wobec emocji i nastroju rolę nadrzędną. Jednakże tak zdefiniowany afekt posiada wiele elementów wspólnych z pojęciem cechy, która zawiera w sobie względnie stabilną w czasie tendencję do określonych zachowań (VandenBos, 2015) i która to może być również rozpatrywana z perspektywy psychologii emocji jako skłonność do przeżywania określonej emocji (Izard, 2009). Zadania nie ułatwia wprowadzanie do literatury także innych, podobnych konstruktów, jak np. „czysty afekt” (*core affect*) – w odniesieniu do prostego, świadomie dostępnego odczuwania, które nie musi posiadać adresata (Russell, Feldman-Barrett, 1999). Widać zatem, iż w zależności od punktu wyjścia afekt może być czymś tożsamym z emocją, czymś zbliżonym do cechy lub też osobnym konstruktem.

Jaak Panksepp (2005) podkreśla trudność werbalnego opisu tego, czym jest afekt. Niemniej wyróżnił on przynajmniej trzy główne grupy tych zjawisk. Pierwsza z nich to afekty homeostatyczne, które powstają na skutek potrzeb organizmu wynikających z dążenia do utrzymania homeostazy, takich jak np. głód czy pragnienie. Druga z nich to afekty o charakterze sensorycznym, których przyczyną są zewnętrzne bodźce (np. smak czy dotyk). Afekty emocjonalne są zaś ściśle związane z aktywnością mózgową – wywołaną zazwyczaj przez zdarzenia pochodzące ze środowiska i odzwierciedlają pracę „emocjonalnych systemów operacyjnych”, które znajdują się w obszarze limbicznym.

Wśród psychologów afekt był również używany do określenia stanu nie mającego swojej bezpośredniej przyczyny w środowisku zewnętrznym i tym właśnie różniącego się od emocji (Quigley i in., 2014). Afekt to „właściwość każdego stanu psychicznego, który może zostać opisany jako przyjemny lub nieprzyjemny, łączący się z pewnym stopniem pobudzenia” (s. 220). Definicja ta jest zgodna z pewną obecną w literaturze tendencją do postrzegania afektu jako pojęcia szerszego niż emocja (VandenBos, 2015).

Jak wskazuje Kamil Imbir (2016a), niektórzy autorzy używają słowa „afekt”, by nazwać za jego pomocą te emocje, które są efektem procesu automatycznego, a więc pojawiają się bez udziału świadomości. Natomiast Gerald Cupchik (2016) zwraca uwagę na konieczność odróżnienia ocen afektywnych od poznawczych. Wskazuje on sądy poznawcze

(np. „myślę, że to był dobry film”) jako bazujące na określonych kryteriach, podczas gdy sądy afektywne (np. „bardzo lubię ten film”) są kształtowane poprzez osobiste preferencje. Niestety nie rozstrzyga to trwającej debaty, czy procesy afektywne są elementem procesów poznawczych czy jednak posiadają odmienną podstawę (Sander, 2013).

1.5.2. Nastrój

Stosunkowo jednoznacznie prezentuje się w literaturze rozróżnienie pomiędzy emocją a nastrojem. I to pomimo iż nastrojom poświęcono stosunkowo mniej badań (Scherer, 2013). Nastroje to stany o stosunkowo długim okresie trwania, które jednak nie mają bezpośredniego związku z konkretnymi wydarzeniami (Russell, 2003). Długość trwania stanu jest w przypadku nastroju kluczowym elementem weryfikacji, czy mamy do czynienia z nastrojem, czy emocją. Nastroje mogą trwać kilka dni lub nawet tygodni bez konkretnej przyczyny. Dodatkowo nastroje w porównaniu do emocji wiążą się z mniejszymi zmianami ekspresji emocjonalnej twarzy czy mniejszym pobudzeniem fizjologicznym (Nesse, Ellsworth, 2009); emocja jest więc krótsza i bardziej intensywna niż nastrój (Salovey, Mayer, 1990). Stosunkowo mniejsza intensywność nastroju w porównaniu do emocji może prowadzić również do trudności w jego określeniu lub doprecyzowaniu przy jednoczesnym trwałym wpływie nastroju na zachowanie (Myoungsoon, 2017). W taki sam sposób definiuje nastrój również Słownik Psychologii Amerykańskiego Towarzystwa Psychologicznego (VandenBos, 2015). Niemniej należy mieć na uwadze, że obecnie naukowcy bardziej niż 20 lat temu wskazują na wzajemne powiązania emocji i nastroju (Ekman, 2016).

1.5.3. Uczucie

Nie wszystkie pojęcia znajdujące się w literaturze zagranicznej posiadają swoje dosłowne, bezpośrednie odpowiedniki w literaturze polskiej. Dlatego dla utrzymania porządku poprzez polskie słowo „uczucia” w tym rozdziale rozumiane będzie angielskie *feelings*. Takie tłumaczenie jest zgodne z występującym w piśmiennictwie przedmiotu (np.: Brożyna-Reczko, 2017; de Lazari-Radek, 2018; Jędrzejko, 2013; Zawisławska, Falkowska, 2018).

Na przykład Wierzbicka (1999) wskazuje na uczucia jako na elementy, które nie mogą zostać przebadane oraz podkreśla, że badanie emocji również stwarza jedynie pozory obiektywności. Za tym złudzeniem według naukowcy stoją między innymi biologiczne podstawy badań nad emocjami, które wywołują wrażenie, że emocje da się zmierzyć, podczas gdy nie musi to być obiektywny pomiar. Takie stanowisko zdają się wspierać młodsze badania nad biologicznymi podstawami emocji, które również sugerują, iż przypisanie emocji do konkretnego obszaru w mózgu może sprawiać jedynie pozory zrozumienia mechanizmów odpowiedzialnych za reakcje emocjonalne (Adolphs, Anderson, 2018). Tym „złudzeniem obiektywizmu” Wierzbicka (1999) tłumaczy częstsze pojawianie się w literaturze badań nad emocjami niż uczuciami.

Wbrew pozorom w rozwiązaniu trudności związanych z odróżnieniem emocji od uczucia nie pomaga również złudzenie powszechnego rozumienia, czym jest emocja. I to nie tylko pod kątem biologicznym. W latach osiemdziesiątych XX wieku Beverley Fehr i James Russell (1984) sugerowali to, ukazując definicję emocji jako coś oczywistego – przynajmniej do czasu próby jej podania. W kontekście rozważań Wierzbickiej może to oznaczać, że używanie tego pojęcia wiąże się z możliwym u wielu badaczy emocji subiektywnym poczuciem rozumienia, czym ona jest, przy jednoczesnej trudności precyzyjnego określenia obszaru własnych badań. Brak konsensusu odnośnie definicji zarówno emocji, jak i uczuć nie pomaga w postawieniu jasnej granicy pomiędzy tymi dwoma pojęciami. Ze względu na te trudności możemy znaleźć stanowiska naukowe opowiadające się za traktowaniem tych dwóch terminów synonimicznie. Przykładem może być zdanie: „Zacznę od uczucia strachu, który jest jedną z podstawowych, najbardziej pierwotnych emocji” (Jakubowicz, 2015, p. 440) czy też fakt, że w podręczniku do psychiatrii dla studentów medycyny (Bilikiewicz, 1992/2004) pomiędzy emocją a uczuciem stawia się znak równości.

Polskie słowa „emocja” i „uczucie” nie są tożsame w powszechnym uzusie (Libura, 2000). Na dodatek za stanowiskiem rozdzielenia emocji oraz uczuć opowiadają się niektórzy badacze, także w odniesieniu do innych języków, w związku z czym podejmowano próby postawienia granicy między tymi dwoma pojęciami. Na przykład Kevin Mulligan i Klaus Scherer (2012) uważają termin „uczucie” za jeszcze mniej precyzyjnie zdefiniowany niż termin „emocja”, ale sugerują traktowanie

uczuć jako składowych emocji zamiast używania tych określeń jako synonimów. Jednakże mimo wielu wysiłków, by rozróżnić te dwa terminy, autorzy wielu prac naukowych wciąż posługują się nimi zamiennie. O zaprzestanie tej praktyki nawołują z kolei inni (Sander, 2013). Scherer (2013) opisuje różnicę między tymi terminami nieco dokładniej. Według niego uczucie odnosi się do doświadczenia pochodzącego z jednego źródła, podczas gdy emocja jest określeniem jednoczesnego doświadczenia bodźców płynących z wielu kanałów. Według *APA Dictionary of Psychology*³ (VandenBos, 2015) „[...] uczucia różnią się od emocji tym, że mają czysto mentalny charakter, podczas gdy emocje są stworzone, by zapewnić interakcję ze światem [zewnątrznym]” (s. 416).

1.5.4. Stan emocjonalny

Wiele definicji emocji zawiera w sobie stwierdzenie, że emocja to rodzaj stanu (np.: Quigley i in., 2014; Rolls, 2008; Verma, Tiwary, 2014). Trudności rodzi jednak odróżnienie stanu emocjonalnego od emocji. Niektóre prace zdają się nawet używać tych określeń zamiennie. Niemniej pojawiają się próby odróżnienia tych dwóch pojęć. Niektórzy opisują stan emocjonalny jako coś trwającego określony czas (*punctual*), podczas gdy emocje nie mają takiej właściwości. Zawsze posiadają początek oraz koniec, jednak wskazanie tych momentów jest trudniejsze niż w przypadku stanu (Mulligan, Scherer, 2012). Zorana Ivcevic oraz Jessica Hoffmann (2019) definiują stany emocjonalne jako „[...] relatywnie krótkie doświadczenia, które różnią się [między sobą – przyp. aut.] w zakresie oceny (pozytywne *vs* negatywne), aktywacji (niskie lub wysokie pobudzenie) oraz właściwości regulacyjnych (promowanie *vs* prewencja)” (s. 274). Stany emocjonalne mogą być rozumiane jako element emocji, co oznacza, że emocja może składać się z kilku zsynchronizowanych ze sobą stanów emocjonalnych (Scherer, 2013).

Być może kwestią doprecyzowującą, czym jest stan emocjonalny, jest podejście do niego nie jako do osobnego bytu, a rozpatrywanie go w postaci znanego już psychologii dylematu „cecha czy stan” (Chaplin, John, Goldberg, 1988). Wtedy przed przystąpieniem do pomiaru

³ Słownik psychologii wydany przez Amerykańskie Towarzystwo Psychologiczne.

emocji należy rozstrzygnąć, czy dokonuje się pomiaru emocji rozumianej jako stan (tu i teraz), czy rozumianej jako pewna w miarę stała w czasie tendencja do odczuwania określonego zbioru emocji częściej niż innego (cecha). Cecha jest właściwością, która ujawnia się w różnych, odmiennych okolicznościach (VandenBos, 2015). Drugim istotnym elementem, który pozwala nazwać coś cechą, jest jej stabilność w czasie (jeśli ktoś był pomocny miesiąc temu, to dzisiaj raczej też będzie). Patrząc na stany emocjonalne z tej perspektywy, należy mieć na względzie, że podzielenie słów opisujących emocje na te opisujące tylko stany oraz opisujące tylko cechy jest niemożliwe (Chaplin i in., 1988). Kryterium rozróżnienia jest więc nie słowo samo w sobie, a jego wykorzystanie do opisu sytuacji w perspektywie krótkoterminowej (stan) lub długoterminowej (cecha). Przykładem wykorzystania takiego podziału w praktyce diagnostycznej może być podejście do pomiaru lęku jako stanu oraz lęku jako cechy (Spielberger i in., 1971; Spielberger, Reheiser, 2004). Dokonując pomiaru stanu, należy mieć świadomość, że może on wynikać zarówno z jakiegoś konkretnego wydarzenia (np. oczekiwanie na wyniki egzaminu), jak i z powodu posiadanej cechy (np. czuję teraz lęk, ponieważ zazwyczaj czuję go w swoim życiu).

1.5.5. Podsumowanie różnic pomiędzy emocją a innymi konstruktami

Rozważając termin „emocja”, trzeba pamiętać o minimum czterech pojęciach, które niekiedy stosowane są względem niego synonimicznie. Pojęcia te, wskazane i opisane w niniejszym rozdziale, to: afekt, nastrój, uczucie i stan emocjonalny.

W trakcie podjętej tu próby zdefiniowania emocji oraz odróżnienia jej od czterech pozostałych wyrażenń zauważono, że afekt ma znaczenie szersze niż emocja, ponieważ dotyczy również m.in. opisu głodu czy pragnienia (Panksepp, 2005). Wśród badaczy istnieje raczej powszechna zgoda, że te stany nie zaliczają się do emocji (Frijda, 2008; Izard, 2011; Ogarkova, 2013). Traktowanie afektu jako pojęcia o większym zakresie (VandenBos, 2015) zdaje się być coraz bardziej powszechne w psychologii. Jest to zatem każdy stan psychiczny, który można opisać w wymiarze przyjemność–nieprzyjemność (Quigley i in., 2014). Wynika z tego bardzo ogólny wniosek: nie każdy

stan, który zostaje określony jako przyjemny lub nieprzyjemny, jest emocją.

Kluczowym elementem pozwalającym na odróżnienie emocji od nastroju zdaje się być czas trwania. Nastroje trwają dłużej niż emocje. Czas trwania tego pierwszego określa się raczej w dniach lub tygodniach. Przyjmuje się, że emocja trwa zawsze krócej niż ten czas (Russell, 2003). Kryteriami dodatkowymi mogą być mniej intensywne zmiany fizjologiczne oraz zmniejszona ekspresja emocjonalna twarzy w przypadku nastroju (Nesse, Ellsworth, 2009), jednak dla odróżnienia tych dwóch stanów autor tej monografii sugeruje, by zrezygnować z odnoszenia się do mimiki, ponieważ istnieje możliwość kontrolowania jej przez jednostkę (por. np. Juang, Matsumoto, 2007), tzn. doświadczania w ciele pewnej emocji (np. radości) bez jej okazywania (np. uśmiechania się).

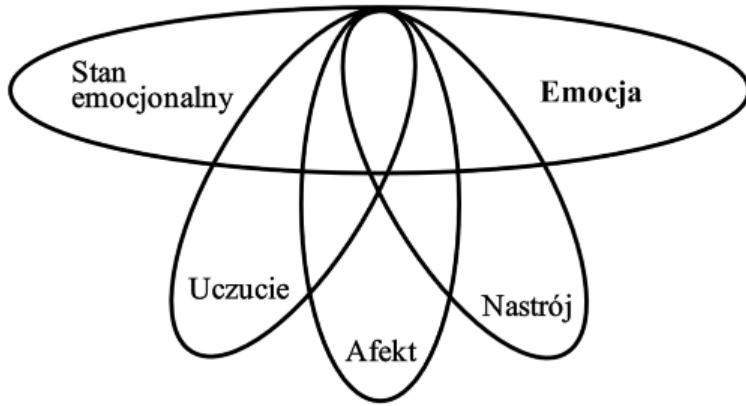
Z kolei dla odróżnienia emocji od uczucia możliwym do przyjęcia założeniem jest ilość kanałów, którymi odbieramy bodźce zewnętrzne. Uczucie pochodzi z jednego źródła, podczas gdy emocja jest doświadczeniem wielokanałowym (Scherer, 2013). Takie podejście do emocji zdaje się wspierać rozumienie jej jako zjawiska o charakterze wieloskładnikowym (Sander, 2013).

Stany emocjonalne natomiast mogą być elementem emocji, a ona sama może składać się z wielu z nich, występujących synchronicznie (Scherer, 2013). Emocja może być zatem pojęciem bardziej złożonym, obejmującym kilka stanów emocjonalnych. Jednakże wyróżniając stan emocjonalny według klucza znanego z dylematu „cecha czy stan”, można również stwierdzić, że stan emocjonalny to aktualnie przeżywana emocja.

Na podstawie próby odróżnienia emocji od innych pokrewnych konstruktów można zauważyć, że jest ona czymś wieloaspektowym, związanym z pobudzeniem fizjologicznym, stosunkowo krótkim w czasie oraz nieobejmującym wszystkich możliwych do przeżycia stanów. Wyobrażenie przyjętego przez autora monografii rozróżnienia pomiędzy wspomnianymi wyżej terminami obrazuje rysunek 1. Należy jednak mieć na uwadze, że rozmiar narysowanych elementów oraz stopień ich pokrywania się jest jedynie wstępną wizualizacją o charakterze roboczym. Jego głównym celem jest wskazanie potencjalnych relacji między pojęciami, a nie wyskalowane zobrazowanie zakresów pojęć czy wielkości wspólnych lub rozłącznych dla każdego z nich.

Rysunek 1

Wizualizacja relacji pomiędzy pojęciem „emocja” a pokrewnymi

Źródło: opracowanie własne

Są to wstępne wnioski sformułowane na podstawie porównania emocji z innymi, zbliżonymi konstruktami. By zbliżyć się do stworzenia definicji emocji, podjęto próbę uporządkowania kryteriów definicyjnych występujących dotychczas w literaturze.

1.6. Próby zdefiniowania emocji

Jak wstępnie wykazano powyżej, emocje są konstruktem, który nie tylko jest trudno definiowalny, ale który jest ponadto używany synonimicznie z co najmniej kilkoma innymi terminami. W związku z tym precyzyjna operacjonalizacja emocji jest kluczowym warunkiem, by można było prowadzić nad nią badania naukowe. Bez tego wątpliwa będzie możliwość realnego rozwoju teorii emocji i systematycznych badań nad nimi (Scherer, 2005). Naturalną konsekwencją braku ujęcia mierzalnego i konkretyzacji są potencjalne przeszkody metodologiczne. Trudno bowiem dokonać pomiaru niejasno zdefiniowanego konstruktu. Według Wierzbickiej (1999) emocja nie jest kategorią dającą się tak jednoznacznie zmierzyć, jak chociażby reakcja skórno-galwaniczna. Z tego powodu istotne jest, aby wyjaśniać emocje przy użyciu jasnych, precyzyjnych pojęć – umożliwi to maksymalnie zobiektywizowany pomiar, tym samym przyczyniając się bezpośrednio do rozwoju psychologii emocji.

Wielu spośród współczesnych badaczy odchodzi od prób definiowania emocji za pomocą pojedynczego kryterium, stawiając na podejście wielokryterialne (np.: Berry, Poortinga, Breugelmans, Chasiotis, Sam, 2011; Cupchik, 2016; Sander, 2013). Tendencja ta, chociaż być może nienazwana wprost, widoczna jest również podczas analizy bardziej „klasycznych” podejść do emocji.

1.6.1. Ujęcie filozoficzne

Temat ludzkich uczuć, namiętności pojawia się w tekstach od czasu pierwszych filozofów. W rozważaniach często używali oni terminów „namiętność” (*passions*) lub „afekty” (*affects*), które są raczej szersze niż emocja. Ponadto emocje zazwyczaj nie wysuwały się w rozważaniach filozoficznych na pierwszy plan (Dąbrowski, 2016). Były one kojarzone m.in. z destabilizacją oraz miały być przyczyną niepewności wobec przyszłości – ze względu na swój niekiedy alogiczny charakter (Meyer, Barsky, 2000). Na przykład Platon opisywał nieśmiertelną i racjonalną duszę jako przeciwieństwo nieracjonalnego ciała i w pochodzących z niego namiętnościach (*passions*) nie widział niczego pozytywnego. Uznawał je za ograniczające mądrość duszy (Brann, Kalkavage, Salem, 1998). Do słów, które dziś uznalibyśmy za związane z emocjami, możemy jeszcze dodać wyrażenie *pathos*, występujące w pracach Arystotelesa, które również można tłumaczyć jako namiętność (np.: Korwin-Łopuszański, 1981).

Przeglądając współczesne prace na temat starożytnych oraz średniowiecznych filozoficznych terminów, które można by dzisiaj uważać za związane z emocjami, dostrzec można pewną niekonsekwencję. Na przykład Andrzej Dąbrowski (2016) w swojej pracy cytuje tekst Arystotelesa, w którym pojawia się słowo „afekt” (*affection*), podczas gdy w omówieniu cytatu pojawia się już „emocja”. W innych tekstach filozoficznych uwidacznia się z kolei znany i opisany wyżej problem synonimicznego używania słów „uczucie” i „emocja”. Na przykład w przywołanym tekście Jerzego Korwina-Łopuszańskiego (1981) arystotelesowskie *pathos* jest tłumaczone jako emocja, podczas gdy *Powszechna Encyklopedia Filozofii* (PTTA, 2010) tłumaczy ten termin jako uczucie. Jeszcze inni autorzy, jak na przykład Jan Plamper (2015) w swojej książce *The History of Emotions. An Introduction* [Historia Emocji. Wprowadzenie], otwarcie przyznają się do wymiennego uży-

wania terminów „emocja” i „uczucie” (sam Plamper wykorzystuje je m.in. podczas opisów historii filozofii tych pojęć). Niekonsekwencję dopełnia fakt synonimicznego traktowania emocji i namiętności również we współczesnej literaturze popularnonaukowej na temat filozofii, co można zauważyć w np. w cytacie z jednej z takich pozycji: „[...] emocje i rozum bardzo często postrzegano jako parę, w której rolę czarnego charakteru odgrywały właśnie nasze namiętności” (Krzemkowska-Saja, 2017, s. 6).

Przyglądając się w szerszej perspektywie pracom filozofów nad zdefiniowaniem emocji i terminów pokrewnych, możemy zauważyć, iż zmagano się głównie z poznawczymi aspektami, a kwestie społeczne czy fizjologiczne były przenoszone na dalszy plan. W swoich dociekaniach na temat emocji filozofia, w zależności od przyjętych założeń, starano się również doprowadzić do postrzegania rozumu i emocji jako dwóch zintegrowanych ze sobą systemów. Jednak w większości ujęcia filozoficzne oscylują wokół nadawania priorytetu rozumowi (Solomon, 2005).

Te aspekty ludzkiego życia, które dzisiaj nazwalibyśmy emocjonalnymi, rozpatrywane były jako element mogący zagrozić filozofii – koncentrującej się głównie na rozumie. Stoicy oraz epikurejczycy opisywani są jako twórcy pierwszych teorii emocji. Ich idee sięgają do Arystotelesa i są rozwijane również obecnie, oczywiście z uwzględnieniem współczesnej metodologii w badaniach psychologicznych (Oatley i in., 2011). Dorobek filozoficzny starożytnego Rzymu zawdzięcza najwięcej właśnie stoikom, według których emocje prowadziły do błędów poznawczych, a tym samym były przyczyną nieszczęścia i doświadczania niepokoju. Traktowane były nawet jako całkowita opozycja rozumu (racjonalności). Wyzbycie się ich, stanie się możliwie najbardziej „obiektywnym”, uznawane było za najwyższą moralność (Roberts, 2013).

W późniejszych czasach Kartezjusz (1649/1986) opisywał emocje jako przeszkadzające w pracy rozumu, mające charakter dystraktorów w dochodzeniu do prawdy. Na emocje jako powód zniekształcenia myślenia i postrzegania wskazywał również Baruch Spinoza (1776/2008), obarczając je winą za niższą jakość życia. W epoce oświecenia David Hume poddał jednak w wątpliwość kult rozumu, zaznaczając przy tym rolę namiętności w tworzeniu się określonych zachowań (Hume, 1740/2009). Nadal jednak zarówno dla niego, jak i dla pozostałych filozofów XVIII wieku emocja była raczej konstruktem

niezdefiniowanym, słowem używanym w bardzo ogólnym charakterze. Termin ten został wpisany przez filozofów na stałe do obrad naukowych w wieku XIX, kiedy to Thomas Brown podjął się próby jego teoretycznego opisu (Dixon, 2012). Współcześnie wśród filozofów trwa dyskusja, czy emocje powinny być rozumiane jak dyspozycje, czy – być może – jako stany (Mulligan, Scherer, 2012).

Patrząc na emocje z perspektywy filozoficznej należy pamiętać, że pierwsi filozofowie najpewniej nie używali słowa emocja, a raczej takich jak namiętność (*passions*) czy afekt (*affect*). Niemniej we współczesnych opracowaniach pojęcia te tłumaczy się czasem właśnie jako emocje (zob. np. Dąbrowski, 2016; Plamper, 2015) i wśród filozofów jest to uznane za naturalną praktykę, ponieważ w taki sposób grupują sobie obecnie terminy takie jak *affectus*, *pathe*, *passions*, itd. (A. Dąbrowski, komunikacja osobista, 8 września 2021). Dlatego też należy mieć na uwadze, że emocja w opracowaniach dotyczących historii filozofii (np.: Solomon, 2005) nie musi stanowić współczesnej interpretacji dawnych tekstów lub ich opracowań, a może być wykorzystywana jako etykieta łącząca dawne filozoficzne konstrukty. Taki stan rzeczy może potęgować chaos terminologiczny w psychologii emocji, która ma swoje korzenie właśnie w filozofii.

1.6.2. Ujęcie ewolucyjne

Niektórzy badacze wskazują, że ewolucyjne podejście do emocji nie jest alternatywne wobec innych opisanych w literaturze i zawiera się w każdym z nich. Wybrane zjawiska o ewolucyjnych podstawach, jak np. ból czy pocenie się, są niekiedy zapominane lub nie rozpoznawane przez badaczy z innych nurtów ze względu na swoją prostotę (Nesse, Ellsworth, 2009). Za ewolucyjnymi podstawami emocji przemawiają chociażby zachowania pomagające w przetrwaniu, jak np. reakcja walki lub ucieczki czy też płacz w sytuacji, w której potrzebujemy pomocy (Cochrane, 2019). Samo podejście oceniane jest jako bardzo owocne oraz posiadające duży naukowy potencjał (Al-Shawaf i in., 2016). By opisać emocję, bazując na teorii ewolucyjnej, należy oprzeć się głównie na jej funkcji oraz ewolucyjnej historii (Nesse, 1990).

Początek ewolucyjnego podejścia datuje się na XIX wiek, kiedy to została przedstawiona praca Karola Darwina (1872/1959) *O powstaniu gatunków drogą doboru naturalnego*. Jednakże by zebrać dowody

wspierające teorię ewolucji, w swojej innej pracy Darwin (1873) koncentrował się również na ekspresji emocjonalnej człowieka i zwierząt. Takim potwierdzeniem miała być użyteczność emocji w perspektywie przetrwania gatunku, opisana w pozycji *Wyraz uczuć u człowieka i zwierząt*. W tej pracy zawarł on trzy zasady, jakimi kieruje się organizm człowieka oraz niektórych zwierząt niższych w sytuacjach (z dzisiejszego punktu widzenia) emocjonalnych. Po pierwsze ich celem jest dążenie do przyjemnego bodźca lub do uniknięcia/redukcji bodźca o nieprzyjemnym charakterze. Drugim elementem jest prawo przeciwności. Opisuje ono postawę ciała w dwóch stanach (np. agresji i radości) jako fizjologicznie przeciwną. Według trzeciego założenia układ nerwowy może działać na ciało bezpośrednio i niezależnie od woli. Skutkiem obserwacji Darwina było również sformułowanie podstawowych praw związanych z przeżywaniem i regulacją niektórych emocji: „Człowiek, który gniew gwałtownymi znakami uwydatnia, złość swą powiększa; ten kto nie powstrzymuje objawów strachu, czuć go będzie w wyższym stopniu, a ten kto poddaje się bezwładnie gniotącej sile smutku, traci najlepsze szanse odzyskania sprężystości ducha” (Darwin, tłum. 1988, s. 320).

Według Randolpha Nessego (1990) emocje zostały ukształtowane w procesie selekcji naturalnej, by zwiększyć zdolność organizmu do adaptacji rozumianej jako zdolność do unikania zagrożeń oraz wykorzystywania nadarzających się okazji. Takie podejście do emocji zdaje się mieć potwierdzenie na przykład w dystrybucji krwi do kończyn w zależności od przeżywanej emocji. Podczas odczuwania gniewu są one dużo bardziej ukrwione, niż podczas odczuwania strachu. Można to interpretować jako adaptacyjne przygotowanie do walki (gniew) lub ucieczki z minimalną możliwą utratą krwi (strach) (van Kleef, 2016). Jest to zgodne z ewolucyjnym sposobem patrzenia na emocje, które powinno uwzględniać zarówno ewolucyjną historię, jak i opis reakcji biologicznych wraz z ich celem (Nesse, 1990). Stanowisko to za oczywiste przyjmuje również Izard (1993), twierdząc, że emocje są podstawowym elementem przystosowania w związku z tendencją mózgu do unikania nadmiernej ilości potencjalnych rozwiązań. Dlatego też, by zawęzić wachlarz potencjalnych zachowań, zostają wygenerowane emocje.

Za ewolucyjną podstawą emocji przemawiają również porównywalne do ludzkich zachowania czy reakcje fizjologiczne innych gatunków (Al-Shawaf i in., 2016; Cochrane, 2019). Jeżeli więc emocje

służą adaptacji, to muszą współwystępować z nimi określone, przekazywane w genach, czynniki fizjologiczne. Nie każda emocja musi jednak posiadać unikalną strukturę takich reakcji czy być związana tylko z jednym obszarem mózgowym. Zamiast tego konieczne jest, aby istniała określona funkcjonalna albo fizjologiczna struktura, która jest dla niej charakterystyczna (Lench, Bench, Darbor, Moore, 2015). Nie ma na przykład problemu w tym, że podczas przeżywania radości i gniewu odczuwamy subiektywnie wyższą temperaturę ciała (Juang, Matsumoto, 2007) – zatem radość i gniew posiadają wspólną fizjologiczną część. Istotne jest, że potrafimy je od siebie odróżnić i mają one inne funkcje. W kontekście emocji rozpatrywanych z perspektywy ewolucyjnej to właśnie ich funkcja jest szczególnie istotna i odróżnia podejście ewolucyjne od pozostałych ujęć (Tracy, 2014).

Według omawianego założenia przetrwały tylko te organizmy, których reakcje okazały się wystarczająco przydatne (np. walka lub ucieczka w sytuacji zagrożenia). Zatem emocje są mechanizmem wytworzonym na drodze ewolucji i pomagają w podejmowaniu życiowych decyzji (konfrontacja z zagrożeniem, altruizm, zdolność do współpracy, opieka nad potomstwem, zachowania prokreacyjne), a przy życiu zostają przede wszystkim te jednostki, których emocje okazały się efektywne z punktu widzenia przedłużenia gatunku (Tooby, Cosmides, 1990). Biologowie ewolucyjni zauważyli, że przetrwanie jest istotnym aspektem, ale – być może – ważniejsza od niego jest zdolność do przedłużenia istnienia gatunku. W sytuacji konfliktu pomiędzy przetrwaniem gatunku a własnym ewolucja wskazuje raczej na to pierwsze (Al-Shawaf i in., 2016).

Na funkcjonalność emocji według teorii ewolucyjnych należy patrzeć poprzez pryzmat przeszłości. Nie wszystkie zachowania, które kiedyś przynosiły zamierzony skutek (przetrwanie), dzisiaj będą pełnić taką samą rolę. Ewolucja zachodzi znacznie wolniej niż zmiany cywilizacyjne. Przykładem może być zamarcie ze strachu, które mogło się przydać podczas ataku drapieżnika sensorycznie wrażliwego na ruch, ale raczej nie będzie skuteczne w wielu współczesnych sytuacjach (np. na widok jadącego w naszym kierunku pociągu). Jak wskazuje Dariusz Doliński (2004), wyjaśnianie mechanizmów psychologicznych za pomocą ewolucji może być czasami tylko naukowym „wytrychem”. Należy również mieć na względzie, że emocje wyewoluowały, by pomóc gatunkom zmierzyć się z dużą liczbą problemów adaptacyjnych i – być może – tradycyjne teorie ewolucji to współcześnie za mało. A to rodzi

potrzebę nowych ujęć, które będą bardziej złożone i szczegółowe (Al-Shawaf i in., 2016).

Próba zebrania najbardziej istotnych kryteriów definicyjnych emocji według tego podejścia wskazuje, że emocja jest reakcją służącą przetrwaniu (Cochrane, 2019), mogącą pojawić się niezależnie od woli osoby, która ją przeżywa (Darwin, 1873) i mającą na celu wykorzystanie okazji lub uniknięcie zagrożenia (Nesse, 1990). Dodatkowo emocja powoduje zawężenie dostrzegania potencjalnych rozwiązań, by zmniejszyć liczbę możliwości wyboru (Izard, 1993) oraz pomóc tego wyboru dokonać (Tooby, Cosmides, 1990). A z przeżywaniem emocji wiąże się zmiana fizjologiczna o charakterze adaptacyjnym (Lench i in., 2015).

1.6.3. Ujęcie fizjologiczne

Reakcje cielesne są prawdopodobnie najstarszym oraz najczęściej dyskutowanym komponentem emocji (Berry i in., 2011). Według Wiliama Jamesa (1884) emocja jest uświadomieniem sobie zmian pojawiających się wewnątrz organizmu (takich jak np. przyśpieszenie akcji serca, nadmierne pocenie się), które powstają na skutek jakiegoś bodźca, i przypisanie tym zmianom konkretnej kategorii emocjonalnej (np. lęk). Rok później do podobnych konkluzji doszedł niezależnie Carl Lange (1885, za: Lang, 1994), dlatego teoria ta obecnie nazywana jest teorią Jamesa–Langego. Jednakże jeszcze jeden naukowiec – Aleksander Sutherland (1898, za: Lang, 1994) opublikował w tym czasie pracę, która przedstawiała podobne poglądy.

James (1884) pisał: „zmiany cielesne następujące bezpośrednio po spostrzeżeniu emocjonującego faktu i nasze odczuwanie tych zmian w chwili ich wystąpienia są emocją” (s. 189–190). Należy zaznaczyć, że ta definicja odnosiła się do emocji nazwanych przez niego „standardowymi” (np. strach, złość), które – jak zakładał – były wyraźnie interpretowalne dzięki reakcjom fizjologicznym. Można więc zakładać, że nie wszystkie emocje w rozumieniu Jamesa będą zgodne z tą definicją (np. może to nie dotyczyć autorefleksyjnych). Trudność w dopasowaniu konkretnej reakcji cielesnej do danej emocji jest zgodna z innymi teoriami, które raczej jednak stosują określenie „pobudzenie” w odniesieniu do reakcji fizjologicznej, mającej bezpośredni związek z danym przeżyciem (Sander, 2013).

Powiązanie pomiędzy sferą fizjologiczną a emocjami można obserwować chociażby poprzez zjawiska pochodzące z autonomicznego układu nerwowego (np. przyspieszenie akcji serca, wyrzut adrenaliny) podczas odczuwania określonej emocji. Za stanowiskiem łączącym fizjologię i emocje stoją również wyniki odwróconych badań. Manipulowanie czymś stanem fizjologicznym za pomocą leków ma wpływ na jego subiektywnie odczuwane emocje (Cochrane, 2019).

Fizjologiczny pogląd na emocje spotkał się z krytyką ze względu na kolejną trudność, czyli problem z określeniem, co jest przyczyną, a co skutkiem emocji. Na przykład czy ucisk odczuwany w okolicy żołądka jest powodem niepokoju czy jego efektem? Dodatkowo pewien rodzaj napięcia w tym samym miejscu może się wiązać również z odczuwaniem ekscytacji. W tym wypadku dopiero świadome przetworzenie stanu fizjologicznego powoduje rozpoznanie emocji (Lee, Irwin, 2018). Krytyka ta nie jest nowa i pojawiła się już w pierwszej połowie XX wieku. Jak pisał Walter Cannon (1927), możliwa jest aktywność fizjologiczna bez przeżywania emocji lub emocja może pojawić się symultanicznie obok reakcji fizjologicznej niezwiązanej z przeżywaną emocją. Przykładem może być szybsze bicie serca czy przyspieszony oddech. Taki stan może pojawić się zarówno podczas odczuwania strachu, jak i w trakcie świadomie podjętego wysiłku fizycznego (np. na siłowni). Ponadto jeden stan fizjologiczny może być związany z więcej niż jedną emocją, np. przyspieszone bicie serca może być połączone ze strachem lub podekscytowaniem.

Układ nerwowy wywołuje daną reakcję fizjologiczną, jak np. zwiększone napięcie mięśniowe czy wspomniane wcześniej tempo bicia serca, by przygotować organizm do szybkiej odpowiedzi na bodziec. Ponieważ reakcja ta jest jednak charakterystyczna dla więcej niż jednej emocji, nie może więc być stosowana jako jedyny wyznacznik którejś konkretnie (Scherer, 2013). Odczuwany stan fizjologiczny (według Cannona) nie determinuje zatem odczuwania emocji, a pojawia się niezależnie od niej i może z nią współwystępować. Podobne argumenty podał w zbliżonym czasie Philip Bard (1934, za: Shiota, Kalat, 2012), dlatego też w literaturze stanowisko, według którego emocje oraz reakcje fizjologiczne i zachowanie są od siebie niezależne (nawet jeśli występują w tym samym czasie), pojawia się zazwyczaj jako teoria Cannona–Barda.

Mimo tego współcześnie podejście fizjologiczne wciąż jest rozwijane, np. włącza się do badań aparaturę EEG (Verma, Tiwary, 2014),

a reakcje fizjologiczne, mimo wciąż nieosiągniętego porozumienia w zakresie definicji emocji, są stosunkowo często wymieniane jako ich składowa i to niezależnie od punktu wyjścia danej teorii (np.: Nesse, 1990; Panksepp, 2005; van Kleef, 2016).

Prowadząc badania nad emocjami w ujęciu fizjologicznym trzeba zmierzyć się również z trudnościami metodologicznymi, ponieważ powiązanie pomiędzy stanem fizjologicznym a emocją mało kiedy odbywa się w relacji „jeden do jednego”, a najczęściej „wiele do wielu” (tzn. wiele stanów psychologicznych współwystępuje w jednym czasie z wieloma stanami fizjologicznymi). Ponadto niektóre bodźce emocjonalne mogą powodować pobudzenie, na tyle niewielkie lub niejednoznaczne, że uniemożliwia rzetelne zbadanie reakcji fizjologicznych (Levenson i in., 2016). Chociaż wciąż toczy się dyskusja na temat związku konkretnych zjawisk w organizmie z konkretnymi emocjami, to jednak – ogólnie rzecz biorąc – samo istnienie ścisłego związku tych dwóch sfer wydaje się bezsprzeczne (Cochrane, 2019).

1.6.4. Ujęcie poznawcze

Brak jasnego rozróżnienia emocji między sobą ze względu na reakcje fizjologiczne wiąże się z dodaniem do badań elementu poznawczego jako czynnika potencjalnie przyporządkowującego nazwę emocji do odczuwanych reakcji fizjologicznych. Według Stanleya Schachtera i Jerome’a Singera (1962) emocja jest zależna nie tylko od pobudzenia fizjologicznego, ale również od oceny poznawczej dotyczącej tego pobudzenia. Poznanie pełni zatem w pewnym sensie funkcję „sterującą”. Dzieje się tak, ponieważ stan fizjologiczny musi zostać rozpoznany oraz zinterpretowany i – co za tym idzie – dopiero wtedy nazwany. Na podparcie swojej teorii badacze ci wskazują, że ten sam stan fizjologiczny może zostać różnie (także mylnie) zinterpretowany w zależności od kontekstu, w jakim się pojawi. Na przykład zagrożenie bronią przez atrakcyjną kobietę może powodować pobudzenie fizjologiczne, które zostanie ocenione jako popęd seksualny, a nie strach. Zwolennicy poznawczych modeli emocji wskazują, że jednoczesne występowanie aspektu poznawczego oraz fizjologicznego jest niezbędne, by nazwać coś emocją (Gordon, 1978; Reisenzein, 1983). Dlatego też zaprezentowana przez Schachtera i Singera teoria nosi nazwę 2-czynnikowej teorii

emocji. Dodatkowo postulowali oni rozróżnienie emocji ludzkich od tych, które przypisujemy zwierzętom.

W literaturze znana jest dyskusja na temat wzajemnych relacji sfery emocjonalnej i poznawczej. Nazywana jest niekiedy debatą Zajonc–Lazarus w związku z odmiennymi poglądami na temat stosunku tych obszarów głoszonymi przez Roberta B. Zajonca i Richarda S. Lazarusa (Coppine, Sander, 2016). Według pierwszego z nich należy sferę emocjonalną i poznawczą traktować rozdzielnie (Murphy, Zajonc, 1993; Zajonc, 1980). Podkreślał on, że emocja ma priorytet nad poznaniem m.in. dlatego, że można wygenerować ją przez bodźce, które nie są świadomie postrzegane. Opozycyjne stanowisko natomiast zajmował Lazarus (1984), według którego aspekt poznawczy powinien być traktowany jako element emocji, ponieważ poznanie może zachodzić także z wyłączeniem świadomości.

Również dzieci zdają sobie sprawę, że niektóre myśli mogą mieć znaczący wpływ na przeżywane emocje (Izard, 2011). Jednakże już rozumienie przez nie cudzych przekonań nie idzie w parze ze świadomością, że te przekonania mogą powodować emocje. Taka zdolność przychodzi dopiero około 2 lata później niż samo rozumienie przekonań, czyli zazwyczaj między 5 a 7 rokiem życia (Pons, Harris, de Rosnay, 2004). A przecież przeżywana emocja, według podejścia poznawczego, w dużej mierze zależy od interpretacji sytuacji (Siemer, Mauss, Gross, 2007). Emocje łączą się z procesami uwagowymi oraz procesami oceny poznawczej. Wydawać by się mogło, że emocje przychodzą i odchodzą niezależnie od naszej woli. Jednakże po bliższym przyjrzeniu się zjawisku można dostrzec, że emocje mogą być w pewnym sensie zarządzane. W tym również zarządzane niekonstruktywnie (Gross, 2008). Procesy odgórne (*top-down*), takie jak np. zdolność do utrzymania koncentracji, są elementem, który może wpływać na odbiór wrażeń/odczuć lub nawet blokować dopływ niektórych z nich. Tym samym procesy poznawcze mają istotny związek z tym co zostanie „dostarczone” do świadomości (Izard, 2009). Jednakże Carroll Izard (2011) dzieli emocje według koniecznego poziomu przetwarzania poznawczego [szczegóły zob. 2.1.1]. Według modeli ujęcia poznawczego głównym aspektem emocji jest ocena zdarzeń, która odbywa się w trybie ciągłym i zależy od szeregu kryteriów. Do ich zbioru należy m.in. nowość bodźca, przyjemność, powiązanie z celami jednostki czy ocena potencjału własnego organizmu do poradzenia sobie ze zdarzeniem (Scherer, Ellgring, 2007). Również teoria gotowości do

działania (Frijda, 1988) ujmując emocje nie jako stan, a jako proces, który może być regulowany za sprawą systemów poznawczych.

Mimo stosunkowo wysokiej zgodności stosujących to podejście badaczy, iż subiektywna ocena zdarzenia czy pobudzenia stanowi kluczowy element przeżycia emocjonalnego, nie osiągnięto jednak do tej pory pełnego rozstrzygnięcia kwestii definicyjnej. Ponadto poznawcze podejście do emocji nie dysponuje również jednoznacznym sposobem pomiaru emocji (Oatley, Johnson-Laird, 2014).

W podsumowaniu ujęcia poznawczego można zauważyć, iż niektóre kryteria służące do zaklasyfikowania czegoś jako emocja, jak np. osobista/wewnętrzna nieprzyjemność (*intrinsic unpleasantness*), może mieć podstawy ewolucyjne (Scherer, 2004). Nie zmienia to jednak faktu, że emocja w tym ujęciu jest zjawiskiem o charakterze umysłowym (*mental event*), który ma związek z oceną i wydawaniem sądów (Scheer, 2012). Z jednej strony prowadzi to do stanowiska, jakoby istniało tyle różnych emocji, ile istnieje wyników oceny poznawczej (Scherer, 2004). Z drugiej jednak widoczne są pewne elementy wspólne, takie jak możliwość zarządzania emocjami za pomocą systemu poznawczego (Gross, 2008), związek emocji z interpretacją sytuacji (Siemer i in., 2007) czy ich powiązanie z myślami (Izard, 2011). Jednak dla definicji emocji pobudzenie fizjologiczne nie staje się elementem kluczowym (Scheer, 2012).

1.6.5. Ujęcie społeczne

Emocje niosą ze sobą więcej informacji niż tylko te dotyczące w sposób bezpośredni jednostki. Opisywane są również jako istotny element życia społecznego. Według psychologów ujmujących emocje pod tym kątem główną przyczyną ich pojawienia się mogą być czynniki interpersonalne. Powodują one angażowanie się lub wycofywanie z różnego rodzaju interakcji społecznych (Parkinson, 1996). Już sam fakt wyrażania emocji sprawia, że mogą one zostać zaobserwowane przez innych. Taka zaobserwowana przez kogoś emocja może wywołać reakcję interpersonalną. Oznacza to, iż mimo popularności badań nad intrapsychicznymi aspektami emocji, należy spojrzeć również na kwestię funkcji oraz konsekwencji społecznych, jakie niosą one ze sobą (van Kleef, 2016), a same emocje traktować również jako system interpersonalny (Mesquita, Boiger, 2014), ponieważ na to, jak się

czujemy, mają również wpływ przeżycia innych (Deng, Hu, 2018). Na społeczny aspekt emocji zwracał również uwagę Izard (2009). Przyjął on hipotezę, według której stany psychiczne będą miały znaczący wpływ na poznanie oraz zachowanie wtedy, gdy bodziec lub sytuacja emocjogenna zostanie oceniona jako istotna z punktu widzenia danej osoby lub znacząca w kontekście społecznym.

Jednym z pierwszych psychologów, który stworzył pełny teoretyczny pogląd, jakoby emocja miała również charakter społeczny, był James Averill (1980, za: Fischer, Manstead, Zaalberg, 2003). Według niego emocje są zmienne, niejednolite i zależne od kontekstu, w którym występują, ale – ponadto – zależne od roli społecznej, jaką odgrywa osoba przeżywająca emocję. Na przykład złość może objawić się zarówno atakiem na „przeciwnika”, jak również wybuchem płaczu czy wycofaniem. To, jak się ona przejawia, zależy między innymi od relacji pomiędzy stronami (inaczej okazuje się złość wobec kolegi, inaczej wobec przełożonego). Reakcja ta może zależeć również od innych aspektów społecznych, jak na przykład od tego, czy oprócz stron są jeszcze jakieś osoby trzecie (Averill, 1982). Nie ma jednak jasności co do zasad, na podstawie których oddziałują na siebie wzajemnie emocje oraz kontekst społeczny. Wiadomo natomiast, że taka zależność występuje (Fischer i in., 2003). Na uwagę zasługuje fakt, iż w podanym przykładzie bez względu na reakcję (kłótnia, płacz, ucieczka) nie zmienia się przeżywana emocja (złość). Może to sugerować, że nazwanie emocji będzie lepszym sposobem jej pomiaru, niż odnotowanie zachowania.

Jak wskazują Batja Mesquita i Michael Boiger (2014), patrzenie na emocje pod kątem społecznym pozwala wziąć pod uwagę dwa aspekty, które w innych modelach zdają się być pomijane. Pierwszym z nich jest fakt, iż większość emocji nie występuje w „próżni”, a pojawia się w określonym kontekście interakcji międzyludzkich. Drugi zaś to spostrzeżenie, że wybór reakcji emocjonalnej ma charakter funkcjonalny, tzn. pochodzi ze świadomości, która z nich w określonej społeczności przynosi raczej pozytywny, a nie negatywny rezultat. Innymi słowy, uczymy się reagować emocjonalnie w sposób, co do którego jesteśmy najbardziej pewni, że okaże się korzystny w grupie, w jakiej się znajdujemy. Biorąc pod uwagę ten społeczny aspekt wyrażania emocji, dochodzimy do punktu, w którym emocje nie tylko pomagają w przezwyciężaniu zagrożeń (dobrostan fizyczny), ale również mają związek z dobrobytem społecznym, czyli – na przy-

kład – przeciwdziałają wykluczeniu społecznemu. Zatem emocje pełnią funkcję adaptacyjną na dwóch płaszczyznach – fizycznej (biologicznej) i społecznej (Fischer i in., 2003).

Z interakcjami społecznymi ściśle wiąże się również komunikacja werbalna, która zdaje się być zintegrowana z emocjonalną komunikacją niewerbalną. Ocena emocji na podstawie komunikacji niewerbalnej to zdolność, która ma ścisły związek zarówno z funkcjonowaniem społecznym, jak i samopoczuciem oraz zdrowiem psychicznym (Bänziger, 2016). Wypowiedziom werbalnym osoby, która przeżywa określoną emocję, w sposób naturalny towarzyszy jakaś gestykulacja oraz wyraz twarzy. Są one na tyle ściśle ze sobą połączone, że ich rozdzielenie sprawia wielkie trudności nawet profesjonalnym aktorom, ponieważ niewyobrażalnie trudno jest manipulować w tym samym czasie różnymi kanałami ekspresji (Scherer, Ellgring, 2007). Wnioski na temat przeżywanej przez kogoś emocji są możliwe do wyciągnięcia na podstawie samego przekazu niewerbalnego nawet w sytuacji pozbawionej kontekstu czy bez informacji o docelowym odbiorcy. Mimo tego emocje są mocno zintegrowane z aspektem społecznym. Na przykład gniew może być zarówno efektem oceny sytuacji, w której cel został oceniony jako niemożliwy do zrealizowania (aspekt poznawczy), jak i spowodowany naruszeniem norm społecznych (Bänziger, 2016). Emocje mogą odgrywać bowiem znaczącą rolę w jakości czy „kierunku” relacji – mają związek z tym, czy z kimś się zaprzyjaźnimy, czy nasze stosunki będą wrogie (Roberts, 2013).

Zatem można przyjąć, iż emocje są jedną z możliwych przyczyn zaangażowania lub wycofania społecznego (Parkinson, 1996) jako przyczyna reakcji interpersonalnej (van Kleef, 2016); są zależne od społecznego kontekstu oraz roli osoby przeżywającej emocje (Averill, 1980, za: Fischer, Manstead, Zaalberg, 2003) oraz mają charakter funkcjonalny w określonej grupie (Mesquita, Boiger, 2014). Mimo iż zależności emocji i sytuacji społecznych nie są do końca wyjaśnione, to taka interakcja bezsprzecznie zachodzi (Fischer i in., 2003). Ponadto emocja w kontekście społecznym ma również związek z ujmowaniem jej w podejściu poznawczym, ponieważ może być oceniona (poznawczo) jako istotna w specyficznej sytuacji społecznej (Izard, 2009), a na oceny te mają wpływ czynniki społeczno-kulturowe, takie jak na przykład wartości czy normy (Scherer, 2004).

Mimo iż spojrzenie na emocje z perspektywy społecznej mocno koncentruje się na ich funkcjach, to można dostrzec w nim rów-

niez kryteria, które mogą pomóc w odróżnieniu jej od innych pojęć. Przyjmuje się, że obserwując osobę przeżywającą konkretną emocję (np. radość), po pewnym czasie również możemy ją poczuć (np. czujemy radość, ponieważ osoba obok nas ją okazuje). Cechą emocji jest więc możliwość „dostosowania” naszego stanu do otoczenia na skutek obserwacji reakcji emocjonalnych innych osób (Deng, Hu, 2018). Ponadto emocja widziana z perspektywy społecznej jest przyczyną zmiany zachowania, lecz zmiana ta jest zależna od konkretnej sytuacji w jakiej znalazła się jednostka oraz od jej oceny sytuacji (Averill, 1982). Zatem jedna emocja może być przyczyną wielu zachowań (np. złość może powodować płacz, krzyk lub brak reakcji) w zależności od społecznego kontekstu, dostosowując je do kontekstu interpersonalnego/kulturowego. Emocja może też stać za charakterystycznymi dla siebie komunikatami niewerbalnymi, dzięki czemu niekiedy można ją określić wyłącznie na podstawie tych sygnałów. Na przykład gdy widzimy kogoś zdenerwowanego, to jesteśmy w stanie powiedzieć, że jest zdenerwowany, nawet jeśli nie słyszymy jego głosu, a jedynie widzimy jego ruchy (Bänziger, 2016). Z punktu widzenia komunikacji werbalnej istotną cechą emocji jest fakt, że w głosie można je rozpoznać nawet nie znając języka, w jakim podany był komunikat (Scherer, Banse, Wallbott, 2001).

1.6.6. Ujęcie neurobiologiczne

Próby zrozumienia emocji zostały także podjęte z perspektywy neurobiologicznej. James Papez (1937) zasugerował, że emocje powstają w obwodzie obejmującym podwzgórze, wzgórze przednie, zakręt obręczy i hipokamp, do których później sukcesywnie MacLean (1949, 1975, 1990 za: Gross, 2008) dokładał kolejne obszary, takie jak ciało migdałowate, kora przedczołowa i jądra przegrody. Obszary te zostały nazwane przez niego układem limbicznym. Jednakże nie ma wciąż jasnych kryteriów decydujących, co ostatecznie wchodzi w skład tego układu, ponieważ liczba obszarów mózgowych mająca związek z układem limbicznym w toku coraz to nowszych badań stale wzrasta (Gross, 2008).

Emocje rozpatrywane z perspektywy neurobiologicznej są mechanizmami o podstawie ewolucyjnej, które występują u różnych ssaków (Montag, Panksepp, 2016). Opierając się głównie na badaniach nad

zwierzętami, naukowcy zauważyli, że aktywność mózgową towarzysząca emocjom pojawia się zazwyczaj nie w jednym, a w kilku obszarach neuronalnych. Wyniki metaanaliz ukazały, że jeden obszar mózgowy zostaje pobudzony podczas odczuwania wielu emocji (np. przyśrodkowa kora przedczołowa). Taki stan rzeczy zdaje się łączyć z podejściem poznawczym, ponieważ ta część mózgu pełni istotną rolę w koncentracji uwagi oraz w ocenie poznawczej związanej z emocjami. Jednakże badacze wskazywali również na aktywację określonego obszaru mózgowego podczas odczuwania konkretnej emocji – na przykład aktywację ciała migdałowatego podczas odczuwania strachu (Gross, 2008). Nowsze badania pokazują, że – być może – to jedynie ułamek prawdy, ponieważ nieznane są dokładne aktywności ciała migdałowatego podczas odczuwania strachu, a także że strach to coś więcej niż sama aktywność tego obszaru. Nie ma również pewności, że właśnie w tym miejscu znajduje się neurobiologiczne „źródło” strachu (Adolphs, Anderson, 2018). Ponadto analiza wykonywana z perspektywy neurobiologicznej wciąż boryka się z trudnościami ze względu na występujące w literaturze różne interpretacje czy koncentrowanie się jedynie na tych obszarach mózgu, które są najbardziej aktywne – z pominięciem obszarów o mniejszej aktywności podczas badania (Uttal, 2011).

Izard (2009) patrzy na związek emocji oraz aktywności neurobiologicznej w nieco inny sposób. Według niego emocja powinna być rozpatrywana jako element tej aktywności, a nie jej konsekwencja. Należy również zwrócić uwagę, że niekiedy w literaturze tematu pojawiają się różne określenia dla tego samego systemu, co dobrze obrazuje cytat: „Rolls (1999) na przykład nazywał to systemem «nagrody» (*reward*), podczas gdy Panksepp (1998) nazywał to systemem POSZUKIWANIA⁴ (*SEEK*), a Berridge (1996) nazywał to systemem «braku» (*wanting*)” (Ellis, Solms, 2017).

Pomimo dowodów na istnienie powiązania pomiędzy sferą neurobiologiczną a emocjami, w postaci na przykład wywoływania określonych emocji za pomocą bezpośredniej elektrycznej stymulacji mózgu czy działań farmakologicznych (Montag, Panksepp, 2017), nie osiągnięto naukowego konsensusu w sprawie ich związku z autonomicz-

⁴ Użycie dużych liter w przypadku cytowania pracy Pankseppa jest celowe, ponieważ tak zapisywał on nazwę systemu, by odróżnić go od potocznego użycia danego wyrazu.

nym układem nerwowym (Kreibig, 2010). Zatem również w obszarze neurobiologicznym badaczom nie udało się uzyskać porozumienia w zakresie definicji emocji (Sander, 2013).

Próbując zebrać w całość istotne cechy emocji według podejścia neurobiologicznego, można zauważyć, iż jedynym bezsprzecznym, wysuwającym się na pierwszy plan atrybutem jest fakt, że aktywują określone obszary mózgowie, w szczególności układ limbiczny (którego rozumienie wciąż jest dynamiczne i staje się coraz szersze). Ponadto aktywność mózgową ma też związek z innymi procesami odpowiedzialnymi za emocje, takimi jak na przykład procesy oceny poznawczej (Gross, 2008).

1.6.7. Ujęcie językowe

Ostatnim ujętym tutaj sposobem podejścia do zrozumienia emocji będzie wykorzystanie w tym celu języka (Quigley i in., 2014). Wykazano, że język jest narzędziem służącym do połączenia przeżywanej emocji z jej werbalną etykietą już przez dzieci – zaraz po akwizycji języka (Izard, 2007). Ponadto to dzięki używaniu słów możliwe jest tworzenie kategorii abstrakcyjnych, do których zalicza się pojęcie „emocja”. Werbalne etykiety emocjonalne służą jako narzędzie pozwalające połączyć i szybko wyrazić zbiór określonych reakcji fizjologicznych, ekspresji twarzy czy zachowania (Lindquist, Wager, Kober, Bliss-Moreau, Feldman-Barrett, 2012). Ze względu na brak jasnej definicji emocji, słowa, których ludzie używają na co dzień do jej opisu w ramach danej kultury, stały się istotnym aspektem badań kulturowych (Berry i in., 2011). Sama etykieta emocji jest natomiast uznawana za istotne narzędzie służące do kategoryzacji przeżywanego stanu. Na przykład „duma” ma za zadanie opisać doświadczenie płynące z osiągnięcia celu (Izard, 2007).

Badania nad leksykalizacją emocji rozwijają się obecnie bardzo dynamicznie (Ogarkova, 2013). Pomimo istnienia wyraźnych różnic międzyjęzykowych oraz międzykulturowych, wykazują one duży stopień uniwersalności w odniesieniu do zmiennych psychologicznych w poszczególnych językach i kulturach (Mulligan, Scherer, 2012). Za łącznością języka i emocji przemawia również fakt, iż reakcję emocjonalną wywołuje nie tylko obserwowane zachowanie, ale też może stanowić odpowiedź na usłyszane słowa (Ekman, 1992). Ciekawostką

w tym zakresie mogą być wyniki badań, które wskazały, iż stosunek emocjonalny do słów jest zauważany nie tylko w odniesieniu do etykiet emocji, ale również wobec wielu słów występujących w języku (Imbir, 2016b).

Wskazać można także wady podejścia do definiowania emocji od strony językowej. Stosowanie etykiet emocji zostało uznane przez antropologów oraz językoznawców za niezadowalające, ponieważ nie mogą być używane jako niezależne kulturowo (Ogarkova, 2013). Z antropologicznego punktu widzenia język służy do rozróżniania od siebie tylko tego, co tego koniecznie wymaga. Dlatego po pierwsze język mocno łączy się z omówionym wcześniej aspektem poznawczym, a po drugie zasób słownictwa używanego do opisywania zmiennych psychologicznych jest wprost proporcjonalna do rozmiaru/rozwoju społeczeństwa. Dzieje się tak, ponieważ większa liczba klasyfikujących słów ułatwia komunikację w bardziej zróżnicowanym społeczeństwie (Beatty, 2019). Ponadto należy mieć na uwadze, iż nazywanie emocji jest procesem niezależnym od emocji samej w sobie i etykiety werbalne służą do nazwania określonego wzorca reakcji. Niemniej badanie etykietowania emocji ma szczególną rolę w empirycznej ocenie częstotliwości ich używania oraz kategoryzowania, a w większości języków świata zbiór określonych przeżyć o charakterze emocjonalnym nazywany jest jednym słowem. Słowo takie jest bez problemu rozumiane i używane przez obie strony komunikacji (Scherer, 2013). Doprecyzowując, chodzi o użycie jednego słowa do opisu swojej emocji, jak chociażby „gniew”, „złość” czy „oburzenie” zamiast dłuższej, wielowyrazowej formy opisu dla tych zjawisk.

Scherer (2013) zaznacza również, że powinno się znaleźć zestaw kryteriów, który będzie wspólny dla wszystkich słów służących do etykietowania emocji. To umożliwi rozróżnienie pomiędzy emocjami a innymi stanami afektywnymi, takimi jak m.in. nastrój. Jak na razie również w tej kwestii nie osiągnięto pełnej zgodności.

Podsumowując, z punktu widzenia językowego etykieta emocji jest nazwą m.in. dla konkretnego zbioru reakcji fizjologicznych, ekspresji emocjonalnej i zachowania (Lindquist i in., 2012); pełni potencjalnie również funkcję kategoryzującą dla danego stanu (Izard, 2007). Należy jednak mieć na uwadze, że język służy do nadania jednej, wspólnej nazwy (np. radość) dla współwystępujących ze sobą istotnych cech definicyjnych emocji. Dzięki językowi możliwe jest nadanie etykiety werbalnej i należy pamiętać, że jest to proces niezależny od emocji

samej w sobie. Jednak werbalne etykiety emocji, ze względu na stosunkową łatwość nadawania oraz nietrudne dekodowanie, stanowią potencjalnie istotną drogę w procesie kategoryzacji (Scherer, 2013).

1.7. Podsumowanie

Wobec ilości dostępnych obecnie materiałów na temat emocji należy uznać przejrzenie wszystkich publikacji za niemożliwe. Ze względu na ten fakt w poszukiwaniach zastosowano procedurę kuli śniegowej. W swoim klasycznym rozumieniu polega ona na angażowaniu osób badanych (zazwyczaj trudno dostępnych dla badaczy, np. ze względu na wstępną niechęć do ujawnienia się) w poszukiwanie kolejnych uczestników (Goodman, 1961). Możliwe jest jednak zastosowanie tej samej metody do poszukiwania literatury związanej z przedmiotem badań. Za punkt startowy przyjmuje się wtedy artykuł lub artykuły uznane za kluczowe dla opisywanego zagadnienia, by stopniowo docierać do tekstów, na podstawie których zostały one napisane. Następnie analogicznie postępuje się z odnalezionymi w ten sposób publikacjami (Lecy, Beatty, 2012). Wadą tej metody jest to, iż nie może zostać uznana za podstawę absolutnie wyczerpującego przeglądu literatury. Ma ona jednak istotną z punktu widzenia tejsze monografii zaletę – pozwala zebrać definicje zawierające różne punkty widzenia, ponieważ w artykułach naukowych opisane zostają zazwyczaj teorie i zgodne z celem/wizją tekstu, i opozycyjne. Ten sposób poszukiwania definicji został z powodzeniem zastosowany na przykład podczas prac nad określeniem empatii (Cuff, Brown, Taylor, Howat, 2014).

Jak wykazano w całym rozdziale, pojęcie emocji jest niezwykle „rozmyte” oraz może być interpretowane na wiele sposobów. Po części obrazują to słowa Thomasa Dixona (2012), który poddaje w wątpliwość możliwość zdefiniowania czegoś tak złożonego jak emocja w jeden prosty sposób: „Jak to możliwe, że ktokolwiek mógłby wymyślić pojedynczą teorię lub prostą definicję pojęciową, która obejmowałaby tak szeroki zakres różnych stanów psychicznych? Odpowiedź jest taka, że nikt by nie mógł” (s. 340). I jest to coraz wyraźniej widoczne we współcześnie podejmowanych próbach zdefiniowania emocji, gdzie mocno podkreśla się wieloaspektowość (np.: Gómez-Chacón, 2017; Mesquita, Boiger, 2014) i sugeruje się, że powinna być ona jednym z założeń branych pod uwagę, by uznać coś za emocję (np.: Sander,

2013). Oznacza to, że nie da się jej ocenić tylko na podstawie jednego atrybutu, np. pobudzenia fizjologicznego, oceny poznawczej czy zachowania, ale na podstawie kilku oznak – występujących jednocześnie. A jednak badacze emocji podczas jej definiowania często zwracają uwagę tylko na jeden, wybrany przez siebie aspekt, wokół którego tworzą następnie swoją teorię (Dąbrowski, 2020). Ponadto wskazywane najczęściej kryteria uznania czegoś za emocję znajdują się na różnym „poziomie analize”, w tym biologicznym oraz psychicznym (jak np. aspekt motywacyjny) (Moors, 2017).

Próba ustalenia kompromisowej definicji emocji na podstawie odpowiedzi zebranych od ponad trzydziestu specjalistów, badających emocje z różnej perspektywy, została podjęta przez Izarda (2010). Niestety i w tym badaniu nie osiągnięto konsensusu w zakresie definicji emocji, chociaż – jak stwierdza sam autor – doszło do umiarkowanej zgodności co do ich funkcji oraz struktury. Spośród funkcji najwyższą zgodność wśród sędziów uzyskała koordynacja odpowiedzi organizmu, motywacja do działania, zaangażowanie zdolności poznawczych czy ocena ważności konkretnego wydarzenia. Do struktur natomiast zaliczono – według poziomu zgodności – obszary mózgowe odpowiedzialne (przynajmniej częściowo) za przeżywanie emocji, powiązanie z odczuwaniem konkretnego subiektywnego stanu czy określone charakterystyczne zachowanie. Trzeba zaznaczyć, że badanie Izarda (2010) doprowadziło do wniosków, które zostały już opisane chociażby w latach osiemdziesiątych poprzedniego wieku, gdzie wobec braku konsensusu wymieniano się komponenty emocji, które należy wziąć pod uwagę podczas prób definiowania. Zaliczano do nich już wtedy m.in. subiektywne odczuwanie emocji, pobudzenie fizjologiczne czy zachowanie, za którego przyczynę można uznać emocję (np.: Reisenzein, 1983). Elementy te pojawiają się w definicjach emocji do dziś (np.: Buck, 2019).

Wydaje się zatem oczywiste, że podczas próby podsumowania aspektów definicyjnych można zauważyć, że istnieje kilka obszarów, które należy wziąć pod uwagę. Jednym z nich jest pobudzenie fizjologiczne, które zostaje wspomniane w wielu dotychczasowych definicjach emocji i które zawiera w sobie składowe zarówno odczuwalne wewnętrznie (np. pobudzenie), jak i widoczne (np. ekspresja) (Mulligan, Scherer, 2012). Łączenie emocji ze zmianami fizjologicznymi wydaje się czymś bezspornym i stanowisko to pojawia się w wielu publikacjach naukowych (np.: Izard, 2007; Ortony i in., 1988; Scherer,

2005). Jednak samo rozpoznawanie pobudzenia fizjologicznego jako konkretnej emocji może już mieć związek z procesem uczenia się. Jak sugeruje Ross Buck (2019) dzieci mogą uczyć się rozpoznawać określone pobudzenie fizjologiczne jako emocję dzięki informacji zwrotnej od otoczenia, w tym od rodziców. Przykładem może być komunikat: „widzę, że czujesz złość”.

Jak wspomniano wyżej, czasami pobudzenie fizjologiczne może być widoczne dla otoczenia (np. w postaci rumieńca na twarzy przy zawstydzeniu się). Mówimy wtedy o ujawnianiu się emocji za pomocą widocznych zmian fizjologicznych (*display*). Dzięki temu możliwe jest wnioskowanie na temat przeżywanej przez kogoś emocji na podstawie tego, co można zaobserwować na jego ciele. Przykładami takich objawów, które można zaobserwować, są chociażby widoczne zmiany w napięciu mięśni, strukturze głosu czy wydzielinach pochodzących z gruczołów (Kleinginna, Kleinginna, 1981). Należy w tym miejscu jednak podkreślić, że emocje mogą być widoczne również ze względu na bardziej złożone zachowania (*behavior*), które powodują. Okazywanie ich, czy to przez uwidocznione reakcje fizjologiczne, czy też przez zachowanie, jest tak samo obiektywną, dającą się zmierzyć informacją na temat emocji, jak opis aktywacji systemów neurochemicznych (Buck, 2019). Aspekt zachowania i okazywania emocji znajduje się w wielu naukowych opracowaniach (np.: Izard, 2009; Ortony i in., 1988; Scherer, 2005).

Emocje są też związane z subiektywną oceną, jakiej dokonuje jednostka wobec konkretnego wydarzenia lub nawet jego wspomnienia. W związku z tym, to samo zdarzenie może być zupełnie różnie odebrane przez dwie inne osoby (Scherer, Wraniak, Sangsue, Tran, Scherer, 2004), a emocja powstaje na skutek osobistej interpretacji określonej sytuacji (Ortony i in., 1988). Subiektywny aspekt emocji jest dostępny tylko przeżywającemu; inni ludzie mogą o nim wnioskować jedynie na podstawie tego, co mogą zaobserwować, czyli po widocznych zmianach fizjologicznych oraz po zachowaniu (Buck, 2019). Emocja może zatem zostać aktywowana na skutek co najmniej jednej oceny i ocena ta może kierować dalszym przeżywaniem (Mulligan, Scherer, 2012). Tak aktywowana, staje się elementem koordynującym i synchronizującym wszystkie składowe komponenty, które bez tego działają niezależnie (Scherer, 2005).

Emocja wiąże się również z aktywacją systemów neurochemicznych (Buck, 2014), czego dowodem mogą być zmiany emocjonalne wywołane

przez podanie konkretnych leków czy narkotyków (Buck, 2019; Montag, Panksepp, 2017). Jednak nie ma jednoznacznych dowodów, iż każda emocja jest unikalnie i niezmiennie umiejscowiona w autonomicznym układzie nerwowym (Barrett Feldman, 2006; Kreibig, 2010).

Neurobiologiczne podejście do emocji jest ściśle związane ze spojeniem ewolucyjnym (Izard, 2009). Emocja według podejścia ewolucyjnego służy przetrwaniu i/lub reprodukcji (Cochrane, 2019), a w szerszym znaczeniu również ma za zadanie dążyć do zminimalizowania lub pozbycia się nieprzyjemnych doznań lub zmaksymalizowania przyjemnych (Darwin, 1873). Jej adaptacyjny charakter może wynikać również z faktu, że może dokonać zawężenia zakresu potencjalnych zachowań (Izard, 1993). Innymi słowy, emocja sprawia, że widzimy mniej rozwiązań, a tym samym ułatwia dokonanie wyboru.

Ponadto emocje posiadają zazwyczaj określony czas trwania. Nie możliwe jest jednak precyzyjne podanie tego czasu. Przyjmuje się zatem, że emocja powinna być traktowana jako stosunkowo krótki epizod w życiu jednostki (Mulligan, Scherer, 2012). Na tyle krótki, by nie obciążać zbyt zasobów organizmu oraz umożliwić szybkie zmiany zachowania (*behavioral flexibility*) (Scherer, 2005). Oczywiście rozróżnienie to samo w sobie nie jest precyzyjne. Dodatkowo w literaturze pojawiają się opisy zjawisk, które trwają tygodniami lub latami, a wciąż nazywane są emocjami, jak np. żałoba (*grief*) (Goldie, 2011). Inne badania pokazują, że możliwe jest wielomiesięczne doświadczanie również innych emocji, szczególnie smutku (Scherer i in., 2004). Tym niemniej w piśmiennictwie przedmiotu raczej zwykło się przyjmować, że emocja jest czymś stosunkowo krótkotrwałym (Mulligan, Scherer, 2012; Scherer, 2005).

Emocja jest też opisywana jako proces, który spowodowany jest przez świadome i/lub nieświadome dostrzeżenie jakiegoś obiektu lub wydarzenia (Koelstra i in., 2012). Prowadzi to do wniosku, że – aby wystąpiła emocja – konieczne jest pojawienie się obiektu, który ją aktywuje (Ortony i in., 1988), przy czym może to być zarówno prawdziwa, jak i wyobrażona sytuacja (Mulligan, Scherer, 2012; Scherer i in., 2004).

Niektórzy badacze wskazują również, że emocja posiada funkcję motywacyjną (Adolphs, Anderson, 2018; Koelstra i in., 2012). Dzięki niej możliwe jest zarówno przyjmowanie nowych celów czy tworzenie planów, jak i zmiana zachowania (Scherer, 2005). Motywacja może być jednak rozumiana przynajmniej dwojako. Po pierwsze jako cecha dyspozycyjna danej osoby, którą posiada ona zawsze i która objawia się w jej hierarchii celów. Po drugie, jako aktywowana chęć osiągnięcia

wybranego celu (Lazarus, 1991a). Łączy się to z opisaniem przy okazji definiowania stanu emocjonalnego dylematem „cecha czy stan” (np.: Allen, Potkay, 1981; Chaplin i in., 1988) [zob. 1.5.4 oraz 3.9.2].

Za złożonością emocji przemawia fakt istnienia olbrzymiej liczby ich wieloaspektowych opisów (Kleinginna, Kleinginna, 1981; Sander, 2013). Ustalanie znaczenia emocji wiąże się z wyzwaniem stworzenia definicji na tyle szerokiej, by objąć wszystkie istotne elementy, a jednocześnie na tyle wąskiej, by możliwe było odróżnienie emocji od innych procesów psychicznych (Kleinginna, Kleinginna, 1981). Wniosek ten, pomimo upływu ponad czterdziestu lat od jego sformułowania, wciąż pozostaje aktualny.

Mimo poruszonej w niniejszym rozdziale trudności w jednoznacznym zdefiniowaniu emocji, podjęta została próba zebrania możliwie szerokiego zbioru jej istniejących już definicji oraz wyróżnienia na jej podstawie atrybutów kryterialnych emocji (wszystkie emocje muszą je posiadać). Zastosowano taką procedurę, ponieważ można przyjąć, że obecnie największe szanse na konsensus w zrozumieniu, czym jest emocja, daje możliwie najszersze podejście do tego tematu (Dąbrowski, 2020). Proces poszukiwania takiej uniwersalnej definicji emocji odbył się w oparciu o opisaną powyżej metodę kuli śniegowej. Za kryterium wyboru artykułów bazowych przyjęto ilość cytowań widoczną w bazie Web of Science. Artykuły wyszukiwano, wpisując łącznie hasła „*emotion*” oraz „*definition*”. Zbiór definicji wraz z informacją o artykule bazowym zawiera załącznik 1.

Zebrana lista definicji emocji, często wraz z pełną zawartością publikacji, w których były one zamieszczone, posłużyła autorowi do przeprowadzenia analizy jakościowej ich treści celem wyłonienia atrybutów kryterialnych emocji. Z racji, iż wiele definicji zawiera w sobie zarówno główny motyw, zgodny z ujęciem teoretycznym, w jakim jest umieszczona, jak i elementy o charakterze wtórnym, pobocznym, było to zadanie trudne do obiektywizacji. Tym niemniej po zapoznaniu się z ich treścią zaproponowano osiem kryteriów, które – w ocenie autora monografii – są najbardziej istotne według największej liczby autorów (w definicjach lub opisach rozumienia emocji położony jest na nie szczególny nacisk). Wyłączono jednak z analiz atrybuty, które mogłyby przynależeć do kryterialnych, a które są niemożliwe do weryfikacji bez specjalistycznego sprzętu, jak np. aktywność mózgową. Ściślej rzecz ujmując, stworzono zbiór takich atrybutów kryterialnych emocji, które są nie tylko podkreślone w większości zebranych definicji, ale też możliwe do zweryfikowania przez wykształconych sędziów bez

angażowania dodatkowej aparatury pomiarowej, lecz na podstawie opisu językowego objawów.

Według pierwszego z atrybutów kryterialnych, emocje mogą być impulsem do zmiany zachowania lub pojawienia się u ludzi ochoty do jego zmiany (np. Bänziger, 2016; Carver, Harmon-Jones, 2009; Frijda, 1988; Leventhal, 2008; Riediger i in., 2011; Starkey, 2008). Na przykład podczas odczuwania szczęścia zmienia się też zachowanie. Pojawia się uśmiech lub ochota, by podskoczyć czy klasnąć w ręce. Nie jest jednak kluczowe, czy w efekcie przeżywanego stanu rzeczywiście zmieniło się zachowanie. Liczy się też fakt, że pojawia się wspomniana ochota.

Według drugiego kryterium, emocja jest możliwa do opisanie w kategorii przyjemnej lub nieprzyjemnej, a niekiedy ambiwalentnej (czyli zarówno przyjemnej, jak i nieprzyjemnej) (Cochrane, 2019; Larsen i in., 2008; Russell, Feldman-Barrett, 1999). Emocja ma za zadanie prowadzić do bodźca przyjemnego lub do uniknięcia bodźca nieprzyjemnego (Darwin, 1873) oraz związana jest z aktywacją systemów neurohormonalnych wywołujących (nie)przyjemne doświadczenie (Kleinginna, Kleinginna, 1981).

Kryterium trzecie jest związane z funkcją adaptacyjną emocji i może być operacjonalizowane na 4 sposoby: (a) to stany wpływające na podejmowane decyzje – zarówno na dokonany wybór, jak i na ilość dostrzeżonych możliwości (np.: Harmon-Jones, Harmon-Jones, Summerell, 2017); (b) pojawiają się na skutek chęci ochrony posiadanej wartości (np. osoby, przedmiotu, statusu społecznego) od utraty (np.: Frijda, 2008; Reisenzein, 1995; Shiota, Kalat, 2012); (c) pojawiają się na skutek zyskania czegoś istotnego (zachowanie czegoś, co było zagrożone stratą, również jest interpretowane jako zysk) (Izard, 2009); (d) są związane z utratą – bez względu na to, czy było to coś, co już posiadaliśmy (np. skradziono nam telefon), czy też coś, co potencjalnie mieliśmy nadzieję mieć (np. poznajemy wyniki egzaminu i nie zdaliśmy, a liczyliśmy, że zdamy) (np.: Leventhal, 2008; Plutchik, 1980; Zeelenberg i in., 1998).

Czwartym kryterium jest wystąpienie obiektu aktywizującego emocję (w tym także pozbycie się jakiegoś obiektu). Emocja wywołana jest więc przez konkretny przedmiot, osobę, sytuację lub myśl (np.: Layous, Lyubomirsky, 2014; Lench i in., 2016). Zgodnie z piątym kryterium emocja pojawia się w sytuacjach ocenionych przez nas jako istotne (np.: Buss, 2000a). Brak emocji może zatem służyć do rozróżnienia od siebie rzeczy ważnych od nieważnych, ponieważ

doświadczamy ich tylko wobec sytuacji/myśli/osób/przedmiotów uznanych subiektywnie za istotne.

Kryterium szóste podkreśla, iż emocje ze swej natury są stanami, które przemijają – mogą także zanikać bez naszej świadomej ingerencji (np.: Grant, Dutton, 2012; Lench i in., 2016; Leventhal, 2008; Rosenberg, 1998) – w przeciwieństwie do innych stanów, które wymagają od nas konkretnej reakcji, by przeminąć (np. trzeba zjeść, by przestać czuć głód lub odpocząć, gdy czuje się zmęczenie). Kryterium to odróżnia przemijalne ze swej natury emocje od stanów, które wymagają ingerencji (np. najedzenia się, wyspania), by ich nie odczuwać.

Kryterium siódme jest kryterium odwróconym – służy ono wyróżnieniu deskryptorów afektów homeostatycznych i nie wpisaniu ich do zbioru emocji. Kryterium to opisuje stany absolutnie niezbędne do utrzymania podstawowych funkcji życiowych (jak np. głód, pragnienie) (Ellis Solms, 2017; Frijda, 2008; Ogarkova, 2013; Rolls, 2000; Russell, Feldman-Barrett, 1999). Bez odczuwania głodu czy pragnienia człowiek mógłby nie przeżyć tygodni czy kilku dni, natomiast bez problemu przeżyje nawet kilkanaście lat bez odczuwania gniewu czy radości.

Ostatnim wyróżnionym, ósmym, kryterium jest czas trwania. Emocje ze swej natury są stanami, które trwają stosunkowo krótko (np.: Ekman, 1992; Mulligan, Scherer, 2012; Scherer, 2005). Mimo iż większość definicji emocji wskazuje jedynie na „krótkotrwałość” emocji – bez dokładnego precyzowania czasu trwania – to za emocję można wskazać stany, które trwają nieprzerwanie i w tym samym nasileniu raczej sekundy, minuty lub godziny niż dni lub tygodnie (Rosenberg, 1998). Dłuższy czas doświadczania bardziej świadczy o przeżywaniu nastroju niż emocji (Russell, 2003; Salovey, Mayer, 1990).

Oczywiście są również inne cechy emocji, które warto ujmować zarówno w przypadku rozważań teoretycznych, jak i badań empirycznych, jak np. reakcje fizjologiczne organizmu czy specyficzna aktywność mózgową. Niestety ich wadą w kontekście prowadzonych badań jest brak jednoznaczności zaobserwowania. Nie zawsze można dostrzec np. reakcję skórnoagalwaniczną, a w zasadzie niemożliwe jest zaobserwowanie aktywności mózgu bez użycia specjalistycznej aparatury, np. EEG. Dlatego też w badaniach własnych wykorzystano te atrybuty emocji, które można zaobserwować „gołym okiem”. Takie podejście skupia się na elementach rzeczywistości, które ludzie potrafią nazwać i zróżnicować. Można to zatem traktować jako ograniczenie prezentowanych atrybutów kryterialnych. Ponadto wyborowi atrybutów

można zarzucić subiektywność i ten zarzut zdaje się być nieunikniony. Zarówno w definiowaniu emocji, jak i w próbie zrozumienia sposobu patrzenia na emocje poszczególnych autorów szalenie trudno o obiektywne kryterium. Samo zliczenie występowań jakiegoś atrybutu może bowiem nie oddawać natury rozumienia emocji przez badaczy, ponieważ wyszczególniane przez nich cechy definiujące są zazwyczaj różnej wagi. Zatem zebrane w niniejszej pracy atrybuty kryterialne należy rozumieć jako najważniejsze według autora monografii, wyłonione po zapoznaniu się z możliwie szeroką literaturą przedmiotu i podlegające weryfikacji przy zaangażowanych do realizowania tej pracy zasobach.

Wciąż nie dysponujemy pełnym naukowym opisem wszystkich stanów psychicznych. W związku z tym niemożliwe jest podanie pełnej, funkcjonalnej definicji jakiegokolwiek z nich, w tym emocji (Adolphs, Anderson, 2018). Niemniej, jak wykazano powyżej, istnieją zarówno pewne elementy charakterystyczne dla każdego z wymienionych ujęć teoretycznych, jak i kryteria definicyjne, które pojawiają się szczególnie często – niezależnie od punktu wyjścia. A możliwie najbardziej precyzyjny punkt wyjścia (definicja) jest podstawą procesu klasyfikacji naukowej, która to – by stać się podstawą teorii naukowej – potrzebuje empirycznej weryfikacji (Jasielska, 2013).

Efektem pracy nad rozdziałem jest możliwie najszerszy zbiór definicji emocji (zob. załącznik 1), na podstawie którego została podjęta próba połączenia zebranych informacji najpierw w zbiór atrybutów kryterialnych emocji, a następnie w jedną, autorską definicję emocji, która brzmi: emocja to naturalny/wrodzony, wywołany przez subiektywną ocenę obiektu aktywizującego (realnego lub wyobrażonego) mechanizm organizmu, którego zadaniem jest adaptacja do bieżącej sytuacji, również społecznej (w tym zarówno uniknięcie zagrożenia, jak i wykorzystanie okazji) i który jest na tyle krótki w czasie, by nie obciążać nadmiernie zasobów organizmu. Może pojawiać się niezależnie od woli przeżywającego podmiotu i wiązać się ze zmianami fizjologicznymi w organizmie oraz aktywacją autonomicznego układu nerwowego, a także specyficznych obszarów mózgowych. Ma jednak również charakter umysłowy i jest związany z myślami oraz wydawaniem sądów. Pełni funkcję łączącą niezależne od siebie podsystemy w całość, nadając interpretację zbiorowi występujących w nich zmian oraz powodując potencjalne zmiany w zachowaniu.

2. Kategoryzacja emocji

Emocje są na tyle skomplikowanym konstruktem, że mogą zostać opisane na wiele sposobów (Ben-Ze'ev, Oatley, 1996). Dokonana w pierwszym rozdziale analiza spojrzeń na definicję emocji z jednej strony ukazuje złożoność pojęcia „emocja”, a z drugiej nasuwa na myśl pytanie o odpowiednią taksonomię emocji, by – chociaż w pewnym stopniu – uporządkować ich naukowy opis. W związku z brakiem ujednoczonej definicji emocji trudno jest przecież mówić o ich jednolitej klasyfikacji. Mimo podejmowanych przez wiele lat prób zdefiniowania emocji oraz stworzenia ich taksonomii, do tej pory nie osiągnięto pełnego konsensusu w uporządkowaniu emocji (Gasiul, 2007; Izard, 2010; Sander, 2013). Być może jest to zadanie niemożliwe do wykonania (Nesse, Ellsworth, 2009). Niemożność ta ma swoje źródła m.in. w złożoności samego terminu, przez co pomiar zarówno ogólnych, jak i bardziej szczegółowych zmian emocjonalnych staje się metodologicznym wyzwaniem (Quigley i in., 2014). W literaturze pojawia się także głos, że „emocja” jest pojęciem na tyle szerokim, iż powinno być ono podzielone na podkategorie, a żadna z opisanych do tej pory struktur emocji nie może zostać uznana za wystarczającą (Griffiths, 1997; Russell, Feldman-Barrett, 1999).

Tym niemniej pewne opisane pomysły na kategoryzacji emocji można z pewnością uznać za przydatne i poprawne koncepcyjnie. Opisane w literaturze taksonomie wywodzą się z różnych tradycji badawczych i zamiast postrzegać je jako wzajemnie się wykluczające, należy na nie spojrzeć właśnie w ten sposób – jako konstrukt skomplikowany i niepoddający się łatwo opisowi (Sander, 2013). Z drugiej strony taki stan rzeczy należy rozpatrywać jako istotną trudność w rozwoju dyscypliny naukowej – niekompatybilność istniejących modeli dodatkowo prowadzi do podziałów wewnątrz samej dyscypliny ze względu na różne preferencje badaczy (Gorbaniuk, Ivanova, 2018).

Trudność w klasyfikacji emocji przejawia się w fakcie, że wciąż nie zostały postawione definitywne odpowiedzi na podstawowe pytania o naturę emocji. Do takich pytań możemy zaliczyć np. pytanie o to, który aspekt emocji jest kluczowy (m.in. poznawczy, motywacyjny, społeczny, fizjologiczny) i czy w ogóle można mówić o tylko jednym; czy każda emocja posiada emocję, którą można uznać za jej przeciwieństwo, oraz jaka jest główna funkcja emocji (m.in. motywacyjna, poznawcza, komunikacyjna) (Nesse, 1990). Nie mamy również absolutnie pewnych odpowiedzi na takie pytania jak: ile dokładnie jest emocji oraz czym emocje w zasadzie są (Nesse, Ellsworth, 2009). Kolejną trudnością w klasyfikacji jest stosunkowo częste współwystępowanie dwóch lub więcej emocji w tym samym czasie (Izard, 2011). W związku z tym taksonomie emocji są tworzone z różnych, niekiedy opozycyjnych perspektyw (Levenson i in., 2016). Jednakże struktura tak złożona jak emocje powinna zostać uporządkowana i posiadać swój możliwie kompleksowy schemat (Thamm, 2006). Tego niełatwego zadania podejmowano się już w przeszłości, a efekty dotychczasowej pracy zostały zebrane poniżej.

2.1. Emocje podstawowe i złożone

Jedną z proponowanych klasyfikacji emocji jest ich podział na podstawowe (*basic*) (np.: Ekman, 1992; Frijda, 1986; Marrone, 2004; Ortony, Turner, 1990; Plutchik, 1980b) oraz złożone (*complex*) (np.: Burkitt, 2002; Fridenson-Hayo i in., 2016; Griffiths, 2003; Power, Tarsia, 2007). Niestety dyskusja nad kryteriami oraz dokładnymi elementami obu tych zbiorów wciąż pozostaje nierozstrzygnięta (Parrott, 2010).

Pomimo braku wyraźnego konsensusu co do konkretnych elementów obu tych zbiorów, klasyfikacja emocji na emocje podstawowe oraz „nie-podstawowe” wydaje się być jedną z bazowych – tak widzi to wielu badaczy zajmujących się emocjami. I choć występują różnice pomiędzy uznaniem konkretnych emocji za należące do pierwszego zbioru, to sam tak ogólny podział nie budzi kontrowersji u większości autorów – uważają oni, iż część emocji można uznać za podstawowe (Ben-Ze’ev, Oatley, 1996; Scherer, Ellgring, 2007; Zelenski, Larsen, 2000). Niemniej mimo tej względnej zgody, także w tej kwestii pojawiają się niekiedy wątpliwości, czy podział taki jest zasadny. Być może emocje podstawowe i „nie-podstawowe” nie dadzą się od siebie jasno oddzielić,

ponieważ granica między nimi jest niewyraźna, rozmyta przez ich wzajemne powiązania (Lewis, Liu, 2011).

2.1.1. Emocje podstawowe

Do jednych z najczęściej wymienianych kryteriów przypisania emocji do kategorii „emocja podstawowa” wymienia się ich ważną ewolucyjnie rolę, łatwość rozróżnienia jednej emocji podstawowej od drugiej oraz możliwe do zaobserwowania efekty tej emocji, na przykład w postaci konkretnego zachowania (Ekman, Cordaro, 2011). Przyglądając się bezpośrednio przykładowym definicjom emocji podstawowej można przeczytać, iż według Izarda (2007) „emocja podstawowa może być spostrzegana jako szybka, automatyczna i nieświadoma reakcja powstała na skutek zmian w obszarze neuronalnym oraz związana tak z komponentem motywacyjnym, jak i cielesnym/ekspresyjnym” (s. 261–262). A według Klausa Scherera i Heinera Ellgringa (2007) emocja podstawowa jest „spowodowana przez odpowiednie zdarzenie wywołujące, które jest przyczyną wytworzenia specyficznych dla emocji wzorców reakcji (takich jak prototypowe ekspresje twarzy oraz ekspresje głosowe, jak również reakcje fizjologiczne)” (s. 159).

Należy wspomnieć, że w literaturze występują również alternatywne sposoby nazywania tego zbioru emocji, jak np. emocje pierwotne (*primary*), fundamentalne (*fundamental*) (Ortony, Turner, 1990), rdzenne (*core emotions*), „dające się oddzielić” (*discrete emotions*) (Kowalska, Wróbel, 2017) oraz proste (*simple emotions*) (Terwogot, Stegge, 2001). Jakby ich jednak nie nazwać, klasyfikacje emocji podstawowych również nie doprowadziły do wspólnego stanowiska i liczba emocji podstawowych różni się w zależności od teorii, na której bazuje (Nesse, Ellsworth, 2009), obejmując na przykład od 5 do 15 (Scherer, 2013), od 2 do 10 (Sander, 2013) lub od 2 do 11 (Kristjánsson, 2010); dodatkowo na listach nie ma takiej emocji, która występowałaby na każdej z nich (Kristjánsson, 2010).

Dlatego też dyskusja o tym, które emocje i dlaczego powinny znaleźć się w tym zbiorze, jest wciąż żywa (np.: Camras, 1992; Fontaine, 2013; Izard, 1992; Shaver, Morgan, Wu, 1996) i wciąż pojawiają się pytania, zadane już ponad trzy dekady temu (np.: Ortony, Turner, 1990), ile jest emocji podstawowych, jak je rozpoznać oraz dlaczego akurat te konkretne powinny się znaleźć w tej kategorii. Debata ta nieustannie wskazuje nowe wady i zalety wyodrębnienia zbioru emocji podsta-

wowych (Parrott, 2010). Brak wyraźnych granic tego zbioru może również sugerować fakt pojawiania się w literaturze określenia „tak zwane” (*so-called*) emocje podstawowe (np.: Bänziger, 2016; Berry, Poortinga, Breugelmans, Chasiotis, Sam, 2011; Fontaine, Poortinga, Setiadi, Markam, 2002; Hess, 2017; Sander, 2013) oraz stosowanie cudzysłowu, by opisać ten zbiór jako zbiór emocji „podstawowych” (np.: Alonso-Arbiol i in., 2006; E. Harmon-Jones, Harmon-Jones, Summerell, 2017). Być może ten – nieusuwalny pomimo wielu lat badań – problem w wyodrębnieniu konkretnej grupy emocji podstawowych wiąże się z brakiem jednorodności w przyjętych założeniach, które nawiązują do tak odmiennych od siebie dziedzin, jak chociażby historia czy ewolucja (Kristjánsson, 2010). Wobec trudności w ustaleniu ostatecznej, jednoznacznej podstawy uznania emocji za podstawową, wyodrębnienie tylko jednego zbioru wydaje się być niemożliwe (Izard, 2011), sprawiając, że spór o ich ilość oraz naturę wciąż pozostaje żywy (Colibazzi i in., 2010).

Analizując historię wyróżniania kategorii „emocje podstawowe”, można przytoczyć pracę Andrewa Ortony’ego i Terence’a Turnera (1990), w której wskazali, że patrzenie na emocje tego typu może zostać podzielone na trzy główne odmiany. Pierwszą z nich jest przyjęcie za wyznacznik reakcji biologicznych, które są charakterystyczne dla wszystkich ludzi (oraz ssaków), takich jak aktywacja określonych struktur mózgowych czy funkcje adaptacyjne dające się łatwo uzasadnić w podejściu ewolucyjnym. W drugim sensie emocja podstawowa to taka, która jest niemożliwa do zredukowania do innych składników, które również byłyby emocjami. W trzecim zaś emocja uznana jest za podstawową ze względu na zajmowanie przez nią podstawowego poziomu w taksonomii pojęciowej.

Pierwsze z podejść widoczne jest na przykład w teoriach Darwina (1873), Izarda (1977), Plutchika (1980a) czy Pankseppa (1982, 2005). Tym niemniej należy w tym miejscu wziąć pod uwagę również perspektywę ewolucyjną, ontogenetyczną, jak i możliwy wpływ społecznego uczenia się (Ekman, Cordaro, 2011). Jednym z najbardziej popularnych przykładów takiego rozumienia emocji podstawowej może być kategoryzacja dokonana na podstawie analizy emocjonalnej ekspresji twarzy (np.: Ekman, Friesen, 1986; Ekman, Sorenson, Friesen, 1969). Badania te wskazują, że niezależnie od kultury ekspresja emocjonalna może być rozpoznana i zinterpretowana z precyzją istotnie różną od tej w przypadku obserwacji takich emocji jak np. pogarda

(*contempt*) – 75% zgodności, złość (*anger*) – 74% zgodności czy wstręt (*disgust*) – 73% zgodności (Ekman, Friesen, 1986). Jednakże rozpoznawanie emocji podstawowych na bazie obserwacji twarzy zdaje się prowadzić do takiej klasyfikacji jedynie w sytuacji wyraźnych, prototypowych ekspresji emocjonalnych i ewidentnie maleć wraz z oddalaniem się od prototypu; co jest też zgodne z naturą wszystkich dokonywanych przez ludzi kategoryzacji (Young i in., 1997). Argumentem za mniejszym zaufaniem do kategorii emocji zbudowanej na podstawie oceny ekspresji twarzy jest również fakt, że poziom zgodności wśród badanych maleje, gdy osoby oceniające mogą skorzystać z możliwości swobodnego opisu zamiast wyboru z podanej wcześniej listy (Hamann, 2012). W tym świetle zarzuty, jakoby klasyfikacja na tej podstawie ograniczała się jedynie do kilku emocji i to tylko w przypadku bardzo wyraźnego ukazania ekspresji (Feldman Barrett, 2006), wydają się zasadne. Niestety wciąż wiele artykułów, rozdzielających kategorie na podstawie ekspresji emocjonalnej twarzy (w tym metaanalizy takich badań), może zostawić czytelnika ze złudzeniem, jakoby jedna emocja posiadała tylko jeden, specyficzny wzór okazywania jej za pomocą twarzy (Barrett, Adolphs, Marsella, Martinez, Pollak, 2019). A przecież jedna ekspresja emocjonalna niekoniecznie jest związana ściśle tylko z jedną emocją. Na przykład uśmiech – w zależności od kontekstu – może być znakiem zarówno odczuwanej przyjemności, jak i dyskomfortu czy złości (Colibazzi i in., 2010). Odchodząc jednak od konkretnych sposobów pomiaru, można stwierdzić, że spojrzenie na emocje podstawowe z perspektywy ewolucyjnej wskazuje na ich pierwotny charakter i postrzega je jako proces, który pojawił się przed zdolnością myślenia, uczenia się oraz niezależnie od złożonych aspektów kulturowych (Panksepp, Watt, 2011).

Przykładem drugiego zbioru mogą być prace Magdy Arnold (1960, za: Ortony, Turner, 1990), według której emocję podstawową można opisać w trzech wymiarach: pożądanie *vs* niepożądanie obiektu emocji, występowanie *vs* brak obiektu emocji oraz łatwość *vs* trudność osiągnięcia obiektu emocji. Spojrzenie na emocje podstawowe jako na nieredukowalne do innych pojawia się też w bardziej współczesnych pracach (np.: Ekman, Cordaro, 2011; Scherer, 2013). Stanowisko wyraźnych granic między emocjami podstawowymi popierał również w przeszłości Frijda (1988) pisząc, iż emocje podstawowe to takie, które dają się wyraźnie od siebie odróżnić ze względu na różnice w zachowaniu oraz w konceptualizacji i nie są skutkiem łączenia się tych procesów.

Jednakże z czasem stał się on głosicielem mniej stanowczego podejścia do emocji podstawowych, operując ich niekiedy zbyt uproszczonym zbiorem (Frijda, Parrott, 2011). Jest to też widoczne obecnie, ponieważ niektórzy teoretycy przyjmujący za centralny punkt swoich badań istnienie zbioru emocji podstawowych – składającego się z wyraźnie dających się od siebie oddzielić emocji m.in. na podstawie reakcji fizjologicznych czy wzorów zachowania – zdają się jednak odchodzić od tak jasno i ostro postawionej granicy na rzecz większej elastyczności i brania pod uwagę również wpływów społeczno-kulturowych oraz interakcji czynników składowych emocji (Scherer, 2013).

Trzeci możliwy zbiór ma swoje korzenie w teorii prototypów Eleanor Rosch (1975). Według jej założenia taksonomia pojęciowa odbywa się na trzech poziomach: nadrzędnym (np. meble), podstawowym (np. krzesło) i podrzędnym (np. krzesło kuchenne) [przykłady za: (Shaver, Schwartz, Kirson, O’connor, 1987)]. Reprezentacje opisywane na poziomie podstawowym są najszybciej wydobywane z pamięci przez osoby dorosłe, a dzieci uczą się ich najszybciej. Kategoryzacja jest dokonywana zatem poprzez porównanie do tzw. prototypu, czyli najlepszego reprezentanta kategorii (na podstawowym poziomie ogólności) zamiast do konkretnej definicji. Na tej podstawie powstało kilka propozycji hierarchicznej klasyfikacji emocji (np.: Alonso-Arbiol i in., 2006; Shaver, Murdaya, Fraley, 2001; Shaver, Schwartz, Kirson, O’connor, 1987).

Tabela 1.

Szczegółowe informacje o wybranych klasyfikacjach emocji w oparciu o teorię prototypów Rosch

Artykuł	N	Wiek M (SD)	Liczba słów	Liczba kategorii (min-max)	M (SD) dla liczby kategorii	Klasyfikacja na poziomie podstawowym	Spis kategorii szczegóło- wych dostępny w oryginalnym artykule na stronie
Shaver i in., 1987	100	bd.	135	2-64	bd.	miłość, radość, złość, strach, smutek	s. 1067
Shaver i in., 2001	108	23.91 (4.85)	124	5-64	20.07 (11.58)	miłość, radość, złość, lęk/strach, smutek	s. 215
Alonso-Arbiol i in., 2006	102	20.86 (3.25)	124	3-42	17.75 (9.53)	miłość, radość, złość, strach, smutek	s. 855

Adnotacja: bd. = brak danych. Wszystkie wykazane w tabeli badania dzieliły emocje na poziomie nadrzędnym na pozytywne vs negatywne.

Źródło: opracowanie własne

Mimo pozornej zgodności w nazwach na poziomie nadrzędnym oraz podstawowym, jaką wykazali autorzy badań zaprezentowanych w tabeli powyżej, klasyfikacje oparte na prototypie nie doprowadziły do konsensusu w naukowej taksonomii emocji. Wykazano, że bazowanie na podejściu prototypowym prowadzi do niestabilności uzyskiwanych kategorii. Ponadto ilość kategorii oraz elementy w nich zawarte zmieniały się w zależności od przyjętego sposobu sortowania słów przy zachowaniu niezmienności pozostałej procedury (np.: Alvarado, 1998). Możliwą przyczyną takiego stanu rzeczy jest brak precyzyjnie ustalonego zakresu pojęcia „emocja” oraz przeniesienie ciężaru podejmowania decyzji/klasyfikowania na osoby spoza nauki. W cytowanych badaniach dokonywano pomiaru sposobów posługiwania się terminologią związaną z emocjami przez użytkowników języka i przypisywano im rolę ekspertów. Świadczy o tym zastosowana metoda, w której to jedna grupa uczestników (nie będących specjalistami) decydowała, czy jakieś słowo opisuje emocję czy też nie, a druga grupa (również nie będąca specjalistami z tej dziedziny) dokonywała kategoryzacji słów uznanych przez pierwszą grupę za opisujące emocje. Stoi to w opozycji do sposobu budowania taksonomii naukowej, której podstawą powinna być możliwie jak najbardziej precyzyjnie sformułowana definicja. Ponadto to po stronie naukowca powinno leżeć opracowanie listy emocji w oparciu o możliwie dokładne kryteria. Również w innych badaniach opartych o teorię prototypów ciężar ten przeniesiony jest niemal całkowicie z badaczy na respondentów (np.: Fehr, Russell, 1984; Niedenthal i in., 2004; van Goozen, Frijda, 1993).

Jednakże wspomniane trzy sposoby patrzenia na emocje podstawowe są od siebie niezależne. Jeśli uznamy jakąś emocję za podstawową, na przykład ze względu na brak możliwości jej podzielenia na inne emocje, to nie wskazuje to jednocześnie na jej „podstawowość” chociażby w ujęciu biologicznym czy kategoriałnym (Scarantino, Griffiths, 2011).

Izard (2011) dzieli emocje podstawowe na dwie grupy: (1) pozytywne emocje pierwszego rzędu (*first order positive emotions*) oraz (2) emocje negatywne pierwszego rzędu (*first order negative emotions*). Porównując ze sobą te dwie grupy Izard wskazuje, że emocje pozytywne pierwszego rzędu pełnią większą rolę w zachowaniu adaptacyjnym oraz motywacji. Mogą pozostać kluczowe w takich codziennych obszarach jak wstępna ocena ludzi i wydarzeń, sposób myślenia i zachowania w sytuacjach społecznych oraz w samotności przez wszystkie okresy rozwojowe życia. Niemniej podkreśla on również, że emocje negatywne

pierwszego rzędu u starszych dzieci⁵ i dorosłych występują przede wszystkim w sytuacjach uznanych za nagłe i wymagają – zazwyczaj – szybkiej i zautomatyzowanej reakcji na zagrożenie. Dzieje się tak za sprawą rozwoju zdolności poznawczych w toku życia i, co za tym idzie, coraz większej zdolności do radzenia sobie z trudnościami emocjonalnymi i regulowania doświadczeń emocjonalnych.

Istnieją badacze starający się stworzyć dokładne listy emocji podstawowych. Na przykład na podstawie reakcji fizjologicznych James (1884) wyłonił cztery emocje: strach (*fear*), żal (*grief*), miłość (*love*), wściekłość (*rage*). Shaver i jego współpracownicy (1987) stworzyli listę pięciu emocji na podstawie kategoryzacji pojęciowej zgodnej z teorią Rosch (1975): złość (*anger*), smutek (*sadness*), miłość (*love*), strach (*fear*) oraz radość (*joy*). Ekman z grupą badaczy (1969) na podstawie badań międzykulturowych nad ekspresją emocjonalną przeprowadzonych w Stanach Zjednoczonych, Brazylii, Japoni, Nowej Gwinei oraz na wyspie Borneo wyłonił ich sześć: szczęście (*happy*), smutek (*sadness*), złość (*anger*), strach (*fear*), zdziwienie (*surprise*) oraz wstręt-pogarda (*disgust-comtempt*). Ta sama grupa naukowców (1972) dodała później do swojej listy również emocję numer siedem: zainteresowanie (*interest*). Zdziwienie jako emocja podstawowa poddawana jest obecnie w wątpliwość, ponieważ może nas prowadzić zarówno do przyjemnych (np. radość), jak i nieprzyjemnych (np. smutek, złość) doświadczeń emocjonalnych (Oatley, Johnson-Laird, 2011). Za jedną z możliwych przyczyn takiej rozbieżności w listach emocji podstawowych Izard (1997) podaje brak rozróżnienia między emocją a poznaniem. Panksepp (1982) spojrzął na emocje podstawowe przez pryzmat procesów neurobiologicznych z nimi związanych i pierwotnie wyróżnił cztery takie procesy: oczekiwanie (*expectancy*), wściekłość (*rage*), strach (*fear*) oraz panikę (*panic*). Później (Panksepp 2005, 2007) wskazywał ich siedem: zabawa (*play*), panika (*panic*), wściekłość (*rage*), poszukiwanie (*seeking*), strach (*fear*), pożądanie (*lust*) oraz troska (*care*). Podkreślał również, że nie wyklucza, iż może być ich więcej (Panksepp, Watt, 2011).

Mimo iż samo wyodrębnianie zbioru „emocji podstawowych” było już krytykowane w literaturze przynajmniej od lat osiemdziesiątych XX wieku, to pogląd, jakoby istniała pewna wąska grupa emocji, którą można by jednak nazwać „podstawowymi”, wciąż pojawia się w wielu

⁵ W cytowanej pracy Izard nie precyzuje określenia „starsze dzieci” (*older children*), lecz po treści artykułu można wniesić, że najpewniej są to dzieci starsze niż pięć lat.

publikacjach naukowych (Scarantino, Griffiths, 2011). W związku z tym udało się ustalić cechy takich emocji, co do których występuje wśród badaczy względna zgoda. Pierwszą z nich jest możliwość podania dokładnej ich liczby. Po drugie – mimo wykazanych powyżej rozbieżności pomiędzy listami – są takie emocje, które pojawiają się najczęściej. Należą do nich: szczęście (*happiness*), smutek (*sadness*), złość (*anger*) i strach (*fear*) (Kowalska, Wróbel, 2017), chociaż w innych podsumowaniach pojawia się również piąta emocja: wstręt (*disgust*) (Scherer, Ellgring, 2007; Zelenski, Larsen, 2000). Po trzecie, istnieje względny konsensus w zakresie kryteriów, na podstawie których powinno się zaklasyfikować emocję do tego zbioru. Są to: (a) charakterystyczne reakcje fizjologiczne; (b) ekspresja emocjonalna; (c) funkcja adaptacyjna; (d) subiektywne doświadczenie emocji. Można zatem przyjąć, iż mówiąc o emocjach podstawowych nie mówimy o jednej liście tychże emocji lub jednej teorii, a raczej o ich zbiorze, w którym to występują zarówno elementy wspólne, jak i rozbieżne (Kowalska, Wróbel, 2017).

2.1.2. Emocje złożone

Badania nad emocjami podstawowymi oceniane są czasem jako prowadzące do zbyt dużych uproszczeń oraz, co za tym idzie, niewystarczające do pełnego, naukowego opisu (Ben-Ze'ev, Oatley, 1996; Frijda, Parrott, 2011). Emocje, których nie zalicza się do zbioru emocji podstawowych, są niekiedy nazywane emocjami złożonymi (*complex emotions*) (np.: Bosacki, Moore, 2004; Burkitt, 2002; Trnka, Lacey, Balcar, Kuška, Tavel, 2016), nie-podstawowymi (*nonbasic*) (Lewis, Liu, 2011; Shaver i in., 1996) czy też wtórnymi (*secondary emotions*) (np.: Demoulin i in., 2004; Draghi-Lorenz, Reddy, Costall, 2001; Morris, Doe, Godsell, 2008; Scherer, 2013). Argumentem za istnieniem zbioru emocji złożonych jest m.in. ich (a) intencjonalny charakter (Ben-Ze'ev, Oatley, 1996); (b) możliwość nadania etykiety werbalnej również tym emocjom, które nie zostały zaklasyfikowane do zbioru podstawowych (Scherer, 2013); (c) ujawnianie się ich w późniejszym okresie rozwojowym, co jednak nie jest wciąż jednoznacznie udowodnione (Draghi-Lorenz i in., 2001) – chociaż wiadomo, że wraz z wiekiem wzrasta u dzieci złożoność pojęcia emocja (P. L. Harris, de Rosnay, Pons, 2016); (d) konieczność ich poznawczego przetworzenia, na przykład poprzez porównanie

siebie do kogoś innego lub swojego zachowania do przyjętych norm społecznych (Izard, 2011) czy za sprawą przypomnienia sobie dawnej sytuacji (np. niemożliwe jest odczuwanie żalu bez pamięci o dawnym czynie) (Ben-Ze'ev, Oatley, 1996).

Mówiąc o emocjach złożonych, możemy mieć również na myśli zbiór występujących jednocześnie emocji podstawowych (Power, Tarsia, 2007), który uwzględnia w sobie różnice indywidualne, międzykulturowe (Oatley, Johnson-Laird, 1987) czy też czynniki społeczno-kulturowe charakterystyczne dla danego społeczeństwa (Kowalska, Wróbel, 2017). Patrząc na ten zbiór z perspektywy ewolucyjnej, widzimy, że emocje złożone pojawiły się później niż podstawowe (Oatley, Johnson-Laird, 1987) i nie muszą wiązać się z charakterystycznym dla przeżywanej emocji wyrazem twarzy (Izard, 1997).

Podobnie jak w przypadku emocji podstawowych trudno o listę złożonych. Istnieje jednak względna zgoda na zaklasyfikowanie do tego zbioru takich stanów jak wstyd (*shame*), duma (*pride*), poczucie winy (*guilt*), zazdrość (*jealousy*) czy onieśmielenie (*shyness*) (Draghi-Lorenz i in., 2001). Chociaż z drugiej strony Izard (1997) takie emocje jak wstyd, onieśmielenie i poczucie winy wymienia w gronie emocji podstawowych. Dodatkowym utrudnieniem w ustaleniu składu i granic obu zbiorów jest widoczna niekiedy praktyka wyróżniania emocji podstawowych i złożonych bez podawania podstaw takiego podziału, a jedynie wymienianie przykładów emocji należących do każdego ze zbiorów (np.: Fridenson-Hayo i in., 2016; Terwgot, Stegge, 2001), co można określić jako „zabieg zastępczy definicji” (Hajduk, 2007). Możliwe również, iż mimo opisanych różnic emocje podstawowe oraz złożone nie są od siebie tak oddalone; zwłaszcza gdy spojrzymy na emocje przez pryzmat ich funkcji. A funkcją zarówno jednych, jak i drugich jest odpowiednie przygotowanie organizmu do konfrontacji z istotnym bodźcem, jaki pojawił się w otoczeniu. Taki stan rzeczy dodatkowo utrudnia ich rozróżnienie między sobą (Ben-Ze'ev, Oatley, 1996).

Rozróżnienia tych dwóch zbiorów nie ułatwiają badacze, którzy przy okazji opisu emocji podstawowych podają na przykład jedynie to, że istnieją również emocje złożone, które mogą być interpretowane jako występujące w tym samym czasie, połączone ze sobą, emocje podstawowe (np.: Izard, 1997; Oatley, Johnson-Laird, 1987) czy też – wykazany powyżej – brak ujednoczonej nazwy dla zbiorów, które wydają się być bardzo do siebie zbliżone (*primary, fundamen-*

tal, discrete, simple, core vs nonbasic, complex, secondary). Być może emocje złożone dają się precyzyjniej opisać naukowo z perspektywy wymiarowej niż kategoryjnej. W literaturze naukowej pojawiają się zestawienia emocji podstawowych z wymiarowymi sposobami ich opisu (np.: Feldman-Barrett, 1998; E. Harmon-Jones i in., 2017; Lo, Hung, Lin, 2016; Zhang, Chan, 2014).

2.2. Klasyfikacja bazująca na wymiarach

Potraktowanie emocji jako różnicy indywidualnej [szczegóły zob. 3.9.1] niesie za sobą potencjalnie większą możliwość wyłonienia modelu wymiarowego (Zelenski, Larsen, 2000). Prace nad takim modelem, który odpowiednio precyzyjnie i bez nadmiernego skomplikowania opisywałby podobieństwa i różnice w doświadczeniu emocjonalnym, trwają przynajmniej od lat pięćdziesiątych XX wieku. Mimo tych prób wśród badaczy wciąż nie występuje pełna zgoda w zakresie liczby oraz charakteru wymiarów, które stanowiłyby optymalną podstawę do opisu emocji (Fontaine, Scherer, Roesch, Ellsworth, 2007). Zadania nie ułatwia także możliwość wskazania na podstawie modelu wymiarowego wielu emocji, być może nawet ich nieograniczonej liczby (Levenson i in., 2016). Mimo tego w literaturze pojawiają się również głosy, iż podejście wymiarowe do klasyfikacji emocji sprzyja postawieniu wyraźnych granic pomiędzy kategoriami. Jest to możliwe poprzez wskazanie cech koniecznych oraz wystarczających dla umieszczenia emocji w konkretnej grupie (Thamm, 2006).

Rozbieżność w liczbie wymiarów nie musi być jednak dowodem na rozbieżność klasyfikacji (choć może). W przypadku danych analizowanych za pomocą metody głównych składowych (*principal component analysis* – PCA) lub analizy czynnikowej (*factor analysis* – FA) istnieje prawdopodobieństwo, że za taki stan rzeczy odpowiada przedstawienie danych pochodzących z tego samego hierarchicznego układu emocji na różnym poziomie szczegółowości. Ulrich Schimmack i Alexander Grob (2000) na podstawie badań konstruktów takich jak afekt (*affect*) i nastrój (*mood*) sugerują, że obserwowane rozbieżności pomiędzy wynikami różnych badań mogą być rezultatem wybranej metodologii. I chociaż, jak opisano w rozdziale pierwszym, afekt czy nastrój są konstruktami raczej nie w pełni tożsamymi z emocją, to można zakładać ich wzajemne powiązanie.

Postanowiono zatem przyjrzeć się bliżej kilku potencjalnym wymiarowym możliwościom klasyfikacji emocji i terminów pokrewnych, takich jak afekt (*affect*) i nastrój (*mood*), ponieważ w literaturze zaobserwowano przypadki utożsamiania tych konstruktów. Przykładem może być zdanie z pracy Faith i Thayer (2001), w której to napisano: „Wymiarowa struktura emocji została zbadana za pomocą narzędzi samoopisowych służących do pomiaru wywołanego nastroju” (s. 121).

2.2.1. Ewaluacja jako podstawa kategoryzacji emocji

Wydaje się być oczywiste, że wszystkie kategoryzacje emocji i pokrewnych terminów, takich jak nastrój czy afekt, dążą do stworzenia najpełniejszego ich obrazu, który tym samym zdaje się być niemożliwy do osiągnięcia przy uwzględnieniu tylko i wyłącznie jednego wymiaru. Tym niemniej na szczególną uwagę zasługuje fakt częstego występowania wśród kategoryzacji wymiaru przyjemność-nieprzyjemność lub też dzielenia emocji na pozytywne i negatywne. Wiele kategoryzacji posiada w sobie taki właśnie podział, niezależnie od ewentualnych subtelnych różnic w nazewnictwie (Russell, Feldman-Barrett, 1999).

Na przykład święty Tomasz z Akwinu dzielił emocje na dobre (*good*) oraz złe (*evil*), który to podział był zgodny ze średniowiecznym postrzeganiem emocji przez Kościół katolicki (Thamm, 2006). Bliżej współczesności wymiar przyjemność-nieprzyjemność pojawiał się m.in. u Wilhema Wundta (1905, za: Coppine, Sander, 2016); Harolda Schlosberga (1952); Charlesa Osgooda (1969); Jamesa Russella (1980) czy Ulricha Schimmacka i Alexandra Groba (2000). Nie zabrakło go również w badaniach przeprowadzonych w ciągu ostatniej dekady (np.: Chen, Bai, Lee, Jing, 2016; Yik, Russell, Steiger, 2011). Wszystkie wymienione klasyfikacje zostaną szerzej opisane w dalszej części rozdziału.

W literaturze wciąż obecna jest dyskusja rozpoczęta dawno temu, która stara się znaleźć odpowiedź na pytanie, czy traktować afekty przyjemne i nieprzyjemne jako dwa końce tego samego kontinuum (np.: Osgood, 1969) czy też dwa niezależne od siebie czynniki (np.: Watson, Tellegen, 1985). I wydaje się, że odpowiedź może nie być uniwersalna, a – przynajmniej w pewnym stopniu – zależna od kultury (Scollon, Diener, Oishi, Biswas-Diener, 2005). Na przykład, pozytywny i negatywny afekt mogą być bardziej od siebie niezależne

u Chińczyków, podczas gdy model widoczny u Amerykanów bliższy jest podejściu wymiarowemu (Bagozzi, Wong, Yi, 1999). Niemniej bez wątpienia tak szeroka lista publikacji opisujących podział stanów afektywnych na przyjemne-nieprzyjemne wymaga dostrzeżenia. Jest to bowiem podział, który przez niektórych uważany jest za nadrzędny wobec pozostałych (np.: Alonso-Arbiol i in., 2006; Shaver i in., 2001).

2.2.2. Klasyfikacje 2-wymiarowe

Chociaż dużym zainteresowaniem naukowców cieszy się opis w dwóch wymiarach (Fontaine i in., 2007; Stanley, Meyer, 2009), to na uwagę zasługuje fakt, iż niektóre z cytowanych w takich podsumowaniach 2-wymiarowych modeli wcale nie mają w swoich nazwach słowa „emocja”, a słowo „afekt” (np.: Russell, 1980; Watson, Clark, 1994; Yik, Russell, Barrett, 1999; Yik, Russell, Steiger, 2011), czyli konstrukt o potencjalnie szerszym znaczeniu (VandenBos, 2015), w którego skład obok emocji wchodzi m.in. nastroje (*moods*) (np.: Peters, Kashima, 2015) oraz uczucia (*feelings*) (np.: Scherer, Dan, Flykt, 2006). Mamy wtedy do czynienia z opisem poprzez umieszczenie afektu w wymiarach takich jak np.: aktywacja-deaktywacja (*activation-deactivation*) i przyjemność-nieprzyjemność (*pleasure-displeasure*) (Yik i in., 2011). Wartościowanie (*valence*) (biorące pod uwagę stopień (nie)przyjemności) oraz poziom pobudzenia (*arousal*) jako wymiary pojawiły się również w kołowym modelu afektu Russella (1980) czy w opisie nastroju (*mood*) dokonany przez Lisę Feldman-Barrett (1995)⁶. Z perspektywy użytego do opisu

⁶ Lisa Feldman-Barrett, odnosząc się do tej pracy w swoim innym artykule (Feldman-Barrett, 2004), pisze już o emocjach i o słowach związanych z emocjami (*emotion-related words*), a nawet zmienia tam tytuł cytowanej pracy. Oryginalny artykuł, który ukazał się w „Personality and Social Psychology Bulletin” w roku 1995 i który można odnaleźć po numerze doi: 10.1177/0146167295218003 nosi tytuł *Variations in the Circumplex Structure of Mood*, podczas gdy w spisie literatury cytowanej wykorzystanej w artykule z 2004 roku pod tytułem *Feelings or words? Understanding the content in self-report ratings of experienced emotion* opublikowanym w „Journal of Personality and Social Psychology”, który można odnaleźć po numerze doi: 10.1037/0022-3514.87.2.266, pojawia się artykuł wydany w tym samym miejscu, w tym samym roku, a nawet na tych samych stronach, lecz o tytule *Variations in the Circumplex Structure of Emotions*. Dla pewności zostały sprawdzone wszystkie numery „Personality and Social Psychology Bulletin” z roku 1995 (12 numerów) i żaden nie zawierał takiego tytułu. Oczywiście niemożliwym jest ustalenie, na ile ta sytuacja jest celowym działaniem, a na ile

emocji języka istotny jest fakt, iż wszystkie służące do tego słowa mogą zostać przedstawione w wymiarach wartościowania oraz pobudzenia (Feldman-Barrett, 2004). Kolejną potencjalną możliwością opisu emocji jest pozostawienie wymiaru wartościowania, lecz zamiana pobudzenia na wymiar akceptacja-odrzućenie (*acceptance-rejection*), co zostało opisane na podstawie badań nad specyficznymi ekspresjami emocjonalnymi twarzy (Woodworth, Schlosberg, 1966).

Biorąc pod uwagę na przykład elementy składowe wspomnianego modelu Russella (1980) oraz zaproponowaną w niniejszej monografii definicję emocji, raczej nie można traktować umieszczonych w nim wymiarów jako struktury emocji, ponieważ model ten zawiera w sobie składowe, co do których wśród badaczy występuje względna zgodność, że emocjami nie są, jak np. bycie śpiącym (*sleepy*) czy zmęczonym (*tired*) (Scherer, 2005; Siemer i in., 2007), a które pojawiają się podczas opisu afektu na wymiarze pobudzenia (*arousal*) (np.: F. F. Chen i in., 2016; Watson, Wiese, Vaidya, Tellegen, 1999). Tym niemniej należy mieć na uwadze, że wymiar ten opisywany bywa także jako wymiar emocji (np.: Schubert, 1999). Mimo to model Russella (1980) może wyznaczać pewien możliwy kierunek dla struktury emocji ze względu na zawarte w nim również słowa opisujące emocje, jak chociażby radość (*happy*), zadowolenie (*glad*), smutek (*sad*) czy złość (*angry*). I mimo iż większość badaczy opisuje ten model w kontekście „przestrzeni afektywnej” (*affective space*) (np.: Stanley, Meyer, 2009; Watson, Tellegen, 1985), to zdarzają się sytuacje mówienia o nim, jakby był modelem emocji, np. „uznaje mój wymiarowy model za lepszy od popularnego 2-wymiarowego modelu emocji, który różnicuje emocje tylko za pomocą pobudzenia i wartościowania (np.: Russell, 1980)” (Cochrane, 2019, s. 203). W ocenie autora monografii, być może mamy tutaj do czynienia z synonimicznym traktowaniem słowa „emocja” oraz „afekt”, ponieważ Tom Cochrane w tytule zacytowanej pracy mówi o teorii stanów afektywnych (*theory of affective states*). Niekiedy wspomniany model Russella (1980) jest również przedstawiany w kontekście teorii emocji, co może dawać złudzenie pomiaru emocji, np. „poza teorią Ekmana, przedmiotem niniejszej pracy mogłyby być inne teorie emocjonalne (*emotional*), takie jak stworzony przez Russella model kołowy (Russell, 1980)” (Montag, Panksepp, 2017, s. 12). Być może autorzy pisząc o tym

dziełem przypadku, to jednak wyraźnie obrazuje ona widoczny w literaturze brak konsekwencji w nazywaniu konstruktów z szeroko pojętej przestrzeni afektywnej.

modelu mają na myśli szerszy kontekst emocjonalny niż zakres pojęcia „emocja”, o czym może świadczyć użycie słowa *emotional*, lecz może to również prowadzić do błędów w interpretacji. Bardziej precyzyjnym w tym wypadku byłoby najpewniej użycie terminu „afektywne” (*affective*). Chociaż należy mieć na względzie, że przywołana przez cytowanych autorów wcześniej teoria Ekmana jest teorią emocji i – w ocenie autora monografii – sugeruje interpretację tego zdania w tym właśnie sensie. Oczywiście modelowi Russella nie można odmówić mierzenia także emocji, co wykazano powyżej. Mierzy on jednak szerszy konstrukt, co powinno zostać jasno podkreślone, a tym samym przyczynić się do większego zwracania uwagi na różnice pomiędzy afektem a emocją.

Na podstawie modelu Russella (1980) David Watson i Auke Tellegen (1985) dzielą afekty na dwie kategorie: pozytywne oraz negatywne. Jednak pomimo przeciwstawnego znaczenia – według jego autorów – należy rozpatrywać ten model w kategorii dwóch wymiarów, ponieważ opisują one dwa różne, stosunkowo duże i niezależne od siebie zbiory (Watson, Clark, 1997). Z drugiej strony traktowanie pozytywnego afektu oraz negatywnego afektu jako od siebie zależnych zostało poparte wieloma potwierdzającymi analizami czynnikowymi (Merz, Roesch, 2011), co może też stanowić argument za modelami, które traktują wspomniane rozróżnienie jako jeden wymiar (np.: Russell, 1980; Yik i in., 2011). W tym miejscu do niejasności definicyjnych oraz klasyfikacyjnych dodać trzeba fakt, iż w polskiej wersji (Brzozowski, Watson, Clark, 2010) skali PANAS (Watson, Clark, Tellegen, 1988), powstałej na bazie wspomnianego modelu, słowo „afekt” zamienione zostało na „uczucie”. A ponadto – mimo iż autorzy oryginalnego narzędzia podkreślają w swoim tekście, że jest to pomiar afektu i nie używają w swoim artykule słowa „emocja”, a jedynie, rozumianego raczej szerzej, „emocjonalność” (*emotionality*) – to w samej instrukcji dla osoby badanej pojawia się zdanie: „ta skala składa się z wielu słów, które opisują uczucia (*feelings*) i emocje (*emotions*)” (Watson i in., 1988, s. 1070). Dodatkowo badacze wskazują, iż badane przez nich dwa główne afekty (pozytywny i negatywny) definiują jako składową nastroju (*mood*). Te dwa wymiary, nazywane „pozytywny afekt” oraz „negatywny afekt”, konsekwentnie pojawiają się wśród różnych sposobów zbierania danych, typów rotacji danych, języków czy kultur (Gross, John, Richards, 2000). Chociaż – jak wykazują nowsze badania – mogą występować w tym zakresie pewne różnice kulturowe, których wcze-

śniej nie rozpatrywano jako kluczowego czynnika i które sugerują większą niezależność negatywnego i pozytywnego afektu w Chinach niż w Stanach Zjednoczonych (Chen i in., 2016). Wyniki te mogą stawiać w innym świetle model rozdzielający pozytywny i negatywny afekt na dwa niezależne czynniki (Watson i in., 1988), który został stworzony głównie na próbie amerykańskich studentów i który jest mierzony przy użyciu skali PANAS. Skala ta, mimo iż bada afekt, pojawia się niezwykle często podczas badań nad emocjami i artykuł z jej omówieniem jest jednym z najczęściej cytowanych artykułów z „Journal of Personality and Social Psychology” (JPSP) (C. Harmon-Jones, Bastian, Harmon-Jones, 2016).

Pojawiają się również głosy krytyczne wobec modelu 2-wymiarowego. Jest on wprawdzie stosunkowo łatwy do zastosowania, lecz wymiary te nie są od siebie niezależne. W związku z tym istnieje ryzyko, że nie różnicują wszystkich elementów, które powinny (Cochrane, 2019). Ponadto możliwe jest, że – podczas opisu na większej ilości wymiarów niż tylko wartościowanie i pobudzenie – do modeli włączają się składowe będące wynikiem zmiennych indywidualnych oraz kulturowych (Bänziger, 2016). Mimo głosów krytycznych, 2-wymiarowy opis afektu posiada prawdopodobnie swoje odrębne struktury neuronalne dla wymiarów wartościowania i pobudzenia ze szczególnym uwzględnieniem ciała migdałowatego jako elementu odpowiedzialnego raczej za intensywność przeżywanej emocji niż występowania jakiejś określonej z nich (Colibazzi i in., 2010). Jak wykazano, naukowcy wciąż mocno koncentrują się nad modelem 2-wymiarowym, chociaż – oczywiście – nie musi on być wystarczający (Fontaine i in., 2007).

Być może jest on niewystarczający z tego powodu, że często opisywany jest w nim konstrukt o potencjalnie szerszym znaczeniu od emocji – o czym może świadczyć wskazana wyżej tendencja do synonimicznego używania słów „emocja” i „afekt” w prezentowanych modelach (lub podczas odnoszenia się do nich w innych pracach naukowych). Prowadzi to do pogłębienia chaosu w opisie struktury emocji. Dlatego też istotnym ograniczeniem wspomnianych modeli w kontekście opisu emocji jest fakt, iż podczas umieszczania afektu na dwóch wymiarach w rzeczywistości dokonujemy (w różnych kombinacjach) opisu wielu stanów. Również takich, które emocjami nie są, jak np. zmęczenie czy senność (np.: Russell, Feldman-Barrett, 1999). Ponadto afekt jest pojęciem bazowym i należy je traktować jako wspomagające, ale niewystarczające do stworzenia definicji i opisu struktury emocji,

między innymi ze względu na wchodzenie w skład emocji większej ilości czynników niż tylko te psychofizjologiczne, które składają się na afekt (Latinjak, López-Ros, Font-Lladó, 2015). Jednak istnieją dowody, że niezależnie od wieku łatwiej (szybciej) przychodzi rozpoznawanie emocji ze względu na wartościowanie (np. złość *vs* radość) niż ze względu na pobudzenie (np. złość *vs* smutek) (Lo i in., 2016), co też zostało zauważone w przypadku badań nad trzema wymiarami afektu. Również tam osoby badane wykazywały najwyższą zgodność w wymiarze wartościowania w porównaniu do wymiarów: aktywacji/pobudzenia (*acotivation/arousal*) oraz poczucie mocy/kontroli (*power/control*) (Scherer i in., 2006).

2.2.3. Klasyfikacje 3-wymiarowe

W literaturze skoncentrowanej wokół afektu często na pierwszy plan wyłania się podejście 2-wymiarowe, podczas gdy model 3-wymiarowy cieszy się raczej mniejszym zainteresowaniem (Schimmack, Grob, 2000). Można przyjąć, że model 3-wymiarowy nie musi wcale wykluczać modelu 2-wymiarowego, a jedynie go uzupełniać – na przykład o sytuację, w której korelacja między wartościowaniem a pobudzeniem znajduje się w okolicach zera (Mattek, Wolford, Whalen, 2017) lub poszerzać o takie zestawy emocji, jak np. wstyd (*shame*) i zawiść (*envy*), które zawierają w sobie praktycznie takie same proporcje nieprzyjemności i aktywacji (Reisenzein, 1994) – przemawiając tym samym za koniecznością wykorzystania dodatkowego wymiaru dla bardziej precyzyjnego opisu emocji. Model 3-wymiarowy, w porównaniu do modelu 2-wymiarowego, wydaje się być zatem istotny w kontekście utworzenia bardziej precyzyjnej klasyfikacji emocji negatywnych (Scherer i in., 2006) oraz emocji, których zróżnicowanie bazuje na ocenie (Reisenzein, 1994).

Pierwszą klasyfikację sześciu podstawowych uczuć (*feelings*) wykonaną na trzech wymiarach dokonała osoba, której zawdzięczamy wyłonienie się psychologii jako samodzielnej dziedziny naukowej. Wilhem Wundt (1905, za: Coppine, Sander, 2016) opisywał je na wymiarach przyjemność-nieprzyjemność (*pleasure-displeasure*), podekscytowanie-hamowanie (*excitement-inhibition*) oraz napięcie-relaksacja (*tension-relaxation*). Teoria Wundta, opisywana jako teoria doświadczeń afektywnych (*theory of affective experiences*) (1896, za: Schimmack,

Grob, 2000), wskazuje istnienie sześciu uczuć, które możliwe są do opisanego na trzech wymiarach i które na każdym wymiarze są dla siebie wzajemnie wykluczające.

Harold Schlosberg (1952) stworzył 2-wymiarowy model ekspresji twarzy, który może zostać uznany za model związany z emocjami, ponieważ, jak sam autor napisał w podsumowaniu, „rozpoznanie bardziej subtelnych emocji może zależeć od znajomości bodźca [przyczyny obserwowanej ekspresji, przyp. autora]” (Schlosberg, 1952, s. 237). W jego skład wchodziły takie wymiary jak przyjemność-nieprzyjemność (*pleasantness-unpleasantness*) oraz uwaga-odrzućenie (*attention-rejection*). Jednakże dwa lata później uznał swój model za niewystarczający, dokładając do niego wymiar aktywacji sen-napięcie (*sleep-tension*) i oficjalnie używając w tytule pracy zwrotu „trzy wymiary emocji” (*three dimensions of emotion*) (Schlosberg, 1954). We wspomnianym wcześniej kontekście oddzielenia emocji od afektu użycie terminu „sen” jako nazwy jednej części wymiaru „aktywacja” nie wydaje się jednak być zbyt fortunne i raczej bardziej pasuje do tego drugiego konstruktów.

W przeszłości również skale oparte na dyferencjalnym semantycznym koncentrowały się wokół trzech niezależnych od siebie wymiarów takich jak ewaluacja (*evaluation*) [E], siła (*potency*) [P] oraz aktywność (*activity*) [A]; nazywane w skrócie EPA – od pierwszych liter każdego z wymiarów (Osgood, 1969). W skład pierwszego wchodzi ocena na skalach takich jak dobre vs złe (*good-bad*), przyjemne vs nieprzyjemne (*pleasant-unpleasant*) czy pozytywne taksonomii vs negatywne (*positive-negative*). Drugi wymiar jest reprezentowany przez ocenę w skalach silny vs słaby (*strong-weak*), ciężki vs lekki (*heavy-light*) oraz twardy vs miękki (*hard-soft*), ostatni zaś w skalach szybki vs wolny (*fast-slow*), aktywny vs pasywny (*active-passive*) i pobudliwy vs spokojny (*excitable-calm*). Czynniki te, wbrew oczekiwaniom Charlesa Osgooda, okazały się mieć charakter bardziej afektywny niż poznawczy oraz bardziej konotacyjny niż denotacyjny (Osgood, 1964). W literaturze istnieje pogląd, jakoby wymiary EPA były uniwersalne i wyczerpujące do opisu emocji (Thamm, 2006).

Russell i Mehrabian (1977) wskazali, że opisu emocji można dokonać na trzech, niezależnych od siebie, dwubiegunowych wymiarach: przyjemność-nieprzyjemność (*pleasure-displeasure*), poziom pobudzenia (*degree of arousal*) oraz dominacja-uległość (*dominance-submissiveness*). Uważają oni, że na tych trzech skalach w każdej chwili możliwy jest

opis aktualnie przeżywanych stanów emocjonalnych, a nie tylko ich pomiar w konkretnych momentach (podczas odczuwania określonego stanu emocjonalnego, jak np. radość czy złość). Innymi słowy, człowiek zawsze odczuwa jakiś stan emocjonalny, który można umieścić na wspomnianych wymiarach. Przyglądając się bliżej relacji pomiędzy nimi, zauważono, że wymiary przyjemności oraz pobudzenia powinny być uważane za osobne, ponieważ pobudzenie wyjaśnia (zarówno liniowo, jak i krzywoliniowo) nie więcej niż 5% wariacji dla wymiaru związanego z przyjemnością. Natomiast za koniecznością wyłonienia wymiaru dominacji-uległości przemawia fakt, że w świetle tego opisu tylko on jest w stanie doprowadzić do rozróżnienia m.in. pomiędzy złością (*anger*) a niepokojem (*anxious*) czy pomiędzy pogardą (*disdainful*) a bezsilnością (*impotent*).

Za taką klasyfikacją przemawiają również bardziej współczesne badania. Scherer, Dan i Flykt (2006) stworzyli 3-wymiarowy model uczuć (*feelings*), definiując je jako „unikalne formy subiektywnego doświadczenia, które stanowią odzwierciedlenie zmian zachodzących u osoby podczas przeżywania emocji” (s. 93) i które w ich rozumieniu należy traktować jako złożoną reprezentację umysłową wynikającą z oceny bodźców afektywnych. Przeprowadzone przez nich badania z wykorzystaniem zdjęć przedstawiających różne elementy możliwe do zaobserwowania w codziennym życiu, jak np. krajobrazy, ludzi, obiekty czy sytuacje społeczne, doprowadziły do opisu uczuć na wymiarach wartościowania (*valence*), pobudzenia (*arousal*) oraz siły/kontroli (*power/control*). Pierwszy z nich opisuje elementy składające się na doświadczenie przyjemności oraz uczucia związane z osiąganiem wyznaczonych sobie celów. Drugi w dużej mierze bazuje na nowości oraz nieoczekiwanym pojawieniu się bodźca. Trzeci wymiar związany jest z oceną potencjalnych możliwości poradzenia sobie. Wprawdzie znaleziono wysokie korelacje pomiędzy wymiarem pierwszym a trzecim, jednak autorzy uznają za zasadne ich rozdzielenie, ponieważ uważają je za jakościowo inne. Twierdzą tak na podstawie wyników, według których trzeci wymiar koreluje również z potencjałem do radzenia sobie oraz oceną niemoralności, w związku z czym może wyjaśniać nieco inną wariację. Wymiar szerzej pojętej dominacji, agresji czy kontroli jako trzeci pojawiał się również w innych badaniach (np.: Bradley, Lang, 1994; Bush, 1973). W badaniach nad nastrojem trzeci wymiar nazywany był np. pobudzeniem energetycznym (Matthews, Jones, Chamberlain, 1990).

Ulrich Schimmack i Alexander Grob (2000) wskazują, że wadą 2-wymiarowych modeli afektu, które opisują go na wymiarze przyjemne-nieprzyjemne oraz wymiarze pobudzenia, może być przyjęte w nich założenie, że odczuwane konkretne pobudzenie jest zawsze albo przyjemne, albo nieprzyjemne. Można to zobrazować poprzez przyjęcie zmęczenia jako czegoś zawsze nieprzyjemnego, co niekoniecznie musi być prawdą, ponieważ możliwe jest również odczuwanie przyjemnego zmęczenia, na przykład po całym dniu owocnej pracy. Z tego powodu podkreślają oni, że obserwowany w literaturze względny konsensus w zakresie 2-wymiarowego modelu afektu raczej jest złudzeniem i proponują spojrzenie 3-wymiarowe. W skład zaproponowanego modelu PAT wchodzi takie wymiary jak przyjemność *vs* nieprzyjemność (*pleasure-displeasure*) [P], wzbudzenie *vs* senność (*awake-sleepiness*) [A] oraz napięcie *vs* zrelaksowanie (*tension-relaxation*) [T]. W swoim modelu badacze wykazali dodatnią korelację pomiędzy P i A, oraz ujemną między P i T oraz między T i A.

Analizując modele 3-wymiarowe można zauważyć, że stosunkowo często występuje w nich tendencja do opisu, podobnie jak w przypadku modeli dwumiarowych, poprzez wartościowanie oraz pobudzenie; przy dodaniu do nich trzeciego aspektu o charakterze motywacyjnym (dążenie-unikanie) (E. Harmon-Jones i in., 2017), walki lub ucieczki (*fight-flight*) (Morgan, Heise, 1988) lub związanego z poczuciem kontroli/siły (np.: Bradley, Lang, 1994; Fontaine, Poortinga, Setiadi, Markam, 2002; Russell, Mehrabian, 1977; Scherer i in., 2006), to różniczenie może przenosić ciężar koncentracji na inny element tej samej rzeczywistości psychologicznej, ponieważ poczucie kontroli jest ściśle związane z motywacją: subiektywne przeświadczenie o kontroli nad sytuacją powoduje wzrost motywacji (Eitam, Kennedy, Higgins, 2013).

2.2.4. Klasyfikacje 4-wymiarowe

Robert Plutchik (1980a) porządkuje emocje zestawiając je ze sobą w cztery pary. Każda z nich zawiera w sobie emocje uznane za sobie przeciwstawne i ukazana jest w formie modelu kołowego. Pierwsza para bazuje na (nie)znajomości bodźca i prowadzi do doświadczenia zaskoczenia lub oczekiwania (*surprise-anticipation*). Druga bazuje na przyjemności lub awersji i prowadzi do odczuwania akceptacji

lub wstrętu (*acceptance-disgust*). Trzecia para – strach *vs* agresja (*fear-anger*) – ma związek z pojawiającym się zagrożeniem. Strach rozumiany jest jako impuls do ucieczki, złość natomiast do walki. Najpóźniej ewolucyjnie pojawiła się czwarta para: radość *vs* smutek (*joy-sadness*). Zadaniem radości jest dążenie do przyjemnych bodźców, smutku zaś do bierności wobec nieprzyjemnych bodźców. Plutchik przyjmuje, że wymiary te mogą się ze sobą łączyć, prowadząc do powstawania kolejnych, bardziej złożonych emocji. Dla przykładu: rozczarowanie jest efektem połączenia się smutku oraz zaskoczenia.

Maria Jarymowicz oraz Kamil Imbir (2010) dzielą emocje ze względu na dwa systemy wartościowania, a w każdym z tych systemów znajdują się dwa wymiary emocji zróżnicowane ze względu na źródło emocji. Pierwszy z głównych systemów ma charakter automatyczny i stanowi według autorów podstawę dla funkcjonowania fizycznego i społecznego. W jego skład wchodzi źródła o charakterze wewnętrznym, dające się opisać na wymiarze naruszenie-przywrócenie homeostazy (np. strach przed odrzuceniem *vs* poczucie akceptacji) oraz źródła zewnętrzne, związane z bodźcami awersyjnymi (np. wstręt) lub hedonistycznymi (np. rozkosz). Drugi system to system refleksyjny, regulowany intelektem. W jego skład wchodzi wymiar związany ze źródłem wewnętrznym (standardy Ja), który został opisany jako naruszenie standardów Ja *vs* realizacja standardów Ja (np. poczucie winy *vs* duma) oraz wymiar transgresyjny: przejawy zła *vs* przejawy dobra (np. wzburzenie czyjąś krzywdą *vs* podziw). Autorzy w swojej taksonomii dzielą emocje ze względu na ich dwa możliwe źródła na emocje powstające automatycznie lub w wyniku refleksji. W tym pierwszym przypadku możliwa jest ich obecność bez subiektywnego odczuwania lub odczuwanie pozbawione woli i kontroli osoby przeżywającej. Takie spojrzenie na emocje sugeruje, że istnieje taki ich zbiór, który zawiera w sobie emocje niemożliwe do nazwania właśnie ze względu na potencjalny brak świadomości jej przeżywania. Niemniej w zbiorze emocji pochodzących z systemu automatycznego znajdują się takie, nad którymi nie mamy kontroli lub nie chcemy ich przeżywać; a jednak, dzięki świadomości ich występowania, możemy je zaraportować werbalnie.

W badaniach nad głosowymi ekspresjami emocji (Laukka, Juslin, Bresin, 2005) umieszczano je na czterech wymiarach: aktywacja (*activation*), wartościowanie (*valence*), siła (*potency*) oraz intensywność emocji (*emotion intensity*). Pierwsze dwa wymiary należy rozumieć

w ten sam sposób, w jaki zostały one zaprezentowane w części dotyczącej 2- oraz 3-wymiarowych modeli. Za umieszczeniem w badaniach siły stało założenie, jakoby również na podstawie głosu możliwe było wnioskowanie o posiadaniu (lub nie) dominacji oraz siły. Intensywność była rozumiana w sensie jakościowym, dzięki niej – według autorów – możliwe jest ocenienie różnicy między byciem w niewielkiej lub olbrzymiej złości, które będą znajdowały się w innym miejscu podczas ich opisu jedynie pod kątem wartościowania i pobudzenia. Badania zostały przeprowadzone we współpracy z aktorami, których zadaniem było zadanie pytania, czy jest godzina 11 lub powiedzenie tego w formie twierdzącej z określoną emocją w głosie (złość, wstręt, strach, radość, smutek) albo neutralnie. Na tej podstawie wykazano, że słuchacze są w stanie poprawnie ocenić odczuwaną emocję na podstawie wskazówek zawartych w brzmieniu na trzech spośród czterech wymiarów. Udowodniono przy tym, że w oparciu o głos raczej niemożliwe jest oszacowanie wartościowania emocji. Należy jednak podkreślić, że w przypadku tych badań intensywność emocji wykazała dodatnią korelację z aktywacją. Ponadto w głosowej ekspresji emocji możliwe jest rozpoznanie nie tylko wskazanych wyżej wymiarów emocji, ale też podanie nazw konkretnych emocji jako takich. Jak wskazują badania (Scherer i in., 2001) możliwe jest rozpoznanie w nieznanym sobie języku złości (*anger*), smutku (*sadness*), strachu (*fear*), radości (*joy*) oraz odróżnienie głosu neutralnego z prawdopodobieństwem większym niż przypadek – średnio 66% dla wskazanych wyżej emocji wśród mieszkańców dziewięciu krajów z Europy, Azji oraz Stanów Zjednoczonych. Jednocześnie należy podkreślić, że największa trafność występowała w przypadku odsłuchiwania języka ojczystego (74%) i zmniejszała się wraz ze stopniem odmienności języka komunikatu i pierwszego języka respondenta (np. niemiecki vs malajski – 52%). Najpewniej jest to więc zdolność, która zawiera w sobie zarówno elementy uniwersalne, jak i kształtowane przez zmienne kulturowe i językowe (Pell, Monetta, Paulmann, Kotz, 2009).

Jak można zaobserwować, wraz ze wzrostem szczegółowości klasyfikacji emocji zmniejsza się liczba elementów wspólnych pomiędzy prezentowanymi taksonomiami, tzn. klasyfikacje 4-wymiarowe nie są już względem siebie równie zbliżone co klasyfikacje 2- i 3-wymiarowe. Wydaje się to być logicznym następstwem prezentacji danych, które są coraz bardziej skoncentrowane na detalach i wychodzą od różnych założeń teoretycznych.

2.3. Kategorie czy wymiary?

Podjęcie wymiarowe do emocji zdaje się być obecne w powszechnym użyciu podczas opisu subiektywnego ich doświadczania. Lecz opis emocji zakładający, iż emocje występujące na dwóch krańcach tego samego kontinuum są względem siebie wykluczające, budzi już pewne kontrowersje (Coppine, Sander, 2016). Istnieje bowiem możliwość odczuwania jednocześnie emocji teoretycznie antagonistycznych (Burkitt, Watling, Cocks, 2019; Morra, Parrella, Camba, 2011). I jak sugerują badania, choć doświadczenie afektywne jest raczej dwubiegunowe, to jednak – okazjonalnie – bywa również rozłączne (Larsen, McGraw, Cacioppo, 2001).

Za tworzeniem wymiarowych modeli emocji powinny stać odpowiednie założenia teoretyczne, które zdają się być konieczne, by odpowiednio zidentyfikować przedmiot pomiaru. Jeżeli analizujemy jakąś sytuację, to z wykorzystaniem modelu powinniśmy być w stanie określić, jaka emocja zostanie przez nią aktywowana (Latinjak i in., 2015). W tym miejscu należy wziąć pod uwagę, że przeżywanie określonej emocji wiąże się nie tylko z konkretnym zdarzeniem, ale również z nadaniem tej sytuacji znaczenia z punktu widzenia przeżywającej ją jednostki (Scherer, 2005). Dodatkową trudnością jest fakt, że niekiedy w literaturze występuje niewystarczająco precyzyjna definicja niektórych wymiarów, jak chociażby pobudzenie, które dla wzmocnienia modelu najpewniej należy rozdzielić na dwa rodzaje o różnym charakterze: (1) bycie wypoczętym/czujnym *vs* bycie zmęczonym (np. *awake-tired*) oraz (2) bycie w ogólnym napięciu *vs* bycie zrelaksowanym (np. *tense-relaxed*) (Schimmack, Grob, 2000). Ponadto modele kołowe posiadają coraz mniejsze zagęszczenie terminów im bliżej środka koła, ponieważ niewiele jest terminów neutralnych emocjonalnie (Morgan, Heise, 1988).

Teorie skoncentrowane wokół kategoryjnego podziału emocji zdają się być nieco bardziej adekwatne dla osób, które opisują swoje doświadczenia zarówno pod kątem przyjemności/nieprzyjemności, jak i poziomu odczuwanego przez siebie pobudzenia. Dzieje się tak za sprawą rzadszego współwystępowania w używanych przez nich etykietach emocji słów o tym samym wydźwięku hedonistycznym (*hedonic tone*). Jednocześnie u osób różnicujących głównie emocje ze względu na wymiar przyjemności, a mniej koncentrujących się na pobudzeniu, może bardziej sprawdzić się podejście wymiarowe (Feldman-Barrett, 1998).

Mimo iż próba dzielenia emocji na kategoryjne i wymiarowe jest obecna w psychologii już od XIX wieku (Ekman, 2016), to grupy teorii wymiarowych oraz kategoryjnych mogą być w rzeczywistości ze sobą powiązane (Hamann, 2012), a występowanie zarówno jednych, jak i drugich zostało udowodnione w wielu pracach naukowych (E. Harmon-Jones i in., 2017). Emocje klasyfikowane jako kategorie mogą zostać umieszczone na wymiarach wartościowania, pobudzenia czy dążenia-unikania, lecz posiadają dodatkowo pewne cechy, które mogą sprawiać trudności lub nawet być niemożliwe do uchwycenia za pomocą modeli wymiarowych. Do takich cech mogą należeć m.in. sytuacje wywołujące (*evoking situations*) czy oceny poznawcze (*cognitive appraisals*) (C. Harmon-Jones i in., 2016). By lepiej to zobrazować, Eddie Harmon-Jones i współpracownicy (2017) opisali tę sytuację jako analogiczną wobec kategoryzacji ptaków. Możemy klasyfikować ptaki zarówno ze względu na odległość, jaką są w stanie przelecieć lub ich rozmiar (podejście wymiarowe), jak i posiadać cechy charakterystyczne dla określonego gatunku (podejścia kategoryjne). Podejścia te nie są względem siebie wykluczające, a uzupełniają się i każde z nich posiada swój unikalny wkład w przybliżaniu się do zrozumienia natury opisywanego zjawiska czy obiektu.

2.4. Rola języka w klasyfikacji emocji

Zdolność do nazywania emocji pojawia się już u dzieci w okolicach drugiego roku życia. Skoncentrowana jest wtedy wokół nadawania nazw emocjom własnym oraz cudzym – z naciskiem na te pierwsze. Mimo tego że zasób słownictwa związanego z emocjami u dzieci w tym wieku jest raczej ubogi, umożliwia opis zarówno emocji przyjemnych, jak również nieprzyjemnych (Harris i in., 2016). Zatem język jest jednym z możliwych narzędzi do oceny oraz okazywania emocji (Salovey, Mayer, 1990). I to bez względu na to, czy patrzymy na emocje pod kątem teorii wymiarowych czy kategoryjnych. W obu przypadkach ludzie są zdolni do nazwania przeżywanej emocji oraz odróżnienia jej od innych, co jest użyteczną cechą języka w badaniach nad emocjami (Harmon-Jones i in., 2016). Ta funkcja języka dotyczy nie tylko deskryptorów emocji, ale także deskryptorów nastroju, więc konieczne jest ich odróżnienie (Schimmack, Grob, 2000), co zostało wykonane w rozdziale pierwszym. Możliwe jest nadanie nazwy zarówno tym

emocjom, które przeżywane są w sposób refleksyjny, jak i części emocji o charakterze automatycznym. Ta dająca się nazwać część to emocje automatyczne, które – mimo braku nad nimi kontroli – można zaobserwować oraz jednoznacznie nazwać, jak np. irytacja (Jarymowicz, Imbir, 2015). Co więcej, trudności w nadaniu etykiety werbalnej dla emocji uznane są za niesprzyjające w kontekście zdrowia psychicznego i fizycznego, będąc istotnym elementem dla diagnozy aleksytymii (Szczygieł, Kolańczyk, 2000).

2.4.1. Zalety wykorzystania języka do badań nad emocjami

W nauce wciąż występuje spór, czy z punktu widzenia klasyfikacji emocji należy się skoncentrować na odnalezieniu przyczyn emocji czy struktury ich etykiet werbalnych (Thamm, 2006). Zazwyczaj przyjmuje się, że budowanie kategoryzacji emocji z wykorzystaniem języka naturalnego jest możliwe ze względu na zawarte w języku wzory unikalnych ocen sytuacji oraz potencjalnych odpowiedzi na nie, takich jak – na przykład – reakcje fizjologiczne czy schematy ekspresji emocjonalnej wyrażane za pomocą twarzy lub głosu (Klaus, Scherer, Shuman, Fontaine, Soriano, 2013). Zakłada się bowiem, że istotne w danej kulturze procesy czy aspekty emocjonalne zostaną zakodowane w terminach służących do nazwania emocji (Levy, 1984, za: Fontaine i in., 2002), a język może być obiecującą drogą do zrozumienia złożoności emocji (Alonso-Arbiol i in., 2006).

Jak wskazuje Feldman-Barrett (2004), nie istnieje jeden, zewnętrzny, obiektywny sposób pomiaru emocji, które są głównie subiektywnym doświadczeniem. By więc dowiedzieć się, co ktoś czuje, naturalnym rozwiązaniem zdaje się być zapytanie go o to. Badaczka wskazuje również, że uzyskanie poznania emocji za pomocą słów może być alternatywą dla psychofizjologicznych, behawioralnych czy poznawczych podejść, które to wciąż borykają się z trudnością w ustaleniu precyzyjnej kategoryzacji. Odpowiedni dobór słów opisujących emocje jest bowiem jedną z możliwych dróg przekazania informacji o przeżywanym doświadczeniu w komunikacji międzyludzkiej – obok takich środków przekazu, jak np. ekspresja twarzy czy postawa ciała (Barrett, 2006b; Volkova, Mohler, Dodds, Tesch, Bühlhoff, 2014). Sugeruje ona też, iż subiektywna reprezentacja emocji jest jedynie narzędziem,

pewnego rodzaju „tłumaczem” pomiędzy zjawiskami biologicznymi a świadomą reprezentacją emocji (Feldman-Barrett, 1998).

Już sama analiza struktury poznawczej emocji może być sposobem na pozyskanie wiedzy o nich (Fontaine i in., 2002), ponieważ przyjmuje się, że kodowanie stanów – na przykład za pomocą słów – jest połączone z posiadaniem ich reprezentacji (Wotschack, Klann-Delius, 2013). Ponadto każda werbalna reprezentacja emocji powiązana jest z charakterystycznymi dla niej procesami biologicznymi czy behawioralnymi; dzięki temu bodziec werbalny jest w stanie aktywować sieć neuronalną typową dla konkretnej emocji (Jarymowicz, Imbir, 2015). A zatem dzięki możliwości nazwania przeżywanej emocji osiągalna jest również ich kategoryzacja. Zasada ta dotyczy nie tylko emocji, ale również innych bodźców, które są odbierane przez organizm oraz są możliwe do nazwania (Barrett, Feldman, 2006). Bowiern to słowa są narzędziem, którego ludzie używają, by rozpoznawać, nazywać oraz komunikować swoje emocje. Z tego powodu oraz ze względu na stosunkowo dużą (ale nie całkowitą) niezależność od kontekstu, słowa są wykorzystywane w wielu narzędziach psychologicznych służących do pomiaru emocji (Gentsch i in., 2018).

Ludzie posiadają swoje własne, ukryte (*implicit*) teorie emocji, podobnie jak rzecz ma się z teoriami osobowości, czy ogólniej – teoriami naukowymi. Są one ludziom potrzebne we wzajemnych interakcjach, by m.in. przewidywać lub modyfikować reakcje emocjonalne. Zatem poznawcza organizacja tej wiedzy, chociażby za sprawą słów, pomaga w odbiorze i interpretacji sytuacji, a jej struktura staje się opisywalna (Russell, 1980). Umożliwia to zatem klasyfikację emocji z punktu widzenia tzw. psychologii naiwnej (*folk psychology*). To zostało również wykorzystane podczas próby ustalenia struktury emocji (np.: Alonso-Arbiol i in., 2006; Alvarado, 1998; Fehr, Russell, 1984; Fontaine i in., 2002; Shaver i in., 2001, 1987). Niemniej punktem wyjścia wskazanych badań była lista etykiet werbalnych emocji, stworzona przez respondentów nie będących specjalistami z dziedziny, którzy to przypominali sobie możliwie największą liczbę słów, jakich używają do opisu emocji (niekiedy pod presją czasu). Z punktu widzenia psychologii poznawczej proces przypomnienia jest trudniejszy niż rozpoznanie (Kosslyn, Rosenberg, 2006), a zatem istnieje ryzyko, że na tych listach nie znalazły się wszystkie terminy, które powinny. Jest również możliwe, że znajdują się tam elementy nie będące emocją zgodnie z jej naukową definicją. Nie umniejsza to jednak w żadnym

wypadku ludzkiej zdolności do tworzenia poznawczej reprezentacji emocji za sprawą rozumienia podobieństw oraz różnic w słowach służących do ich opisu (Shaver i in., 1987).

Kolejnym argumentem za zasadnością użycia języka jako narzędzia pomiaru emocji mogą być dowody na jego związek z reakcjami fizjologicznymi. Na przykład Catherine Harris (2004) wykazała, że występuje zmniejszona reakcja elektrodermalna w przypadku przeczytania lub usłyszenia słowa w języku drugim, gdy zestawimy ją z reakcją na słowo opisujące emocję wypowiedziane w języku pierwszym (pod warunkiem, że język drugi nie jest biegle opanowany). Ponadto dzięki ograniczonej liczbie słów w każdym języku możliwe jest poszukiwanie wzajemnych powiązań pomiędzy nimi (Fontaine i in., 2002). Możliwość wykorzystania tych międzywyrazowych związków do opisu struktury deskryptorów emocji oraz sposoby, jakich można użyć, by taką strukturę wyłonić, zostały szerzej opisane w rozdziale trzecim.

2.4.2. Ograniczenia języka jako narzędzia klasyfikacji emocji

W literaturze pojawiają się również głosy sugerujące, iż klasyfikacja jakiegokolwiek naturalnego zjawiska za pomocą etykiet werbalnych jest niemożliwa bez uprzedniego określenia podstawowych założeń dla każdej z kategorii – w tym określenia jej planowanej struktury czy też konkretnych stanów, jakie znajdują się w każdej z nich. W myśl tego twierdzenia klasyfikacja emocji powinna się odbywać z wykorzystaniem jedynie precyzyjnie dopasowanych etykiet, które wybiera się po ustaleniu opisanych wcześniej warunków (Thamm, 2006). Może się jednak zdarzyć, że taka kategoryzacja nie uwzględni w sobie elementu, który może się ujawnić tylko podczas eksploracyjnego podejścia do taksonomii. Na przykład Oleg Gorbaniuk i Ana Ivanova (2018) wspominają o tym w kontekście leksykalnych badań nad osobowością: „badania leksykalne jako badania eksploracyjne mogą być użytecznym źródłem hipotez odnośnie struktury osobowości, nie zaś ich potwierdzeniem” (s. 12).

Tym niemniej analiza leksykonu może nie w pełni opisywać strukturę stanu emocjonalnego, ponieważ badani najpewniej odcięci są od przeżywania emocji w momencie pomiaru – w tym tak istotnych składowych emocji, jak na przykład reakcje fizjologiczne czy spontaniczne

zachowania spowodowane emocjami (Ekman, 1992). Dlatego też należy odróżnić badania skoncentrowane wokół języka emocji a badania skoncentrowane wokół emocji z wykorzystaniem języka. Za takim rozróżnieniem przemawia fakt uzyskiwania różnych wyników w przypadku opisu samego znaczenia słów związanych z emocjami i opisu własnych doświadczeń emocjonalnych. W tym drugim przypadku widoczne jest większe skupienie na wartościowaniu przeżywanych doświadczeń (Feldman-Barrett, 2004). A to właśnie subiektywne doświadczenie stanowi istotę emocji (Ekman, 1992).

Badając emocje z wykorzystaniem języka, należy również brać pod uwagę ograniczenia wybranej metody pomiaru. Możemy zaliczyć do nich: (a) używanie etykiet werbalnych do przekazania nieprawdy na temat doświadczanej emocji; (b) fakt, iż przywoływanie zdarzeń z pamięci może prowadzić do niezamierzonego zniekształcenia; (c) sam proces obserwacji przeżywanego stanu może wpłynąć na zmianę jego postrzegania (Plutchik, 1980a). Ale zdaje się, że są to powszechnie znane trudności i borykają się z nimi wszyscy naukowcy, którzy wykorzystują język w swoich badaniach. Problemy nie omijają też tych, którzy wykorzystują powszechnie znane narzędzia psychometryczne, bowiem słowa służące na przykład do nazwania emocji używane są także jako pozycje testowe w kwestionariuszach i przyjmuje się, że są zrozumiałe również poza kontekstem (Gentsch i in., 2018).

Patrząc na deskryptory emocji szerzej niż tylko poprzez pryzmat jednego języka, można zauważyć, że niektóre systemy językowe posiadają nazwy dla emocji, które nie posiadają odpowiedników w innym. Popularnym przykładem takiego słowa jest *Schadenfreude*, które w języku niemieckim służy do opisania przyjemności odczuwanej na skutek nieszczęścia kogoś innego (np. radość z tego, że ciężarówka zniszczyła płot sąsiada). W języku japońskim występuje natomiast słowo *ijirashii*, które służy do nazwania emocji przeżywanej podczas przyglądania się zmaganiom autorytetu z trudnościami. Nie oznacza to jednak, że użytkownicy innych języków nie są w stanie zrozumieć czy przeżywać takich stanów. Brak słowa należy w tym wypadku interpretować jako wyraz braku tendencji w konkretnej społeczności do wyróżniania tej emocji (Saucier, Thalmayer, Bel-Bahar, 2014). Innymi słowy, wspomnianą lukę należy uznać za mało istotną dla komunikacji międzyludzkiej w danej kulturze, w konsekwencji czego nie wymyślono lub nie utrwalono w tym języku/kulturze żadnego deskryptora do opisu tej konkretnej emocji (jak też dowolnej innej różnicy indywidualnej).

Wciąż może być jednak opisana przy pomocy wielu słów. Rodzi to pytania o kulturowe ograniczenia języka emocji oraz o możliwe różnice pomiędzy strukturami emocji różnych języków (Russell, 1991). Otwiera to też kwestię liczby emocji, które występują w rzeczywistości, a nie mają swojego bezpośredniego odzwierciedlenia w mowie. Nie skreśla to jednak słów jako narzędzia do pomiaru emocji, ponieważ sytuacje te raczej mają charakter wyjątków niż ogólnej zasady, a ustalenie podobieństw między strukturami emocji w różnych językach jest możliwe, gdy istnieje odpowiednio liczny, możliwy do równoważnego przetłumaczenia, zbiór terminów emocjonalnych (Fontaine i in., 2002).

2.5. Podsumowanie

Przede wszystkim wciąż niewiele wiemy na temat wzajemnych zależności pomiędzy emocjami czy o przebiegu granic pomiędzy poszczególnymi z nich (Keltner, 2019). Być może ze względu na podkreślony w rozdziale pierwszym brak wyraźnego konsensusu w zakresie definicji emocji oraz trudności metodologiczne w jej pomiarze (Quigley i in., 2014). Niestety psychologia emocji – podobnie jak inne obszary psychologii – wciąż boryka się z trudną sytuacją współistnienia wielu teorii – i to począwszy od przyjętej definicji, przez różnicowanie emocji od pochodnych konstruktów takich jak nastrój (*mood*) czy motywacja (*motivation*), po sposoby pomiaru wreszcie (Feldman-Barrett, 2017). W tej sytuacji należy wziąć pod uwagę, że liczne debaty związane z definicją czy kategoryzacją emocji stanowią istotny element tworzenia nauki dzięki wskazywaniu słabości istniejących teorii oraz stanowiąc dzięki temu przestrzeń dla rozwoju potencjalnie lepszych (Moors, 2017).

Niewykluczone, że możliwość podziału emocji na kategorie jest zależna od postawionych pytań badawczych oraz od wykonanej analizy. Na przykład niekiedy na skutek przedstawionej analizy danych i teorii bardziej odpowiednio wydaje się ujęcie kategoryjne; w innym wypadku – na skutek przyjęcia innej podstawy teoretycznej oraz dokonania innej analizy danych – emocje lepiej będzie opisywać podejście wymiarowe (Hess, 2017). Niemniej kategoryzacja pozwala porządkować świat nie tylko naukowcom, ale – ogólniej – jest dla człowieka czymś naturalnym. To dzięki niej możemy określić granice pomiędzy tym, co różne, a tym co tożsame (Feldman-Barrett, 2017). Należy jednak

82 ♦ 2. Kategoryzacja emocji

mieć na względzie, że w przypadku taksonomii emocji napotkamy trudności w określeniu wyraźnych granic pomiędzy kategoriami, ponieważ nie zawsze są one precyzyjne, obejmując zarówno emocje będące dla nich prototypem (np. strach, radość), jak i szereg emocji, które znajdują się na jej pograniczu (Russell, Feldman-Barrett, 1999).

3. Badania psycholeksykalne jako metoda taksonomii naukowej

Jeszcze na początku XIX wieku badacze podchodzili do różnic indywidualnych jak do elementu rzeczywistości, który raczej przeszkadza w tworzeniu praw naukowych; badanie tych odmienności samych w sobie nie cieszyło się zainteresowaniem (Hornowska, 2010). Jednak w drugiej połowie tego samego stulecia Francais Galton (1884) – najprawdopodobniej jako pierwszy – wskazał na możliwość analizy różnic międzyludzkich na podstawie analizy języka używanego do ich opisu. Tym samym zbudował fundament pod współczesne badania leksykalne.

Badania te przeprowadzane są w oparciu o przypuszczenie, że wszystkie istotne różnice indywidualne zostały odzwierciedlone w języku (Allport, Odbert, 1936; Cattell, 1943). Na podstawie tej hipotezy Lewis Goldberg (1981) sformułował założenie leksykalne, według którego poszukiwanie tych różnic powinno wychodzić od języka naturalnego, ponieważ to w nim zakodowane są słowa służące do wyrażenia najważniejszych z nich. Od tego momentu badania leksykalne, głównie w obszarze psychologii osobowości, nabrały tempa. Obecnie taksonomia różnic indywidualnych (z naciskiem na taksonomię osobowości) jest jednym z istotnych punktów psychologii jako nauki i jest możliwa między innymi dzięki podejściu leksykalnemu (Gorbaniuk i in., 2019).

Jednostki w społeczeństwie stopniowo rozwijają wspólny język do opisywania różnic indywidualnych, a następnie – w miarę upływu czasu – zmienia się zakres stosowania tych pojęć. Można to uznać za mechanizm powstawania i ewolucji kategorii, takich jak cechy osobowości, style zachowania czy nawet jednostki kliniczne. Ludzie

naturalnie dążą do kategoryzowania i nazywania obserwowanych różnic między jednostkami, bo to ułatwia komunikację. Proces ten jest widoczny w rozwoju teorii osobowości, gdzie pewne cechy (np. kstrawersja, neurotyczność) stają się powszechnie rozumianymi konstruktami. Badania leksykalne nad osobowością (np.: Ashton i in., 2000; Ashton, Lee, 2010; Goldberg, 1990) pokazują, że w różnych kulturach istnieją podobne słowa opisujące podstawowe zespoły różnic indywidualnych, co sugeruje uniwersalne tendencje do kategoryzacji. Mimo iż pierwsze wzmianki o potencjale języka w klasyfikacji różnic indywidualnych pojawiały się już w XIX wieku, to za osobę, która stworzyła podwaliny pod współczesne badania leksykalne, przyjmuje się Goldberga, ponieważ to on przez dokładne analizy wskazał odpowiedzi na wiele podstawowych kwestii, jak m.in. pytanie o poziom dokładności dokonywanego opisu (ani zbyt abstrakcyjny, ani zbyt szczegółowy) czy fakt, że należy brać pod uwagę czynniki jedno- i dwubiegunowe (de Raad, Mlačić, 2015).

Zgodnie z efektem sieci (*net effect*) przyjmuje się, że członkowie społeczeństwa posługującego się tym samym językiem dzielą znaczenie terminów językowych (Hampton, 2015). Natomiast tworzenie wskaźników różnic indywidualnych na podstawie języka naturalnego zakłada, że im bardziej jakaś różnica jest istotna dla użytkowników języka, tym większa jest szansa, że zostało jej przypisane przynajmniej jedno słowo (John, Angleitner, Ostendorf, 1988) lub posiada ona zbiór słów służących do jej opisu chociażby w postaci synonimów i antonimów (Ivanova i in., 2018). I chociaż w literaturze na temat badań psycholeksykalnych można spotkać się ze stwierdzeniem, iż im ważniejsza jest dana cecha, tym więcej posiada synonimów lub antonimów (Gorbaniuk, Ivanova, 2018; Gorbaniuk, Włodarska, 2015; Ivanova i in., 2018), to jednak nie znajduje to odzwierciedlenia w badaniach. Wykazano bowiem, iż deskryptory opisujące cechę na wyższym poziomie ogólności (odnoszące się do wielu zachowań, np. „przyjazny”) miały więcej synonimów niż deskryptory opisujące cechę na wyższym poziomie szczegółowości (np. „punktualny”) (Wood, 2015).

W badaniach leksykalnych przyjmuje się, że wyodrębniony z języka zbiór słów opisuje pewną kryjącą się za nimi cechę (Goldberg, 1992). Daje to podstawę, by sądzić, że czynniki wygenerowane w podejściu leksykalnym będą istotne dla opisu różnic indywidualnych w ramach danej grupy. Stanie się tak dlatego, że stopień reprezentacji atrybutu w języku może być odzwierciedleniem jego znaczenia

w rzeczywistości (Saucier, 2009b) i tym samym wskaże na cechy, o których mówi się najczęściej i w największej ilości kontekstów (de Raad i in., 2010).

Jednakże Mollaret (2009) zwraca uwagę, iż hipoteza leksykalna ignoruje kwestię wieloznaczności słów (polisemie) i podaje przykład słów używanych do opisu osobowości (np. „agresywny”, „dynamiczny”), które mają wiele znaczeń w zależności od kontekstu. W konsekwencji może dochodzić do zbytńich uproszczeń (np. w pracy traktujemy „sumienność” bardziej jako przydatność, a w relacjach osobistych bardziej jako cechę charakteru). McCrae (1990) na przykładzie otwartości na doświadczenia wskazuje, że tylko niektóre aspekty tej cechy osobowości można opisać przy użyciu jednego deskryptora. Niektóre natomiast wymagają dłuższych opisów i nie są możliwe do ujęcia w jednym słowie. Tym samym badacz sugeruje, iż uzyska się pełniejszy obraz rzeczywistości psychologicznej, rozszerzając metodę badawczą np. o bardziej złożone formy językowe. To jednak nie stoi na przeszkodzie, by badać jak i dlaczego pewne znaczenia słów stają się dominujące w konkretnych kontekstach i kulturach.

3.1. Atrybuty badań leksykalnych

Badania mogą zostać uznane za leksykalne, kiedy stworzona na ich potrzeby lista słów stanowić będzie wyczerpujący lub przynajmniej reprezentatywny zbiór leksykonu różnic indywidualnych danego języka (Goldberg, 1982; Gorbaniuk, Szczepańska, Suchomska, Ivanova, Zygnerska, 2014). Jest to atrybut konieczny badań leksykalnych (Shala, de Raad, Arënliu, 2020). Przyjęcie za punkt wyjścia badań leksykalnych reprezentatywnego zestawu deskryptorów badanego języka stwarza wyjątkową sposobność do możliwie obiektywnej i eksploracyjnej analizy tego zbioru. Badanie takie powinno zostać wykonane na reprezentatywnej grupie osób, posługujących się analizowanym językiem i podzielających system znaczeń, które kryją się pod analizowanym leksykonem (Gorbaniuk, Ivanova, 2018). Taki wyczerpujący lub reprezentatywny zbiór słów służących do opisu różnic międzypsobowych stanowi podstawę dalszych dociekań eksploracyjnych, które bazują na możliwie najmniejszej liczbie założeń teoretycznych (de Raad, 1998; Saucier, 2009c), dzięki czemu potencjalny wpływ badacza na wynik końcowy pozostanie ograniczony

(Ashton, Lee, 2007; Gorbaniuk, Ivanova, 2018; Saucier, 2009b). Tym samym obserwacje leksykalne otwierają ścieżkę analizy naukowej, na początku której wszystkie możliwe deskryptory cechy zostaną wzięte pod uwagę (de Raad i in., 2016). Co ważne, wspomniane deskryptory muszą reprezentować pełen wachlarz subiektywnie istotnych różnic indywidualnych, opisywanych i obserwowanych przez społeczność posługującą się danym językiem (Ashton, Lee, 2007).

Badania, które nie spełniają dwóch wspomnianych wyżej kryteriów, nie mogą zostać uznane za badania leksykalne posiadające wartość taksonomiczną z punktu widzenia naukowego. A zatem w sytuacji, gdy na podstawie analizy leksykonu różnic indywidualnych konkretnego języka zostanie stworzona lista oraz opisana struktura deskryptorów, badanie to będzie uznane za zgodne z metodologią badań leksykalnych jedynie w języku, w jakim zostało przeprowadzone. Praca naukowa opierająca się na tłumaczeniu takiej listy na inne języki nie może być już uznana za taki rodzaj badania (Saucier, 2009a), ponieważ nie wychodziła od reprezentatywnego zbioru deskryptorów różnic indywidualnych danego języka.

W kontekście psychologii emocji, badania leksykalne mogą odpowiadać na jedno z potencjalnych wyzwań tej nauki, jakim jest naiwny realizm. Według niego ludzki mózg jest niezwykle skuteczny w tworzeniu kategorii i odnajdywaniu podobieństw – na tyle, że nie rozpoznaje on swojego własnego wkładu w dostrzeżone podobieństwa, a co za tym idzie, w tworzoną taksonomię oraz ignoruje potencjalny wpływ przyjętych celów na efekt końcowy (Feldman-Barrett, 2017). Badania leksykalne ze względu na swoją eksploracyjną i minimalną liczbę założeń teoretycznych mogą częściowo rozwiązywać ten problem za sprawą swojego punktu wyjścia (pełen leksykon) [szczegóły zob. 3.4].

3.2. Pozycjonowanie epistemologiczne badań leksykalnych

Podczas próby dokonania pozycjonowania teoriopoznawczego badań leksykalnych może pojawić się pytanie, do którego z podejść jest im najbliższe: realistycznego, konstruktywicznego czy funkcjonalnego? Według pierwszego z nich ludzkie zachowanie wynika bezpośrednio z określonej struktury biologicznej przy jednoczesnym ignorowaniu wagi do innych elementów mających na nie potencjalny wpływ, jak np.

kultura. Zachowanie jednak – jako obiektywnie mierzalne – może być wyrażone w języku naturalnym i jest wynikiem aktywności określonych struktur neuronalnych, odpowiedzialnych za zachowywanie się w określony sposób. Podejście to daje zarówno możliwość samoopisu, jak i opisu innych osób przy użyciu mowy z wykorzystaniem założenia, że stosowane etykiety werbalne odnoszą się do cech, które istnieją obiektywnie w osobie opisywanej (np. mniej/bardziej uczciwy), a nie są jedynie elementem ewaluującym (Saucier, Srivastava, 2015). Wydaje się więc, że analogicznie można spojrzeć na zachowanie związane z przeżywaniem określonych emocji – możliwe jest bowiem opisanie czyjś zachowania np. jako kogoś częściej/rzadziej objawiającego złość (lub jakąkolwiek inną, dającą się zaobserwować emocję). Jednak zauważając, że w ujęciu realistycznym podstawą opisu zachowania jest dążenie do odkrycia cech biologicznych, to należy wskazać, że taki opis leży poza możliwościami badań leksykalnych, ponieważ opisują i analizują one sposób ujawniania się różnic indywidualnych, a nie mechanizmy odpowiedzialne za powstawanie tych różnic. Mogą natomiast pośrednio się do tego przyczynić dzięki opracowanej taksonomii.

W opozycji do podejścia realistycznego znajduje się podejście konstruktywistyczne. Ogólnie rzecz biorąc, podkreśla ono, że podczas odbioru rzeczywistości człowiek (w tym badacz) może zbyt często polegać na stereotypie, ukrytej teorii (np. osobowości) lub być stronniczym – więc opisy wynikające z podejścia realistycznego są tylko rzekomo obiektywne (Funder, 1995; Saucier Srivastava, 2015). Tym samym w konstruktywizmie podkreśla się, że dla naukowego poznania zaobserwowane przez naiwnego obserwatora cechy mają raczej niewielką wartość ze względu na dokonywanie opisu jedynie z własnej perspektywy, która to wysuwa się w takiej deskrypcji na pierwszy plan. Zgodnie z założeniem konstruktywizmu każda osoba aktywnie tworzy swój obraz rzeczywistości, który jest dynamiczny ze względu na zmieniające się doświadczenia oraz zmieniający się stan wiedzy danego człowieka (Chmielewska-Banaszek, 2012), a także ze względu na przeżywany stan emocjonalny lub nastrój (Nęcka, Orzechowski, Szymura, 2013). Dlatego też Walter Mischel (1973) sugeruje, że różnice indywidualne powinno się badać poprzez analizę dokonanego wyboru, a nie za sprawą obserwowania reakcji wielu osób na tę samą sytuację – najbardziej istotna jest bowiem interakcja pomiędzy człowiekiem a jego otoczeniem. Patrząc z perspektywy konstruktywizmu na badania leksykalne, nawet bazowanie na słowniku wybranego języka

nie daje gwarancji na obiektywizację pomiaru, ponieważ leksyka ta, uznana w badaniach – ze względu na podatność na subiektywizację – za reprezentatywną, wcale nie musi taka być. Poza tym język został wytworzony przez ludzi, a nie przez naukowców, więc zgodnie z tym podejściem ewentualnie możliwe jest tylko badanie tego, co ważne i dostrzegalne dla samych ludzi, a nie dla nauki; czyli na przykład przy użyciu kwestionariusza na nowo odkrywamy ukryte teorie. Innymi słowy, pozyskujemy informację o tym, jakie cechy współwystępują ze sobą z perspektywy naiwnych obserwatorów.

Z perspektywy teoriopoznawczej badaniom leksykalnym najbliższym jest do podejścia funkcjonalnego. Zgodnie z nim opis zawsze jest w jakimś stopniu połączony z osobą go dokonującą (dotyczy to samoopisu, opisu innych, opisu naukowego) oraz z kontekstem i celem, w jakim jest używany – i nie może być od nich w pełni niezależny. Zatem istnienie cech (również w języku) wynika z konieczności wskazania elementów rzeczywistości istotnych dla obserwującego/opisującego. Podejście funkcjonalne nie jest tak mocno skoncentrowane na aspekcie biologicznym jak podejście realistyczne i uwzględnia w sobie również inne istotne elementy, które mogą mieć związek z wykonywanym opisem, jak chociażby kontekst kulturowy (Saucier, Srivastava, 2015). Jest również zgodne z poglądem, według którego deskryptory w badaniach leksykalnych przedstawiały cechy istotne dla osób posługujących się nimi, w tym użyteczne z perspektywy społecznej (Mollaret, 2009).

3.3. Podejścia w badaniach leksykalnych

Na badania leksykalne w literaturze można natknąć się głównie w artykułach związanych z osobowością, lecz nie muszą się one do nich ograniczać (Morales-Vives, de Raad, Vigil-Colet, 2012) [szczegóły zob. 3.8.2]. Jednak ze względu na popularność tych metod właśnie w odniesieniu do osobowości, porównanie dwóch możliwych podejść, restrykcyjnego oraz nierestykcyjnego, zostanie omówione na tym przykładzie. Oprócz tego podziału badania leksykalne można różnicować ze względu na ilość wykorzystanych w nich części mowy. W przypadku wykorzystania tylko jednej z nich mamy do czynienia z podejściem wąskim. Natomiast analiza wszystkich części mowy charakteryzuje podejście wszechstronne/wyczerpujące (*comprehensive*).

Zgodnie z restrykcyjnym podejściem, do badań nad osobowością powinny zostać włączone jedynie te deskryptory, które opisują m.in. względnie trwałe wzór zachowania czy myślenia (Ashton, Lee, 2005) – z wyłączeniem terminów uznanych za wysoce oceniające (np. głupi), służących do opisu stanów (np. sfrustrowany) czy opisujących potencjalny wpływ opisywanej osoby na innych (np. zadziwiający) (Gorbaniuk i in., 2019). Zatem punktem koncentracji tej metody są jedynie te wyrażenia, co do których występuje powszechna zgoda, że służą do opisu osobowości i w których dominuje aspekt treściowy nad ewaluacją – tym samym zwiększa się prawdopodobieństwo uzyskania zbliżonych struktur podczas porównań międzyjęzykowych (Saucier, 2009b). Przychylni takiemu podejściu byli jedni z pierwszych badaczy leksykalnych (Allport, Odbert, 1936).

Podejście nierestykcyjne jest skoncentrowane na definicji osobowości o większym zakresie, włączając w to m.in. stany, oceny społeczne czy nawet wygląd zewnętrzny (Saucier, 1997). Przykładem badań w podejściu nierestykcyjnym są analizy leksykalne języka hebrajskiego (Almagor, Tellegen, Waller, 1995), filipińskiego (Church, Katigbak, Reyes, 1996), angielskiego (Saucier, 1997), hiszpańskiego (Benet-Martinez, Waller, 1997), tureckiego (Goldberg, Somer, 2000), holenderskiego (de Raad, Barelds, 2008), chińskiego (Zhou, Saucier, Gao, Liu, 2009) i serbskiego (de Raad, Smederevac, Čolović, Mitrović, 2018).

Badania w podejściu nierestykcyjnym wyłaniają zazwyczaj znacznie szerszy zbiór deskryptorów niż te skoncentrowane na wąskiej definicji osobowości. Taki stan rzeczy z jednej strony prowadzi do możliwości odnalezienia źródeł dodatkowej wariacji; z drugiej stwarza zagrożenie włączenia do listy takich deskryptorów, które nie opisują osobowości. Jednakże główną ideą tak prowadzonych badań jest wskazanie wszystkich różnic indywidualnych, które są istotne z perspektywy opisu osoby (Saucier, 2009b). Podejście nierestykcyjne, ze względu na swoją naturę, często prowadzi do wyłonienia struktury posiadającej więcej czynników w porównaniu do badań prowadzonych w ujęciu restrykcyjnym. Przykładem może być np. „wielka ósemka” (de Raad, Barelds, 2008) czy „multijęzykowa siódemka” (*Multi-Language Seven – ML7*) (Saucier, 2003b).

Wydaje się, że z analogiczną sytuacją możemy mieć do czynienia w przypadku badań nad emocjami, gdzie wciąż panuje brak konsensusu co do definicji. Można bowiem rozumieć emocję zarówno w węższy, jak i szerszy sposób. Możliwe jest patrzenie na emocje

w sposób restrykcyjny, tzn. zgodnie z przyjętą, jak najbardziej zawężającą definicją – jak również w sposób szerszy, nierestrykcyjny – któremu najprawdopodobniej bliżej do afektu. Przenosząc tę sytuację na grunt psychologii emocji wydaje się, że – chociażby ze względu na wykazany w pierwszym rozdziale „rozrzut” definicji – restrykcyjne rozumienie emocji stanowi daje możliwość na osiągnięcie konsensusu taksonomicznego. Zatem podejście do klasyfikacji wychodzące od tego „czy emocja na pewno jest” daje większe nadzieje na określenie spójnych, międzyjęzykowych kategorii niż podejście bazujące na określeniu, „czy emocja z pewnością nie jest”. Oczywiście dzieje się to kosztem odnalezienia innych potencjalnych źródeł wariacji w szerszym rozumieniu emocji. Nie wyklucza to jednak w przyszłości badań o bardziej nierestrykcyjnym charakterze, chociaż – zdaje się – tematem przewodnim zamiast emocji powinien być wtedy afekt.

Przyglądając się tym dwóm podejściom należy zwrócić uwagę na to, w jaki sposób została zdefiniowana mierzona cecha (Shala i in., 2020), ponieważ podział pomiędzy nimi opiera się głównie na przyjętej w punkcie wyjścia definicji. Dlatego też wyniki badań leksykalnych powinny być uważnie interpretowane w kontekście różnych taksonomii oraz przy wsparciu dodatkowych, zweryfikowanych psychometrycznie wskaźników (de Raad, Di Blas, Perugini, 1998).

Mimo iż założenie leksykalne nie faworyzuje żadnej z części mowy (Barelds, de Raad, 2015), to badania leksykalne można podzielić również na tej podstawie. W ramach wąskiego podejścia można zaobserwować koncentrację na jednej z nich, najczęściej – w przypadku badań nad osobowością – są to przymiotniki (np.: Ademi Shala i in., 2020; Ashton, Lee, Goldberg, 2004; Gorbaniuk, Budzińska, Owczarek, Bożek, Juros, 2013; Mlačić, Ostendorf, 2005; Saucier, Tsousis, Georgiades, Goldberg, 2005), lecz w literaturze pojawiają się również niekiedy badania nad innymi częściami mowy, jak rzeczowniki (de Raad, Hoskens, 1990; Di Blas, 2005; Saucier, 2003b) czy czasowniki (np.: de Raad, Mulder, Kloosterman, Hofstee, 1988; Hřebíčková, Ostendorf, Osecká, Čermák, 1999). Taka sytuacja w badaniach leksykalnych wynika najpewniej z ich historii, a konkretniej z powszechnej koncentracji na badaniu osobowości i wyjściu od języka angielskiego – gdzie osobowość najczęściej opisywana jest za pomocą przymiotników. Jednak skupianie się na tej części mowy – nawet w kontekście badań nad osobowością – może być również ograniczeniem w kontekście badań międzykulturowych, ponieważ zakładałoby, że w innych językach do

opisu osobowości też służą głównie przymiotniki, a to wcale nie musi być prawda (Saucier, Hampson, Goldberg, 2000). Ponadto podczas używania przymiotników (w przeciwieństwie do czasowników, które opisują konkretne zachowania) wciąż używa się języka o abstrakcyjnym charakterze – respondent musi zatem uogólnić w takim badaniu swoje zachowanie i dopiero wtedy określić, na ile dany przymiotnik je opisuje (Saucier, 2009b). Innym możliwym podejściem jest podejście wszechstronne, w ramach którego bierze się pod uwagę wszystkie części mowy, co pozwala na uniknięcie błędu redukcjonizmu (Ivanova i in., 2018) oraz na odnalezienie dodatkowych elementów w strukturach leksykalnych (Barelds, de Raad, 2015).

3.4. Procedura badań jakościowych

Typowa procedura badań leksykalnych składa się z dwóch głównych etapów. Pierwszym z nich jest etap jakościowy, prowadzący do utworzenia możliwie najbardziej pełnego lub co najmniej reprezentatywnego zbioru deskryptorów mierzonej różnicy indywidualnej w wybranym języku. Drugim etapem jest natomiast wykorzystanie stworzonej listy do badań ilościowych.

Na etapie jakościowym badań leksykalnych szczególne znaczenie odgrywa przyjęta teoria, a ściślej rzecz ujmując, definicja cechy, którą zamierza się skategoryzować. Badacz na tym etapie stoi przed ważną decyzją, która będzie miała później swoje praktyczne konsekwencje. Zanim przystąpi on do systematyzacji, musi możliwie szczegółowo scharakteryzować to, co chce jej poddać (Angleitner, Ostendorf, John, 1990), zwiększając tym samym swoje szanse na stworzenie wyczerpującej taksonomii (de Raad, Kokkonen, 2000). Po stronie naukowca leży zatem operacjonalizacja, która pozwoli na identyfikację deskryptorów najlepszych dla wybranej grupy, zgodnie z wypracowanymi kryteriami przypisania do tejże kategorii. Jest to etap absolutnie kluczowy i od jego możliwie najbardziej rzetelnego wykonania zależy efekt etapu ilościowego (Gorbaniuk i in., 2019). Dokładne zdefiniowanie kategorii oraz kryteriów włączenia/wyłączenia deskryptora do niej zależeć będzie od poddawanej badaniu różnicy indywidualnej. Na przykład, zgodnie z klasyfikacją Aloisa Angleitnera i współpracowników (1990), możemy wyróżnić takie kategorie różnic indywidualnych, jak dyspozycje, stany tymczasowe, efekty społeczne czy wygląd

zewewnętrzny. Idąc dalej za tym przykładem, można by np. stworzyć taksonomię leksykalną dla różnic indywidualnych mieszczących się w kategorii „stany tymczasowe”, koncentrując się na jednym jej wymiarze (np. emocjach), a kryteria włączenia/wyłączenia oprzeć na dostępnej literaturze naukowej.

Dzięki temu zaistnieje szansa na wyłonienie możliwie najbardziej pełnej, reprezentatywnej listy deskryptorów badanego zjawiska z jak najpełniejszego leksykonu danego języka, zazwyczaj ze słownika. Wyłonienie poszukiwanych deskryptorów można osiągnąć w ramach współpracy grupy sędziów ekspertów, którzy dokonają tego na podstawie ustalonych wcześniej kryteriów definicyjnych. W takim zbiorze nie znajdują się jednak na przykład słowa uważane za slangowe lub niejednoznaczne (John, Goldberg, Angleitner, 1984) czy też metaforyczne (Angleitner i in., 1990).

Zazwyczaj sędziów jest minimum dwóch (np.: Boies, Lee, Ashton, Pascal, Nicol, 2001; Mlačić, Ostendorf, 2005), chociaż zdarzają się przypadki, że pojawia się tylko jeden (np.: Livaniene, de Raad, 2017). Zaanżelowanie tylko jednego sędziego nie jest właściwe z metodologicznego punktu widzenia, ponieważ proces ten powinien być wykonany z niezwykłą starannością i jego celem jest m.in. wyeliminowanie potencjalnej subiektywności w wyborze deskryptorów. Zbyt wielka redukcja listy słów może skutkować wyłonieniem niereprezentatywnej próby i pominięciem istotnych różnic indywidualnych (Church i in., 1996). Dlatego też – podobnie jak w przypadku innych badań w psychologii – decyzje sędziów powinny zostać poddane wieloaspektowej walidacji psychometrycznej, takiej jak np. ocena trafności opinii i rzetelności sędziów (Gorbaniuk i in., 2019).

W zależności od przyjętej metodologii proces dochodzenia do finalnej listy może się nieco różnić pomiędzy badaniami i polegać na klasyfikacji wyłonionych wcześniej ze słownika deskryptorów osobowych (słów opisujących różnice międzyludzkie) na kategorie – tzw. taksonomia niemiecka (np.: Burtäverde, de Raad, 2019; Gorbaniuk i in., 2018; Mlačić, Ostendorf, 2005) lub zawężaniu pierwotnej listy – tzw. taksonomia holenderska (np.: Caprara, Perugini, 1994; Livaniene, de Raad, 2017; Singh, Misra, de Raad, 2013).

Niezależnie od przyjętej metody (zawężanie lub podział na kategorie) lista uzyskanych deskryptorów będzie na tyle szeroka, że konieczne okaże się jej zredukowanie przed przeprowadzeniem badań ilościowych. Najczęściej podczas tego procesu z listy usuwa się terminy

metaforyczne, slangowe, niezrozumiałe dla większości potencjalnych respondentów – lub też dokonuje się redukcji w oparciu o morfemy leksykalne, czyli włącza się do badań tylko jedno słowo o danej podstawie słowotwórczej (na przykład na finalnej liście znajdzie się albo słowo „radość”, albo „radośnie”, lecz nie oba). Mimo iż procedura zawężania w podejściu niemieckim jest bardziej usystematyzowana niż w podejściu holenderskim, to w obu przypadkach mamy do czynienia z próbą uzyskania tego samego efektu – reprezentatywnej i wyczerpującej listy służącej do przeprowadzenia badania ilościowego.

Należy zwrócić uwagę, że takie elementy procesu jakościowego, jak m.in. użyta metoda selekcji deskryptorów, rodzaj wybranego słownika, liczba zaangażowanych w proces sędziów, sposób przeszkolenia sędziów, wybór słów znajdujących się na finalnej liście czy też rodzaj wykorzystanej skali, będą miały swoje odzwierciedlenie w wynikach badań ilościowych (Saucier i in., 2000). Sytuacja ta nie skreśla jednak badań leksykalnych jako takich, a jedynie podkreśla wagę badań jakościowych w całym procesie. Ponadto przeprowadzenie takich badań na różnych językach według ujednoliconej metodologii otwiera drogę do interpretacji różnic pomiędzy wynikami jako różnic kulturowych, a nie różnic w metodzie badań. Istotnym jest więc, by badacz miał świadomość tych powiązań także w trakcie interpretacji uzyskanych rezultatów zarówno podczas badań w ramach jednej kultury (*emic*), jak i międzykulturowych (*etic*).

3.5. Etap ilościowy badań leksykalnych

W drugim etapie dokonywane jest odnalezienie podobieństw pomiędzy słowami używanymi do opisu mierzonej różnicy indywidualnej, zazwyczaj za sprawą eksploracyjnej analizy czynnikowej (*exploratory factor analysis* – EFA) lub analizy głównych składowych (*principal component analysis* – PCA). Podobieństwo to wynika ze sposobu posługiwania się przez użytkowników języka deskryptorami, które zostały wyselekcjonowane na etapie jakościowym.

W badaniach leksykalnych podobieństw tych poszukuje się zazwyczaj przy pomocy danych pochodzących z samoopisu (*self-rating*), opisu innych osób (*observer-rating*) oraz za pomocą analizy danych surowych i ipsatyzowanych (wystandaryzowanych w ramach osoby). Tak uzyskane wyniki można przedstawić w formie hierarchicznej, biorąc

pod uwagę różne poziomy szczegółowości, a tym samym dostrzegając punkty wspólne i rozbieżne dla każdego z rozwiązań, by finalnie wybrać rozwiązanie uznane przez badacza za optymalne.

3.5.1. *Perspektywa samoopisu i opisu innych*

Większość badań psycholeksykalnych skupia się głównie wokół perspektywy samoopisu (*self-rating*). Badania wykonywane z perspektywy opisu innych (*observer-rating*) zdają się pełnić funkcję dodatkowych, uzupełniających. I to mimo faktu, iż w początkowych stadiach rozwoju badań nad językiem naturalnym (głównie przy badaniu osobowości) powszechnie było używanie obu sposobów pomiaru; z czasem zostały one jednak zawężone głównie do perspektywy samoopisowej (Zhou i in., 2009), która stała się podstawą nie tylko dla prowadzonych w tym obszarze badań (Connelly, Ones, 2010), ale i tworzenia narzędzi psychometrycznych (Gorbaniuk, Szczepańska, i in., 2014).

Taki stan rzeczy może wynikać z obecnego w literaturze założenia, iż struktury wyłonione z obu tych perspektyw będą identyczne, a także z ogólnej tendencji do faworyzowania badań samoopisowych (Di Blas, Forzi, 1998; Mlačić, Ostendorf, 2005; Szarota, 1995). Jednakże badania przeprowadzone na te dwa sposoby wcale nie muszą prowadzić do otrzymania takich samych wyników (Gorbaniuk, Kulewicz, i in., 2014; Singh i in., 2013), a zbieranie danych z opisów przyjaciół, rodzin czy nawet nieznanym zdaje się być zbyt mało wykorzystywaną metodą w wielu dziedzinach psychologii (Connelly, Ones, 2010). Dlatego też kompletne badania nad strukturą leksykonu powinny zostać przeprowadzone z obu perspektyw (Saucier, 2010).

Zasadniczą różnicą pomiędzy badaniem wykonanym z perspektywy samoopisowej a tym koncentrującym się wokół opisu innych jest założenie możliwości dotarcia do bezpośredniej wiedzy o przeżywanych myślach czy innych stanach wewnętrznych w przypadku pierwszego z nich. Natomiast odbiór innych jest raczej ograniczony wyłącznie do cech obserwowalnych (Prentice, 1990). Niestety taka ocena zewnętrzna może zostać czasem dokonana jedynie na podstawie znajomości jednej cechy (w tym również oceny wyglądu zewnętrznego), która to stanie się podstawą dla reszty opisu (Beer, Watson, 2008).

Rozdzielenie perspektyw opisu wydaje się mieć sens nie tylko z punktu widzenia psychologii osobowości i psychologii społecznej,

ale i psychologii emocji. Mimo iż doświadczanie własnych emocji oraz percepcja emocji innych osób stanowią dwa osobne procesy, to zarówno jeden, jak i drugi ma związek z funkcją samych emocji (Tracy, 2014). Pełnią one przecież funkcje adaptacyjno-regulujące dla organizmu (Izard, 1993; Lench i in., 2015; Nesse, 1990), a także są istotnym elementem życia społecznego (Deng, Hu, 2018; Mesquita, Boiger, 2014; Parkinson, 1996). Ze względu na – mimo wszystko – subiektywny charakter emocji, nie powinno się oczekiwać, że korelacja pomiędzy perspektywą *self-rating* i perspektywą *observer-rating* będzie równie wysoka, jak w przypadku cech, które są bardziej widoczne (na przykład ekstrawersja). Jednak również w przypadku emocji mamy do czynienia z tymi (z perspektywy obserwatora) bardziej widocznymi (np. wrogość) i mniej widocznymi (np. poczucie winy) (Watson, Clark, 1991).

Uważa się, że dopiero wykorzystanie obu perspektyw pozwala na czerpanie z pełnego potencjału badań leksykalnych. Podział na perspektywy wydaje się również zasadny, jeżeli weźmie się pod uwagę, że ludzie nie zachowują się identycznie niezależnie od tego, z kim i gdzie przebywają, a raczej zmieniają swoje zachowanie w zależności od sytuacji, w jakiej się znajdują (Conley, Saucier, 2019). W badaniach *self-* zasadne jest przypuszczenie, że ludzie będą mieć skłonność do częstszego przypisywania sobie cech społecznie pożądanых. Natomiast w przypadku opisu innych istnieje ryzyko do generalizacji postrzeganych cech na podstawie ogólnej oceny dobrego vs złego charakteru (Borkenau, Ostendorf, 1989). Ponadto do opisu siebie wykorzystujemy zazwyczaj większą liczbę terminów oceniających niż w przypadku opisu innych (Prentice, 1990).

3.5.2. Elementy wymagające kontroli w badaniach opisu innych

Dla możliwie pełnego poznania struktury leksykalnej mierzonej różnicy indywidualnej warto skupić się zarówno na samoopisie, jak i na opisie innych osób. Jednakże w przypadku badań z perspektywy *observer-rating* należy dodatkowo skierować uwagę na wskazane niżej elementy.

3.5.2.1. Ewaluacja osoby opisywanej. Za kontrolowaniem stosunku wobec osoby opisywanej przemawia fakt, iż wiele deskryp-

torów zawiera w sobie element oceniający. Aspekty ewaluacyjny i deskryptywny mogą być ze sobą bezpośrednio powiązane (Saucier, Ostendorf, Peabody, 2001), ponieważ istnieje zauważalna tendencja do przypisywania cech społecznie pożądanых osobie lubianej oraz odwrotna w przypadku opisu osoby nielubianej (Leising, Vogel, Waller, Zimmermann, 2020). Istnieje również obawa, że używanie terminów, które są silnie oceniające (jak np. imponujący, okropny) spowoduje wytworzenie się czynników, które nie będą posiadały istotnej wartości deskryptywnej, a jedynie ewaluacyjną (Saucier, 2009a).

W kontekście badań leksykalnych należy wziąć pod uwagę ogólną ludzką tendencję do postrzegania innych w pozytywnym lub negatywnym świetle, niezależnie od ich rzeczywistych cech. Zatem bez kontrolowania stosunku do osoby opisywanej, obserwator może błędnie przypisać ocenę konkretnej cechy swojemu ogólnemu stosunkowi do osoby opisywanej (Rau i in., 2021). Niemniej aby uniknąć błędnych wniosków (np. mylenia wpływu sympatii z rzeczywistą znajomością cech), należy jednocześnie analizować nie tylko – prowadzący do błędu pozytywności – poziom sympatii, lecz także stopień znajomości osoby opisywanej, ponieważ lepsza znajomość obiektywizuje ocenę cech (Wessels i in., 2020).

Różnica w opisach osoby lubianej oraz nielubianej zanika podczas używania deskryptorów uznanych za neutralne, w przypadku zamiany ich brzmienia na możliwie neutralne oraz gdy osoba oceniająca nie ma określonej postawy wobec opisywanego podmiotu. Sugeruje się zatem, by kontrolować postawę wobec osoby podlegającej opisowi (Leising i in., 2020). Przemawia za tym zarówno fakt, że aspekt oceniający zawiera się we wszystkich czynnikach leksykalnych i odpowiada za ich interkorelacje (Saucier, 1994), jak i występujące zazwyczaj większe zróżnicowanie pomiędzy oceniającymi w przypadku, gdy dokonują oni opisu osoby nielubianej, niż gdy dotyczy to kogoś lubianego (Leising, Ostrowski, Borkenau, 2012).

3.5.2.2. Efekt znajomości w badaniach leksykalnych. Nie tylko obraz powstały na bazie samoopisu różni się od tego, który został stworzony na podstawie słów innych, ale też opisy obserwatorów różnią się między sobą w zależności do stopnia znajomości między nimi a opisywanymi (Beer, Watson, 2008; De Vries, Lee, Ashton, 2008). W psychologii został scharakteryzowany efekt znajomości (*acquaintance effect*), który wskazuje, że podobieństwo samoopisu do oceny

dokonanej przez kogoś innego wzrasta w sytuacji, gdy osoby te dobrze się znają (Funder, Colvin, 1988).

Wyniki badań z wykorzystaniem deskryptorów nastroju w strukturach *self-* i *observer-rating* także wykazały zróżnicowanie pomiędzy nimi (Watson, Clark, 1991). Z tego powodu – w badaniach z wykorzystaniem perspektywy opisu innych – również w psychologii emocji zasadne wydaje się kontrolowanie stopnia znajomości między opisującym a opisywanym. Na podstawie wyników pochodzących z badań psychologii osobowości powinno się spodziewać wzrostu korelacji pomiędzy uzyskanymi danymi proporcjonalnie do nieznamości osoby opisywanej, co może wynikać przynajmniej z trzech powodów: (a) osoby opisujące nie mają pełnej informacji o cechach osoby opisywanej, więc mogą korzystać m.in. z ukrytych teorii; (b) może występować obniżona motywacja do opisu osoby, której się dobrze nie zna; (c) opis może być wykonany głównie na podstawie ogólnej ewaluacji osoby opisywanej (Beer, Watson, 2008).

3.5.3. Różnice międzypłciowe w strukturach leksykalnych

Istotne różnice w nasileniu cech mogą występować również pomiędzy kobietami a mężczyznami. Przyglądając się badaniom osobowości bazującym zarówno na samoopisach, jak i opisać innych, można zauważyć, że – w kulturze zachodniej – w przypadku 5-czynnikowego modelu osobowości (Five Factor Model – FFM) kobiety uzyskują wyniki wyższe o średnio pół odchylenia standardowego od mężczyzn w czynnikach Neurotyzm i Ugodowość. Podobna tendencja utrzymuje się w przypadku modelu HEXACO w czynniku Uczciwość–Pokora, a wyższa (pełne odchylenie standardowe) w czynniku Emocjonalność (K. Lee, Ashton, 2018). Jednak badania spoza Ameryki Północnej oraz Europy pokazują, że zależności od płci mogą kształtować się różnie; w zależności od regionu/ grupy etnicznej, z której pobrano próbkę (K. Lee, Ashton, 2020). Tym niemniej zdecydowanie można spodziewać się rozbieżności międzypłciowej w obszarze emocjonalności (Babarović, Šverko, 2013). Należy jednak podkreślić, że różnica w nasileniu cech nie musi powodować zróżnicowania uzyskanej struktury.

Pojawianie się różnic między płciami w badaniach leksykalnych nie dotyczy jedynie badań nad strukturą osobowości. Rozbieżności te zaobserwowano także w badaniach nad wartościami, gdzie kobiety

uzyskiwały istotnie wyższe wyniki w czynnikach Miłość (*Love*) oraz Szczęście (*Happiness*), podczas gdy mężczyźni w czynniku Uznanie Społeczne (*Social Recognition*) oraz w czynniku, który można przetłumaczyć jako Zdrowy Rozsądek i Harmonia (*Equilibrium*) (Morales–Vives in., 2012).

Na uwagę zasługuje fakt, że różnice międzypłciowe występują w obszarze szerszej pojętej emocjonalności (np. miłość, szczęście, harmonia, emocjonalność), co może sugerować, że pojawiają się również w strukturze leksykalnej emocji; a przynajmniej, że ich wpływ należy kontrolować. Poza tym płęć uznawana jest za podstawową kategorię podziału ról w życiu społecznym. Zwykło różnicować się chłopców i dziewczynki czy kobiety i mężczyzn, ponieważ płęć kojarzona jest z określonym zestawem cech lub też z określonym wzorem zachowania, myślenia oraz odczuwania (Eckes, 1994).

Dlatego też – by osiągnąć największą obiektywność – badania ilościowe nie powinny się ograniczać do przekazania respondentom listy, która następnie zostanie poddana analizie eksploracyjnej, ponieważ wyniki mogą wtedy zawierać w sobie „szum” spowodowany nierównomiernym rozłożeniem zmiennych o charakterze zakłócającym, jak np. stosunek do osoby opisywanej, długość znajomości czy płęć osoby opisywanej. Powinno się zatem poddać je kontroli.

Opisane powyżej różnice nie podważają zasadności podejścia leksykalnego, ale wskazują na potrzebę dostosowania metod zbierania deskryptorów, by można było kontrolować wariancje wynikające z płci respondenta, płci osoby opisywanej i emocjonalnego stosunku respondenta do osoby opisywanej. Zadaniem badacza wybierającego podejście leksykalne jest stałe dbanie o to, by uzyskane czynniki leksykalne były stabilne niezależnie od tego, kto jest oceniany (Ashton, Lee, 2005). W przypadku badań, których głównym celem nie jest wskazanie różnic, a odkrycie ogólnej struktury języka, naukowiec powinien dążyć do wyrównania wymienionych wyżej zmiennych, by na pierwszy plan wyłoniła się wariancja wynikająca ze sposobu używania języka.

3.5.4. Rodzaje danych: surowe i ipsatyzowane

Dane surowe to dane pochodzące bezpośrednio z wykorzystanego narzędzia, nie poddane żadnej dodatkowej obróbce przed przystąpieniem do analizy. Ipsatyzacja jest natomiast procedurą standaryzowania

wyników w odniesieniu do danej osoby (de Raad, Barelds, 2020; Livaniene, de Raad, 2017; Saucier, 2009), w wyniku której wyniki surowe respondenta zostają zamienione na jednostki „z” o średniej równej zero i odchyleniu standardowemu równym jeden (Saucier, Goldberg, 2001). Prowadzi ona do zredukowania różnic indywidualnych w sposobie odpowiedzi respondentów (Hicks, 1970; Szirmák, de Raad, 1994; Yik i in., 2011), ze szczególnym uwzględnieniem odpowiedzi skrajnych; zwiększa również prawdopodobieństwo wystąpienia czynników dwubiegunowych (Dunlap, Cornwell, 1994; Gorbaniuk i in., 2013).

Zaleca się, by podczas analizy wykorzystywać zarówno dane surowe, jak i ipsatyzowane. Jeśli analizie zostaną poddane jedynie dane wystandaryzowane, to nie będziemy w stanie dostrzec rezultatów ipsatyzacji. Natomiast analiza wyłącznie danych surowych uniemożliwi zauważenie ewentualnego wpływu użytej skali i stosunku do obiektu opisu na otrzymaną strukturę (Zhou i in., 2009). Z tego też powodu zalecana jest analiza obu typów danych, co też zazwyczaj ma miejsce w badaniach leksykalnych (np.: Ademi Shala i in., 2020; de Raad, Smederevac, i in., 2018; Livaniene, de Raad, 2017; Saucier, Iurino, 2020). Zdarzają się też badania bazujące wyłącznie na danych ipsatyzowanych (np.: Burtäverde, de Raad, 2019; Di Blas, 2005). Ipsatyzacja jest procedurą, która pojawiała się w badaniach nad emocjami w celu usunięcia potencjalnych różnic indywidualnych, wynikających z różnej intensywności doświadczanych stanów (np.: Zelenski, Larsen, 2000).

Ipsatyzacja posiada swoje słabe strony, na przykład zwiększa prawdopodobieństwo pojawienia się czynników dwubiegunowych (ten Berge, 1999). Podejście leksykalne zakłada, że język naturalnie odzwierciedla podstawowe wymiary osobowości. Jeśli dane poddane ipsatyzacji mają tendencję do układania się w czynniki dwubiegunowe, to ryzykujemy wyciągnięcie błędnych wniosków co do uniwersalności uzyskanych struktur. Większość deskryptorów osobowości w języku naturalnym opisuje raczej continuum między skrajnościami (od braku do nasilenia cechy), a nie opozycję między różnymi konstruktami. Ipsatyzacja może sztucznie tworzyć bieguny, które nie mają odzwierciedlenia w rzeczywistym uzusie. Mimo tego jej wielką zaletą jest fakt, że daje możliwość porównań z dotychczas przeprowadzonymi badaniami leksykalnymi także w innych językach (Gorbaniuk i in., 2013; Szarota, Ashton, Lee, 2007). W badaniach prowadzonych w tych obszarach, gdzie deskryptory osobowe mogą mieć różne nacechowanie kulturowe, ipsatyzacja pomaga wyrównać różnice w interpretacji skal.

W niektórych społeczeństwach ludzie mogą generalnie wyżej oceniać wszystkie cechy (np. ze względu na normy społeczne). W odniesieniu do osobowości ipsatyzacja pozwala na porównania między badaniami nawet wtedy, gdy wyniki różnią się między sobą (np. „uprzejmy” w języku A może być silniej związany z konformizmem niż w języku B). Ipsatyzacja minimalizuje wpływ różnic w sile słów, ponieważ analizuje względne znaczenie cech w obrębie osoby.

3.5.5. Problem wieku respondentów w badaniach leksykalnych

W wielu badaniach leksykalnych przyjętą praktyką jest przeprowadzanie badań na próbie składającej się wyłącznie ze studentów (np.: Babarović, Šverko, 2013; Goldberg, Somer, 2000; Thalmayer, Saucier, 2014; Zhou i in., 2009) lub w grupach składających się głównie z nich (np.: Di Blas, Forzi, 1999; Szirmák, de Raad, 1994). Zdarzają się co prawda przypadki badań przeprowadzonych na szerszym przekroju społecznym (np.: Gorbaniuk i in., 2013; Mlačić, Ostendorf, 2005), ale stanowią one zdecydowaną mniejszość.

Mimo iż badanie tylko określonej części populacji (w tym wypadku studentów) ogólnie może być uznane za ograniczenie, to nie do końca należy je tak traktować w przypadku badań leksykalnych. Głównym celem takich pomiarów jest bowiem badanie struktury języka. Pożądane jest więc wyłonienie takiej grupy respondentów, co do której możemy mieć większą pewność, że za sprawą swojego poziomu wykształcenia będzie ona w stanie rozumieć szerszy wachlarz słów (Singh i in., 2013). Oczywiście istnieje możliwość, że wybór studentów może być tożsamy z wyborem specyficznej podgrupy w ramach każdej społeczności posługującej się danym językiem (Saucier i in., 2000), ale odpowiednie rozumienie słów przez respondentów jest kluczowe dla prawidłowego opisu struktury mierzonej różnicy indywidualnej. To właśnie za sprawą analizy sposobu użycia słów przez badanych dokonuje się ewentualnego podziału cechy na kategorie (Gorbaniuk, Ivanova, 2018).

Na podstawie wyników badań nad osobowością, w których wykorzystano estońską wersję (de Fruyt, de Bolle, McCrae, Terracciano, Costa, 2009) Inwentarza Osobowości NEO-PI-3 (McCrae, Costa, Jr., Martin, 2005) oraz rosyjską (Martin, Costa, Oryol, Rukavishnikov, Senin, 2002) i czeską (Hřebíčková, 2002, za: Mõttus, Allik, Hřebíčková,

Kööts–Ausmees, Realo, 2016) wersję Inwentarza Osobowości NEO-PI-R (Costa, McCrae, 1992, za: McCrae, Costa, 1997) na grupach dorosłych respondentów w różnym wieku i pochodzących z wymienionych krajów, można przypuszczać, że pomiędzy osobami w typowym wieku studenckim (20–30 lat) a osobami mniej więcej dwukrotnie starszymi (50–60 lat) nie należy spodziewać się istotnych różnic w uzyskanych strukturach osobowości. Ewentualne różnice pomiędzy grupami wiekowymi mogą występować co najwyżej na bardziej szczegółowym poziomie, na przykład jednego pytania, jednak analiza danych pochodzących z trzech języków nie wykazała żadnego wzoru, który systematyzowałby te różnice w odpowiedziach pomiędzy grupami wiekowymi (Möttus i in., 2016). Za zasadne uważa się również twierdzenie, że ogólna struktura emocji powinna być zbliżona pomiędzy różnymi grupami wiekowymi (Fontaine, Scherer, Roesch, Ellsworth, 2007).

Podsumowując, studenci w badaniach leksykalnych mogą być odpowiednią grupą respondentów, ponieważ: (a) głównym przedmiotem badań psycholeksykalnych jest struktura języka służącego do opisu mierzonej cechy; (b) przyjmuje się, iż studenci mają wyższy poziom znajomości słownictwa języka polskiego, co jest kluczowe dla analizy szerszego zakresu leksykonu, czyli zestawu terminów używanych do opisu mierzonej cechy; (c) z racji, iż zdecydowana większość badań leksykalnych opiera się na danych pochodzących z prób akademickich, badanie próby studenckiej zapewni kompatybilność z wynikami innych badań psycholeksykalnych (względny punkt odniesienia); (d) analiza literatury pozwala przypuszczać, że nie występują istotne różnice pomiędzy wynikami studentów a wynikami osób na późniejszym etapie rozwojowym.

3.5.6. Typowa procedura badań ilościowych w badaniach leksykalnych

W badaniach ilościowych cecha reprezentowana jest poprzez wiele połączonych ze sobą deskryptorów ujawniających się w postaci czynnika, w którym konkretne słowa interpretowane są jako zmienna. Połączenie częstotliwości używania konkretnych słów z ilością terminów pokrewnych w języku łączone jest z ważnym dla psychologii kryterium – znaczeniem społecznym (Chen, Hsu, Zhou, Saucier, 2018; Saucier, Srivastava, 2015).

Dla pogrupowania terminów w taksonomię najbardziej użyteczną metodą okazała się analiza czynnikowa, czyli procedura redukcji, w której wiele zmiennych (w tym wypadku słów) zostaje zebranych w kilka czynników. Czynniki te stanowią podsumowanie wzajemnych relacji pomiędzy zmiennymi (Ashton, Lee, 2007; Saucier, 2009c). Wykorzystuje się ją w badaniach eksploracyjnych, których celem jest identyfikacja najważniejszych wymiarów dla mierzonego konstrukt w przypadku nieustrukturalizowanego narzędzia i w przypadku braku hipotez mówiących o tym, jakich czynników należy się spodziewać (Gorbaniuk i in., 2017). Uzyskane wyniki pozwalają na systematyzację różnic indywidualnych na różnym poziomie ogólności, który to zależny będzie zarówno od celu przyjętego przez badacza, jak i od właściwości otrzymanej struktury (np. od korelacji międzyczynnikowych czy ilości słów w każdym czynniku).

Jest to możliwe za sprawą finalnej organizacji kategorii w hierarchiczny sposób, według ilości zawieranych w sobie deskryptorów i poziomu szczegółowości. Często cechy szersze (np. bycie wiarygodnym) zawierają w sobie te, które mają węższe znaczenie (np. bycie punktualnym). Hierarchiczne przedstawienie danych zapewnia najwyższy możliwy stopień strukturyzacji oraz wysoką elastyczność, ponieważ pozwala zestawić uzyskaną taksonomię z innymi – także tymi na innym poziomie szczegółowości (John i in., 1988). Przedstawienie uzyskanych danych w takiej formie traktuje się już jako powszechnie przyjęty standard. Dzięki niemu: (a) otrzymujemy szereg potencjalnych rozwiązań – od 1- do nawet 8-czynnikowych – obrazujący wzajemne wyłanianie się cech o większym poziomie szczegółowości z cech bardziej ogólnych; (b) mamy możliwość wykonania międzykulturowego/międzyjęzykowego porównania rozwiązań o tej samej liczbie wyłonionych wymiarów (Gorbaniuk, Ivanova, 2018).

Do ostatecznego rozwiązania hierarchicznego można dojść za pomocą dwóch technik redukcji danych: eksploracyjnej analizy czynnikowej (EFA) lub analizy głównych składowych (PCA), które w przypadku dużych prób oraz dużej ilości zmiennych prowadzą właściwie do takich samych wyników (de Raad, Smederevac, i in., 2018). W badaniach leksykalnych bardziej popularna jest druga metoda, która bazuje na pełnej macierzy korelacji i dzięki której dokonuje się redukcji zbioru obserwacji potencjalnie skorelowanych zmiennych (jednej obserwowalnej „cechy głównej”) na zbiory nieskorelowanych zmiennych – nazywanych głównymi składowymi. Eksploracyjna analiza czynnikowa

przyjmuje za to założenie, według którego pomiar dotyczy zmiennej latentnej i ma za zadanie identyfikację liczby ukrytych konstruktywów (Jain, Shandliya, 2013). Ponieważ celem badań leksykalnych jest raczej uporządkowanie deskryptorów niż poszukiwanie ukrytych zmiennych, analiza głównych składowych, z teoretycznego punktu widzenia, wydaje się być bardziej odpowiednim narzędziem.

Zarówno podczas obliczania EFA, jak i PCA możliwe jest rotowanie danych, czyli zebranie potencjalnych metod, za pomocą których osoba wykonująca analizę stara się połączyć obliczone czynniki z przyjętym założeniem: wskazując, czy czynniki te powinny być ze sobą nieskorelowane (ortogonalne) czy skorelowane (skośne) (Cramer, Howitt, 2004). W opublikowanych badaniach leksykalnych występuje analiza PCA z rotacją ortogonalną *Varimax* (np.: Barelds, de Raad, 2015; de Raad i in., 2018; de Vries i in., 2008; Mlačić, Ostendorf, 2005), z którą można również spotkać się w badaniach nad emocjami (np.: Spielberger, Sarason, 2005); są też opracowania wykorzystujące PCA z rotacją skośną *Oblimin* (np.: D. Wood, Nye, Saucier, 2010), która również była niekiedy wykorzystywana w badaniach nad emocjami (np.: Scherer, Wranik, Sangsue, Tran, Scherer, 2004) czy afektem (np.: Wilt, Revelle, 2015). Możliwe jest również korzystanie z obu typu rotacji (skośnej i ortogonalnej), by później porównać ze sobą otrzymane struktury (np.: Gorbaniuk i in., 2013; Raad i in., 2018; Saucier, Iurino, Thalmayer, 2020) i potraktować wynik tego porównania jako jedno z możliwych kryteriów wyboru struktury optymalnej.

Obecnie w literaturze możemy obserwować dwa główne podejścia do analizy danych pochodzących z badań psycholeksykalnych. Pierwsze z nich to tzw. podejście „klasyczne”, które koncentruje się na wyodrębnieniu struktury o niewielu wymiarach (*low-dimensionality structure*). Jest ono zgodne z tym, co zostało opisane powyżej i jego zadaniem jest wyłonienie hierarchicznych rozwiązań (zazwyczaj od jednego do około siedmiu–ośmiu), najczęściej na podstawie PCA z rotacją *Varimax*. Zadaniem drugiego jest natomiast stworzenie struktury wychodzącej od możliwie wielu uzyskanych wstępnie wymiarów (*high-dimensionality structure*). Analiza ta oparta jest o procedurę zaproponowaną przez Gerarda Sauciera, Kathryn Iurino oraz Amber G. Thalmayer (2020), służącą do wyodrębniania możliwie największej liczby czynników w ramach rozwiązania czynnikowego o największej replikowalności w różnych typach danych (oryginalne vs ipsatyzowane), rotacjach (ortogonalna vs skośna) i perspektywach

opisu (*self vs observer*). Procedura ta składa się z trzech etapów. Na samym początku należy ustalić rekomendowaną liczbę czynników dla każdej kombinacji za pomocą analizy równoległej (*parallel analysis – PA*) oraz testu MAP (*minimum average partial procedure*) Wayne'a Velicera (1976), bazując na analizie głównych składowych (PCA). Kolejnym krokiem jest obliczenie rozwiązań rotowanych dla ustalonej liczby czynników w ramach każdego typu danych, rotacji i perspektywy oraz próba interpretacji otrzymanych wyników. Poprzez systematyczne obniżenie liczby czynników od rekomendowanego w MAP, znalezione zostają rozwiązania, które można uznać – na tym etapie – za dające się zinterpretować oraz spełniające dwa dodatkowe kryteria: (1) przynajmniej jedna pozycja w czynniku posiada ładunek $> 0,40$; (2) przynajmniej osiem pozycji w czynniku posiada ładunek $> 0,30$ (opcjonalnie liczbę pozycji koniecznych do spełnienia tego warunku oblicza się, dzieląc liczbę wszystkich elementów przez 200). Wtedy następuje porównanie najbardziej szczegółowych rozwiązań w ramach każdej wykorzystanej metody dla wyłonienia rozwiązania o największej zbieżności w każdym z typów danych, rotacji i perspektywy opisu. Ponadto metody badania stabilności będą się różnić w zależności od porównywanych zbiorów danych: (a) do porównania danych surowych i ipsatyzowanych można wykorzystać analizę korelacji kanonicznej; (b) porównanie danych pochodzących z dwóch rodzajów rotacji (ortogonalna *vs* skośna) będzie wymagało porównania wyników uzyskanych dla każdego z czynników; (c) porównania samoopisu z opisem innych – ze względu na fakt, że są to te same zmienne, a dane pochodzą od różnych osób – będą opierać się na współczynniku zgodności Tuckera (Saucier i in., 2020).

Należy jednak zaznaczyć, że hierarchiczna struktura uzyskana w ramach podejścia klasycznego jest powiązana z optymalnym rozwiązaniem czynnikowym podejścia bardziej szczegółowego. Bowiem celem tworzenia bardziej szczegółowych rozwiązań jest pełniejsze ukazanie, z jakich czynników wyższego rzędu wyłania się struktura niższego rzędu. A więc te struktury różnią się pod względem poziomu abstrakcji.

Przy porównywaniu wyników psycholeksykalnych badań ilościowych można wskazać wiele czynników, które mogą mieć wpływ na finalny wynik przeprowadzonych analiz. Na przykład Saucier, Kathryn Hampson i Lewis Goldberg (2000) wskazują, że jest to bardziej złożona sprawa niż pomiar równoważności w sytuacji, gdy badamy tym samym narzędziem dwie grupy. W swojej pracy podają potencjalne przyczyny zróżnicowania wyników pomiędzy grupami z powodu

innego niż rzeczywista różnica międzygrupowa. Należą do niej m.in. ilość deskryptorów użytych w badaniu oraz stopień ich reprezentatywności, cechy demograficzne zbadanej próby czy też sposoby analizy danych (w tym radzenia sobie z brakami danych). Jednak podkreślają oni również, że nie wszystkie z tych elementów będą w równym stopniu wpływać na finalny wynik. Wskazują, że im struktura jest bardziej replikowalna, tym mniej będzie podatna na wspomniane „potencjalne zakłócenia”. Ponadto im więcej deskryptorów zostanie powiązanych z konkretnym czynnikiem, tym bardziej replikowalny powinien być ten czynnik. A zatem prawdopodobieństwo otrzymania struktur mogących być uznane za uniwersalne kulturowo (*etic*) jest tym większe, im mniej czynników zostanie wyodrębnionych. Za to bardziej szczegółowa hierarchia czynników może ukazać strukturę kulturowo specyficzną (*emic*).

3.6. Zalety badań leksykalnych

Patrząc na badania leksykalne z perspektywy potencjalnych zalet, należy podkreślić ich prostotę oraz ogólny charakter. Dzięki temu wydają się umożliwiać stworzenie taksonomii pozbawionej ewentualnych błędów systematycznych, które wynikałyby z przyjęcia danego teoretycznego punktu widzenia i skoncentrowania się na szerszym obrazie mierzonego konstruktu (ten Berge, de Raad, 1999). Ponadto język sam w sobie powinien być postrzegany raczej jako coś neutralnego – nie faworyzuje on żadnych istniejących koncepcji naukowych (Aavik, Allik, 2002; Morales-Vives i in., 2012). Chociaż – co oczywiste – założenie leksykalne ma swoje podstawy teoretyczne, to dąży ono raczej do minimalizacji wstępnych założeń, które determinowałyby efekt badań (de Raad, 1998; Saucier, 2009c). Pozostaje zatem pytanie, jakie jeszcze szczególne argumenty przemawiają za stosowaniem badań psycholeksykalnych we współczesnych badaniach nad różnicami indywidualnymi.

3.6.1. Reprezentatywność próby leksykonu

Punktem wyjścia badań leksykalnych jest najczęściej słownik (Morales-Vives i in., 2012) – przy założeniu, że stanowi on reprezentatywny

zbiór deskryptorów osobowych pochodzących z całego języka (de Raad, van Oudenhoven, 2008; Livaniene, de Raad, 2017), mimo iż najpewniej zawiera około 10% pełnego leksykonu (de Raad, Mlaćić, 2015). Ograniczenie do słownika jest konieczne ze względu na niemożność przyjęcia jako punktu wyjścia pełnego leksykonu konkretnego języka. Dlatego też przyjmuje się założenie mówiące, iż zawartość pełnego słownika stanowi podstawę dla wyczerpującego opisu różnic indywidualnych (de Raad, 1995). Ponadto słowniki tworzą osoby niezwiązane z badaniami psychologicznymi, tzn. językoznawcy, co zmniejsza potencjalne zagrożenie stronniczym wyborem słów przez badacza psychologa (Saucier, 2009b) i stanowi argument za reprezentatywnością takiego zbioru (de Raad, Mlaćić, 2015).

Reprezentatywność słownictwa wyróżnia również badania oparte o język w porównaniu do badań w oparciu o prototyp (Rosch, 1975) – ze względu na wspomnianą pracę leksykografów i językoznawców. Badania wychodzące od teorii prototypów [szczegóły zob. 2.1.1] bazują na danych pochodzących od grupy ograniczonej demografią i okresem historycznym, w którym robione były badania. Natomiast dane uzyskane w oparciu o leksykon zawierają w sobie informacje istotne dla całych pokoleń, co może powodować, że ich wyniki będą generować szerszy obraz mierzonego konstruktu (Z. J. Chen i in., 2018). Oczywiście język jest elementem dynamicznym i słowa służące do opisu różnic indywidualnych z czasem mogą się zmieniać. Jest to jednak proces długotrwały i na bieżąco monitorowany przez leksykografów odpowiedzialnych za finalny kształt słowników, co również stanowi argument za stabilnością takiego punktu wyjścia (Angleitner i in., 1990). Ponadto, zgodnie z hipotezą leksykalną, jeśli w zasobie językowym zabraknie określenia na opisanie istotnej sytuacji bądź cechy, to najpewniej słowo służące do jej opisu powstanie i zostanie dopisane do istniejącego leksykonu (de Raad, van Oudenhoven, 2008).

Ze względu na pochłaniającą czas i wymagającą wiele pracy procedurę przeprowadzania badań leksykalnych niektórzy badacze stosowali różnego rodzaju uproszczenia w trakcie analizy słownika, jak np. analiza co czwartej (np.: Almagor, Tellegen, Waller, 1995; Benet-Martinez, Waller, 1997) lub co dziesiątej strony (np.: Smederevac, 2000, za: de Raad i in., 2018) w poszukiwaniu deskryptora osobowego. Takie podejście jest jednak raczej dalekie od pierwotnych założeń badań mających się oprzeć na języku, ponieważ znacząco zwiększa ryzyko wyłonienia niereprezentatywnej próby słów opisujących cechy oso-

bowości – jeżeli są one ułożone alfabetycznie, ich koncentracja na stronach nie jest równomierna chociażby za sprawą przedrostków nadających przeciwne znaczenie, a które to w słowniku znajdować się będą obok siebie (Saucier, 1997) – w języku polskim będą to na przykład takie przedrostki jak „bez-”, „nie-” lub „a-”.

Wykorzystanie pełnego słownika może przynieść również psychologii emocji korzyści taksonomiczne. Możliwie szeroki zbiór deskryptorów emocji jest istotny, ponieważ niekiedy przeżywa się emocje bardzo proste, a niekiedy bardzo złożone. W badaniach nad nimi należy dążyć do wychwycenia możliwie najszerszego spektrum (C. Harmon-Jones i in., 2016). Mimo tego badacze wciąż próbują ograniczać się do najpopularniejszych słów w większości języków, pomijając potencjalną różnorodność leksykonu emocji pomiędzy językami i potencjalne bogactwo emocjonalnego słownictwa w ramach każdego z nich (E. Harmon-Jones i in., 2017).

Jednakże użycie słownika nie jest jedynym możliwym punktem wyjścia dla badań leksykalnych. Alternatywnym źródłem reprezentatywnych deskryptorów osobowych może być zbiór powstały na bazie swobodnych opisów (*free descriptions*). Jest to metoda badawcza polegająca na zbieraniu od respondentów spontanicznych opisów m.in. różnic indywidualnych, bez narzucania im wcześniej przygotowanej listy leksemów czy kategorii. W kontekście badań psycholeksykalnych polega ona na prośeniu uczestników o swobodne scharakteryzowanie siebie lub innych osób za pomocą dowolnych słów lub wyrażeń. Dzięki temu badacze mogą zidentyfikować naturalnie używane terminy, które są istotne w codziennej komunikacji, a niekoniecznie obecne w słownikach (np.: Fetvadjev i in., 2017; Garrashi i in., 2024; Valchev i in., 2013).

Bazowanie w badaniach leksykalnych na możliwie pełnej reprezentatywnej próbie leksykonu danego języka w postaci wszystkich części mowy występujących w jego słowniku stanowi jedną z ich zalet [więcej nt. części mowy w badaniach leksykalnych zob. 3.3]. Ponadto fakt, iż zbiór ten powstał niezależnie dzięki wielu pokoleniom leksykografów i językoznawców nadaje słownikowi jako punktowi wyjścia dodatkową obiektywność, która może zostać wykorzystana również w badaniach nad strukturą leksykalną emocji. Same badania leksykalne, ze względu na swoją kompleksowość i niezależne źródło, umożliwiają ewentualną replikację (bądź też wskazanie rozbieżności) wcześniej ustalonych struktur, które powstały na bazie bardziej ograniczonych zbiorów zmiennych (Aavik, Allik, 2002).

3.6.2. Wskazanie różnic indywidualnych i kulturowych

Ze względu na oparcie badań leksykalnych na słownictwie danego języka, można stosunkowo szybko uzyskać identyfikację specyficznego kulturowo obrazu mierzonej cechy (Morales-Vives i in., 2012). Jednakże siła podejścia leksykalnego pozwala na swobodne zgłębienie tej specyfiki nie tylko w analizowanej kulturze (*emic*), lecz również pomiędzy kulturami/językami (*etic*). Obie metody spojrzenia na różnice indywidualne zostały już wykorzystane w leksykalnych badaniach nad osobowością (Ashton, Lee, Perugini, i in., 2004; de Raad i in., 2010; de Raad i in., 2014), światopoglądem (np.: Z.J. Chen, Hsu, Zhou, Saucier, 2018; Saucier, 2000; Saucier i in., 2015) czy wartościami (np.: Aavik, Allik, 2002; de Raad, van Oudenhoven, 2008; Morales-Vives i in., 2012). A zatem efektem badań psycholeksykalnych jest nie tylko struktura specyficzna dla danego języka, ale również, za sprawą prowadzenia badań według ujednoczonej metodologii, możliwość odnalezienia zbieżności i rozbieżności pomiędzy kulturami (Gorbaniuk, Ivanova, 2018).

Mimo iż każdy język badany jest niezależnie, to czynniki pojawiające się w badaniach międzyjęzykowych są istotne ze względu na ukazywane przez nie uniwersalne wzorce mierzonej cechy (Saucier, 2009a), a odkrycie takowych jest w psychologii szczególnie pożądanym (Saucier, Thalmayer, Bel-Bahar, 2014). Jednak należy mieć na uwadze, że wariancja w strukturach międzykulturowych może wynikać nie tylko z realnie istniejących różnic pomiędzy kulturami, ale również – przynajmniej po części – z przypadkowych (a nie systematycznych) cech mierzonej próby czy z potencjalnych różnic biologicznych pomiędzy populacjami (Zhou i in., 2009). Dlatego też, jeśli język ma służyć za narzędzie do budowania uniwersalnej wiedzy o różnicach indywidualnych, konieczne jest przeprowadzenie wyczerpujących badań leksykonu w wielu językach (Gorbaniuk i in., 2019).

Badania leksykalne dla mierzonej różnicy indywidualnej mogą więc posłużyć do odnalezienia struktury zarówno specyficznej dla danej kultury, jak i uniwersalnej. Prawdopodobieństwo jej odnalezienia jest większe przy zachowaniu odpowiedniej skrupulatności w metodologii prowadzonych badań oraz przy przeprowadzeniu wielu pomiarów w ramach jednego języka (podejście *emic*) oraz na dużej grupie języków (podejście *etic*).

3.7. Ograniczenia badań leksykalnych

Badania leksykalne, jak wszystkie inne, posiadają również swoje ograniczenia. Do podnoszonych zarzutów należy m.in. opieranie się na słowniku, mimo iż zawiera on tylko pojedyncze słowa; a ludzie raczej przekazują swoje opinie przy użyciu zdań (de Raad, Mlaćić, 2015) i w określonym kontekście. Ponadto przedmiotem badań leksykalnych nie są wszystkie istniejące obiektywnie różnice indywidualne a – co wynika bezpośrednio z założenia leksykalnego – tylko te, które posiadają w słowniku swoją etykietę werbalną (Gorbaniuk, Ivanova, 2018). W tym miejscu rodzi się zatem pytanie, jakie ewentualne przeszkody należy brać pod uwagę, prowadząc badania w podejściu psycholeksykalnym.

3.7.1. Kontekst użycia deskryptora

Jak wspomniano wcześniej, poszukując słabych punktów badań psycholeksykalnych należy zwrócić uwagę na kontekst, który niekiedy jest potrzebny do prawidłowej interpretacji słowa, a którego to w tych badaniach brakuje. W literaturze podnosi się kwestię, że znaczenie terminów w języku naturalnym jest zdefiniowane zbyt nieprecyzyjnie i jest zależne od kontekstu, w jakim są one używane. To stawia pod znakiem zapytania, na ile terminy pochodzące wyłącznie ze słownika mogą być użyteczne naukowo (John i in., 1988). Jednak rozwiązaniem tej trudności może być potraktowanie słownika jako zbioru służącego do analizy różnic w percepcji deskryptorów osobowych (de Raad, Barelds, 2008) oraz wykluczenie z analizy słów, które bez kontekstu są nieprecyzyjne i metaforyczne (Gorbaniuk, Kulewicz i in., 2014).

Ponadto kontekst słowa możemy rozumieć zarówno jako wykorzystanie go w zdaniu, jak również pojawienie się w towarzystwie innego, na przykład przeciwstawnego. Jak wskazuje Goldberg (1992) w badaniach nad osobowością, respondent nie ma trudności w opisaniu kogoś np. na wymiarze humorzasty *vs* stabilny (*moody-steady*); jednak gdy te same słowa pojawiają się samodzielnie, a nie jako opozycyjne względem siebie, to pierwsze z nich wchodzi w skład czynnika Chwiejność Emocjonalna (*Emotional Instability*) a drugi – czynnika Sumienność (*Conscientiousness*). Dlatego też przedstawienie badań bazujących na deskryptorach osobowych pozbawionych kontekstu może prowadzić

do ustalenia struktury leksykalnej możliwie silnie skoncentrowanej na „słowach samych w sobie”. Należy mieć jednak na uwadze, że struktura ta może wyglądać inaczej w przypadku włączenia do badań kontekstu, rozumianego zarówno jako umieszczenie deskryptora w zdaniu, jak i poprzez tworzenie ich opozycyjnych (przynajmniej teoretycznie) par. Możliwe jest również, że słowa znajdujące się w leksykonie nie pokrywają wszystkich różnic indywidualnych. Być może istnieją takie, które nie posiadają swojego słowa w danym języku, a z punktu widzenia nauki zostałyby uznane za istotne (John i in., 1988). Niemniej badania psycholeksykalne skupiają się na uporządkowaniu leksykalnej struktury tych różnic indywidualnych, które zostały zakodowane w języku naturalnym (Goldberg, 1982).

3.7.2. Ograniczenia percepcyjne

Kolejnym ograniczeniem wykorzystania języka do badań nad stanami emocjonalnymi jest fakt, iż w przypadku emocji należy zakładać, że to samo słowo może być użyte do zakomunikowania nieco innych doświadczeń przez różne osoby (Feldman-Barrett, 1998). Przeprowadzając badania, nie mamy również gwarancji, że unikniemy odwrotnej sytuacji, tzn. kiedy różne osoby użyją różnych słów do opisu tego samego stanu czy cechy. Jednak badacz powinien zdawać sobie sprawę, że każda odpowiedź respondenta nosi w sobie wpływ różnic indywidualnych w sposobie wypełniania kwestionariusza (Zettler, Lang, Hülshager, Hilbig, 2016). Niektórzy respondenci mogą dzielić doświadczenia emocjonalne w głównej mierze tylko na te „dobre” oraz „złe”, podczas gdy inni są w stanie opisać swoje emocje w sposób dużo bardziej precyzyjny i złożony (Erbas i in., 2019; Gross, 2008), co nazywane jest w literaturze „szczegółowością emocjonalną” (*emotional granularity*) (Feldman-Barrett, 2004).

Mimo iż za sprawą analizy znajomości słów z psycholeksykalnych badań ilościowych zostają wyłączone wyrażenia nieznanne potencjalnym respondentom (Gorbaniuk i in., 2013), to i tak różnice indywidualne związane z użyciem deskryptora dotyczą przynajmniej trzech aspektów: (a) ewentualnej niespójności w używaniu tej samej etykiety werbalnej; (b) potencjalnego nazywania tych samych doświadczeń innym słowem; (c) różnicy indywidualnej w korzystaniu ze skali odpowiedzi. Wydaje się, że pierwsze dwa aspekty nie mogą zostać

realnie zniwelowane przez badacza; trzeci z nich jest – przynajmniej częściowo – możliwy do uniknięcia za sprawą omówionej wcześniej ipsatyżacji [zob. 3.5.4. Rodzaje danych: surowe i ipsatyżowane].

3.8. Kategorie różnic indywidualnych w badaniach leksykalnych

Ze względu na pracochłonność procedury badań leksykalnych ich liczba jest stosunkowo mała i dotyczy głównie pomiaru cech osobowości. Zaledwie w kilku językach wykorzystano analizę leksykalną do identyfikacji innej struktury niż osobowości. Były to badania światopoglądu (Chen i in., 2018; Krauss, 2006; Saucier, 2000), efektów społecznych (Mlačić, 2016; Saucier, 2010), wartości (Aavik, Allik, 2002; de Raad, van Oudenhoven, 2008; Morales-Vives i in., 2012), słów silnie oceniających (de Raad i in., 2005; van Oudenhoven i in., 2008) oraz wyglądu zewnętrznego (Imperio, Church, Katigbak, Reyes, 2008; Ostendorf, Angleitner, 1994). I to mimo wyodrębniania wielu kategorii różnic indywidualnych już na etapie klasyfikacji deskryptorów osobowych w przypadku autorów stosujących tzw. podejście niemieckie (por. Angleitner i in., 1990). Według obecnej wiedzy wśród opublikowanych badań nie znalazła się żadna psycholeksykalna klasyfikacja emocji – pomimo tego, że badanie psycholeksykalne emocji jest uznane za możliwe do przeprowadzenia zgodne z założeniami leksykalnymi i warte wykonania (L. Goldberg, *komunikacja osobista*, 5 kwietnia 2019).

Wyjście badań leksykalnych poza obszar psychologii osobowości jest zapisane w samym ich założeniu – dotyczy ono bowiem wszystkich różnic indywidualnych i miałyby to szczególne znaczenie dla uwolnienia potencjału tego podejścia badawczego. Najczęściej jednak badania leksykalne są niepotrzebnie zawężane jedynie do osobowości, co może generować fałszywe przekonanie, jakoby służyły tylko do jej pomiaru.

3.8.1. Struktura cech osobowości

Badania leksykalne nad strukturą osobowości zostały już przeprowadzone w około trzydziestu językach, z czego mniej więcej dwie trzecie to języki europejskie (Ademi Shala i in., 2020). Na tej rosnącej liczbie badań można stwierdzić, że struktura osobowości przyjmuje zazwy-

czaj od dwóch do siedmiu czynników. Przy czym im mniejsza liczba czynników, tym większe prawdopodobieństwo replikacji struktury w wielu językach (de Raad, Smederevac i in., 2018). Pozostaje zatem odpowiedzieć na pytanie, jak w świetle obecnej wiedzy przedstawia się leksykalna struktura cech osobowości.

Badania leksykalne spójnie wskazują na istnienie struktury, która opisuje osobowość wyłącznie za pomocą jednego nierotowanego czynnika, który może zostać nazwany Ewaluacją. Opisuje on cechy osobowości jako pozytywne lub negatywne (Gorbaniuk, Ivanova, 2018; Saucier, Srivastava, 2015). Występowanie jednego czynnika o takim charakterze nie dotyczy wyłącznie badań leksykalnych czy osobowości, a zostało wykazane również m.in. w badaniach nad afektem [zob. 2.2.1]. Przyjmuje się, że dążenie do maksymalizacji przyjemności i minimalizowania cierpienia będzie głównym rezultatem badań międzykulturowych także m.in. w badaniach nad efektami społecznymi (Saucier, 2010) i wydaje się być czymś absolutnie naturalnym dla ludzkiej natury. Istnieją jednak badania leksykalne, które pomijają omówienie 1-czynnikowej struktury (np.: Livaniene, de Raad, 2017).

Wyniki opisujące strukturę 2-czynnikową również wydają się być spójne międzyjęzykowo. Pierwszy z czynników, wyłaniający się z badań nad dziewięcioma językami pochodzącymi z trzech różnych kontynentów (Saucier, Thalmayer, Payne i in., 2014), to czynnik nazwany Dynamizmem (*Dynamism*) i zawierający w sobie m.in. takie deskryptory jak odważny (*brave*), aktywny (*active*), śmiały (*bold*) vs bojaźliwy (*timid*), słaby (*weak*) czy nieśmiały (*shy*). Drugi z czynników wyłaniający się z tego zbioru badań nosi nazwę Społecznej Samoregulacji (*Social Self-regulation*) i zawiera w sobie m.in. takie elementy jak bycie szczerym (*honest*), uprzejmym (*kind*), hojnym (*generous*) czy – na przeciwległym biegunie – samolubnym (*selfish*). Wszystkie z tych deskryptorów wystąpiły przynajmniej w pięciu z dziewięciu języków. Inne badanie, którego celem również było poszukiwanie zbieżnych międzykulturowo elementów struktury osobowości na podstawie jedenastu języków (de Raad, Barelds i in., 2018), doprowadziło do wskazania 2-czynnikowego rozwiązania pod nazwami Dynamizm (*Dynamism*) oraz Afiliacja (*Affiliation*), który – mimo nieznaczących różnic w samym nazewnictwie – nie odbiega zasadniczo treścią od opisanego wcześniej. Patrząc na obie metaanalizy, widzimy, że struktura ta okazała się replikowalna na czterech kontynentach: w Europie, Azji, Afryce i Ameryce Północnej – lecz należy podkreślić, że analizowane

badania realizowane były ze zdecydowanie największym udziałem języków europejskich, co wciąż może dawać niepełny obraz opisanej struktury i osłabiać jej uniwersalność.

Struktura 3-czynnikowa jest z całą pewnością najbardziej szczegółową strukturą, która może zostać zreplikowana w badaniach międzyjęzykowych, gdy weźmiemy pod uwagę języki z odmiennych rodzin oraz odległe geograficznie (Ademi Shala i in., 2020; de Raad, Smederevac i in., 2018). Większość języków europejskich oraz język turecki, koreański i chiński replikują strukturę 3-czynnikową w postaci czynników Ekstrawersja (*Extraversion*), Ugodowość (*Agreeableness*) oraz Sumienność (*Conscientiousness*) (Zhou i in., 2009), które znane są też z modelu „Wielkiej Piątki”, ale w tym rozwiązaniu są one bardziej obszerne (de Raad, Mlačić, 2015). Z tego też powodu dla rozwiązania 3-czynnikowego zaproponowane zostały nazwy czynników o bardziej ogólnym charakterze: Dynamizm (*Dynamism*) – szerszy treściowo od Ekstrawersji; Afiliacja (*Affiliation*) – podobny do szerzej rozumianej Ugodowości oraz Porządku (*Order*) – który można traktować jako szerszą treściowo wersję Sumienności (de Raad i in., 2014). Należy jednak podkreślić, że są od tego wyjątki i ta struktura nie została zreplikowana w języku greckim, francuskim, filipińskim czy masaa (Saucier, 2009b), a w przypadku języka Hindi – chociaż wprawdzie odkryto 3-czynnikową strukturę – jest ona mocno związana z ich kulturą i konstruktem o nazwie *triguna*. Obejmuje on trzy fundamentalne cechy ludzkiej natury i za jego sprawą w tym języku da się wyjaśnić również znaczną część wariacji wyjaśnianą przez Wielką Piątkę (Singh i in., 2013).

Podjęcie leksykalne, ze względu na brak spójnych wyników, nie wypracowało 4-czynnikowej struktury, która mogłaby być uznana za uniwersalną. W niektórych badaniach można dostrzec brak szczegółowego omówienia rozwiązania 4-czynnikowego (np.: Burtäverde, de Raad, 2019) czy brak nazwy dla wyłaniającego się czynnika czwartego w takim rozwiązaniu, a także nadanie etykiet dopiero po podziale tego czynnika na dwa, które są możliwe do interpretacji. Na przykład Boris Mlačić i Fritz Ostendorf (2005) właśnie w taki sposób opisują swój model, pisząc, że czynnik czwarty zawiera w sobie elementy czynnika Intelpekt oraz Stabilność Emocjonalna (*Emotional Stability*), które jako niezależne czynniki pojawiają się w bardziej szczegółowym rozwiązaniu. Ta druga jako czwarty czynnik pojawia się w badaniach nad polskim (Gorbaniuk i in., 2013) czy też węgierskim (de Raad, Nagy, Szirmák, Barelds, 2018) leksykonem

osobowości. W badaniach nad strukturą osobowości w języku włoskim rozwiązanie 4-czynnikowe powstaje poprzez podział Ugodowości (*Agreeableness*) z 3-czynnikowego rozwiązania na czynniki Bycie Cichym (*Quietness*) oraz Wrażliwość (*Tendermind*) (Di Blas, Forzi, 1999). Natomiast w metaanalizie jedenastu języków jako czwarty czynnik pojawia się Balans (*Balance*) (de Raad i in., 2014). Rozbieżności te są przyczyną popularnego obecnie wśród badaczy stanowiska, według którego 4-czynnikowe rozwiązania nie są ze sobą spójne.

Badania wykonane na języku angielskim, tureckim oraz na językach z rodziny słowiańskiej i germańskiej zdają się promować rozwiązanie 5-czynnikowe (Saucier, 2009b), które zostało zapoczątkowane przez Goldberga (1981, 1982, 1990) i zostało nazwane przez niego Wielką Piątką. Model ten bazuje na badaniach leksykalnych i w obecnej formie w jego skład wchodzi takie czynniki jak Ekstrawersja (*Extraversion*), Ugodowość (*Agreeableness*), Sumienność (*Conscientiousness*), Stabilność Emocjonalna (*Emotional Stability*) – lub Neurotyzm (*Neuroticism*) jako czynnik opozycyjny – oraz Intelpekt (*Intellect*) – lub Otwartość na Doświadczenia (*Openness to Experience*) (Saucier, Srivastava, 2015). Model ten stał się popularny za sprawą stworzenia przez Paula Costę i Roberta McCrae w 1985 roku (za: Riemann, Angleitner, Strelau, 1997) kwestionariusza NEO-FFI (*Neo Five-Factor Inventory*) oraz za sprawą pierwszych międzyjęzykowych badań leksykalnych nad słownictwem niemieckim i holenderskim, których wyniki dawały podstawy do takiego opisu osobowości (Thalmayer, Saucier, Eigenhuis, 2011). Jednak późniejsza próba replikacji tej struktury w językach z rodziny indoeuropejskiej nie dała już tak jasnych rezultatów (de Raad, Mlačić, 2015), a fakt, że model jest tylko częściowo uniwersalny, potwierdza się w badaniach wykonywanych za pomocą różnej metodologii, pochodzących z różnych prób i różnych języków (Saucier, Tsousis, Georgiades, Goldberg, 2005). Zatem struktura ta, mimo swojej popularności oraz przypisywanej przez niektórych badaczy uniwersalności, nie nadaje się do tak szerokiej replikacji, jaka jest możliwa w przypadku rozwiązań 2- oraz 3-czynnikowych.

W ciągu ostatnich lat pojawiło się konkurencyjne spojrzenie na leksykalną strukturę osobowości, a mianowicie jej 6-czynnikowy opis, który znajduje swoje odzwierciedlenie w modelu HEXACO (Ashton, Lee, 2007) lub w modelu Wielkiej Szóstki (Saucier, 2009a); warto zaznaczyć, że pierwsze rozwiązanie 6-czynnikowe pojawiło się w literaturze już wcześniej – poprzez dodanie Uczciwości/Prawości

(*Integrity*) do rozwiązania 5-czynnikowego w badaniach nad językiem węgierskim (Szirmák, de Raad, 1994). Sukcesywnie było ono później rozwijane przez badania innych języków, jak np. włoskiego (Di Blas, Forzi, 1999) czy francuskiego (Boies i in., 2001). Na model HEXACO składają się takie czynniki jak Uczciwość/Pokora (*Honesty-Humility*), Emocjonalność (*Emotionality*), Ekstrawersja (*Extraversion*), Ugodowość (*Agreeableness*), Sumienność (*Conscientiousness*) oraz Otwartość na Doświadczenia (*Openness to Experience*). Natomiast w modelu Wielkiej Szóstki (Saucier, 2009a) pojawia się czynnik nazwany Negatywne Wartościowanie (*Negative Valence*). Obok niego znajdują się Sumienność (*Conscientiousness*), Sprężystość vs Internalizacja Negatywnej Emocjonalności (*Resiliency versus Internalizing Negative Emotionality*), Towarzyskość/Wesołość (*Gregariousness/Cheerfulness*), Ugodowość (*Agreeableness*) oraz Oryginalność/Talent (*Originality/Talent*), które treściowo zbliżone są do Wielkiej Piątki. Różnica pomiędzy tymi modelami wynika z założeń przyjętych na samym początku ich tworzenia. Schemat stworzony przez Sauciera wychodzi od szerszej definicji osobowości, w której znajdują się również deskryptory stanów, wyglądu zewnętrznego czy terminy oceniające. Jednakże patrząc na 6-czynnikową strukturę z perspektywy jej uniwersalności międzykulturowej i międzyjęzykowej, to – ponownie – najwyższą zgodność otrzymuje się w trzech wymiarach: Ugodowość, Sumienność, Ekstrawersja (de Raad i in., 2014).

W podejściu mniej restrykcyjnym, a więc definiującym osobowość jako konstrukt, na który składają się również stany oraz deskryptory silnie oceniające, Wielka Piątka została rozszerzona o dwa dodatkowe czynniki: Negatywne Wartościowanie (*Negative Valence*) oraz Pozytywne Wartościowanie (*Positive Valence*), które pojawiły się w kilku językach – w tym w hiszpańskim, greckim, hebrajskim i filipińskim (de Raad, Barelds, 2020). Struktura ta jednak nie jest łatwo replikowalna i zazwyczaj mamy do czynienia z czterema lub pięcioma czynnikami związanymi z Wielką Piątką (de Raad, Mlačić, 2015). Rodzi to jednak pytanie, czy osobowość w tym miejscu nie została połączona z afektem, ponieważ te dodatkowe czynniki wydają się być częściowo zbieżne z dwoma głównymi kategoriami tego drugiego, opisanymi przez 2-wymiarowe modele afektu (np.: Watson, Clark, 1994; Watson, Wiese, Vaidya, Tellegen, 1999) [szczegóły zob. 2.2.2].

O ile badania leksykalne oraz kwestionariuszowe wykazały względną stabilność takich cech osobowości, jak m.in. wchodzące w skład

modelu Wielkiej Piątki czy HEXACO, to wciąż w literaturze pojawiają się wątpliwości na temat ich założeń lub liczby wyłonionych cech/czynników. Modelem starającym się rozwiązać tę trudność jest Kołowy Model Metacech Osobowości, który stanowi propozycję konsensusu teoretycznego i oferuje możliwość opisu metacech osobowości na czterech wymiarach, uwzględniając w swoim opisie (poza osobowością) temperament, emocje oraz motywację (Strus i in., 2014). Sama idea przedstawiania cech osobowości z wykorzystaniem modeli kołowych zamiast hierarchicznych nie jest czymś nowym i wykorzystano ją już np. w modelu AB5C (*Abridged Big Five Dimensional Circumplex*) (Hofstee i in., 1992).

Tym niemniej badania leksykalne nad osobowością wykazały, że w przypadku bardziej ogólnych struktur podejście językowe charakteryzuje się dużą replikowalnością międzyjęzykową i międzykulturową. Ponadto wskazuje ono na struktury charakterystyczne dla określonej kultury i pozwala na identyfikację ewentualnych różnic pomiędzy językami – ujawniając swój potencjał w obu obszarach badań. Jednakże wiele zależy nie tylko od tego, czy badania były wewnątrzkulturowe czy międzykulturowe, ale również od przyjętej definicji osobowości, która może przyjmować węższy lub szerszy zakres. W szerszym znaczeniu dodawane są do niej również m.in. elementy stanów – w tym stanów afektywnych. I mimo że pełne zrozumienie osobowości jest możliwe dopiero w sytuacji umieszczenia jej w kontekście innych charakterystyk człowieka, jak np. efektów społecznych czy stanów (Saucier i in., 2000), to rezultaty bardziej szczegółowych rozwiązań czynnikowych w podejściu nierestrykcyjnym mogą być argumentem za wyraźniejszym oddzieleniem badań osobowości od badań nad emocjami czy – potencjalnie – afektem.

3.8.2. Kategorie pozaosobowościowe

Jak już wcześniej wspomniano, założenie leksykalne dotyczy wszystkich różnic indywidualnych, nie tylko cech osobowości, choć najczęściej wykorzystywane jest w literaturze w celu ustalenia właśnie ich struktury. Jednak niektórzy badacze zainteresowali się jego potencjałem, przełamali to ograniczenie i ustalili struktury leksykalne również dla innych (lecz do tej pory nie wszystkich) kategorii różnic indywidualnych.

Saucier (2010) przeprowadził badanie leksykalne nad strukturą leksykalną efektów społecznych, które są także jedną z kategorii wyodrębnianych w niemieckiej taksonomii deskryptorów osobowych. Należą do niej etykiety służące do opisu wpływu na inne osoby, jak np. przerażający (*frightening*) (Angleitner i in., 1990). Badania przeprowadzone przez Sauciera (2010) mają – w porównaniu do innych badań psycholeksykalnych – szczególny związek z emocjami, ponieważ efekty społeczne zawierają w sobie ocenę zarówno zachowań innych, jak i wyrażanych emocji. Doprowadziły one do opracowania 2-czynnikowego rozwiązania. Pierwszy z nich zawierał w sobie deskryptory, według których druga osoba jest źródłem przyjemnych doświadczeń; w drugim znalazły się deskryptory opisujące innych jako źródło nieprzyjemności. Są to zatem czynniki koncentrujące się wokół afektów doświadczanych w trakcie kontaktu. Można stwierdzić, że – w perspektywie kontaktu społecznego – są one związane z wymiarem dążenie *vs* unikanie. W badaniach chorwackich (Mlačić, 2016) wystąpiły nieznaczne różnice pomiędzy strukturami samoopisu oraz opisu innych w przypadku 4-czynnikowego rozwiązania. Najbardziej zbieżna i jednocześnie najbardziej szczegółowa była struktura 3-czynnikowa, na którą składały się wymiary Atrakcyjność/Popularność (*Attractiveness/Popularity*), Tajemniczość/Irytacja (*Mysteriousness/Irritation*) oraz Sympatia (*Likeability*). Pierwsze dwa czynniki badań chorwackich można traktować jako równoległe do tych wyłonionych w badaniach Sauciera (2010).

Wiele badań psycholeksykalnych, które za swój cel obierają opis struktury innej niż osobowość, wychodzi od tzw. podejścia niemieckiego. Chociaż w tej metodzie wyróżniono trzynaście kategorii deskryptorów osobowych (Angleitner i in., 1990), to tylko te wspomniane wyżej doczekały się przynajmniej jednego badania ilościowego. I to mimo sukcesu badań leksykalnych, jakim było osiągnięcie względnego konsensusu w zakresie taksonomii osobowości (Saucier, 2000). Jednakże efekt leksykalnych badań nad osobowością daje nadzieje na osiągnięcie konsensusu również w innych obszarach psychologii różnic indywidualnych, ponieważ, jak pisał Saucier (2000, s. 369): „postęp naukowy w danej dziedzinie jest przyspieszany dzięki zastosowaniu podejścia, które okazało się wartościowe w innej dziedzinie”. Dlatego też mimo tradycyjnie używanego podejścia leksykalnego głównie do taksonomii osobowości (Morales-Vives i in., 2012), możliwe jest wykorzystanie go do opisu innej różnicy indywidualnej. Nawet takiej, która

została już opisana z użyciem innego podejścia. Widać to chociażby na przykładzie wartości, gdzie badania leksykalne doprowadziły do wyjścia poza istniejące wcześniej w tej dziedzinie koncepcje naukowe (de Raad i in., 2016).

3.9. Potencjał podejścia leksykalnego w taksonomii emocji

Pomimo iż historia badań psycholeksykalnych ma już ponad sto lat (de Raad, Mlačić, 2015) oraz mimo wiedzy, iż ludzie posiadają zdolność nadawania nazw stanom emocjonalnym w każdym przebadanym języku świata (Ogarkova, 2013), do tej pory nie przeprowadzono analizy struktury leksykonu emocji żadnego systemu językowego zgodnie z tą metodologią. Jeśli już wykorzystywano słowa jako narzędzie kategoryzacji, to były to zbiory węższe niż te, od których wychodzi się w typowych badaniach leksykalnych – najczęściej zawierające poniżej stu słów (np.: Allik, Realo, 1997; Storm, Storm, 1987; Watson, Tellegen, 1985) i niekiedy stawiające zadanie taksonomiczne bezpośrednio przed osobami badanymi – obsadzając je w roli ekspertów zarówno jeśli chodzi o dobór słów do badania, jak i ich taksonomię (np.: Alonso-Arbiol i in., 2006; Alvarado, 1998; Shaver, Murdaya, Fraley, 2001). Istnieje też wiele opublikowanych badań nad afektem, w których brakuje informacji, w jaki dokładnie sposób została stworzona wykorzystana w nich lista (de Raad, Kokkonen, 2000).

Jeśli do badań leksykalnych zostały włączone słowa potencjalnie związane z emocjami, to często miało to miejsce niejako „przy okazji”, razem z innymi terminami uznanymi za afektywne czy z pojęciami mającymi charakter silnie oceniający. W niektórych przypadkach prowadziło to do dodania do 5-czynnikowej struktury osobowości dodatkowych wymiarów związanych z pozytywnym lub negatywnym wartościowaniem (Almagor i in., 1995; Saucier, 1997). Do tej pory jednak nigdy emocja nie była głównym punktem zainteresowania takiego badania. Dlatego też, zanim rozpocznie się badania leksykalne nad emocjami, należy odpowiedzieć sobie na dwa pytania wynikające z przyjętego założenia. Po pierwsze, czy emocja spełnia warunki, by mogła zostać zakwalifikowana do zbioru „różnice indywidualne”; po drugie, czy należy patrzeć na nią jak na cechę czy jak na stan.

3.9.1. Emocja jako różnica indywidualna

W oparciu o ewolucyjne pochodzenie emocji zasadne jest oczekiwanie różnic indywidualnych w doświadczaniu/odczuwaniu emocji (Ekman, 1992; Izard, 2011; Montag, Panksepp, 2017). Różnice te pojawiają się m.in. w indywidualnej aktywności fizjologicznej związanej z emocjami (np. zmiany w układzie nerwowym czy układzie krążenia). Prowadzi to do sytuacji, w której ten sam bodziec będzie wywoływał różne nasilenie reakcji, zależnie od cech osoby badanej (Levenson i in., 2016). Wykazano również występowanie różnic międzyosobowych w zakresie siły, częstości, rozumienia i kontroli emocji (Funder, 2016), a także przewidywaniu ich skutków oraz dostrzeganiu przyczyn czy w gotowości do podjęcia działania (Hogan, 2011). Identyczne wydarzenie może u dwóch różnych osób wywołać zupełnie inne emocje, ponieważ łączą się one z indywidualną oceną konkretnego zdarzenia (Scherer, 2005). Należy mieć również na względzie, że rodzaj i częstotliwość przeżywanych emocji może stanowić jedną z podstaw definiowania samego siebie (Kristjánsson, 2010; McCarty, 2017).

Na różnice w postrzeganiu konkretnego wydarzenia jako angażującego emocjonalnie składają się zarówno dyspozycje, jak i zmienne kulturowe (Brosch, Pourtois, Sander, 2010). Jednakże nawet w ramach jednej kultury mogą występować znaczne odmienności, m.in. w sposobie regulacji emocji oraz w przekonaniach ich dotyczących (Gross, 2008). W świetle powyższych argumentów zasadne jest spojrzenie na emocję jako na różnicę indywidualną. A przyjęcie takiego punktu widzenia otwiera drogę do podjęcia próby wykorzystania badań leksykalnych w taksonomii emocji zarówno w ramach jednej kultury, jak i międzykulturowo.

3.9.2. Emocja: cecha czy stan?

Przed przystąpieniem do badań powinno się wskazać, czy dokonuje się pomiaru emocji rozumianej jako stan (tu i teraz), czy jako w miarę stała w czasie tendencja do odczuwania określonego zbioru emocji częściej niż innego (cecha) (Zelenski, Larsen, 2000). Możemy mówić o cesze, mając na myśli częstotliwość odczuwania określonego stanu emocjonalnego w codziennym życiu (A.M. Wood, Maltby, Stewart, Linley, Joseph, 2008). Charakterystyczne dla cechy jest też to, że ujawnia się

w różnych, odmiennych okolicznościach (VandenBos, 2015). Na przykład ktoś jest pomocny wobec swojej najbliższej rodziny, ale też wobec kogoś nieznanego, kto na ulicy poprosi o wsparcie. Drugą istotną właściwością, która pozwala nazwać coś cechą, jest stabilność w czasie (jeśli ktoś był pomocny miesiąc temu, to dzisiaj raczej też będzie).

Takie spojrzenie na emocje jest poniekąd zbieżne z pojęciem „cechy afektywnej” (*affective trait*), rozumianej jako stała predyspozycja do przeżywania określonych stanów emocjonalnych (Rosenberg, 1998). Jednakże ze względu na przyjętą w literaturze tendencję do szerszego rozumienia pojęcia „afekt” niż „emocja” [szczegóły zob. 1.5.1], a także biorąc pod uwagę, że niektórzy badacze, np. Erika Rosberg (1998), nazywają cechami afektywnymi również ekstrawersję i neurotyzm – ze względu na ich udowodnioną korelację z rodzajem przeżywanych emocji (np.: Ekman, 2016; Funder, 2016; Watson, Clark, 1992) – postanowiono nie przyjmować tej nomenklatury.

W kontekście rozważania „cecha czy stan” na uwagę zasługuje fakt, iż niemożliwe jest podzielenie słów opisujących emocje na te opisujące stany oraz opisujące cechy (Chaplin i in., 1988). Kryterium rozróżnienia jest więc nie słowo samo w sobie, a jego wykorzystanie – do opisu sytuacji w perspektywie krótkoterminowej (stan) lub długoterminowej (cecha). Ma to swoje odzwierciedlenie w instrukcji, jaką otrzymują respondenci. W przypadku pierwszego ujęcia instrukcja koncentruje się na pytaniu o stan odczuwany dokładnie w momencie badania lub – ewentualnie – w dniu badania. Natomiast podczas pomiaru emocji rozumianej jako cecha instrukcja zawiera pytanie o to, jak respondent czuje się zazwyczaj (Watson i in., 1988). Przykładem wykorzystania rozróżnienia cecha/stan w praktyce diagnostycznej może być podejście do pomiaru lęku czy agresji jako stanu oraz lęku czy agresji jako cechy (Spielberger, Reheiser, 2004). Jednak badania rozróżniające emocję jako stan lub cechę najczęściej ograniczają się tylko do wybranych emocji i nie dotyczą ich szerszego zbioru (C. Harmon-Jones i in., 2016).

Jednym ze sposobów pomiaru stanu jest zbiór metod nazywany „chwilową oceną ekologiczną” (*Ecological Momentary Assessment* – EMA), który pozwala na zebranie danych od respondentów w czasie rzeczywistym i niekiedy bez konieczności wielokrotnego, codziennego przychodzenia przez nich na umówione miejsce badania. Do tego zbioru zaliczają się m.in.: obserwacja behawioralna, monitorowanie zmian fizjologicznych, dostarczanie odpowiedzi przez respondentów za pomocą aplikacji mobilnych. Metody te pozwalają na zminimali-

zowanie błędu w procesie przypominania oraz stwarzają szanse na dostrzeżenie przez badaczy mikroprocesów, które najpewniej nie byłyby możliwe do wykrycia w inny sposób (Shiffman, Stone, Hufford, 2008; Stone, Shiffman, 1994; Stone, Shiffman, Atienza, Nebeling, 2007). Do tego zbioru metod należą również dzienniki (*Daily Diary*), które uważane są za względnie wiarygodny sposób pomiaru stanów (Brondolo i in., 2008) i które pozwalają na uzyskanie opisu zmienności stanów w ramach jednej osoby (*within-person variability*), jak i odnalezienie różnic indywidualnych widocznych w dłuższym czasie (pomiar cechy) (Merz, Roesch, 2011). Interpretacja stanu jako czegoś mierzonego możliwie „tu i teraz”, a cechy jako wzoru wyłaniającego się z wielu pomiarów stanów, to praktyka przyjęta w literaturze (np.: Brondolo i in., 2008; Fleeson, 2001; Polk, Cohen, Doyle, Skoner, Kirschbaum, 2005), istniejąca obok jednorazowego pomiaru cechy w oparciu o deklarację respondenta o częstości odczuwania określonego stanu (np.: Watson i in., 1988; A.M. Wood i in., 2008).

Aby ustalić, czy większa zmienność dotyczy stanu czy cechy, potrzebne jest obliczenie współczynnika korelacji wewnątrzklasowej (*Intraclass Correlation Coefficient* – ICC) (Bartko, 1966; McGraw, Wong, 1996) lub dokonanie wielopoziomowej analizy czynnikowej (*Multilevel Factor Analysis* – MFA) (Kim, Dedrick, Cao, Ferron, 2016; Reise, Ventura, Nuechterlein, Kim, 2005). W przypadku małej wartości ICC możemy mówić o dużym zróżnicowaniu stanu w czasie (w odniesieniu do jednej osoby), ale o niewielkich różnicach pomiędzy respondentami – zatem o niewielkich różnicach w cesze. Zaś jego duża wartość jest interpretowana jako niewielkie różnice w stanach odczuwanych przez osobę, lecz jako duże różnice pomiędzy badanymi (Merz, Roesch, 2011). Natomiast MFA, po ustaleniu wartości ICC większej niż zero a mniejszej od jeden (Reise i in., 2005)⁷, umożliwia jednoczesne testowanie modelu na podstawie danych pochodzących z EMA na obu poziomach: (a) zmienności pomiędzy osobami (cecha); (b) zmienności w ramach osoby (stan) (Fleeson, 2001; Roesch i in., 2010).

Dokonując pomiaru stanu, należy mieć świadomość, że może on wynikać zarówno z jakiegoś konkretnego wydarzenia (np. otrzymanie

⁷ ICC = 0 oznacza, że pełna wariancja jest wyjaśniana w ramach badania jednej osoby, zatem niemożliwe jest porównanie między kilkoma osobami. Natomiast ICC = 1 oznacza, że dane są od siebie w pełni niezależne, więc nie ma potrzeby zastosowania MFA.

prezentu), jak i z powodu posiadanej cechy (np. czuję teraz radość, ponieważ mam radosne usposobienie, a więc mam predyspozycję do częstszego przeżywania radości). Podczas podejmowania decyzji badacz powinien być świadomy możliwych konsekwencji swojego wyboru. Rozumienie emocji jako stanu zbliża do uzyskania wyników traktujących emocje raczej jako kategorie, podczas gdy spojrzenie na emocję z perspektywy cechy częściej prowadzi do jej wymiarowego opisu. Ten drugi opis zdaje się mieć szersze zastosowanie w przypadku próby wskazania różnic międzyosobowych (Zelenski, Larsen, 2000) i był już stosowany w badaniach nad emocjami (np.: Watson, Clark, 1991).

Jako cechę w kontekście emocji rozumie się tendencję do przeżywania jednej z nich (Izard, 2009). Psychologowie piszą o emocji jako o cesze, zwracając uwagę, że możemy raczej bez trudności wskazać, że ktoś częściej niż inni odczuwa chociażby złość czy strach; i trzeba mieć na uwadze, że nie muszą to być cechy bezpośrednio związane z osobowością (Diener, Larsen, 1984). Takie spojrzenie na emocję jest też zbieżne z definicją cechy wykorzystywaną w badaniach leksykalnych, gdzie rozumiana jest ona jako „reprezentacja stabilnej tendencji w każdym istotnym psychologicznie atrybucie” (Saucier i in., 2007, s. 481). Jest to zatem zgodne z jednym z możliwych sposobów patrzenia na emocję – postrzeganiu jej jako długoterminowej dyspozycji (*long-term disposition*) (Russell, Feldman-Barrett, 1999).

W tym wypadku należy mieć jednak na względzie, że niektóre osoby mogą zmieniać swoje zachowanie pod wpływem sytuacji, a niektóre utrzymywać swój wzór zachowania niezależnie od niej. Na przykład introwertyk może wykazać się zachowaniem ekstrawertycznym i rozpocząć rozmowę z nieznanym podczas konferencyjnej przerwy, ponieważ zdaje sobie sprawę, że takie działanie może przynieść mu korzyść (Baird, Le, Lucas, 2006). Nietrudno też wyobrazić sobie osobę, która okazuje swoją ekstrawertyczność nawet w sytuacjach niestosownych. Dlatego mierzenie zmienności w ramach osoby jest istotną częścią psychologii różnic indywidualnych i również powinno być ono brane pod uwagę (Fleeson, 2001). W takim wypadku cechę rozumie się jako zagęszczenie stanów (*density distribution of states*) (Fleeson, 2001; Fleeson, Jayawickreme, 2015). Innymi słowy, przyjmuje się założenie, że o cesze możemy wnioskować na podstawie przeżywanych stanów, a osoby różnią się między sobą wzorami ich przeżywania. Na przykład możemy mieć do czynienia z osobami, które – mimo że zdolne do przeżywania stanu w różnym nasileniu – zazwyczaj działają w wąskim

zakresie charakterystycznego dla siebie sposobu. Taka dystrybucja przeżywanych stanów zdecydowanie ułatwia rozróżnianie osób między sobą ze względu na mierzoną cechę. Istnieją również ludzie, którzy nie posiadają aż tak charakterystycznego wzorca przeżywania i trudniej ich od siebie na tej podstawie odróżnić, ponieważ w biegu życia przeżywają stany o bardzo zróżnicowanym nasileniu (Fleeson, 2001). W tym wypadku stan osobowości (*personality state*) posiada takie same komponenty behawioralne, poznawcze oraz afektywne co cecha osobowości, a jedyną różnicą pomiędzy nimi jest czas trwania – zdecydowanie krótszy w przypadku stanów (Fleeson, Jayawickreme, 2015). Przekładając koncepcję cechy jako zagęszczenia stanów na psychologię emocji, możemy założyć, że istnieją osoby o węższym oraz szerszym zróżnicowaniu przeżywanego stanu w czasie. Na przykład istnieją ludzie, którzy posiadają niską zmienność w zakresie jednej cechy/emocji (np. złości) i odczuwają ją zazwyczaj w ten sam sposób (np. najczęściej szybko wpadają w silną złość), podczas gdy istnieją również tacy, którzy dysponują większym zróżnicowaniem złości (stanu) i odczuwają ją ze zmienną siłą bądź częstotliwością na przestrzeni czasu czy w zależności od sytuacji.

Do tej pory z badań leksykalnych raczej usuwano stany emocjonalne (Saucier, 2009a). Gdy jednak spojrzymy na emocję jako na różnicę indywidualną (cechę), to możliwe jest wykorzystanie potencjału badań psycholeksykalnych do opracowania leksykalnej struktury emocji poprzez analizę skłonności do odczuwania pewnych emocji częściej niż innych (Macheta, Gorbaniuk, 2020). Należy jednak pamiętać, że jest to jedynie środek do celu, a nie cel sam w sobie. Głównym zadaniem badań leksykalnych jest odnalezienie wzoru współwystępowania ze sobą słów w przestrzeni służącej do opisu różnic indywidualnych obserwowanych u siebie oraz innych. Spojrzenie na emocję jako na cechę wydaje się w tym celu zasadne, ponieważ: (1) zawiera w sobie tendencję do przeżywania określonych stanów emocjonalnych; (2) przy zastosowaniu odpowiedniej instrukcji oraz skali pomiarowej wzór jest możliwy do odkrycia przy jednym pomiarze.

3.9.3. Historia badań leksykalnych nad stanami, afektem i nastrojem

W literaturze znajdziemy stosunkowo niewiele badań nad konstrukta-
mi takimi jak stany emocjonalne, stany poznawcze, afekt czy nastrój,

które byłyby zgodne z kryteriami badań leksykalnych – to znaczy wychodziłyby od pełnego leksykonu danego języka i bazowały na jego reprezentatywnej próbie. Jeśli już pojawiały się taksonomie różnic indywidualnych, to dotyczyły one konstruktów szerszych niż emocja, bowiem zawierały w sobie również nastroje, zainteresowania, potrzeby czy stany poznawcze (Angleitner i in., 1990) oraz zatrzymywały się – zgodnie z niemieckim podejściem do taksonomii – na etapie jakościowym, czyli odpowiedniej klasyfikacji deskryptorów osobowych, bez opracowania wyników badań ilościowych dla każdej kategorii. Taka sytuacja ma obecnie miejsce również w języku polskim, gdzie wskazano zbiór deskryptorów osobowych należących do kategorii: emocje, stany wewnętrzne i gotowość do działania (*emotions, internal states, and readiness to react*) (Gorbaniuk i in., 2019), ale nie przeprowadzono jeszcze badań ilościowych tej kategorii. Jak wskazano wyżej, lista wewnętrznych stanów przygotowana zgodnie z wytycznymi zaproponowanymi przez Angleitnera i współpracowników (1990) zawiera w sobie nie tylko emocje, ale i inne deskryptory osobowe, jak np. stany poznawcze czy motywacyjne. Dlatego też lista deskryptorów z tej kategorii została poddana dalszej analizie przez ośmiu sędziów. Efektem tej pracy było wyróżnienie na etapie jakościowym m.in. podzbioru 322 deskryptorów stanów emocjonalnych. Zostały one wybrane na podstawie definicji słownikowej pojęcia „emocja” przez przeszkoloną grupę. Procedura ta – ze względu na posiłkowanie się definicjami – ograniczała wpływ kompetencji językowych sędziów na finalny kształt listy (Hartmann, 2024). Takie podejście do badań jakościowych nad deskryptorami emocji może zostać nazwane nierestrykcyjnym – bazuje ono bowiem wyłącznie na definicji słownikowej o bardzo ogólnym charakterze oraz jej interpretacji przez osoby o wykształceniu psychologicznym.

Istotnym punktem wyjścia leksykalnych badań nad stanami była kategoryzacja Warrena Normana (1967, za: de Raad i in., 2018), w której to podzielił on terminy służące do opisu cech na cztery główne kategorie: (1) cechy stabilne w czasie (*stable traits*); (2) stany i aktywności (*states and activities*); (3) role, relacje i efekty społeczne (*roles, relationships and effects*); (4) kategorie wykluczające (*exclusion categories*), takie jak terminy oceniające, niejasne, niejednoznaczne oraz anatomiczne (*evaluative, obscure, ambiguous, and anatomical terms*). Część związana ze stanami, nastrojami i aktywnościami stała się punktem wyjścia dla Goldberga (1982), który wykazał jej podział na trzynaście

kategorii. Niektóre z nich, wskazane w tym artykule przez Goldberga, mogą być ewentualnie łączone z emocjami, jak np. zainteresowanie i zdziwienie (*interest and surprise*), szczęście vs smutek (*happiness-sadness*), udręka i cierpienie (*anguish and distress*), wstręt (*disgust*), złość (*anger*), wstyd (*shame*), strach (*fear*). Niektóre natomiast w świetle definicji emocji nie mogą być za nie uznane, jak np. stany fizyczne (*physical coditions*), czyli chociażby głód lub pragnienie. Również Jerry Wiggins (1979) wyróżnił m.in. kategorię deskryptorów osobowych o nazwie „cechy tymczasowe”, do której zostały przypisane przeżywane aktualnie nastroje, stany, czynności oraz postawy. Dodatkowo kategoria ekspresja i emocjonalność (*expression and emotionality*) jako składowa deskryptorów osobowych pojawiła się także w języku chińskim (Wang, Fang, Zuo, 1995, za: Zhou i in., 2009).

Według zebranych danych istnieje tylko jedna, nieopublikowana rozprawa doktorska, która za przedmiot swoich badań bierze potencjalnie zbliżony, lecz szerszy konstrukt – afekt – i opisuje jego leksykalną strukturę (Hoekstra⁸, za: de Raad, Kokkonen, 2000). Wynikiem tej pracy było siedem czynników: Wściekłość (*Rage*), Przyjemność (*Pleasure*), Nerwowość (*Nervousness*), Tkliwość (*Affection*), Zdziwienie (*Surprise*), Asercja (*Assertion*) oraz Pasywność (*Passivity*); wyłonione zostały za sprawą analizy głównych składowych (PCA) z wykorzystaniem rotacji *Varimax* na bazie finalnej listy 385 deskryptorów afektu. Wnioskując nie tylko na podstawie przedstawienia taksonomii jako klasyfikacji afektu, ale również nazw uzyskanych czynników (zwłaszcza ostatnich dwóch) i zestawiając je z przyjętą definicją emocji, można założyć, że w istocie praca dotyczyła szerszego zakresu. Jest to też, przynajmniej częściowo, zgodne z przyjętym wcześniej w badaniach leksykalnych podziałem na kategorie deskryptorów osobowych, gdzie doświadczane stany zawierały w sobie nastroje, emocje, stany poznawcze, stany afektywne, zainteresowania oraz potrzeby (Angleitner i in., 1990).

Doświadczenie zebrane przez psychologię osobowości pokazuje, że możliwe jest osiągnięcie względnego konsensusu klasyfikacyjnego za sprawą badań psycholeksykalnych, a doświadczenie pochodzące z wykorzystania tego założenia dla innych różnic indywidualnych (np. wartości) dostarcza dowodów, że może ono być fundamentem

⁸ W cytowanej pracy (de Raad, Kokkonen, 2000) nie pojawia się data obrony wspomnianej rozprawy.

dla tworzenia alternatywnego modelu teoretycznego. Zatem badania psycholeksykalne struktury emocji mogą stanowić szansę na osiągnięcie w przyszłości konsensusu w taksonomii emocji, pozwalając na opracowanie jej na różnym poziomie ogólności. Dzięki niemu być może znaleziona zostanie odpowiedź nie tylko na pytanie o hierarchiczną strukturę tej klasyfikacji, ale również o to, czy dotychczas prezentowane kategoryzacje rzeczywiście różnią się między sobą, czy tylko zostały spozycjonowane na różnym poziomie ogólności.

3.10. Badania leksykalne a opracowanie modelu teoretycznego

Podejście leksykalne można zastosować na każdym etapie tworzenia teorii: może ono ją poprzedzać, towarzyszyć jej lub stanowić argument za jej potwierdzeniem (de Raad i in., 2017). W historii psychologii znane są przypadki wykorzystania badań leksykalnych do ustalenia lub potwierdzenia modelu teoretycznego, na przykład Wielkiej Piątki (Saucier, 2009a), która była najszerzej testowaną strukturą osobowości (Saucier, Goldberg, 2001). Chociaż to dołożenie szóstego czynnika sprawia, że model lepiej opisuje dane leksykalne pochodzące z większej ilości badań (Thalmayer, Saucier, 2014).

Jak wskazuje de Raad i współpracownicy (2017), zamiast oddzielenia podejścia teoretycznego i leksykalnego powinno się oddzielać podejście teoretyczne i eksploracyjne, a założenie leksykalne może zostać wykorzystane w obu z nich. W przypadku badań nad emocjami podejście to posłuży wtedy do stworzenia ustrukturalizowanego opisu rzeczywistości w postaci leksykonu emocji i poprzedzi ewentualny późniejszy model teoretyczny. Skonstruowanie modelu na podstawie eksploracyjnej natomiast redukuje potencjalny wpływ wstępnych założeń teoretycznych na finalne rezultaty badań i może prowadzić do osiągnięcia bardziej zobiektywizowanego efektu za sprawą pochodzenia struktury bezpośrednio od użytkowników języka (Z.J. Chen i in., 2018). Z drugiej strony należy mieć świadomość, że bazowanie na rozumieniu słów przez respondentów może prowadzić do redukcjonizmu i zawiera w sobie ryzyko uprawiania psychologii naiwnej, a więc do formułowania intuicyjnych, nieusystematyzowanych przekonań na temat ludzkiej psychiki, które mogą być błędne lub uproszczone. W kontekście badań psycholeksykalnych grozi

to tym, że respondenci w swoich opisach innych osób mogą opierać się na stereotypach lub subiektywnych skojarzeniach – np. łącząc pewne słowa z cechami osobowości w sposób kulturowo utarty, ale niepotwierdzony naukowo (np. utożsamianie „uprzejmości” wyłącznie z ekstrawersją, pomimo jej powiązań z ugodowością lub neurotycznością) (Haslam i in., 2006; John i in., 1988; Saucier, Goldberg, 2001). Aby uniknąć tych pułapek, konieczne jest krytyczne uzupełnienie wyników leksykalnych o analizę teoretyczną.

Kiedy analizuje się założenie leksykalne, może pojawić się pytanie, czy w rzeczywistości przedmiotem badań są różnice międzyludzkie, czy – być może – relacje pomiędzy słowami, które są dostrzegane na podstawie ich podobieństwa (de Raad, Mlačić, 2015). Należy pamiętać, że chociaż reprezentacje umysłowe są opisywane przy użyciu określonego słowa, to możliwe jest wykorzystanie tego samego słowa do opisu kilku pojęć. Zaznacza się jednak, że w przypadku opisu ludzkich atrybutów często jedno słowo odpowiada jednemu pojęciu – stąd pojawiający się niekiedy pomiędzy nimi znak równości. Mimo iż terminy te nie powinny być ze sobą utożsamiane w każdej sytuacji, to niekiedy w badaniach tak właśnie się je traktuje (Saucier, Thalmayer, Bel-Bahar, 2014).

W przypadku emocji można przyjąć założenie, że umiejętność nazywania ich ma swoje źródło w wiedzy konceptualnej na temat przeżywanego stanu (Ogarkova, 2013). Jest to o tyle istotne, że emocja jest konstruktem z definicji subiektywnym, więc dużą ilość informacji możemy otrzymać bezpośrednio od osoby badanej (Mattek i in., 2017). Zaś sam opis emocji przedstawiany jest jako alternatywne narzędzie do badania ich w odniesieniu do m.in. reakcji fizjologicznych lub ekspresji twarzy (Feldman Barrett, 2006). Dzięki analizie leksykonu możliwe będzie wskazanie tych emocji, które ludzie nazywają – a więc odróżniają/rozpoznają i co za tym idzie, używają do opisu własnych doświadczeń (Macheta, Gorbaniuk, 2020; Hartmann, 2025; Hartmann, 2025). Za połączeniem pomiędzy słowem a pojęciem przemawia również fakt, że struktury słów wyglądają inaczej w przypadku, gdy są one używane do opisu własnych doświadczeń, a inaczej, gdy są porządkowane przez osoby badane zgodnie z ich podobieństwem (Feldman-Barrett, 2004). Jednak mimo tego wciąż nie możemy stwierdzić, że struktura leksykonu jest tożsama ze strukturą emocji jako konstruktowi teoretycznego. Jest ona bowiem uporządkowana według sposobu używania słów przez respondentów i dopiero po dodatkowej

szerokiej analizie teoretycznej może stać się podstawą ewentualnego modelu teoretycznego.

Za sprawą badań eksploracyjnych możliwe jest odnalezienie zależności pomiędzy zmiennymi (opis rzeczywistości), co stanowi solidny punkt wyjścia dla potencjalnej nowej teorii, jak i stanowi wartość samą w sobie (Sosnowski, 2012). Dlatego też należy podkreślić, że przeprowadzenie analizy leksykonu w podejściu eksploracyjnym jest kluczowym etapem dla budowania przyszłej nauki i ma kilka mocnych stron. Jedną z nich jest wyjście od pełnego lub reprezentatywnego zbioru słów danego języka i idąca za tym możliwość ustalenia struktury leksykonu bez potencjalnego obciążania wyników wstępnymi założeniami teoretycznymi badacza przy jednoczesnej obiektywizacji wyrażonej zgodnością sędziów na etapie jakościowym. Ponadto w każdym przebadanym do tej pory języku świata występują słowa służące do opisu różnic międzyludzkich (Saucier, 2010), co otwiera drogę do budowania zarówno modeli międzykulturowych, jak i specyficznych kulturowo.

3.11. Podsumowanie opisu badań leksykalnych

Badania leksykalne to badania oparte o założenie, które mówi, że wszystkie istotne różnice indywidualne są zakodowane w języku naturalnym (Goldberg, 1981), bazujące na pełnej lub reprezentatywnej próbie leksykonu badanego języka (Goldberg, 1982). Dzieli się ono na dwa główne etapy: jakościowy oraz ilościowy.

Celem pierwszego etapu jest utworzenie możliwie najbardziej pełnej, reprezentatywnej listy deskryptorów badanego zjawiska z jak najbardziej wyczerpującego zbioru leksykonu danego języka. Może się to stać za sprawą współpracy grup ekspertów, którzy dokonają tego na podstawie ustalonych wcześniej kryteriów definicyjnych. Należy pamiętać, że ramy pojęcia w badaniach leksykalnych mogą być wąskie (podejście restrykcyjne) oraz szerokie (podejście nierestrykcyjne). Zaś same badania mogą koncentrować się na wybranej części mowy lub na ich pełnym wyborze.

Proces selekcji deskryptorów ze słownika powinien być wykonany nadzwyczaj starannie, ponieważ w przeciwnym wypadku może dojść do sytuacji, w której wyłoniona próba będzie niereprezentatywna, na przykład za sprawą zbytniego zredukowania listy (Church i in., 1996).

Rolą badacza na tym etapie jest operacjonalizacja, dzięki której zostanie dokonana identyfikacja deskryptorów oraz ich przydzielenie do określonej kategorii. Etap ten uważany jest za kluczowy ze względu na jego znaczenie w badaniach ilościowych. Finalną jego częścią jest redukcja otrzymanej listy do rozmiarów pozwalających na przeprowadzenie badań ilościowych (Gorbaniuk i in., 2017).

W drugiej fazie następuje odnalezienie podobieństw pomiędzy słowami używanymi do opisu mierzonej różnicy indywidualnej, zazwyczaj za sprawą analizy głównych składowych na różnych typach danych (np. surowe, ipsatyzowane) i z wykorzystaniem różnych rotacji (np. *Varimax*, *Oblimin*). Podobieństwo deskryptorów wynika ze sposobu posługiwania się nimi przez użytkowników języka. Zaletą tego podejścia jest odebranie respondentowi roli eksperta w dziedzinie. Nie musi on posiadać wiedzy, czym jest emocja oraz w jaki sposób ją kategoryzować, ponieważ ten obowiązek leży po stronie badacza. Mimo tego badania leksykalne mogą być drogą do opisu struktur o zredukowanym wpływie naukowca na wynik końcowy właśnie za sprawą eksploracji sposobu używania przez respondentów słów opisujących wcześniej zdefiniowany przez niego konstrukt (Saucier, Srivastava, 2015). Dzięki wynikom badań ilościowych możliwe jest hierarchiczne przedstawienie mierzonej różnicy indywidualnej, a otrzymane rezultaty można przedstawić na różnym poziomie ogólności.

Mimo pewnych ograniczeń, jakie posiada podejście leksykalne, jak m.in. używanie słów bez umieszczania ich w kontekście (John i in., 1988), potencjalne używanie przez respondentów tego samego wyrazu do opisu czegoś innego (Feldman-Barrett, 1998), możliwość nieobjęcia przez badanie wszystkich istotnych naukowo różnic indywidualnych ze względu na brak leksemu służącego do ich opisu w języku (John i in., 1988) czy też inne wady wynikające ogólnie z metody werbalnej – chociażby możliwość wskazania nieprawdy przez respondenta (Szczygieł, Kolańczyk, 2000) – badania leksykalne posiadają wystarczająco wiele zalet, które decydują o ich potencjale w opisie różnic indywidualnych.

Niewątpliwą siłą badań leksykalnych jest to, że wynikają z pełnego lub co najmniej reprezentatywnego zbioru deskryptorów, przez co szansa na pominięcie jakiegoś istotnego z nich zostaje ograniczona. Ich zaletą jest także fakt, że punkt wyjścia (najczęściej słownik) został stworzony niezależnie od badacza (Saucier, 2009b) oraz charakteryzuje się dużą stabilnością (Angleitner i in., 1990). Taki

stan rzeczy generuje korzyść w postaci ograniczenia potencjalnego wpływu osoby przeprowadzającej badanie na jego finalny rezultat (Gorbaniuk, Ivanova, 2018). Natomiast za sprawą hierarchicznego przedstawienia wyników możliwe jest ich porównywanie z innymi badaniami – które mogą przedstawiać dane na różnym poziomie ogólności (John i in., 1988). Takie przedstawienie struktury emocji pozwoli również na inne spojrzenie na dotychczasowe taksonomie emocji i terminów pokrewnych oraz ewentualne rozbieżności między nimi, ponieważ różnice pomiędzy klasyfikacjami procesów afektywnych mogą także wynikać z poziomu ogólności analizy.

Należy pamiętać, że pod względem teoriopoznawczym badaniom leksykalnym najbliższym jest do podejścia funkcjonalnego, a zatem dokonany w nich opis nie może być absolutnie niezależny od osoby badanej; w tym np. od jej relacji do osoby opisywanej w przypadku badań *observer-rating*. Spojrzenie na te badania w taki sposób ukazuje kolejną zaletę metody: możliwość wskazania różnic indywidualnych specyficznych dla kultury (*emic*) oraz takich, które będą wspólne dla wielu kultur/języków (*etic*) – a tym samym stworzenie bardziej uniwersalnego wzoru dla mierzonego konstruktów (Saucier, 2009a). Być może badania te wychodzą nawet nieco poza funkcjonalizm – w kierunku podejścia realistycznego, ponieważ modele budowane na percepcji mierzonej cechy są zakorzenione w prawdziwych cechach opisywanych podmiotów – co jednak nie daje gwarancji, że są one ze sobą tożsame (Srivastava, 2010), więc finalnie nie może być mowy o podejściu realistycznym jako takim.

Ponadto siłą badań leksykalnych jest możliwość ich wykorzystania nie tylko do opracowania modelu teoretycznego, lecz również do jego potwierdzenia. Jest to możliwe za sprawą ich potencjału do zastosowania zarówno w obszarze badań eksploracyjnych, jak i teoretycznych (de Raad i in., 2017).

4. Cele badań

W niniejszym rozdziale zawarte będzie podkreślenie tych aspektów obecnego stanu wiedzy, które wymagają dopełnienia poprzez analizę danych ze źródeł pierwotnych. Szczególnie widoczna w literaturze jest różnorodność klasyfikacji emocji i idący za tym brak konsensusu w ich taksonomii. Podobna trudność została zaobserwowana w psychologii osobowości i dzięki podejściu leksykalnemu osiągnięto w niej względny konsensus. Można zatem założyć, iż podjęcie próby wykorzystania wiedzy użytkowników języka do kategoryzacji naukowej emocji wskaże wszystkie rozpoznawane przez ludzi emocje i otworzy przestrzeń dla wyczerpującej klasyfikacji.

4.1. Pytania badawcze

Obecny w psychologii emocji brak zgodności taksonomicznej (Gasiul, 2007; Izard, 2010; Sander, 2013) może wynikać i utrzymywać się ze względu na złożoność samego konstruktów (Quigley i in., 2014), a więc możliwość opisywania emocji w różny sposób tkwiącą w niej samej (Ben-Ze'ev, Oatley, 1996). Choć problem braku konsensusu taksonomicznego towarzyszy psychologii od samego początku w różnych jej dziedzinach, to jednak stopniowo redukuje swój zasięg poprzez gromadzenie faktów empirycznych i ich interpretację. Mierzyła się z nim psychologia osobowości i osiągnęła względny konsensus w taksonomii za sprawą podejścia leksykalnego – i to pomimo braku uniwersalnej definicji cechy osobowości (Saucier, 2009; Saucier, Srivastava, 2015). Jak zaznaczono na wstępie, być może wykorzystanie potencjału tego podejścia przyczyni się do osiągnięcia podobnej zgodności klasyfikacyjnej również w psychologii emocji.

Mimo iż podejście leksykalne okazało się tak skutecznym sposobem taksonomii różnic indywidualnych takich jak cechy osobowości (np.: de Raad i in., 2014; Gorbaniuk i in., 2013; Ivanova i in., 2021; Saucier i in., 2000), światopogląd (Chen i in., 2018; Krauss, 2006; Saucier, 2000) czy wartości (Aavik, Allik, 2002; de Raad, van Oudenhoven, 2008; Morales-Vives i in., 2012), jego potencjał nie został dotąd wykorzystany do taksonomii emocji, chociaż jest ona ważnym elementem psychologii jako nauki, a podejście to stanowi jedną z dróg umożliwiających jej opracowanie (Gorbaniuk i in., 2019). Przyczyniło się ono jednak do osiągnięcia konsensusu w innych obszarach psychologii różnic indywidualnych, w związku z tym można uznać za zasadne przypuszczenie, iż w podobny sposób pozwoli na osiągnięcie konsensusu taksonomicznego w psychologii emocji lub – przynajmniej – będzie stanowić podstawę dla alternatywnej propozycji wobec dotychczasowych klasyfikacji. Biorąc to wszystko pod uwagę, za główny cele niniejszej pracy uznano wyłonienie leksykalnej struktury emocji języka polskiego.

By osiągnąć zamierzony cel, konieczne jest poznanie leksykonu emocji języka polskiego. Jako punkt wyjścia posłuży nierestrykcyjna lista emocji opracowana przez autora niniejszej monografii (Macheta, 2017, Hartmann, 2024). Lista ta została wyłoniona ze zbioru deskryptorów stanów psychicznych języka polskiego (Gorbaniuk i in., 2019), powstałego zgodnie z niemieckim podejściem do taksonomii deskryptorów osobowych (Angleitner i in., 1990). Do jej utworzenia służyła ogólna, słownikowa definicja emocji oraz opinie sędziów jako narzędzie obiektywizacji decyzji selekcyjnych. Na podstawie zaproponowanych w poprzednich rozdziałach atrybutów kryterialnych emocji pierwotna lista powinna zostać zawężona tylko do deskryptorów służących do opisu stanów ściśle spełniających określone kryteria teoretyczne [zob. 1.7], co jest równoznaczne z identyfikacją leksykonu emocji języka polskiego w ujęciu restrykcyjnym. Zawężenie to będzie stanowić fundament badań ilościowych, które mają doprowadzić do odpowiedzi na kluczowe pytanie badawcze: jaka jest struktura leksykonu emocji języka polskiego w tym ujęciu.

Dzięki realizacji określonych wyżej zadań możliwe będzie zarówno precyzyjne odróżnienie deskryptorów emocji od deskryptorów innych stanów lub różnic indywidualnych, jak i wyłonienie pierwszej leksykalnej struktury deskryptorów emocji w ujęciu restrykcyjnym. Struktura ta z jednej strony porządkować będzie słowa, jakich używa

się do opisu emocji, a z drugiej stanowić będzie punkt wyjścia dla stworzenia propozycji klasyfikacji emocji lub modelu teoretycznego emocji.

Przedstawione powyżej cele główne badań własnych zostały doprecyzowane poprzez postawienie następujących, bardziej szczegółowych, pytań badawczych:

P1: Jaka jest struktura leksykalna deskryptorów emocji języka polskiego z perspektywy samoopisu (P1.1) oraz opisu innych (P1.2)? Odpowiedź na pytanie pierwsze wskaże taką leksykalną strukturę deskryptorów emocji języka polskiego, która wyeksponuje informację, jakie kategorie emocji są rozpoznawane przez użytkowników języka jako względnie niezależne (Macheta, Gorbaniuk, 2020; Macheta, 2022), dając dalej możliwość poklasyfikowania emocji na różnym poziomie ogólności *vs* szczegółowości. Spodziewać się można podziału na emocje przyjemne *vs* nieprzyjemne jako kategorii najbardziej ogólnej ze względu na jej nadrzędność wobec pozostałych opisanych w literaturze (Alonso-Arbiol i in., 2006; Russell, Feldman-Barrett, 1999). Klasyfikowanie hierarchiczne jest w świecie nauki czymś naturalnym i umożliwia wyodrębnianie podzbiorów (Grobler, 2006).

P2: W jakim zakresie struktury leksykonu emocji z badań samoopisowych oraz opisu innych pokrywają się wzajemnie? W badaniach bazujących na podejściu leksykalnym niekiedy przyjmuje się, że opis innych należy uznać za tożsamy z samoopisem (lub koncentrują się one wyłącznie na samoopisie) (Di Blas, Forzi, 1998; Mlačić, Ostendorf, 2005; Szarota, 1995); podczas gdy struktury pochodzące z tych dwóch perspektyw nie muszą być (i często nie są) identyczne (Gorbaniuk, Kulewicz, i in., 2014; Singh i in., 2013). Dlatego też odpowiedź na drugie szczegółowe pytanie badawcze umożliwi wskazanie ewentualnych różnic pomiędzy strukturą emocji pochodzącą z samoopisu a strukturą opisu postrzeganych emocji. Różnice te są spodziewane nie tylko ze względu na wyniki badań nad strukturami leksykalnymi cech osobowości. Badania emocji wykazały na przykład, że ocena emocji-cechy połączona jest z możliwością jej zaobserwowania (Watson, Clark, 1991).

P3: W jakim zakresie dotychczasowe klasyfikacje emocji, nastroju, uczuć oraz afektu pokrywają się z leksykalną strukturą emocji z perspektywy samoopisu (P3.1) oraz opisu innych (P3.2)? Dzięki przeprowadzonym badaniom możliwe będzie wskazanie odpowiedzi nie tylko na pytanie o hierarchiczną strukturę klasyfikacji deskryptorów emocji. Umożliwią one także spojrzenie na tę strukturę przez pryzmat innych klasyfikacji emocji, uczuć, afektu czy nastroju, co pozwoli

uzyskać odpowiedź na pytanie trzecie. Rezultat może również pomóc w znalezieniu rozwiązania kwestii, czy dotychczas prezentowane kategoryzacje w rzeczywistości różnią się między sobą czy tylko zostały spozycjonowane na różnym poziomie ogólności, co będzie stanowiło uzupełnienie dotychczasowej wiedzy na temat taksonomii emocji.

P4: W jakim zakresie struktura leksykalna emocji pokrywa się ze strukturą leksykonu osobowości języka polskiego (P4.1) oraz z międzyjęzykowymi strukturami osobowości (P4.2)? Emocje są wskazywane jako możliwie najstarszy ewolucyjnie element związany z osobowością. Przemawia za tym już dawny podział typów osobowości, w którym znalazły się takie kategorie jak np. choleryk czy melancholik (Montag, Panksepp, 2017), a także ich obecność w bardziej współczesnych teoriach (Shiota, Kalat, 2012). Opisano na przykład korelację pomiędzy emocjami a modelem Wielkiej Piątki (Montag, Panksepp, 2017) – tu szczególnie związek przyjemnych emocji z ekstrawersją (Watson, Clark, 1992) oraz emocji nieprzyjemnych z neurotycznością (Allik, Realo, 1997; Brown, Moskowitz, 1997). Jednak sama emocja stanowi osobny element poznania naukowego niż cecha osobowości (Funder, 2016). Szczegółowe obserwacje jej współwystępowania z osobowością przyniosą odpowiedź na pytanie czwarte.

Znalezienie odpowiedzi na powyższe pytania wymaga badań eksploracyjnych, dlatego też nie formułowano hipotez badawczych.

4.2. Strategia badań

W prezentowanych badaniach własnych zostało wykorzystane podejście eksploracyjne, bazujące – zgodnie z powszechną w badaniach leksykalnych praktyką – na możliwie niewielkiej ilości założeń teoretycznych (de Raad, 1998). Wykorzystano to podejście, ponieważ pozwala zarówno na identyfikację różnic indywidualnych na poziomie szczegółowym, jak i na identyfikację kategorii o charakterze ogólnym (Gorbaniuk, Ivanova, 2018).

By osiągnąć wspomniany główny cel, jakim jest ustalenie struktury leksykalnej emocji, konieczne jest, typowe dla badań leksykalnych, przeprowadzenie działań na dwóch etapach: jakościowym oraz ilościowym. Pierwszy z nich w opisywanym wypadku doprowadzi do stworzenia wąskiej listy deskryptorów emocji w oparciu o wyniki wcześniejszych badań jakościowych nad leksykonem języka polskiego

(Gorbaniuk i in., 2019) i leksykonem emocji w ujęciu nierestrykcyjnym (Macheta, 2017). Konieczne jest tu zaangażowanie grupy sędziów, przeszkolonych na podstawie przedstawionych im kryteriów teoretycznych [zob. 1.7] w celu obiektywizacji decyzji selekcyjnych. Zadaniem tej procedury będzie wyłonienie takiej listy, której składowe z największym prawdopodobieństwem będą mogły zostać uznane za słowa opisujące emocje niezależnie od przyjętej perspektywy teoretycznej. Tym samym wskazana lista uzupełni obecną wiedzę o zbiór możliwych do doświadczenia stanów spełniających ustalone kryteria.

Tak stworzona lista deskryptorów emocji w ujęciu restrykcyjnym stanie się punktem wyjścia dla badań ilościowych. Celem tego etapu będzie ustalenie hierarchicznej struktury czynnikowej leksykonu emocji za pomocą analizy głównych składowych (PCA) na podstawie danych zebranych od respondentów. Analiza ta wskaże łączące się ze sobą deskryptory emocji, które wspólnie tworzyć będą czynnik. Tym samym umożliwi wyróżnienie głównych kategorii, na jakie dzielą się emocje, na podstawie sposobu ich użycia przez respondentów oraz uporządkowanie ich w formie hierarchicznej.

Ponadto uzyskana struktura leksykalna zostanie zestawiona z istniejącymi modelami emocji, uczuć, nastroju i afektu celem znalezienia miejsc wspólnych oraz rozbieżnych. Ukazane zostaną również relacje pomiędzy strukturą leksykalną emocji a istniejącymi kategoryzacjami osobowości typu emic (porównanie w ramach jednej kultury/języka) oraz etic (porównanie międzyjęzykowe). Pozwoli to wskazać, jaki zakres wariacji emocji rozumianej jako różnica indywidualna jest dla niej specyficzny, a jest wspólny z osobowością w obu podejściach. Otrzymana struktura leksykalna emocji, wraz z jej interpretacją w świetle wskazanych porównań z innymi narzędziami do pomiaru emocji oraz porównań z leksykalną strukturą osobowości, stanie się podstawą zaproponowanej w ostatnim rozdziale tej publikacji klasyfikacji emocji [zob. 7.4].

5. Metoda badań własnych

Metoda badań własnych została opracowana zgodnie z najlepszą praktyką opisaną do tej pory w artykułach raportujących badania psycholeksykalne (np.: de Raad, Barelds, 2008; Gorbaniuk i in., 2013; Mlaćić, Ostendorf, 2005; Saucier, 2003b). Podstawę dla badań ilościowych stanowi restrykcyjna polska lista deskryptorów emocji, która powstała na skutek zawężenia reprezentatywnego zbioru deskryptorów emocji języka polskiego (Macheta, 2017, Hartmann, 2024, Hartmann, 2025). Lista została uzupełniona o narzędzia służące do pomiaru emocji, uczuć, nastroju oraz afektu, jak i o dodatkowe narzędzia wykorzystywane do pomiaru leksykalnych struktur osobowości – zarówno języka polskiego, jak i międzyjęzykowych. Wszystkie analizy zostały wykonane na danych ipsatyzowanych (wystandaryzowanych w ramach osoby) z wykorzystaniem analizy głównych składowych oraz rotacji *Equamax*.

5.1. Operacjonalizacja zmiennych

W celu operacjonalizacji różnych konstruktów użyto następujących narzędzi badawczych: (a) lista deskryptorów emocji języka polskiego pochodząca z badań własnych; (b) Kwestionariusz Emocji (Wojciszke, Baryła, 2004); (c) Skala Uczuć Pozytywnych i Negatywnych SUPIN (Brzozowski i in., 2010); (d) skala PANAS-X (Watson, Clark, 1994) we wstępnej polskiej adaptacji (Fajkowska, Marszał-Wiśniewska, 2009); (e) lista 24 uczuć w polskiej adaptacji (Chmielnicka-Kuter i in., 2009), będąca składową Metody Konfrontacji z Sobą Hermansa (Hermans, Hermans-Jansen, 2000); (f) Przymiotnikowa Skala Nastroju UMACL (Goryńska, 2005); (g) polska struktura leksykalna cech osobowości dla badań samoopisowych (Gorbaniuk, Włodarska, 2015); (h) polska

leksykalna struktura cech osobowości dla badań z perspektywy opisu innych (Gorbaniuk, Szczepańska, i in., 2014); (i) międzyjęzykowe struktury leksykalne cech osobowości (Saucier i in., 2005).

5.1.1. Lista deskryptorów emocji języka polskiego

Na potrzebę selekcji oraz klasyfikacji deskryptorów emocji w języku polskim za punkt wyjścia została przyjęta lista 322 deskryptorów emocji (Macheta, 2017, Hartmann, 2024, Hartmann 2025), której wyłonienie odbyło się na podstawie metody zaproponowanej przez Angleitnera i współpracowników (1990) podczas badań psycholeksykalnych przeprowadzonych w języku niemieckim. Lista ta zawierała już w sobie słowa zweryfikowane i zredukowane ze względu na redundancję podstawy słowotwórczej przy jednoczesnej identyczności znaczenia oraz o zweryfikowanej znajomości wśród potencjalnych respondentów. Dzięki odpowiedniej pełnej procedurze zawężenia listy jest ona reprezentatywna dla całego leksykonu emocji zrozumiałego dla przeciętnego użytkownika języka polskiego (tożsama z odpowiednim zasobem słów, a więc zgodna z przyjętym założeniem leksykalnym), więc jest podstawą dalszych badań. Ze względu na bardzo ogólny (nierestrykcyjny w pierwotnym zamyśle) charakter wyjściowej listy 322 deskryptorów emocji, za pomocą przedstawionej niżej procedury postanowiono ją zawęzić do tych opisujących stany spełniające ściśle kryteria teoretyczne.

5.1.1.1. Procedura szkolenia sędziów oraz trafność i zgodność ich decyzji. Przed przystąpieniem do klasyfikacji każdy z sześciu sędziów uczestniczył w około dwugodzinnym grupowym szkoleniu teoretycznym na temat wyróżnionych atrybutów kryterialnych emocji [zob. 1.7] oraz sposobu oceny deskryptorów emocji. Dopiero po szkoleniu sędziowie mogli przystąpić do wykonywania swojej pracy, która została zaplanowana w ściśle określony sposób.

Każde kryterium teoretyczne zostało zoperacjonalizowane do zdań zawierających w sobie oceniane słowo, a zadaniem sędziów było wskazanie, czy to prawda lub fałsz – dla wszystkich wyłonionych kategorii. Właściwa procedura, w przypadku każdego sędziego i każdego kryterium, poprzedzona była treningiem zawierającym 20 deskryptorów. Poza wiedzą przekazaną w trakcie szkolenia, przed treningiem każdy

z sędziów otrzymywał dokument tekstowy z opisem kategorii oraz instruktażowy materiał wideo. W przypadku wątpliwości co do ich zrozumienia lub w przypadku problemów technicznych sędziowie mogli kontaktować się z autorem monografii w celu ich wyjaśnienia (nie były im jednak przekazywane odpowiedzi, czy dany deskryptor opisuje stan spełniający kryterium, a jedynie wskazówki na temat rozumienia kategorii). Zarówno treningi, jak i pliki do pełnej oceny kategorii zostały przygotowane indywidualnie dla każdego z sędziów, dlatego też każdy z nich przy każdej kategorii otrzymywał listę w innej, losowej kolejności. Każdy otrzymał wynagrodzenie za swoją pracę. Szczegółowe zdania, jakie otrzymali sędziowie, wraz z przydzieleniem ich do kategorii zawiera załącznik 2.

Tabela 2*Trafność kryterialna decyzji sędziów*

K	Podkategoria	S1		S2		S3		S4		S5		S6		Średnia kryterialna	
		%	K	%	K	%	K	%	K	%	K	%	K	%	K
1	Zachowanie	100	1,00	100	1,00	100	1,00	100	1,00	95	0,90	100	1,00	99,17	0,98
	Przyjemny	100	1,00	100	1,00	100	1,00	100	1,00	100	1,00	100	1,00	100	1,00
	Nieprzyjemny	100	1,00	100	1,00	100	1,00	100	1,00	100	1,00	100	1,00	100	1,00
3	Adaptacja poznawcza	100	1,00	100	1,00	100	1,00	100	1,00	95	0,90	100	1,00	99,17	0,98
	Ochrona zasobów	100	1,00	100	1,00	90	0,80	100	1,00	100	1,00	100	1,00	98,33	0,97
	Zysk/zachowanie	100	1,00	100	1,00	100	1,00	100	1,00	95	0,90	90	0,80	97,50	0,95
	Utrata zasobów	100	1,00	100	1,00	95	0,90	100	1,00	100	1,00	100	1,00	99,17	0,98
4	Obiekt aktywizujący	100	1,00	100	1,00	100	1,00	100	1,00	100	1,00	100	1,00	100	1,00
5	Istotność obiektu	100	1,00	95	0,90	95	0,90	95	0,90	95	0,90	100	1,00	96,67	0,93

K	Podkategoria	S1		S2		S3		S4		S5		S6		Średnia kryterialna	
		%	κ	%	κ	%	κ	%	κ	%	κ	%	κ	%	κ
6	Samoczynna przemijalność	100	1,00	100	1,00	100	1,00	95	0,90	100	1,00	100	1,00	99,17	0,98
7	Niezbędność dla fizjologii (-)	100	1,00	100	1,00	100	1,00	90	0,80	100	1,00	100	1,00	98,33	0,97
8	Czas trwania	95	0,90	100	1,00	100	1,00	100	1,00	95	0,90	100	1,00	98,33	0,97

Adnotacja: S – sędzia, K – Kryterium, % – procent zgodności z kryterium teoretycznym, κ – współczynnik zgodności Kappa.

Źródło: opracowanie własne

W pliku treningowym znajdowało się 50% słów opisujących stan z pewnością spełniający kryterium teoretyczne oraz drugie tyle słów, które – zgodnie z literaturą – opisywały różnicę indywidualną nie spełniającą wskazanego kryterium. Po treningu w ramach kategorii, dla każdego sędziego osobno, został obliczony wskaźnik zgodności Kappa (Cohen, 1960). Jeśli wskaźnik ten osiągał wartość większą lub równą 0,80, sędzia zostawał dopuszczony do wykonania analizy pełnej listy 322 deskryptorów dla tej kategorii, z której „zaliczył” trening. Każdemu sędziemu udało się to za pierwszym razem w przypadku każdej z kategorii. Szczegółowe dane na temat trafności kryterialnej sędziów zawiera tabela 2.

W trosce o rzetelność wykonania zadania oraz utrzymanie motywacji, sędziowie byli zobowiązani wysyłać wypełnione pliki z oceną/treningiem dwóch podkategorii co dwa dni. Liczba sędziów oceniających pełną listę była większa o jeden, ponieważ w skład tego zespołu wchodził również autor monografii. Zgodność ocen sędziów dla listy 322 deskryptorów mierzono przy pomocy wskaźnika alfa Krippendorfa z wykorzystaniem oprogramowania IBM SPSS Statistics 27 i makra KALPHA (Hayes, Krippendorff, 2007) z próbkowaniem 10 000. Szczegółowe dane na temat zgodności sędziów zawiera tabela 3.

Tabela 3*Zgodność ocen sędziów dla zbioru 355 deskryptorów z listy nierestrykcyjnej*

Kryterium	Podkategoria	Kalpha	Przedział ufności dla Kalpha [95%]		α Cronbacha
			Dolny	Górny	
Pierwsze	Zachowanie	0,02	-0,06	0,10	0,22
Drugie	Przyjemny	0,78	0,76	0,79	0,96
	Nieprzyjemny	0,72	0,70	0,73	0,95
Trzecie	Adaptacja poznawcza	0,16	0,14	0,18	0,70
	Ochrona zasobów	0,48	0,45	0,50	0,87
	Zysk/zachowanie	0,52	0,49	0,55	0,90
	Utrata zasobów	0,42	0,40	0,44	0,87
Czwarte	Obiekt aktywizujący	0,18	0,16	0,20	0,72
Piąte	Istotność obiektu	0,29	0,27	0,32	0,78
Szóste	Samoczynna przemijalność	0,11	0,07	0,15	0,59
Siódme	Niezbędność dla fizjologii (-)	0,20	0,12	0,28	0,66
Ósme	Czas trwania	0,26	0,23	0,30	0,73

Adnotacja: Bootstrap dla alfa Krippendorfa (Kalpha) = 10 000*Źródło:* opracowanie własne

Biorąc pod uwagę współczynnik bazujący na korelacji (α Cronbacha) większość decyzji sędziów znajduje się na satysfakcjonującym poziomie. Tym niemniej, mając na uwadze współczynnik uwzględniający prawdopodobieństwo przypadkowych decyzji sędziów (α Krippendorfa), wyniki te należy interpretować już w większości jako niewystarczające. Na ich podstawie należy podkreślić, że (po wzięciu poprawki na przypadkowość) udowodniona znajomość kryterium teoretycznego nie daje gwarancji na osiągnięcie zgodności wśród sędziów na grupie deskryptorów, które zostały poddane preselekcji i zawierają w sobie już wyłącznie słowa opisujące emocje i potencjalnie zbliżone konstrukty. Wynik analizy zgodności sędziów jest przykładem, że na poziomie teoretycznym rozróżnienie jednego kryterium od drugiego lub emocji od tego, co nią nie jest, jest znacznie łatwiejsze niż w sytuacji, gdy przychodzi się zmierzyć z tym zadaniem w praktyce i na grupie zbliżonych do siebie znaczeniowo terminów. Tylko odróżnienie stanów

przyjemnych od nieprzyjemnych zostało dokonane na satysfakcjonującym poziomie. Natomiast trzy wskaźniki kryterium adaptacyjnego (kryterium trzecie) znalazły się na poziomie zadowalającym.

Przeprowadzona analiza wykazuje, że decyzja, czy dany stan posiada wyróżniony atrybut kryterialny, jest niezwykle trudna – nawet dla wykwalifikowanych, przeszkolonych sędziów o zweryfikowanej ilościowo poprawności rozumienia każdej z kategorii. Wyniki uzyskane na tym etapie sugerują również, że kryteria uznane za stosunkowo pewne, powszechne (jak np. stosunkowo krótki czas trwania) przestają być jednoznaczne w sytuacji, gdy przyjrzymy się szczegółowo pod tym kątem wielu stanom uznanym za emocje lub stany do nich zbliżone.

5.1.1.2. Metoda wyłonięcia restrykcyjnej listy emocji. Ze względu na bardzo dobre rozumienie przez sędziów istoty każdej z wyróżnionych kategorii, na etapie weryfikacji trafności kryterialnej postanowiono kontynuować próbę wydzielenia listy deskryptorów, które z największym prawdopodobieństwem opisują emocje. Przyjęto, że jeżeli dany deskryptor opisuje stan spełniający wszystkie atrybuty kryterialne, to zostanie uznany za opisujący emocje w ujęciu restrykcyjnym. O tym, czy opisuje stan spełniający dane kryterium, decydowała ocena większości sędziów (minimum czterech z siedmiu). Należy jednak podkreślić, że dwa kryteria (drugie oraz trzecie) posiadały więcej niż jedną operacjonalizację. W ich przypadku uznano je za spełnione jeśli za spełnioną uznana została dowolna z podkategorii wchodzących w jego skład. Przeprowadzona w ten sposób analiza wykazała, że 167 deskryptorów opisuje stany, które można uznać za emocje zgodnie z przyjętymi kryteriami. Tak przygotowana lista stała się podstawą dalszych badań.

5.1.1.3. Finalna lista deskryptorów emocji języka polskiego w podejściu restrykcyjnym. Finalna lista wykorzystana w badaniach ilościowych zawiera 167 deskryptorów emocji w ujęciu restrykcyjnym i została poprzedzona instrukcją zawierającą prośbę o wskazanie częstotliwości odczuwania każdej emocji umieszczonej na liście. Zadaniem respondenta było ustosunkowanie się do niej z wykorzystaniem 7-stopniowej skali (od 1 – *wcale* do 7 – *ciągle*). Lista została stworzona w dwóch, alternatywnych, wersjach: papierowej oraz cyfrowej. Słowa na liście papierowej zostały umieszczone w kolejności losowej, jednak – na następnym etapie – kolejność została zweryfikowana

jakościowo i upewniono się, że słowa bliskie sobie semantycznie lub mogące oddziaływać na siebie (poprzez kontekst zmieniać znaczenie kolejnych) nie sąsiadują ze sobą. Następnie lista deskryptorów emocji w wersji papierowej została uznana za wolną od zakłóceń przez dwóch sędziów. W przypadku listy cyfrowej wykorzystano możliwość losowania kolejności dla każdego z respondentów. Ponadto poza określeniem częstotliwości odczuwania określonej emocji, odpowiadający mógł wskazać nieznaną słowo poprzez wpisanie „o” (badanie papierowe) lub zaznaczenie odpowiedniej opcji (badanie internetowe). Dzięki temu możliwe jest usunięcie w przyszłości z listy tych słów, które nie są znane respondentom. W efekcie przedmiotem pomiaru jest emocja-cecha rozumiana jako zagęszczenie emocji-stanów [szczegóły zob. 3.9.2].

Lista deskryptorów emocji języka polskiego w ujęciu restrykcyjnym została użyta z uwzględnieniem dwóch perspektyw: samoopisu (załącznik 3) oraz postrzegania innych. Lista emocji dla obu perspektyw opisu była jednakowa, różniły się jedynie instrukcją. Ta służąca do samoopisu została dostosowana do płci respondentów poprzez odpowiednią odmianę deskryptorów tam, gdzie zachodziła taka potrzeba (np. rozjuszony/rozjuszona, zmartwiony/zmartwiona). Listy wykorzystane w badaniu postrzegania innych dostosowywano natomiast do płci osoby opisywanej, a zadaniem respondenta było scharakteryzowanie osoby, którą znał minimum dwa lata i która była w podobnym do niego wieku. W badaniach z perspektywy opisu innych kontrolowano również stosunek odpowiadającego do osoby opisywanej (pozytywny, neutralny bądź negatywny) oraz płeć obu osób. Dzięki temu możliwe było kontrolowanie wariacji wynikającej z powyższych zmiennych i tym samym potraktowanie uzyskanych wyników jako potencjalnie najbardziej precyzyjnie obrazujących leksykalną strukturę emocji. Ponadto zaplanowano usunięcie z dalszych analiz tych deskryptorów, które okażą się niezrozumiałe dla więcej niż 10% respondentów.

5.1.2. Pomiar emocji, nastroju i afektu

Do pomiaru i operacjonalizacji emocji, uczuć, nastroju oraz afektu użyto narzędzi psychometrycznych, które opisane są poniżej dla późniejszego zestawienia ich z leksykalną strukturą emocji.

5.1.2.1. Kwestionariusz Emocji. Kwestionariusz Emocji (Wojciszke, Baryła, 2004) został opracowany na podstawie koncepcji teoretycznej i pozycji testowych opisanych pod koniec XX wieku (Diener, Smith, Fujita, 1995) i składa się z 24 pozycji podzielonych na 6 równolicznych skal. Kwestionariusz ten jest jednak jedynie tłumaczeniem anglojęzycznego narzędzia, a nie jego pełną adaptacją do języka polskiego. Osoba badana ma za zadanie ustosunkować się do każdej pozycji, wskazując, jak często doświadcza każdej z emocji używając do tego 7-stopniowej skali, gdzie 1 oznacza *nigdy* a 7 oznacza *zawsze*.

Każda ze skal operacjonalizuje jedną emocję uznaną przez autorów za „emocję główną”. Są to: radość ($\alpha^9 = 0,88$), miłość ($\alpha = 0,86$), strach ($\alpha = 0,88$), gniew ($\alpha = 0,87$), poczucie winy ($\alpha = 0,75$) oraz smutek ($\alpha = 0,91$). Składowe każdej emocji głównej wraz osiągniętymi w badaniach własnych wskaźnikami zgodności wewnętrznej zawiera tabela 4.

Tabela 4

Operacjonalizacja emocji głównych w Kwestionariuszu Emocji

Radość ($\alpha = 0,79$)	Miłość ($\alpha = 0,76$)	Strach ($\alpha = 0,79$)	Gniew ($\alpha = 0,65$)	Poczucie winy ($\alpha = 0,55$)	Smutek ($\alpha = 0,69$)
zadowolenie	czułość	lęk	złość	wstyd	nieszczęście
wesołość	oddanie	obawa	wściekłość	upokorzenie	załamanie
radość	przywiązanie	strach	gniew	żał	depresja
szczęście	miłość	niepokój	wzburzenie	poczucie winy	smutek

Adnotacja: W tabeli podano wartości α Cronbacha uzyskane w badaniach własnych.

Źródło: opracowanie własne

5.1.2.2. Skala Uczuć Pozytywnych i Negatywnych SUPIN. Do pomiaru uczuć pozytywnych i negatywnych wykorzystano polską wersję skali PANAS, służącej do pomiaru pozytywnego lub negatywnego afektu (Watson i in., 1988), która to w języku polskim przyjmuje nazwę Skali Uczuć Pozytywnych (PU) i Negatywnych (NU) SUPIN (Brzozowski i in., 2010). W opisywanych badaniach własnych została wykorzystana wersja, której przedmiotem pomiaru jest 30 stanów afektywnych (SUPIN S30), jednak z nieco zmienioną instrukcją.

⁹ Podane wartości α Cronbacha zostały uzyskane przez autorów narzędzia (Wojciszke, Baryła, 2004) podczas jego walidacji na próbie składającej się głównie ze studentów..

Zamiast pytania „Jak czujesz się TERAZ?” albo „Jak czujesz się W TEJ CHWILI?” pojawiło się pytanie o częstotliwość odczuwania każdego ze stanów, które jest zgodne z oryginalną instrukcją dla wersji C30, gdzie pytano o to „Jak czujesz się NA OGÓŁ?” albo „Jak czujesz się ZAZWYCZAJ?”. Skala SUPIN posiada arkusz do badania cech oraz arkusz do badania stanów. Wersje C30 (pomiar cechy) i S30 (pomiar stanu) różnią się od siebie wyłącznie jednym elementem w każdej skali (w wersji C w skali PU-15 pojawia się *rażny* zamiast *podniecony*, a w skali NU-15 *niespokojny* zamiast *lękający się*) oraz instrukcją. Ze względu na przyjęte rozumienie emocji jako tendencji do przeżywania określonych stanów, na potrzeby przeprowadzonych badań postanowiono wykorzystać elementy z wersji S oraz instrukcję z wersji C.

Zadaniem respondenta jest ustosunkowanie się do każdego z nich w 5-stopniowej skali, gdzie 1 oznacza *nieznacznie lub wcale*, a 5 oznacza *bardzo silnie*. Zaś samo narzędzie dzieli się na dwie skale: 1) Uczucia Pozytywne ($\alpha = 0,88$) oraz 2) Uczucia Negatywne ($\alpha = 0,94$), z których każda liczy po 15 pozycji testowych (zob. tabela 5).

Tabela 5

Operacjonalizacja uczuć pozytywnych i negatywnych w SUPIN

	PU-15 ($\alpha = 0,86$)	NU-15 ($\alpha = 0,86$)
aktywny		„jak na szpilkach“
mocny		lękający się
ożywiony		nerwowy
pilny		obawiający się
pełen zapału		przerażony
podniecony		przestraszony
rażny		przygnębiony
silny		roztrzęsiony
stanowczy		winny
zainspirowany		wystraszony
zainteresowany		zależniony
zapalony		zaniepokojony
zdecydowany		zawstydzony
żwawy		zdenerwowany
żywy		zmartwiony

Adnotacja: PU-15 – 15 pozytywnych uczuć, NU-15 – 15 negatywnych uczuć (w skali anglojęzycznej nazywanych afektami). W tabeli podano wartości α Cronbacha uzyskane w badaniach własnych.

Źródło: opracowanie własne

5.1.2.3. Przymiotnikowa Skala Nastroju UMACL. Do pomiaru nastroju wykorzystano polską adaptację UMACL – Przymiotnikowej Skali Nastroju (Goryńska, 2005), która służy do pomiaru nastroju z podziałem na trzy wymiary: (a) Pobudzenie Napięciowe ($\alpha = 0,75$) – rozumiane jako lękotwórcze; (b) Pobudzenie Energetyczne ($\alpha = 0,88$) – rozumiane jako energia do działania oraz (c) Tonus Hedonistyczny ($\alpha = 0,83$) – rozumiany jako subiektywne odczuwanie przyjemności oraz nieprzyjemności. Skala ta składa się z 29 przymiotników, a zadaniem respondenta jest wskazanie, w jakim stopniu przymiotniki te opisują jego nastrój. Do tego celu osoba badana korzysta z 4-stopniowej skali, na której skrajnych częściach znajdują się odpowiedzi od *zdecydowanie tak* do *zdecydowanie nie*. Wynik surowy w ramach każdej ze skal uzyskuje się poprzez zsumowanie odpowiedzi wchodzących w jej skład. Szczegółowe informacje na temat składowych każdej z nich wraz z osiągniętymi w badaniach własnych wskaźnikami zgodności wewnętrznej zawiera tabela 6.

Tabela 6

Operacjonalizacja nastroju w Przymiotnikowej Skali Nastroju UMACL

Pobudzenie Napięciowe ($\alpha = 0,82$)	Pobudzenie Energetyczne ($\alpha = 0,88$)	Tonus Hedonistyczny ($\alpha = 0,90$)
zrelaksowany ^R	energiczny	szczęśliwy
zdenewrowany	bezczynny ^R	niezadowolony ^R
napięty	bierny ^R	pogodny
stremowany*	niemrawy ^R	zmartwiony ^R
zniecierpliwiony	śpiący ^R	przygnębiony ^R
niespokojny	bez pomysłów ^R	usatysfakcjonowany
spokojny ^R	aktywny	smutny ^R
przestraszony	zmęczony ^R	zadowolony
zestresowany	cichy ^R	optymistyczny
	otępiały ^R	w ponurym nastroju ^R

Adnotacja: R – pozycja odwrócona; *słowo usunięte z analiz z powodu nieznanomości przez >10% respondentów. W tabeli podano wartości α Cronbacha uzyskane w badaniach własnych.

Źródło: opracowanie własne

5.1.2.4. Skala 24 Uczuć Hermansa. Do pomiaru uczuć wykorzystano Skalę 24 Uczuć Hermansa, która jest częścią Metody Konfrontacji

z Sobą (Hermans, Hermans-Jansen, 2000). Do pomiaru użyto wersji w polskiej adaptacji (Chmielnicka-Kuter i in., 2009). Jest to narzędzie o charakterze zarówno ilościowym, jak i jakościowym. Skala ta może być wykorzystywana w pracy psychoterapeutycznej oraz badawczej. Uczucia w niej zawarte zostały podzielone na pozytywne ($\alpha = 0,90$), negatywne ($\alpha = 0,90$) oraz przez motyw Umacniania Siebie¹⁰ (MS) oraz Pragnienie Kontaktu (MO).

Zadaniem respondenta jest wskazanie częstotliwości przeżywanego uczucia na 6-stopniowej skali od 0 – *nigdy* do 5 – *często*. Wynikiem w każdej ze skal jest suma uzyskanych punktów (szczegóły zob. tabela 7).

Tabela 7

Operacjonalizacja uczuć z wykorzystaniem Skali 24 uczuć Hermansa (z podziałem na kategorie)

Uczucia Negatywne ($\alpha = 0,87$)	Uczucia Pozytywne ($\alpha = 0,88$)	Umacnianie Siebie (MS) ($\alpha = 0,74$)	Pragnienie Kontakt (MO) ($\alpha = 0,82$)
bezsilność	radość	poczucie własnej wartości	troskliwość
lęk	zadowolenie	poczucie siły	miłość
wstyd	przyjemność	pewność siebie	czułość
rozbitcie wewnętrzne	zaufanie	duma	bliskość
poczucie winy	poczucie bezpieczeństwa		
osamotnienie	energia		
poczucie niższości	wewnętrzny spokój		
złość	poczucie wolności		

Adnotacja: W tabeli podano wartości α Cronbacha uzyskane w badaniach własnych.

Źródło: opracowanie własne

5.1.2.5. Skala Pozytywnego i Negatywnego Afektu. Do pomiaru afektu wykorzystano Rozszerzoną Skalę Pozytywnego i Negatywnego Afektu (Watson, Clark, 1994) w polskiej wstępnej adaptacji (Fajkow-

¹⁰ Zgodność wewnętrzna tej metody została przez autorów sprawdzona tylko częściowo – dla skali uczuć pozytywnych oraz Skali Uczuć Negatywnych. Wskaźniki te obliczono dla wersji anglojęzycznej na podstawie 40 obserwacji (studenci). Dla polskiej wersji nie zweryfikowano rzetelności w żadnej ze skal. Autorzy polskiej adaptacji wskazują, że powodem takiego stanu rzeczy jest pozycjonowanie metody Konfrontacji z Sobą pomiędzy metodą badawczą, diagnostyczną a terapeutyczną, przez co nie wszystkie wymagania, jakie stawia się przed testami psychologicznymi, mają dla niej zastosowanie.

ska, Marszał-Wiśniewska, 2009), która jest narzędziem ujmującym afekt zgodnie z podejściem wymiarowym i mierzącym zarówno treść afektu, jak i jego walencję. Całe narzędzie składa się z 60 przymiotników podzielonych nierównolicznie na 13 grup. Wyróżnia się w nim dwie o charakterze nadrzędnym, zawierające po 10 przymiotników: Pozytywny Afekt (PA, $\alpha = 0,85$; $\alpha_{\text{Badania Własne (BW)}} = 0,83$) oraz Negatywny Afekt (NA, $\alpha = 0,85$; $\alpha_{\text{BW}} = 0,87$).

Narzędzie to zawiera w sobie ponadto 11 skal niższego rzędu, które służą do pomiaru specyficznego jakościowo afektu i które zostały podzielone na trzy kategorie: (a) Skala Podstawowych Emocji Negatywnych; (b) Skala Podstawowych Emocji Pozytywnych; (c) Inne Stany Afektywne. W skład pierwszej z nich wchodzi wymiary takie jak: Smutek ($\alpha = 0,86$; $\alpha_{\text{BW}} = 0,89$), Strach ($\alpha = 0,77$; $\alpha_{\text{BW}} = 0,85$), Wrogość ($\alpha = 0,76$; $\alpha_{\text{BW}} = 0,82$) oraz Wina ($\alpha = 0,84$; $\alpha_{\text{BW}} = 0,88$). W drugiej zawarte są wymiary: Radość ($\alpha = 0,90$; $\alpha_{\text{BW}} = 0,91$), Uwaga ($\alpha = 0,77$; $\alpha_{\text{BW}} = 0,67$) i Pewność Siebie ($\alpha = 0,81$; $\alpha_{\text{BW}} = 0,88$). W trzeciej zaś: Nieśmiałość ($\alpha = 0,64$; $\alpha_{\text{BW}} = 0,69$), Zmęczenie ($\alpha = 0,90$; $\alpha_{\text{BW}} = 0,90$), Spokój ($\alpha = 0,30$; $\alpha_{\text{BW}} = 0,48$) oraz Zaskoczenie ($\alpha = 0,73$; $\alpha_{\text{BW}} = 0,66$).

W narzędziu możliwe jest wykorzystanie jednej z ośmiu wersji instrukcji, które różnią się przedziałem czasowym, którego dotyczy pomiar. W prezentowanych badaniach wykorzystano instrukcję zawierającą pytanie o to, jak respondent czuje się zazwyczaj, a jego zadaniem była odpowiedź z wykorzystaniem 5-stopniowej skali w jakim stopniu odczuwa dany stan (od 1 – *bardzo słabo* do 5 – *bardzo silnie*).

5.1.3. Pomiar struktury leksykonu cech osobowości

W badaniu wykorzystano również listy deskryptorów cech osobowości pochodzące z badań języka polskiego oraz z badań o charakterze międzyjęzykowym. Poniżej znajdują się podstawowe informacje na temat struktur leksykalnych wykorzystanych w badaniu własnym do zestawienia z leksykalną strukturą emocji.

5.1.3.1. Pomiar samoopisowej struktury polskiego leksykonu osobowości. W badaniach wykorzystano również, pochodzącą z badań psycholeksykalnych, listę Polskich Markerów Cech Osobowości (PM-CO) (Gorbaniuk, Włodarska, 2015), która w sposób skrócony odzwierciedla strukturę przymiotnikowego leksykonu osobowości

języka polskiego z perspektywy *self-rating*. Warto dodać, że nie jest to narzędzie do pomiaru cech osobowości w dokładnym znaczeniu tego słowa, aczkolwiek ściśle koresponduje z pomiarami odpowiednich modeli osobowości. Lista została opracowana na podstawie badań respondentów o szerokim zakresie wieku (od 16 do 83 lat) i zawiera w sobie markery 6 czynników, takich jak: Sumienność (SUM, $\alpha = 0,88$) (np. *systematyczny, zdyscyplinowany vs chaotyczny, bałaganiarski*), Niestabilność Emocjonalna (NE, $\alpha = 0,88$) (np. *wybuchowy, nerwowy panikarski*), Ekstrawersja (EKS, $\alpha = 0,88$) (np. *dynamiczny, żywiołowy, towarzyski*), Ugodowość (UGD, $\alpha = 0,80$) (np. *serdeczny, łagodny, delikatny*), Intelpekt (INT, $\alpha = 0,79$) (np. *utalentowany, badawczy, nowatorski*) oraz Uczciwość (UCZ, $\alpha = 0,79$) (np. *lojalny, nieprzekupny, prawdomówny*). Każdy z czynników posiada 10 markerów. Zadaniem respondenta jest ustosunkowanie się do wszystkich z nich za pomocą 5-stopniowej skali.

W zakresie samoopisu lista charakteryzuje się rzetelnością na poziomie równym lub wyższym do kwestionariusza NEO-FFI (Gorbaniuk, Włodarska, 2015). W opinii autorów listy jest ona przede wszystkim dedykowana do wykorzystania w badaniach naukowych mających na celu ustalenie związku narzędzi psychometrycznych z leksykonem osobowości języka polskiego. Zgodność wewnętrzną dla badanych markerów cech osobowości (*self-rating*) w badaniach własnych przedstawia tabela 8.

5.1.3.2. Pomiar struktury polskiego leksykonu osobowości z perspektywy opisu innych. Lista Polskich Markerów Obserwowanych Cech Osobowości (*Polish Markers of Perceived Personality Traits – PM-PPT*) (Gorbaniuk, Szczepańska i in., 2014) została opracowana na podstawie badań leksykalnych i liczy 48 markerów, równolicznie rozdzielonych na 6 czynników: Ugodowość ($\alpha = 0,94$) (np. *dobroduszny, serdeczny, uczynny*), Ekstrawersja ($\alpha = 0,89$) (np. *rozrywkowy, żywiołowy vs małomówny, zamknięty w sobie*), Sumienność ($\alpha = 0,91$) (np. *uporządkowany, systematyczny vs bałaganiarski, niedokładny*), Impulsywność ($\alpha = 0,92$) (np. *wybuchowy, nerwowy, porywczy*), Odporność ($\alpha = 0,83$) (np. *odporny, twardy vs strachliwy, lękliwy*) oraz Intelpekt ($\alpha = 0,82$) (np. *badawczy, chłonny, dociekliwy*). W trakcie badania respondent opisuje wybraną osobę z wykorzystaniem każdego z markerów na 5-stopniowej skali. Wszystkie skale posiadają satysfakcjonującą rzetelność oraz stabilność w czasie (Gorbaniuk, Szczepańska i in., 2014). Zgodność wewnętrzną dla badanych

markerów postrzeganych cech osobowości (*observer-rating*) w badaniach własnych zawiera tabela 8.

Tabela 8

Zgodność wewnętrzna polskich markerów cech osobowości (samoopis oraz opis innych) w badaniach własnych

Samoopis		Opis innych	
Skala	α Cronbacha	Skala	α Cronbacha
Sumiennosc	0,87	Ugodowosc	0,91
Niestabilnosc Emocjonalna	0,83	Ekstrawersja	0,85
Ekstrawersja	0,88	Sumiennosc	0,84
Ugodowosc	0,78	Impulsywnosc	0,88
Intelekt	0,78	Odpornosc	0,85
Uczciwosc	0,73	Intelekt	0,78

Adnotacja: W tabeli podano wartości α Cronbacha uzyskane w badaniach własnych.

Źródło: opracowanie własne

5.1.3.3. Międzyjęzykowa struktura leksykonu osobowości. Celem weryfikacji zbieżności leksykalnej struktury emocji z leksykalnymi strukturami osobowości z badań międzyjęzykowych wykorzystano odpowiednie markery [zob. również 3.8.1]. Opisane niżej Markery Wielkiej Jedyńki, Dwójki oraz Piątki zostały zaczerpnięte z pracy Sauciera i współpracowników (2005). Zgodność wewnętrzną w badaniach własnych dla badanych markerów międzyjęzykowych przedstawia tabela 9.

Tabela 9*Zgodność wewnętrzna skal międzyjęzykowych struktur osobowości w badaniach własnych*

Struktura	Skala	Samoopis	Opis innych
		α Cronbacha	α Cronbacha
Wielka Jedyńka	Ewaluacja	0,53	0,80
	Dynamizm	0,72	0,84
Wielka Dwójka	Moralność i Właściwości Społeczne	0,69	0,81
	Ekstrawersja	0,64	0,81
	Ugodowość	0,76	0,83
Wielka Piątka	Sumienność	0,76	0,80
	Stabilność Emocjonalna	0,71	0,58
	Intelekt	0,50	0,63

Adnotacja: W tabeli podano wartości α Cronbacha uzyskane w badaniach własnych.

Źródło: opracowanie własne

Struktura Wielkiej Jedyńki zawiera w sobie deskryptory opisujące pożądane *vs* niepożądane cechy osobowości. W badaniach własnych zostało wykorzystanych 5 markerów opisujących cechy pożądane (np. *towarzyski, inteligentny*) oraz 4 markery z drugiego końca czynnika (np. *niezorganizowany, mściwy*).

W skład Wielkiej Dwójki wchodzi czynniki Dynamizm oraz Moralność i Właściwości Społeczne. Pierwszy z czynników został opisany przez 7 markerów (np. *śmiały, zabawny vs nudny, nieśmiały*). Drugi z nich natomiast został zobrazowany za pomocą 8 markerów (np. *cierpliwy, uprzejmy vs szorstki, lekceważący*).

W ramach Wielkiej Piątki wyróżniono 8 markerów dla czynnika Ekstrawersja (np. *śmiały, aktywny vs nieśmiały cichy*), 8 markerów dla Ugodowości (np. *ciepły, hojny vs zimny, niewspółczujący*), 5 markerów dla czynnika Sumienność (np. *sumienny, zorganizowany vs niedbały, niesystematyczny*), 7 markerów dla Stabilności Emocjonalnej (np. *nerwowy, zazdrosny, drażliwy*) oraz 5 markerów dla czynnika Intelekt (np. *pomysłowy, filozofujący, twórczy*).

5.2. Próba

Badanie zostało podzielone na dwie próby. W pierwszej z nich zadaniem respondentów było dokonanie samoopisu (*self-rating*). W badaniu tym wzięło udział 635 osób w wieku od 17 do 49 lat ($M = 22,17$, $SD = 3,27$, 63,5% kobiet). 2 osoby nie podały swojego wieku; 3 osoby identyfikowały się jako osoby niebinarne, a 10 odmówiło podania danych o swojej płci. Próba licząca tylu badanych pozwoliła na wykrycie wielkości efektu $r \geq 0,15$ przy mocy testu $1 - \beta = 0,97$ (poziom istotności $\alpha = 0,05$). Druga próba składała się z 591 osób w wieku od 18 do 49 lat ($M = 22,25$, $SD = 3,67$, 65,7% kobiet), których zadaniem było dokonanie opisu innej osoby (*observer-rating*). 1 osoba w tej próbie nie podała swojego wieku; 11 osób nie podało swojej płci, a 1 osoba identyfikowała się jako niebinarna. Ta próba pozwoliła na wykrycie wielkości efektu $r \geq 0,15$ przy mocy testu $1 - \beta = 0,96$ (poziom istotności $\alpha = 0,05$). Liczebność próby dla badań *self-* oraz *peer-rating* spełnia założenia wielkości próby dla eksploracyjnej analizy czynnikowej w postaci minimum 300 respondentów (Thompson, 2004). Ponadto osoby badane w obu grupach zostały podzielone ze względu na narzędzia psychometryczne, jakie uzupełniały listy emocji. Tabela 10 zawiera informacje o liczebności każdej z zebranych prób oraz możliwej do wykrycia na jej podstawie wielkości efektu przy określonej mocy testu.

Tabela 10

Wielkość efektu oraz moc testu dla zebranych prób

Perspektywa	Uzupełnione kwestionariusze	N	Wykrycie wielkości efektu	Moc testu
Samoopis	Kwestionariusz Emocji, SUPIN, polski leksykon cech osobowości, międzyjęzykowa struktura cech osobowości	323	$r \geq 0,20$	$1 - \beta = 0,95$
	Kwestionariusz Emocji, SUPIN, UMACL, Skala 24 Uczuć Hermansa, PANAS-X	312	$r \geq 0,20$	$1 - \beta = 0,95$
Postrzegane emocje	Kwestionariusz Emocji, SUPIN, polski leksykon cech osobowości, międzyjęzykowa struktura cech osobowości	281	$r \geq 0,20$	$1 - \beta = 0,92$
	Kwestionariusz Emocji, SUPIN, UMACL, Skala 24 Uczuć Hermansa, PANAS-X	310	$r \geq 0,20$	$1 - \beta = 0,95$

Adnotacja: Poziom istotności $\alpha = 0,05$.

Źródło: opracowanie własne

Badania własne zrealizowano w zdecydowanej większości na grupie studentów, co jest typowe dla badań leksykalnych (np.: Ashton, Lee, Son, 2000; Boies i in., 2001; Goldberg, Somer, 2000; Livaniene, de Raad, 2017; Mlačić, Ostendorf, 2005). Z jednej strony badanie tylko wybranej części populacji może być uznane za ograniczenie, lecz w przypadku badań leksykalnych jest to podejście optymalne, kiedy przedmiotem badań jest sposób używania języka do opisu określonej różnicy indywidualnej. Zakłada się, że ze względu na swoje wykształcenie studenci są respondentami o większym zasobie słownictwa [szczegóły zob. 3.5.5]. Dla wszystkich badanych język polski był językiem pierwszym. Badanie przeprowadzono w dwóch wersjach: tradycyjnej (papier i ołówki) oraz internetowej. Kwestionariusze zebrane w formie tradycyjnej stanowiły 58,9% całej próby z perspektywy samoopisu oraz 55,3% próby z perspektywy opisu innych.

Opisane powyżej statystyki podają liczby prób po procedurze oczyszczania danych z odpowiedzi respondentów, którzy wypełnili kwestionariusze w sposób nierzetelny lub którzy wykazali nieznaną liczbę więcej niż 10% słów wykorzystanych w badaniu. Weryfikację rzetelności wypełnienia kwestionariuszy w wersji papierowej wykonano za pomocą stworzonego w tym celu skryptu w programie Python w wersji 3.8.2 (zob. załącznik 4), którego zadaniem było zliczanie częstotliwości występowania sekwencji odpowiedzi o bardzo niskim (ze względu na uporządkowanie deskryptorów użytych w badaniu stacjonarnym w kolejności losowej) prawdopodobieństwie (np. „1, 2, 3, 4, 5, 6, 7”; „1, 1, 1, 1, 1, 1, 1”, „1, 2, 1, 2, 1, 2, 1” itd.). Następnie wynik tej analizy poddano ocenie i usunięto odpowiedzi, w których wykryto minimum siedem takich serii. Wykonanie analogicznej operacji dla danych pochodzących z wersji internetowej było niemożliwe ze względu na losową kolejność wyświetlanych respondentom deskryptorów. Posłużono się zatem kryterium czasu odpowiedzi i usunięto ze zbioru dane pochodzące od uczestników, których średni czas odpowiedzi w całym badaniu był krótszy niż sekunda na deskryptor.

Ponadto badania *observer-rating* zostały wykonane z wykorzystaniem 6 różnych instrukcji, których zadaniem było kontrolowanie stosunku emocjonalnego do osoby opisywanej oraz płci tej osoby. Zadaniem respondentów był zatem opis jednej z osób: (a) lubianej kobiety; (b) lubianego mężczyzny; (c) nielubianej kobiety; (d) nielubianego mężczyzny; (e) neutralnej kobiety; (f) neutralnego mężczyzny. Kontrolowano również płeć osoby opisywanej. Szczegółowe informacje

na temat rozłożenia opisów z uwzględnieniem powyższych zmiennych przedstawia tabela 11. Ponadto pod koniec badania respondent ponownie oceniał swój stosunek do opisywanej osoby z wykorzystaniem 7-stopniowej skali (od 1 – *bardzo negatywny* do 7 – *bardzo pozytywny*). Badani zostali poproszeni o opis osoby, która jest w zbliżonym do nich wieku oraz którą znają od minimum 2 lat.

Tabela 11

Próba w badaniach z perspektywy opisu postrzeganych emocji z podziałem na płeć respondenta, osoby opisywanej oraz stosunek emocjonalny do osoby opisywanej

Płeć respondenta	Płeć osoby opisywanej	Stosunek	N
Kobieta	Kobieta	Pozytywny	85
		Negatywny	62
		Neutralny	66
	Mężczyzna	Pozytywny	60
		Negatywny	56
		Neutralny	52
Mężczyzna	Kobieta	Pozytywny	26
		Negatywny	27
		Neutralny	25
	Mężczyzna	Pozytywny	45
		Negatywny	31
		Neutralny	44

Adnotacja: W powyższej analizie wykluczono osoby, które nie podały swojej płci oraz osoby stanowiące zdecydowaną mniejszość płciową wśród respondentów (osoby niebinarne).

Źródło: opracowanie własne

5.3. Procedura badań

Badanie ilościowe zostało zrealizowane metodą ankiety roznoszonej w miejscach zamieszkania respondentów oraz internetowo, z wykorzystaniem platformy *Lime Survey*. Badania były zbierane przez przeszkolonych ankieterów. Każdy z nich, po odbyciu szkolenia, był

w stanie odpowiedzieć na pytanie o cel badania oraz wskazać sposób poprawnego wypełnienia kwestionariuszy.

Każdy z badanych przed wypełnieniem kwestionariuszy został indywidualnie poinformowany przez ankietera o sposobie ich wypełnienia, celu badania, pełnej anonimowości badania, możliwości wykrycia przez badaczy nierzetelnego wypełnienia oraz miał możliwość zadania dowolnej ilości pytań związanych z badaniem. Następnie – po upewnieniu się, że wszystko zostało zrozumiane – ankieter umawiał się na termin odbioru kwestionariuszy za około 2 godziny od momentu pierwszej wizyty (w przypadku badań w formie tradycyjnej) lub prosił o wypełnienie arkuszy możliwie najszybciej (w przypadku badań internetowych). Podczas odbioru kwestionariuszy wypełnionych w formie papierowej ankieter sprawdzał, czy wszystkie pola kwestionariuszy są wypełnione (jeśli nie były – prosił o uzupełnienie, oczekując przed drzwiami) oraz odpowiadał na ewentualne dodatkowe pytania od respondentów. W przypadku kwestionariuszy internetowych wszystkie pytania były oznaczone jako obowiązkowe, więc niemożliwe było ich zwrócenie z brakującymi odpowiedziami.

5.4. Strategia analizy danych

W celu ustalenia maksymalnie możliwej liczby nieprzypadkowych czynników wykonano analizę równoległą (*parallel analysis* – PA) Johna Horna (1965). W trakcie tej analizy dla wyboru struktury optymalnej szczególny nacisk został położony na interpretowalność czynników, liczbę słów w każdym z czynników oraz na wartości ładunków czynnikowych. Przyjęto kryteria zgodne z tymi, które są praktykowane we współczesnych badaniach leksykalnych: (a) przynajmniej 1 pozycja w czynniku posiada ładunek $> 0,40$; (b) przynajmniej 8 pozycji posiada ładunek $> 0,30$ (Saucier i in., 2020). Dodatkowo przyjęto założenie, według którego wskaźnik specyficzności (wyłączności wyjaśnionej wariancji elementu przez dany czynnik na tle wyjaśnionej wariancji tegoż elementu przez pozostałe czynniki) jest większy od 0 dla co najmniej 2 elementów. Wskaźnik ten oblicza się jako różnicę kwadratu ładunku czynnikowego elementu (dla czynnika, do którego został przypisany przez PCA) i sumy kwadratów jego ładunków w pozostałych czynnikach (por. Gorbaniuk, Kusak, Kogut, Kustos, 2015). Podczas interpretacji uzyskanych składowych pod uwagę brane były wyłącznie

deskryptory, które osiągnęły wartość absolutną powyżej 0,30. Ponadto jako informację uzupełniającą wykorzystano analizę wykresu osypiska oraz interpretowalność czynników – co jest zgodne z dotychczasową praktyką w badaniach psycholeksykalnych (np.: de Raad i in., 2016; Di Blas, Forzi, 1998; Gorbaniuk i in., 2013; Mlačić, Ostendorf, 2005; Zhou i in., 2009).

Podobieństwa pomiędzy słowami odnaleziono z wykorzystaniem analizy głównych składowych (PCA), ponieważ redukuje ona jeden „czynnik główny” do zmiennych, które nie są ze sobą skorelowane (główne składowe). Analiza ta wpisuje się w ideę badań psycholeksykalnych, ponieważ raczej porządkuje obraz rzeczywistości, niż odnajduje ukryte zmienne. Efektem tego procesu jest wyłonienie się składowych/czynników/wymiarów, które w opisie wyników niniejszej monografii traktowane są synonimicznie. Analiza głównych składowych jest typową procedurą w tego typu badaniach i została wykorzystana w badaniach własnych [więcej o PCA w badaniach leksykalnych zob. 3.5.6]. Podczas analizy głównych składowych zastosowano rotację *Equamax*. W porównaniu do wykorzystywanej zazwyczaj w badaniach leksykalnych rotacji *Varimax*, rotacja *Equamax* prowadzi do możliwie równomiernego rozłożenia wariancji pomiędzy uzyskane czynniki. Jest to również rotacja ortogonalna (podobnie jak struktura po zastosowaniu rotacji *Varimax*), lecz zazwyczaj prowadząca do stworzenia większej ilości interpretowalnych czynników (Saucier, Iurino, 2020). Rotacja *Equamax* jest połączeniem rotacji *Varimax* (upraszczającej interpretację czynników poprzez redukcję liczby zmiennych o wysokich ładunkach czynnikowych) oraz rotacji *Quartimax*, która prowadzi do minimalizacji liczby deskryptorów w ramach każdego wyłonionego czynnika. Zatem dzięki zastosowaniu rotacji *Equamax* należy spodziewać się zminimalizowania liczby zmiennych o wysokich ładunkach w poszczególnych czynnikach i liczby deskryptorów w każdej głównej składowej; to też powinno doprowadzić do ułatwienia interpretacji uzyskanych wyników. Dodatkowo obliczono współczynnik kongruencji (Tucker, 1951), którego zadaniem w prezentowanych badaniach jest porównanie otrzymanych struktur postrzegania siebie *vs* postrzeganie innych. Jego celem jest ustalenie podobieństwa interpretacji porównywanych ze sobą czynników, co również jest praktyką stosowaną w innych badaniach leksykalnych (np.: Mlačić, Ostendorf, 2005; Singh i in., 2013). W badaniach własnych współczynnik kongruencji Tuckera interpretowano zgodnie z propozycją Urbano Lorenzo-Sevy

i Josa ten Berge (2006), przyjmując wartości od 0,95 jako wskazujące na identyczność wymiarów, a wartości od 0,85 do 0,94 jako wskazujące na przeciętny stopień ich podobieństwa.

W prezentowanych poniżej badaniach planowane jest również określenie stabilności optymalnego rozwiązania czynnikowego poprzez powtórzną analizę głównych składowych na zbiorze deskryptorów uznanych za specyficzne. W tym celu na zbiorze deskryptorów specyficznych dla rozwiązania optymalnego wykonana jest analiza głównych składowych z zastosowaniem tej samej rotacji (*Equamax*). Pozostanie deskryptorów w tych samych czynnikach uznaje się za argument pomocniczy stanowiący o potencjalnej stabilności struktury.

Ze względu na potencjał danych ipsatyzowanych w postaci umożliwienia porównań międzyjęzykowych (Gorbaniuk i in., 2013), redukcji różnic między respondentami w sposobie/stylu odpowiedzi (Hicks, 1970; Szirmák, de Raad, 1994; Yik i in., 2011) oraz biorąc pod uwagę, iż w badaniach psycholeksykalnych raportuje się niekiedy tylko ten rodzaj danych (np.: Burtãverde, de Raad, 2019; Di Blas, 2005), wszystkie analizy leksykonu emocji zostały wykonane na takich właśnie danych (wystandaryzowanych w ramach osoby).

Biorąc pod uwagę wykazane w literaturze relacje pomiędzy emocjami a cechami osobowości [zob. 4.1], uzyskaną strukturę leksykalną emocji zestawiono z leksykalną strukturą cech osobowości, dzięki czemu możliwe jest wskazanie ich wzajemnych (ro)zbieżności przy zachowaniu wspólnego punktu wyjścia – założenia leksykalnego. Ponadto celem ustalenia punktów wspólnych dla otrzymanej struktury leksykalnej emocji z innymi operacjonalizacjami emocji, uczuć, nastroju oraz afektu wykonane zostanie ich porównanie ilościowe. Interpretacja jest zgodna ze schematem, według którego korelację od poziomu wartości absolutnej 0,31 do 0,50 uznaje się za umiarkowaną, a od 0,51 do 0,70 za silną, a od 0,71 do 1,00 za bardzo silną (Bedyńska, Cypryańska, 2013). W prezentowanych badaniach porównania skupione są na korelacjach o wartości absolutnej wyższej lub równej 0,40 – zgodnie z sugerowaną przez dostawcę wykorzystanego w badaniach własnych oprogramowania dolną wartością korelacji umiarkowanej dla nauk społecznych (Golonka, 2022).

6. Wyniki badań

W niniejszym rozdziale zostały przedstawione wyniki badań nad strukturą leksykalną emocji języka polskiego. Zostały one podzielone na przedstawienie struktury pochodzącej z badań samoopisowych (*self-rating*) oraz z opisu innych (*observer-rating*). W rozdziale zawarte jest też porównanie tychże struktur, jak również ich zestawienie z wybranymi klasyfikacjami emocji i terminów pokrewnych. Dodatkowym elementem przedstawionej analizy jest ilościowa konfrontacja uzyskanych struktur emocji z leksykalnymi strukturami osobowości.

6.1. Wyniki badań ilościowych

Analiza równoległa (Horn, 1965) sugeruje rozwiązanie 10-czynnikowe w przypadku danych opisujących postrzeganie własnych emocji, a w przypadku opisu postrzegania emocji innych – rozwiązanie 9-czynnikowe (zob. tabela 12). By odpowiedzieć na pytanie o ewentualne różnice pomiędzy dwoma wskazanymi perspektywami opisu (P2), wykonano dla każdej z nich analizę głównych składowych (do poziomu 9 czynnika) z rotacją *Equamax*, a następnie obliczono współczynnik kongruencji (Tucker, 1951) dla rozwiązań od 1- do 9-czynnikowego. Wyniki tej analizy zawiera tabela 13 oraz tabela 14.

Tabela 12*Wartości własne dla analizy równoległej*

K	Samoopis			Opis innych		
	SWW	NWW	SBS	SWW	NWW	SBS
1	22,50	23,68	1,18	22,68	23,92	1,24
2	11,92	13,04	1,12	10,11	11,29	1,18
3	6,68	7,77	1,08	7,30	8,43	1,13
4	6,07	7,11	1,04	5,19	6,28	1,09
5	4,28	5,29	1,01	3,44	4,49	1,05
6	3,29	4,27	0,98	1,91	2,93	1,02
7	1,99	2,94	0,95	1,37	2,36	0,99
8	1,57	2,49	0,92	1,15	2,11	0,96
9	1,13	2,03	0,90	1,02	1,95	0,93
10	1,05	1,92	0,87			

Adnotacja: K – komponent, SWW – skorygowana wartość własna, NWW – nieskorygowana wartość własna, SBS – szacowany błąd systematyczny.

Źródło: opracowanie własne

Biorąc pod uwagę przyjęte kryterium interpretacyjne, według którego współczynnik kongruencji $\geq 0,95$ stanowi o identyczności interpretacyjnej czynników, a wynik w przedziale od 0,85 do 0,94 oznacza przeciętny stopień podobieństwa (Lorenzo-Seva, ten Berge, 2006), za identyczne można uznać jedynie pierwsze czynniki w rozwiązaniach 7-czynnikowych. Ponadto wykazano 9 zestawień, których wyniki można uznać za wskazujące na przeciętny stopień identyczności interpretacyjnej uzyskanych wymiarów, w tym pierwsze – nierotowane – rozwiązanie. Zdarzały się też takie rozwiązania, jak 4-czynnikowe oraz 6-czynnikowe, w których nie uzyskano ani jednej zbieżności nawet na przeciętnym poziomie. Dlatego też przyjęto dodatkowy wskaźnik poniżej 0,69 jako niewystarczający poziom replikacji (Volungevičienė i in., 2022) i odnotowano go na każdym poziomie szczegółowości, zaczynając od poziomu rozwiązania 3-czynnikowego.

Wyniki te wskazują na zasadność analizy struktury samoopisu i opisu emocji innych rozłącznie. Są zgodne z widocznym w literaturze stanowiskiem podkreślającym możliwość uzyskania innych struktur w zależności od perspektywy opisu [zob. 3.5.1].

6.1.1. Samoopis emocji

W tej części pracy zaprezentowano wyniki badań nad strukturą leksykalną emocji z perspektywy samoopisu – co stanowi odpowiedź na pierwsze z pytań badawczych. Lista 155 deskryptorów emocji języka polskiego została poddana analizie ilościowej z wykorzystaniem analizy głównych składowych (PCA) z rotacją ortogonalną *Equamax*. Oprócz opisu struktury, poniżej znajduje się również analiza jej zbieżności z zewnętrznymi narzędziami do pomiaru emocji, afektu i nastroju oraz z polskimi i międzyjęzykowymi markerami cech osobowości.

Lista wykorzystana do analiz ilościowych jest krótsza od listy wyjściowej (liczącej 167 słów), ponieważ więcej niż 10% respondentów wykazało nieznaną 12 deskryptorów emocji. Zostały one więc, zgodnie z przyjętym wcześniej założeniem, usunięte z analiz ilościowych [szczegóły zob. 5.1.1.3]. Pełną listę deskryptorów emocji wraz z informacją o deskryptorach usuniętych z analiz ilościowych zawiera załącznik 3.

6.1.1.1. Struktura czynnikowa samoopisu emocji. Wartości własne dla 15 pierwszych niezrotowanych czynników dla danych ipsatygowanych pochodzących z samoopisu wynoszą: 23,68; 13,04; 7,77; 7,11; 5,29; 4,27; 2,94; 2,49; 2,03; 1,92; 1,84; 1,75; 1,67; 1,56; 1,54. Z perspektywy klasycznego kryterium wyboru optymalnego rozwiązania czynnikowego (kryterium Kaisera i kryterium Cattella) optymalnym byłoby rozwiązanie 6-czynnikowe. W niniejszej pracy, jak wcześniej wspomniano, za wiążące kryterium przyjęto wynik analizy równoległej, interpretowalność czynników, występowanie minimum jednej pozycji o ładunku $> 0,40$, występowanie minimum 8 pozycji o ładunku $> 0,30$ (Saucier i in., 2020) oraz minimum 2 pozycje o wskaźniku specyficzności większym od 0. Na podstawie tych kryteriów jako najbardziej szczegółowe zostało wybrane rozwiązanie 9-czynnikowe. Poniżej zamieszczona została analiza rozwiązań czynnikowych na różnym poziomie szczegółowości oraz szersze omówienie rozwiązania uznanego za optymalne.

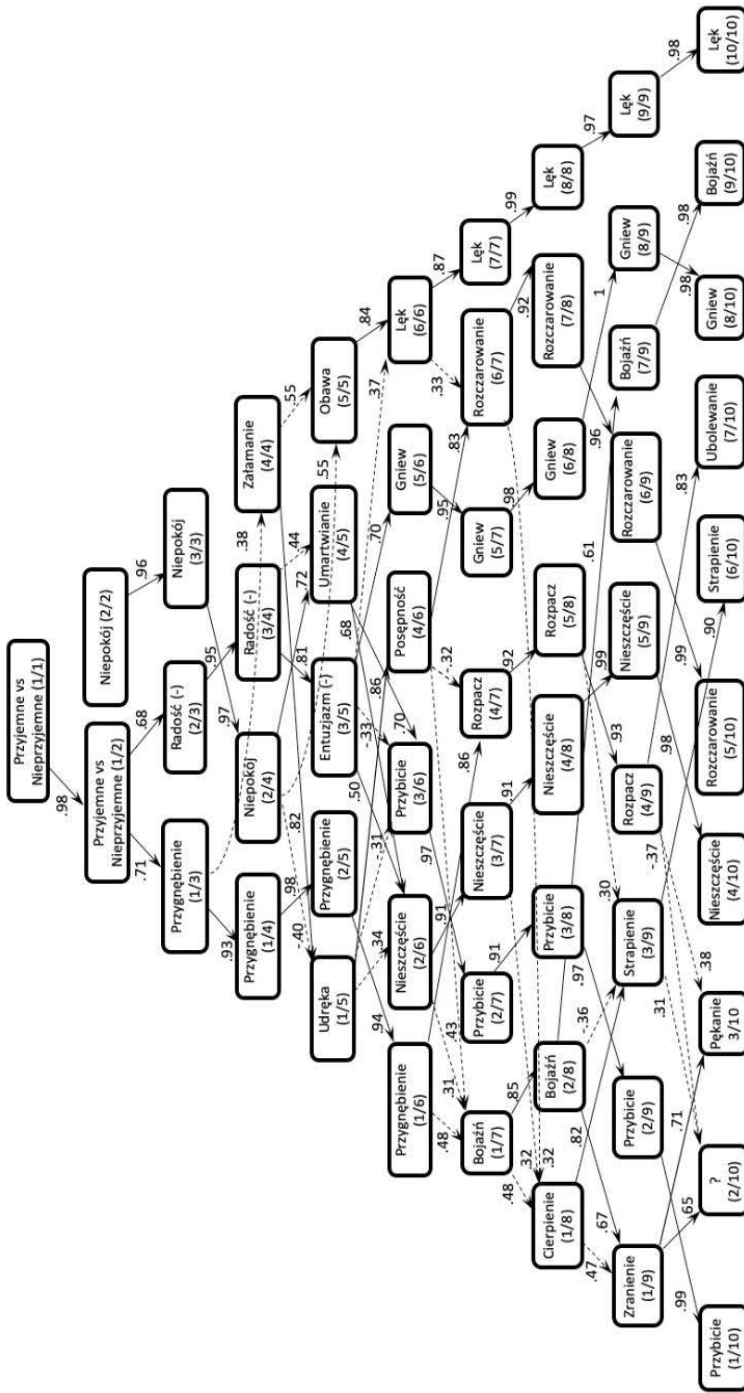
6.1.1.2. Hierarchiczna struktura samoopisu leksykonu emocji języka polskiego. Analizę prowadzącą do wyłonienia hierarchicznej struktury deskryptorów emocji języka polskiego przeprowadzono na danych poddanych ipsatyżacji (wystandaryzowanych w ramach osoby).

Procedura ta niweluje różnice indywidualne w sposobach odpowiedzi respondentów.

Biorąc pod uwagę analizę wyników testu PA, szczegółowości i interpretowalności uzyskanych rezultatów, specyficzności deskryptorów zawartych w czynnikach oraz wysokości ładunków czynnikowych – poczynając od 10-czynnikowego rozwiązania w kierunku rozwiązania 1-czynnikowego, za najbardziej szczegółową i dającą się jasno zinterpretować została uznana struktura 9-czynnikowa.

Specyficzne składowe rozwiązania 9-czynnikowego wraz z informacją o kierunku i sile korelacji wybranych deskryptorów z czynnikiem, w skład którego wchodzi, przedstawia tabela 15, natomiast wszystkie składowe dla tego rozwiązania wraz z informacją o sile i kierunku korelacji składowych z czynnikiem zawiera załącznik 5. Zanim zostanie ono szczegółowo omówione, przedstawione zostaną struktury od 1 do 10, zgodnie z hierarchiczną organizacją leksykonu różnic indywidualnych. Struktura hierarchiczna dla deskryptorów emocji została ustalona na podstawie korelacji pomiędzy wynikami czynnikowymi dla struktur o różnym poziomie szczegółowości. Górną granicę stanowiła ilość czynników uzyskanych w analizie równoległej. Rysunek 2 przedstawia hierarchię wynikania deskryptorów emocji w badaniach samoopisowych języka polskiego (na podstawie danych ipsatyzowanych).

Rysunek 2
Hierarchiczna struktura 155 deskryptorów emocji języka polskiego na podstawie danych ipsatyzyzowanych pochodzących z samoopisu

Źródło: opracowanie własne

Tabela 13
 Współczynniki kongruencji pomiędzy strukturami deskryptorów emocji z perspektywy samoopisu oraz opisu innych w języku polskim dla rozwiązań od 1 do 6 czynników

	Perspektywa opisu emocji innych																							
	1/1	1/2	2/2	1/3	2/3	3/3	1/4	2/4	3/4	4/4	1/5	2/5	3/5	4/5	5/5	1/6	2/6	3/6	4/6	5/6	6/6			
Perspektywa samoopisu emocji	1/1	0,93	0,20																					
	1/2		-0,04	0,83																				
	2/2				0,88	0,04	0,27																	
	1/3					0,68	0,46	0,46																
	2/3						-0,25	0,75	0,05															
	3/3									0,77	0,35	0,28	-0,35											
	1/4													0,86	0,23	0,56	0,25	-0,08						
	2/4									-0,25	0,25	0,02	0,83	0,66	0,33	0,73	0,18	-0,21						
	3/4									0,48	0,76	0,42	-0,02	0,56	0,48	0,13	0,63	0,15						
	4/4									0,78	0,33	0,17	0,16	-0,10	0,62	0,26	0,11	0,63						
	1/5													-0,24	0,10	0,24	-0,03	0,67						
	2/5																		0,71	0,34	0,64	0,01	0,45	-0,34
	3/5																		0,50	0,72	0,20	0,28	0,64	0,09
	4/5																		-0,57	0,18	0,26	0,03	0,01	0,51
	5/5																		0,66	0,16	0,67	0,25	0,66	-0,25
	1/6																		0,33	0,24	0,17	0,79	0,29	-0,32
	2/6																		-0,12	0,30	0,06	0,03	0,30	0,81
	3/6																							
	4/6																							
	5/6																							
	6/6																							

Źródło: opracowanie własne

Tabela 14
Współczynniki kongruencji pomiędzy strukturami deskryptorów emocji z perspektywy samoopisu oraz opisu innych w języku polskim dla rozwiązań od 7 do 9 czynników

		Perspektywa opisu emocji innych																								
		1/7	2/7	3/7	4/7	5/7	6/7	7/7	1/8	2/8	3/8	4/8	5/8	6/8	7/8	8/8	1/9	2/9	3/9	4/9	5/9	6/9	7/9	8/9	9/9	
1/7	Perspektywa samoopisu emocji	0,95	0,72	0,22	0,01	0,54	0,04	-0,20																		
2/7		-0,43	-0,51	0,18	0,07	0,29	0,36	0,26																		
3/7		0,25	0,59	0,71	0,22	0,22	0,57	0,32																		
4/7		0,49	0,43	0,35	0,07	0,42	0,14	-0,10																		
5/7		0,39	0,54	0,21	0,75	0,09	-0,02	-0,20																		
6/7		0,50	0,58	0,08	0,23	0,68	0,47	-0,05																		
7/7		-0,17	-0,09	0,27	-0,02	-0,01	0,44	0,89																		
1/8									0,71	0,42	0,14	0,42	-0,19	0,73	0,67	0,08										
2/8									0,90	0,14	-0,01	0,63	-0,21	0,40	0,68	0,03										
3/8									-0,37	0,20	0,10	0,19	0,47	-0,33	-0,55	0,15										
4/8									0,17	0,65	0,15	0,35	0,52	0,54	0,35	0,43										
5/8									0,48	0,50	0,06	0,43	-0,06	0,46	0,33	0,10										
6/8									0,27	0,16	0,74	0,14	-0,19	0,64	0,29	-0,03										
7/8									0,18	0,08	0,25	0,56	0,47	-0,05	0,41	0,06										
8/8									-0,17	0,25	-0,04	-0,04	0,56	0,01	-0,06	0,85										
1/9	Perspektywa samoopisu emocji																0,91	0,04	-0,32	0,45	0,10	0,65	0,48	0,52	-0,09	
2/9																	-0,34	0,11	0,53	0,17	0,51	-0,31	-0,30	-0,05	0,13	
3/9																	0,48	0,18	-0,19	0,33	0,44	0,64	0,74	0,66	0,27	
4/9																	0,39	0,05	-0,08	0,41	0,29	0,29	0,25	0,44	-0,04	
5/9																	0,02	0,14	0,44	0,26	0,50	0,38	0,47	0,60	0,43	
6/9																	0,00	0,22	0,50	0,45	-0,08	0,32	-0,18	0,16	0,03	
7/9																	0,79	0,11	-0,37	0,77	0,14	0,67	0,50	0,55	0,10	
8/9																	0,23	0,77	-0,26	0,11	0,10	0,17	0,63	0,26	-0,02	
9/9																	-0,20	-0,09	0,57	-0,09	0,27	-0,04	-0,11	0,07	0,85	

Źródło: opracowanie własne

Na poziomie 1-czynnikowego rozwiązania (1/1) jedyny wyróżniony czynnik opisują deskryptory emocji o silnym nacechowaniu ewaluatywnym. Można zatem powiedzieć, że czynnik ten wyraźnie dzieli emocje na przyjemne oraz nieprzyjemne [np. *wesoły, szczęśliwy, radość vs szal, trwoga, udręka*]. Rozwiązanie 1-czynnikowe wyjaśnia 15,28% wariancji.

Na następnym poziomie szczegółowości znajduje się 2-czynnikowe, rotowane (*Equamax*) rozwiązanie. W rozwiązaniu tym pojawia się czynnik (1/2), mogący zostać utożsamiony z nierotowanym rozwiązaniem 1-czynnikowym (*Emocje Przyjemne vs Nieprzyjemne*) [np. *zachwyty, uniesienie, wniebowzięcie vs trwoga, wstyd, groza*], bardzo silnie korelujący dodatnio z nierotowanym czynnikiem z tego rozwiązania ($r = 0,98$). W rozwiązaniu tym pojawia się także drugi czynnik (2/2), którego deskryptory związane są z niepokojem [np. *obawiający się, lęk, zaniepokojony vs rozkosz, rozanielenie, uwielbienie*]. Rozwiązanie 2-czynnikowe wyjaśnia 23,69% wariancji.

Na kolejnym poziomie szczegółowości w rozwiązaniu 3-czynnikowym pojawia się ponownie czynnik Niepokoj (3/3), korelujący dodatnio ze swoim odpowiednikiem z rozwiązania 2-czynnikowego (2/2) ($r = 0,96$). Zawiera on takie deskryptory jak m.in. *zmartwiony, zaniepokojony, obawiający się vs rozanielenie, rozkosz, samozachwyty*. Natomiast z czynnika Emocje Przyjemne vs Nieprzyjemne (1/2) wyłania się czynnik Przygnębienie (1/3), w skład którego wchodzi takie deskryptory jak m.in. *markotność, bojaźń, niezadowolenie vs zaciekawienie, wniebowzięcie, zachwyty* oraz czynnik odwrócony¹¹ Radość (2/3), w skład którego wchodzi takie deskryptory jak m.in. *szczęście, zadowolenie, radość vs struty, udręka, skwaszenie*. Rozwiązanie 3-czynnikowe wyjaśnia 28,71% wariancji.

Gdy spojrzymy na hierarchiczną strukturę deskryptorów emocji z perspektywy rozwiązania 4-czynnikowego, to czynnik Przygnębienie (1/4) pozostaje w niemal niezmienionej postaci, korelując wysoko z czynnikiem Przygnębienie (1/3) z poprzedniego rozwiązania ($r = 0,93$), w tym z takimi reprezentującymi go deskryptorami jak np. *trwoga, wstyd, skotatanie vs zaciekawienie, wniebowzięcie, zachwyty*. Wyłania się z niego częściowo ($r = 0,38$) nowy czynnik, Załamanie (4/4), z takimi deskryptorami, jak m.in. *posepność, załamanie, cierpiący vs triumfująco*,

¹¹ Jako czynnik odwrócony rozumie się taki czynnik, w którym składowe służące do interpretacji posiadają z nim korelację ujemną.

ekstaza, duma. Zachowane zostają niemalże w całości wymiary czynnika Niepokój (2/4) – jest on bardzo silnie korelujący z czynnikiem o tej samej nazwie z rozwiązania 3-czynnikowego ($r = 0,97$) – oraz czynnika Radość (-) – bardzo silnie korelującego z czynnikiem Radość (-) z poprzedniego rozwiązania ($r = 0,95$). Rozwiązanie to wyjaśnia 33,29% wariancji.

Na poziomie rozwiązania 5-czynnikowego, w porównaniu do rozwiązania 4-czynnikowego, bez większych zmian pozostaje czynnik Przygnębienie (2/5) [np. *udręka, posępnosć, zawiść vs zaciekawienie, uniebowzięcie, uniesienie*]. W pozostałych czynnikach natomiast na tym poziomie występuje wyraźnie zauważalne „przetasowanie” deskryptorów pomiędzy wymiarami. Pojawia się czynnik Udręka (1/5), skorelowany z Załamaniem (4/4) ($r = 0,82$) oraz z Niepokojem (2/4) ($r = -0,40$). W skład czynnika Udręka wchodzi m.in. takie deskryptory jak *udręka, posępnosć, załamanie vs cieszenie się, troska, wzruszenie*. Z czynnika Radość (-) (3/4) wyłania się czynnik odwrócony Entuzjizm (3/5), reprezentowany m.in. przez deskryptory: *wesołość, entuzjizm, zadowolenie vs wpienie, rozwścieczenie, histeria*. Na kolejny wymiar, nazwany Umartwianie (4/5), składają się deskryptory pochodzące z czynnika Niepokój (2/4) ($r = 0,72$) oraz czynnika Radość (-) (3/4) ($r = 0,44$), czyli takie jak *umartwianie, upadanie na duchu, rozbitcie vs euforia, szczęście, rozanielenie*. Ostatni czynnik w tym rozwiązaniu został nazwany Obawa (5/5). W jego skład wchodzi głównie deskryptory związane z czynnikiem Niepokój (2/4) ($r = 0,55$) oraz Załamanie (4/4) ($r = 0,55$), a przykładowymi deskryptorami są *obawa, niepokój, stres vs triumfująco, ekstaza, ulga*. Rozwiązanie 5-czynnikowe wyjaśnia 36,71% wariancji.

W rozwiązaniu 6-czynnikowym, wyjaśniającym 39,46% wariancji, pozostaje czynnik Przygnębienie (1/6) – bardzo silnie korelujący dodatnio ($r = 0,94$) z czynnikiem o tej samej nazwie z poprzedniego rozwiązania (2/5) – w którego skład wchodzi takie deskryptory jak m.in. *żałość, skolatanie, niezadowolony vs zaciekawienie, uniebowzięcie, uniesienie*. Pojawia się również czynnik Nieszczęście (2/6), wykazujący korelacje z czynnikami Udręka (1/5) ($r = 0,34$), Umartwianie (4/5) ($r = 0,68$) oraz czynnikiem Entuzjizm (-) (3/5) ($r = 0,50$). Czynnik ten reprezentowany jest m.in. przez takie deskryptory jak: *nieszczęście, oswiałość, katusza vs szczęście, ekscytacja, entuzjizm*. W rozwiązaniu tym pojawia się również wymiar Przybicie (3/6), który – podobnie jak poprzedni – powstaje m.in. z czynników

Umartwienie (4/5) ($r = 0,70$), Udręka (1/5) ($r = -0,31$) oraz odwróconego wymiaru Entuzjizm (3/5) ($r = -0,33$). Reprezentowany jest przez takie deskryptory jak *zmartwienie, spięcie, przygnębienie vs rozanielenie, samozachwyty, uwielbienie*. Natomiast z czynnika Udręka (1/5) wyłania się czynnik Posępność (4/6) ($r = 0,86$) [np. *posępność, rozdrażnienie, udręka vs cieszenie się, wzruszenie, triumfująco*]. W rozwiązaniu 6-czynnikowym pojawia się również wymiar Gniew (5/6), częściowo skorelowany z odwróconym wymiarem Entuzjizm (3/5) z poprzedniego rozwiązania ($r = 0,70$). W skład czynnika wchodzi takie deskryptory jak *rozwścieczony, kipiący, rozjuszony, gniew czy wściekłość*. Ostatnim czynnikiem w tym rozwiązaniu jest Lęk (6/6), który wyłania się m.in. z czynnika Obawa (5/5) ($r = 0,84$) oraz odwróconego czynnika Entuzjizm (3/5) ($r = 0,37$). Wymiar Lęk (6/6) reprezentowany jest m.in. przez takie deskryptory jak *obawa, strach, niepokój, żałowanie, zawstyżenie*.

W rozwiązaniu 7-czynnikowym w porównaniu do rozwiązania 6-czynnikowego w dużej mierze pozostały niezmienione czynniki: Przybicie (2/7) [np. *spięcie, zaniepokojenie, przygnębienie vs rozanielenie, samozachwyty, uwielbienie*] – bardzo silnie korelujący ($r = 0,97$) z czynnikiem Przybicie (3/6); Nieszczęście (4/7) [np. *ubolewanie, beznadzieja, rozpacz vs zaciekawienie, wesołość, wniebowzięcie*] – bardzo silnie korelujący ($r = 0,91$) z czynnikiem Nieszczęście (2/6); Gniew (5/7) [np. *rozwścieczony, wpieniony, kipiący, rozjuszenie, złość*] – bardzo silnie korelujący ($r = 0,95$) z czynnikiem Gniew (5/6) oraz Lęk (7/7) – bardzo silnie korelujący ($r = 0,87$) z czynnikiem Lęk (6/6) [np. *niepokój, strach, obawa, lęk, zawstyżenie*]. Ponadto z części czynników Przygnębienie (1/6) ($r = 0,48$), Nieszczęście (2/6) ($r = 0,31$) oraz Posępność (4/6) ($r = 0,43$) wyłonił się czynnik Bojaźń (1/7), reprezentowany przez takie deskryptory jak m.in. *trwoga, bojaźń, złamanie, wstyd, skrępowanie*. Z czynników Posępność (4/6) ($r = -0,32$) oraz Przygnębienie (1/6) ($r = 0,86$) wyłonił się wymiar Rozpacz (4/7) [np. *ubolewanie, beznadzieja, rozpacz vs zaciekawienie, wesołość, wniebowzięcie*]. Natomiast z wymiarów Posępność (4/6) ($r = 0,83$) oraz części wymiaru Lęk (6/6) ($r = 0,33$) wyłonił się czynnik Rozczarowanie (6/7) reprezentowany przez takie deskryptory jak np. *rozdrażnienie, załamanie, rozczarowanie vs ekstaza, triumfująco, ulga*. Rozwiązanie 7-czynnikowe wyjaśnia 41,36% wariancji.

W rozwiązaniu 8-czynnikowym, wyjaśniającym 42,97% wariancji, widoczne jest zachowanie siedmiu czynników w niemal niezmienionej

formie. W rozwiązaniu tym ponownie znajdują się wymiary: Bojaźń (2/8) – bardzo silnie korelujący ($r = 0,85$) z czynnikiem Bojaźń (1/7) [np. *trwoga, bojaźń, wstyd, mieć pietra*]; Przybicie (3/8) – bardzo silnie korelujący ($r = 0,91$) z czynnikiem Przybicie (2/7) [np. *zaniepokojenie, umartwienie, przygnębiecie vs rozanielenie, samozachwyty, rozkosz*]; Nieszczęście (4/8) – bardzo silnie korelujący ($r = 0,91$) z czynnikiem Nieszczęście (3/7) [np. *nieszczęśliwy, ponury, przybity vs szczęście, ekscytacja, entuzjazm*]; Rozpacz (5/8) – bardzo silnie korelujący ($r = 0,98$) z czynnikiem Rozpacz (4/7) [np. *ubolewanie, rozpacz, pożałowanie vs zaciekawienie, wesolość, wniebowzięty*]; Gniew (6/8) – bardzo silnie korelujący ($r = 0,95$) z czynnikiem Gniew (5/7) [np. *wpienie, rozwścieczenie, gniew, wściekłość, rozjuszony*]; Rozczarowanie (7/8) – bardzo silnie korelujący ($r = 0,92$) z czynnikiem Rozczarowanie (6/7) [np. *rozdrażnienie, nuda, rozczarowanie vs ekstaza, triumfująco, żar*]; Lęk (8/8) – bardzo silnie korelujący ($r = 0,99$) z czynnikiem Lęk (7/7) [np. *strach, wystraszony, niepokój, lęk, obawa, zawstyżenie*]. Dodatkowo z czynnika Bojaźń (1/7) oraz częściowo z czynników Nieszczęście (3/7) ($r = 0,32$) i Rozczarowanie (6/7) ($r = 0,32$) wyłania się wymiar Cierpienie (1/8), reprezentowany przez takie deskryptory jak np. *udręka, cierpiący, zawiść vs cieszenie się, zadowolenie, zachwyty*.

Rozwiązanie 9-czynnikowe wyjaśnia 44,27% wariancji. Czynnikiem, które w większości pozostają niezmiennymi w porównaniu do rozwiązania 8-czynnikowego (w każdym przypadku silna, dodatnia korelacja – od $r = 0,93$ do $r = 1,00$) są: Przybicie (2/9) [np. *spięcie, zaniepokojenie, umartwienie vs euforia, samozachwyty, rozanielenie*]; Rozpacz (4/9) [np. *ubolewanie, rozpacz, zdesperowanie vs zaciekawienie, wniebowzięcie, wesolość*]; Nieszczęście (5/9) [np. *nieszczęśliwy, ponury, przybity vs szczęście, ekscytacja, entuzjazm*]; Rozczarowanie (6/9) [np. *zmartwiony, niespokojny, rozczarowanie vs triumfująco, ekstaza, żar*]; Bojaźń (7/9) [np. *wstyd, wpadanie w popłoch, nachmurzenie vs zakochanie, rozmyślanie, uniesienie*]; Gniew (8/9) [np. *rozwścieczenie, wpienie, wściekłość, gniew*]; Lęk (9/9) [np. *strach, wystraszony, przestraszony, lęk, strokany*]. Ponadto z czynnika Cierpienie (1/8) oraz Bojaźń (2/8) wyłaniają się wymiary Zranienie (1/9) [np. *zranienie, złamanie, szat, udręka*] oraz Strapienie (3/9) [np. *odrętwienie, boleść, strapienie vs ulga, zadowolenie, cieszenie się*].

Rozwiązanie 10-czynnikowe wyjaśnia 45,51% wariancji. W porównaniu do rozwiązania 9-czynnikowego utrzymane zostały wymiary: Przybicie (1/10) [np. *zaniepokojenie, wzburzenie, niepogoda vs euforia,*

samozachwyty, rozkosz]; Nieszczęście (4/10) [np. *nieszczęśliwy, ponury, przybity vs szczęście, rozanielenie, ekscytacja*]; Rozczarowanie (5/10) [np. *nerwowy, zmartwienie, rozdrażnienie vs triumfująco, ekstaza, żar*]; Strapienie (6/10) [np. *odrętwienie, zgryzota, strapienie vs ulga, cieszenie się, zadowolenie*]; Gniew (8/10) [np. *wpienie, rozwścieczenie, kipiący, wściekłość, gniew, rozjuszony*]; Bojaźń (9/10) [np. *wstyd, trema, wpadanie w popłoch vs zakochanie, namiętność, rozmyślanie*]; Lęk (10/10) [np. *strach, wystraszony, przestraszony, lęk, niepokój*]. Korelacja pomiędzy czynnikami o tych samych nazwach (w porównaniu do rozwiązania 9-czynnikowego) jest bardzo silna. Waha się w przedziale od $r = 0,90$ do $r = 0,99$. Dodatkowo pojawił się czynnik trudny do jednoznacznie zdefiniowania (2/10) zarówno w kontekście składających się na niego deskryptorów, jak i w kontekście pozostałych czynników w tym rozwiązaniu. Zawiera w sobie takie słowa jak m.in. *zawiść, złość, amok vs zakłopotanie, przeżywanie, zachwyty*. W jego skład wchodzi również deskryptory o bardzo ogólnym charakterze – które mogą być rozumiane dwuznacznie, jak np. *przeżywanie* (czegoś). Takie słowo może być używane zarówno w kontekście wydarzeń przyjemnych, jak i nieprzyjemnych. Poza tym aż 11 z 18 deskryptorów (61,1%) z tego czynnika koreluje na poziomie powyżej 0,30 (lub poniżej -0,30) z innymi czynnikami w tym rozwiązaniu. Jest to szczególnie warte podkreślenia, ponieważ większość deskryptorów składających się na ten czynnik (2/10) nie posiada wielu większych korelacji z samym czynnikiem (14 deskryptorów koreluje z czynnikiem (2/10) od $r = 0,30$ do $r = 0,44$). Z wymiarów Zranienie (1/9) oraz Rozpacz (4/9) wyłania się czynnik Pęknięcie (3/10) [np. *pęknięcie, złamany, rozterka, żałość, zranienie, gorycz*]. Z czynnika Rozpacz (4/9) wyłania się również czynnik Ubolewanie (6/10) [np. *odrętwienie, zgryzota, strapienie vs ulga, cieszenie się, zadowolenie*].

6.1.1.3. Optymalna struktura samoopisu emocji języka polskiego. Zgodnie z przyjętymi kryteriami [zob. 5.4] za najbardziej szczegółową i najlepiej interpretowalną strukturę zostało uznane rozwiązanie 9-czynnikowe. Pierwszy z czynników w tym rozwiązaniu został nazwany Zranienie (1/9) i zawiera 26 deskryptorów emocji (16,77% wszystkich deskryptorów), wśród których większość posiada z czynnikiem korelację dodatnią. Słowa znajdujące się w tym wymiarze nawiązują głównie do poczucia zranienia, trwogi, cierpienia, udręki czy poczucia winy. Wszystkie ze słów wchodzących w skład czynnika posiadają ładunki wyższe od wartości absolutnej 0,30.

Drugi z wymiarów, nazwany Przybicie (2/9), z jednej strony zawiera w sobie słowa związane z zaniepokojeniem, umartwianiem, byciem niepogodnym, przygnębionym czy rozdarciem; z drugiej zaś pojawiają się ujemne korelacje takich słów jak *euforia*, *samozachwył* czy *rozanielenie*. Nie są one jednak aż tak silne jak korelacje deskryptorów opisujących nieprzyjemne doświadczenia. W skład tego czynnika wchodzi 20 deskryptorów (12,9%), które – podobnie jak w przypadku pierwszego – posiadają ładunki wyższe od wartości absolutnej 0,30; z czego 6 deskryptorów posiada ładunki większe od 0,50. W tym miejscu widoczne są emocje zarówno o silnym oraz niskim poziomie pobudzenia (np. *frustracja vs zaniepokojenie*), których cechą wspólną wydaje się być mierzenie z trudnościami, które nie są pod pełną kontrolą osoby doświadczającej. Na przykład spięcie czy zaniepokojenie może być spowodowane oczekiwaniem na ocenę efektów własnej pracy przez krytyków (np. po wysłaniu artykułu do recenzji), a frustracja, wzburzenie czy umartwianie odpowiedzią na nieprzychylnie informacje zwrotne.

Analizując skład kolejnego czynnika, Strapienie (3/9), pod kątem jakościowym, można dostrzec, że w porównaniu do czynnika Cierpienie (1/9) zwiększyła się w nim ilość deskryptorów o charakterze poznawczym, które świadczą o mierzeniu się z jakąś trudnością do rozwiązania, jak np. *strapienie* czy *zgryzota*. Zdają się wskazywać na stan, z którego nie ma jednego łatwego wyjścia. Na drugim krańcu wymiaru znajdują się natomiast słowa opisujące stan po pozbyciu się/rozwiązaniu takiej sytuacji, jak np. *ulga* czy *cieszenie się*. Wymiar ten zdaje się być związany z takimi trudnościami, których rozwiązanie jest zależne od osoby ich doświadczającej (np. stanie przed decyzją, czy zmienić pracę). Czynnikiem ten składa się z 16 słów (10,32%), a 4 deskryptory posiadają ładunki wyższe od wartości absolutnej 0,50.

Czwarty z czynników, noszący nazwę Rozpacz (4/9), składa się z 17 słów (10,96%), z których 5 posiada ładunki większe od wartości absolutnej 0,50. Wśród jego składowych na jednym krańcu można spotkać takie deskryptory jak *ubolewanie*, *rozpacz*, *beznadzieja* czy *zdesperowanie*; na drugim pojawiają się natomiast m.in. *zaciekawienie*, *błogość* czy *wniebowzięcie*. Są to emocje niosące w sobie informacje o utracie/zyskaniu czegoś niezwykle ważnego. W czynniku tym – na obu biegach – pojawiają się pojęcia opisujące emocje o dużej intensywności.

Piąty zawiera w sobie słowa nawiązujące bezpośrednio do czynnika Nieszczęście (5/9) i liczy sobie 16 deskryptorów (10,32%). 5 z nich

posiada ładunki większe od wartości absolutnej 0,50, a 2 – większej niż 0,60. Słowami, jakie można znaleźć w tym wymiarze, są (z jednej strony) m.in. *nieszczęście, rozbitcie, katusza, upadanie na duchu czy skwaszenie*; z drugiej znajdują takie deskryptory jak *szczęście, ekscytacja, entuzjazm*. Dominują tutaj wyrażenia opisujące emocje o niższej intensywności, a deskryptory tu specyficzne w większości mówią o niższym poziomie pobudzenia niż w przypadku czynnika Rozpacz (4/9). Zdają się być bardziej związane z postawą bierną, wycofaniem, zamykaniem się.

Szósty wymiar został nazwany Rozczarowanie (6/9) i liczy 13 słów (8,39%), z których 4 posiadają ładunki większe od wartości absolutnej 0,50, a ostatnie słowo – ładunek większy od 0,60. Znajdują się tu nazwy takie jak *smutek, zmartwienie, rozczarowanie czy rozdrażnienie vs ekstaza, triumfująco, żar*. Na jednym biegunie występują zarówno deskryptory emocji wskazujące na podniesiony poziom napięcia (np. *rozdrażnienie, stres*), jak i na jego obniżony poziom (np. *smutek, nuda, smętność*). Czynniki ten może zatem zbierać w sobie reakcje emocjonalne na niespełnienie oczekiwań, rozczarowanie. Stanowisko to zdaje się wspierać deskryptor *triumfująco*, znajdujący się na drugim krańcu tego wymiaru i który – zgodnie z wynikami analiz – należy uznać za specyficzny dla czynnika Rozczarowanie (6/9). Przykładem na zobrazowanie tej składowej może być sytuacja sportowców, którzy po uzyskaniu niezadowolającego wyniku (mimo wysiłków podjętych na treningach) nie zajmują oczekiwanego miejsca na podium; podczas gdy spełnienie oczekiwań prowadziłyby ich do doświadczenia triumfu.

Wymiar Bojaźń (7/9) z jednej strony zawiera słowa związane pozytywnie z czynnikiem jak np. *wstyd, trema, skrępowanie czy wpadanie w popłoch*, z drugiej zaś pojawiają się słowa (negatywnie skorelowane z czynnikiem) niosące skojarzenia z miłością, jak np. *namiętność, zakochanie, podniecenie czy rozmiłowanie*. Czynniki ten zawiera 12 słów (7,74%) z których 4 posiadają ładunki większe od wartości absolutnej 0,50. Jeżeli weźmie się pod uwagę jedynie deskryptory specyficzne dla czynnika, na pierwszy plan wysuwają się właśnie te słowa opisujące miłosne uniesienia, takie jak *zakochanie, podniecenie czy namiętność*. Z drugiej strony pojawiają się jednak i takie, które opisują wycofanie spowodowane zawstydzeniem, jak *wstyd, trema czy skrępowanie*.

Tabela 15

Deskryptory specyficzne dla 9-czynnikowej struktury leksykonu samoopisu emocji języka polskiego z zastosowaniem rotacji Equamax

Znamię	Przybicie		Strapienie		Rozpacz		Nieszczęście		Rozczarowanie		Bojaźń		Gniew		Lęk	
	r	Deskryptor	r	Deskryptor	r	Deskryptor	r	Deskryptor	r	Deskryptor	r	Deskryptor	r	Deskryptor	r	Deskryptor
złamanie	0,55	spłucie	0,62	odrętwienie	0,56	ubolewanie	0,55	nieszczęśliwy	0,66	nerwowo	0,62	wstyd	0,54	rozwścieczony	0,64	strach
trwoga	0,54	zaniepokojenie	0,62	bolesć	0,46	rozpacz	0,53	ponury	0,62	zmartwiony	0,59	trema	0,46	wpieniony	0,62	wystraszony
zranienie	0,49	wzburzenie	0,55	strapienie	0,46	beznadzieja	0,53	nieszczęście	0,60	rozdrażnienie	0,59	poptoch	0,44	pienisz się	0,59	przestraszony
cierpienie	0,47	umartwienie	0,53	zgrzyzota	0,46	zdesperowanie	0,50	przybity	0,55	smutek	0,48	nachmurzenie	0,37	wściekłość	0,57	lęk
szal	0,46	frustracja	0,51	struty	0,42	żalność	0,48	rozbiecie	0,52	stres	0,47	upokorzenie	0,37	gniew	0,56	stroskany
udręka	0,45	niepogoda	0,50	pośpeność	0,42	niezadowolenie	0,46	nieprzyjemnie	0,51	nuda	0,46	skrepowanie	0,35	kiplący	0,54	panika
wstręt	0,45	przygnębienie	0,46	rozdygotanie	0,37	pożalowanie	0,43	katusza	0,49	niespokojny	0,46	namiętność	-0,57	rozjuszony	0,51	niepokój
zawiść	0,45	rozdarcie	0,46	ulga	-0,56	markotność	0,42	osowiałość	0,48	obawa	0,45	zakochanie	-0,55	gniewasz się	0,50	zawstydzienie
gorycz	0,43	roztkliwienie	0,40	przyjemnie	-0,52	skołatanie	0,42	upadek na duchu	0,44	rozczerwanie	0,44	podniecenie	-0,50	wkurzony	0,45	obawianie się
groza	0,42	irytacja	0,43	zadowolenie	-0,51	oburzenie	0,38	skwaszenie	0,35	smętność	0,34	rozmiłowanie	-0,40	żłość	0,43	żałowanie
nierad	0,38	zgazzenie	0,34	cieszenie się	-0,46	niewesoły	0,37	szczyćcie	-0,55	triumfujco	-0,56	unięsienie	-0,36	gotowanie się	0,42	przerazenie
pęknięcie	0,37	euforia	-0,44	promienność	-0,46	zaciekawienie	-0,51	ekstazja	-0,43	ekstazę	-0,51	nabuzowanie			0,40	
rozterka	0,37	samozachwył	-0,44	wzruszenie	-0,39	wniebowzięty	-0,49	entuzjazm	-0,41	żar	-0,37	wnerwienie			0,38	
złamanie	0,34	rozanielenie	-0,41	troska	-0,37	wesołość	-0,49	uwielbienie	-0,40	wzgarda		wzgarda			0,35	
procaucie winy	0,32	rozkosz	-0,38	przyzywanie	-0,36	blęgosc	-0,35	rozpogodzenie	-0,30	histeria		histeria			0,35	

Adnotacja: Pogrubiono deskryptory o wskaźniku specyficzności większym od 0, zaś *r* oznacza ładunek czynnikowy.

Źródło: opracowanie własne

Kolejny czynnik liczy sobie 17 deskryptorów (10,96%) składających się na wymiar Gniew (8/9) i nie posiada on ani jednego deskryptora skorelowanego negatywnie. Wśród jego składowych można spotkać takie słowa jak np. *rozwścieczenie, wpienie, wściekłość, gniew, rozjuszenie, wkurzenie, złość czy nabuzowanie*. 5 słów posiada ładunki większe od 0,50, a 2 większe od 0,60. Czynnik Gniew (8/9) zawiera w sobie deskryptory emocji związanych z wysokim poziomem pobudzenia, spowodowanym przeżywaną złością, oraz o wysokiej subiektywnej intensywności. Są to w dużej mierze słowa opisujące emocje łatwo dostrzegalne, trudne do ukrycia – jak np. *rozwścieczenie, rozjuszenie*.

Ostatni czynnik, Lęk (9/9), zawiera w sobie 11 słów (7,10%) i – podobnie jak w przypadku poprzedniego czynnika, Gniew (8/9) – posiadają one z nim wyłącznie korelacje pozytywne. Jako składowe czynnika zostały zaobserwowane słowa takie jak m.in. *strach, przestraszenie, lęk, stroskanie, niepokój czy przerażenie*. 3 słowa znajdujące się w czynniku Lęk (9/9) posiadają ładunki większe od 0,50 a jedno słowo ma ładunek większy od 0,60. W skład tego wymiaru wchodzi zarówno bardzo intensywne emocje, posiadające zazwyczaj łatwy do wskazania obiekt aktywizujący, jak np. *strach*, lecz również takie, które nie muszą odnosić się do tak wyraźnego obiektu, jak np. *lęk* czy *niepokój*.

6.1.1.4. Leksykalna struktura samopisu emocji a dotychczasowe klasyfikacje emocji, nastroju i afektu. W badaniu dokonano również zestawienia leksykalnej struktury emocji języka polskiego z wynikami narzędzi do pomiaru emocji, nastroju i afektu. Pozwoliło to odpowiedzieć na pytanie badawcze 3.1 poprzez wskazanie korelacji pomiędzy tymi zmiennymi a uzyskaną strukturą. Wyniki tych analiz zostały podzielone ze względu na wykorzystane zewnętrzne narzędzia oraz mierzone za ich pomocą zmienne i są przedstawione poniżej.

6.1.1.4.1. Leksykalna struktura samoopisu emocji a 6 emocji głównych. Biorąc pod uwagę powiązania pomiędzy leksykalną strukturą emocji a Kwestionariuszem Emocji – operacjonalizującym 6 emocji głównych (Wojciszke, Baryła, 2004), w rozwiązaniu 1-czynnikowym, widoczne są silne ujemne korelacje czynnika Emocje Przyjemne *vs* Nieprzyjemne ze skalami Radość ($r = -0,70$) oraz Miłość ($r = -0,69$). W tym rozwiązaniu widoczna jest również umiarkowana dodatnia korelacja ze skalą Poczucie Winy ($r = 0,46$). Taki stan rzeczy sugeruje, że w czynniku tym dominują emocje nieprzyjemne, co zostaje

jeszcze mocniej podkreślone, gdy czynnik Emocje Przyjemne *vs* Nieprzyjemne wzmacnia swoją ujemną korelację z Radością do bardzo silnej ($r = -0,76$) w rozwiązaniu 2-czynnikowym. Dodatkowo za takim stanem rzeczy przemawia wyłonienie się czynnika Niepokój (2/2) – wykazującego silne dodatnie powiązania ze Strachem ($r = 0,69$) oraz Smutkiem ($r = 0,68$).

Podczas analizy na pozostałych poziomach szczegółowości można zauważyć, że od rozwiązania 6-czynnikowego występuje bardzo silna dodatnia korelacja pomiędzy czynnikiem Lęk (6/6, 7/7, 8/8, 9/9) a emocją główną Strach (od $r = 0,71$ do $r = 0,76$). Na emocję główną Strach składają się *strach*, *obawa*, *lęk* i *niepokój*. Te cztery słowa opisujące emocje znajdują się w czynniku Lęk na każdym z przyjętych dla niego poziomów szczegółowości. Jednakże jego składowe zawierają w sobie więcej potencjalnych emocji związanych z tym stanem oraz akcentują inne, bardziej specyficzne obszary, jak np. słowo *troska* – czyli lęk o cudzy dobrostan – oraz wyższą intensywność, jak np. *panika*. W przypadku korelacji pomiędzy emocjami głównymi a rozwiązaniami od 3- do 8-czynnikowego nie stwierdzono innych powiązań, które mogłyby być uznane za bardzo silne ($|r| > 0,70$).

Rozwiązanie 9-czynnikowe, uznane za optymalne, poza wspomnianą wcześniej ilościową oraz jakościową relacją pomiędzy czynnikiem Lęk a emocją główną Strach, wykazuje jeszcze silną dodatnią korelację pomiędzy czynnikiem Gniew a emocją główną Gniew ($r = 0,60$). W skład emocji głównej Gniew wchodzi takie emocje dyskretne jak: *złość*, *wściekłość*, *gniew* oraz *wzburzenie*. Ostatni z tych deskryptorów nie znalazł się w czynniku Gniew (8/9), lecz uzupełniają go takie słowa jak m.in. *rozwścieczenie*, *rozjuszenie*, *wkurzenie*, *nabuzowanie*. Czynnik Gniew (8/9) można zatem uznać za bardziej rozbudowaną reprezentację emocji głównej Gniew. Silna korelacja dodatnia występuje także pomiędzy czynnikiem Nieszczęście (5/9) a emocją główną Smutek ($r = 0,54$). Przyglądając się składowym skali Smutek, trzeba zwrócić uwagę na wchodzące w jej skład takie emocje dyskretne jak *nieszczęście*, *żałamanie*, *depresja* i *smutek*. Natomiast w skład czynnika Nieszczęście (5/9) wchodzi również słowa opisujące drugi biegun tego wymiaru, takie jak *szczęście* (będące składową emocji głównej Radość), *ekscytacja* czy *entuzjizm*. Na takim samym poziomie, lecz ujemnie, czynnik Strapienie (3/9) koreluje z emocją główną Radość – w skład obu wskaźników wchodzi takie słowa jak *zadowolenie* i *radość*, lecz w przypadku czynnika Strapienie (3/9) posiadają one

ładunek ujemny. Poza tym w czynniku Strapienie (3/9) znajdują się są deskryptory o bardziej poznawczym charakterze, jak np *strapienie* i *zgryzota*.

Zestawiając ze sobą zatem emocje główne oraz ich składowe z leksykalną strukturą deskryptorów emocji, można dostrzec, że ta druga zawiera w sobie szerszy zestaw słów, akcentuje również przypadki o innej intensywności oraz obejmuje wymiary dwubiegunowe – podczas gdy emocje główne są 1-wymiarowe. Tym niemniej miejscami widoczne jest silne lub umiarkowane współwystępowanie czynników leksykalnych z emocjami głównymi (np. czynnik Gniew z emocją główną Gniew, czynnik Lęk z emocją główną Strach). Szczegółowe informacje na temat wysokości korelacji rozwiązań od 1- do 9-czynnikowego z emocjami głównymi zawiera tabela 16.

Tabela 16

Korelacja struktury leksykalnej emocji języka polskiego (samoopis) z emocjami głównymi

Czynnik/ Rozwiązanie	Nazwa czynnika	Radość	Miłość	Strach	Gniew	Poczucie Winy	Smutek
1/1	Przyjemne vs Nieprzyjemne	-0,70	-0,69	-0,23	0,10	0,46	0,15
1/2	Przyjemne vs Nieprzyjemne	-0,76	-0,66	-0,10	0,17	0,53	0,28
2/2	Niepokój	-0,20	0,21	0,69	0,33	0,32	0,68
1/3	Przygnębienie	-0,41	-0,43	-0,19	-0,04	0,43	0,07
2/3	Radość (-)	-0,69	-0,44	0,21	0,35	0,38	0,48
3/3	Niepokój	-0,03	0,33	0,65	0,25	0,24	0,57
1/4	Przygnębienie	-0,36	-0,40	-0,31	-0,08	0,35	-0,07
2/4	Niepokój	-0,02	0,33	0,59	0,23	0,22	0,51
3/4	Radość (-)	-0,66	-0,40	0,14	0,33	0,34	0,39
4/4	Załamanie	-0,29	-0,24	0,27	0,12	0,32	0,40
1/5	Udręka	-0,46	-0,48	-0,07	0,05	0,25	0,24
2/5	Przygnębienie	-0,31	-0,32	-0,24	-0,09	0,35	-0,01
3/5	Entuzjazm (-)	-0,49	-0,32	0,18	0,33	0,32	0,23
4/5	Umartwianie	-0,33	0,04	0,34	0,21	0,23	0,54
5/5	Obawa	0,08	0,25	0,66	0,24	0,23	0,43
1/6	Przygnębienie	-0,33	-0,33	-0,22	-0,29	0,39	-0,01
2/6	Nieszczęście	-0,64	-0,35	0,13	0,13	0,33	0,43

6.1. Wyniki badań ilościowych ♦ 177

Czynnik/ Rozwiązanie	Nazwa czynnika	Radość	Miłość	Strach	Gniew	Poczucie Winy	Smutek
3/6	Przybicie	0,06	0,30	0,28	0,33	0,02	0,32
4/6	Posępnosć	-0,30	-0,32	0,05	0,24	0,22	0,28
5/6	Gniew	-0,23	-0,22	-0,06	0,53	0,09	-0,01
6/6	Lęk	-0,07	0,18	0,71	0,13	0,33	0,47
1/7	Bojaźń	-0,37	-0,42	-0,11	-0,08	0,37	0,02
2/7	Przybicie	0,13	0,30	0,27	0,33	0,02	0,23
3/7	Nieszczęście	-0,59	-0,25	0,15	0,15	0,24	0,53
4/7	Rozpacz	-0,26	-0,19	-0,16	-0,23	0,29	0,01
5/7	Gniew	-0,26	-0,26	-0,04	0,58	0,10	-0,02
6/7	Rozczarowanie	-0,23	-0,19	0,14	0,19	0,21	0,34
7/7	Lęk	-0,03	0,19	0,76	0,17	0,35	0,37
1/8	Cierpienie	-0,54	-0,42	-0,06	0,13	0,16	0,18
2/8	Bojaźń	-0,21	-0,32	-0,09	-0,11	0,41	-0,01
3/8	Przybicie	0,05	0,28	0,23	0,28	-0,02	0,17
4/8	Nieszczęście	-0,46	-0,19	0,17	0,16	0,26	0,54
5/8	Rozpacz	-0,35	-0,20	-0,15	-0,21	0,23	0,03
6/8	Gniew	-0,18	-0,20	-0,02	0,59	0,09	-0,01
7/8	Rozczarowanie	-0,02	0,03	0,26	0,18	0,16	0,34
8/8	Lęk	-0,06	0,16	0,75	0,18	0,35	0,36
1/9	Zranienie	-0,34	-0,28	-0,09	-0,02	0,30	0,10
2/9	Przybicie	-0,01	0,20	0,21	0,27	-0,02	0,17
3/9	Strapienie	-0,54	-0,34	0,09	0,11	0,17	0,28
4/9	Rozpacz	-0,23	-0,11	-0,16	-0,22	0,23	0,03
5/9	Nieszczęście	-0,40	-0,13	0,19	0,16	0,24	0,54
6/9	Rozczarowanie	0,07	0,14	0,34	0,24	0,13	0,35
7/9	Bojaźń	-0,23	-0,42	-0,09	-0,01	0,31	-0,03
8/9	Gniew	-0,18	-0,18	-0,02	0,60	0,07	-0,01
9/9	Lęk	0,00	0,20	0,71	0,13	0,36	0,30

Adnotacja: N = 635. Współczynniki korelacji o wartości absolutnej od 0,08 do 0,10 są istotne statystycznie na poziomie $p < 0,05$; współczynniki korelacji o wartości absolutnej powyżej 0,10 są istotne statystycznie na poziomie $p < 0,001$.

Źródło: opracowanie własne

6.1.1.4.2. Leksykalna struktura samoopisu emocji a pozytywny i negatywny afekt. Po zestawieniu wyników Skali Uczuć Pozytywnych i Negatywnych SUPIN (Brzozowski i in., 2010) z hierarchiczną strukturą deskryptorów stanów emocjonalnych języka polskiego widoczna jest bardzo silna korelacja ujemna pomiędzy Pozytywnym Afektem (PU) a czynnikiem Emocje Przyjemne vs Nieprzyjemne ($r = -0,75$). Biorąc pod uwagę wyniki współwystępowania, może zastanawiać brak wyraźnych korelacji pomiędzy tym czynnikiem a wskaźnikiem negatywnego afektu (NU) ($r = -0,17$). Korelacja między nimi pojawia się jednak, gdy struktura leksykalna emocji zostanie przedstawiona w rozwiązaniu 2-czynnikowym. Wyniki sugerują, że w takim rozwiązaniu dominuje afekt negatywny, ponieważ można w nim zaobserwować bardzo silną dodatnią korelację z czynnikiem Niepokój (2/2) – ze wskaźnikiem negatywnego afektu ($r = 0,74$), podczas gdy czynnik Emocje Przyjemne vs Nieprzyjemne (1/2) utrzymuje swoją bardzo silną ujemną korelację ze wskaźnikiem Pozytywnego Afektu.

Silna korelacja dodatnia wskaźnika Negatywnego Afektu z jednym (lub więcej) czynnikiem ze struktury leksykalnej emocji języka polskiego przebiega przez wszystkie pozostałe poziomy szczegółowości. Negatywny Afekt utrzymuje siłę oraz kierunek powiązań z takimi czynnikami jak Niepokój (3/3, 2/4), Obawa (5/5) czy Lęk (6/6, 7/7, 8/8, 9/9). Ponadto widoczny jest brak chociażby umiarkowanych pozytywnych korelacji pomiędzy wskaźnikiem Pozytywnego Afektu a jakimkolwiek czynnikiem struktury leksykalnej, niezależnie od poziomu szczegółowości rozwiązania.

Wynik zestawienia leksykalnej struktury emocji z pozytywnym i negatywnym afektem wskazuje, że wśród uzyskanych czynników dominuje afekt negatywny – głównie pojawia się dodatnia korelacja uzyskanych wymiarów z negatywnym afektem oraz ich ujemna korelacja z afektem pozytywnym – przy jednoczesnym braku korelacji dodatnich pomiędzy czynnikami a afektem pozytywnym. Jest to więc argument za tym, że struktura deskryptorów emocji koncentruje się w dużej mierze na Emocjach Nieprzyjemnych. Szczegółowe wyniki korelacji czynników (samoopis) na każdym poziomie szczegółowości ze skalą SUPIN przedstawia tabela 17.

Tabela 17

Korelacja struktury leksykalnej emocji języka polskiego (samoopis) z pozytywnymi i negatywnymi uczuciami

Czynnik/Rozwiązanie	Nazwa czynnika	PU-15	NU-15
1/1	Przyjemne vs Nieprzyjemne	-0,75	-0,17
1/2	Przyjemne vs Nieprzyjemne	-0,78	-0,02
2/2	Niepokój	-0,07	0,74
1/3	Przygnębienie	-0,64	-0,02
2/3	Radość (-)	-0,46	0,16
3/3	Niepokój	0,04	0,72
1/4	Przygnębienie	-0,55	-0,12
2/4	Niepokój	0,06	0,68
3/4	Radość (-)	-0,39	0,12
4/4	Załamanie	-0,42	0,24
1/5	Udręka	-0,50	-0,11
2/5	Przygnębienie	-0,52	-0,04
3/5	Entuzjazm (-)	-0,32	0,13
4/5	Umartwianie	-0,11	0,42
5/5	Obawa	-0,01	0,63
1/6	Przygnębienie	-0,53	-0,05
2/6	Nieszczęście	-0,37	0,12
3/6	Przybicie	0,12	0,43
4/6	Posępność	-0,42	0,06
5/6	Gniew	-0,17	0,00
6/6	Lęk	-0,06	0,63
1/7	Bojaźń	-0,53	-0,04
2/7	Przybicie	0,13	0,43
3/7	Nieszczęście	-0,28	0,15
4/7	Rozpacz	-0,35	-0,02
5/7	Gniew	-0,18	0,00
6/7	Rozczarowanie	-0,34	0,15
7/7	Lęk	-0,03	0,67
1/8	Cierpienie	-0,44	-0,11
2/8	Bojaźń	-0,46	0,04

Czynnik/Rozwiązanie	Nazwa czynnika	PU-15	NU-15
3/8	Przybicie	0,13	0,36
4/8	Nieszczęście	-0,23	0,20
5/8	Rozpacz	-0,34	-0,05
6/8	Gniew	-0,14	0,03
7/8	Rozczarowanie	-0,17	0,31
8/8	Lęk	-0,03	0,65
1/9	Zranienie	-0,41	-0,03
2/9	Przybicie	0,08	0,32
3/9	Strapienie	-0,37	-0,01
4/9	Rozpacz	-0,29	-0,02
5/9	Nieszczęście	-0,17	0,22
6/9	Rozczarowanie	-0,07	0,37
7/9	Bojaźń	-0,45	-0,01
8/9	Gniew	-0,12	0,03
9/9	Lęk	-0,01	0,64

Adnotacja: PU-15 – 15 pozytywnych uczuć, NU-15 – 15 negatywnych uczuć (w skali anglojęzycznej nazywanych afektami). $N = 635$. Współczynniki korelacji o wartości absolutnej od 0,08 do 0,10 są istotne statystycznie na poziomie $p < 0,05$; współczynniki korelacji o wartości absolutnej powyżej 0,10 są istotne statystycznie na poziomie $p < 0,001$. Źródło: opracowanie własne

6.1.1.4.3. Leksykalna struktura samoopisu emocji a nastroj.

Rozwiązanie 1-czynnikowe wykazuje bardzo silną korelację ujemną ze skalą Ton Hedonistyczny ($r = -0,73$) oraz ujemną silną korelację ze skalą Pobudzenie Energetyczne ($r = -0,52$); to też zostaje utrzymane na takim samym poziomie w przypadku czynnika Emocje Przyjemne vs Nieprzyjemne w rozwiązaniu 2-czynnikowym (1/2). Dodatkowo – od rozwiązania 2-czynnikowego – wymiary takie jak Niepokój (2/2, 3/3, 2/4), Obawa (5/5), Przybicie (3/6), Rozczarowanie (7/8, 6/9) czy Lęk (6/6, 7/7, 8/8, 9/9) wykazują umiarkowaną lub silną korelację dodatnią z Pobudzeniem Napięciowym, które operacjonalizowane jest jako lękotwórcze.

Ponadto zestawiając ze sobą strukturę leksykalną emocji ze wskaźnikami Pobudzenia Energetycznego oraz Tonusu Hedonistycznego, wynik na poziomie umiarkowanym lub wyższym, otrzymać można tylko dla korelacji ujemnych. Widać więc, że im wyższy poziom energii, tym niższy wynik w takich czynnikach jak Przygnębienie (1/3, 1/4,

2/5; 1/6) oraz im wyższa skłonność do przeżywania emocji skrajnych, tym niższy wynik m.in. w takich czynnikach jak odwrócony czynnik Radość (2/3, 3/4), Udręka (1/5), Nieszczęście (2/6, 3/7), Cierpienie (1/8) czy Zranienie (1/9).

Całościowe spojrzenie na uzyskane wyniki pozwala dostrzec związek niektórych czynników (np. Niepokoj, Rozczarowania, Lęku) z rodzajem pobudzenia ocenianym jako lękotwórcze. Ponadto wszystkie czynniki leksykalnej struktury emocji korelują ujemnie z poziomem pobudzenia energetycznego; to sugeruje, że uzyskane rozwiązania nie tylko opisują raczej emocje nieprzyjemne (na co wskazała korelacja struktury leksykalnej z negatywnym i pozytywnym afektem), ale też takie, które powodują obniżenie poziomu energii. Szczegółowe dane na temat korelacji wskaźników nastroju z hierarchiczną strukturą deskryptorów emocji języka polskiego zawiera tabela 18.

Tabela 18

Korelacja struktury leksykalnej emocji języka polskiego (samoopis) ze wskaźnikami nastroju

Czynnik/Rozwiązanie	Nazwa czynnika	PE	PN	TH
1/1	Przyjemne vs Nieprzyjemne	-0,52	-0,07	-0,73
1/2	Przyjemne vs Nieprzyjemne	-0,59	0,06	-0,78
2/2	Niepokój	-0,31	0,65	-0,22
1/3	Przygnębienie	-0,48	0,16	-0,56
2/3	Radość (-)	-0,42	0,07	-0,58
3/3	Niepokój	-0,22	0,66	-0,08
1/4	Przygnębienie	-0,40	0,03	-0,52
2/4	Niepokój	-0,21	0,60	-0,09
3/4	Radość (-)	-0,37	0,00	-0,55
4/4	Załamanie	-0,32	0,35	-0,30
1/5	Udręka	-0,30	0,00	-0,43
2/5	Przygnębienie	-0,41	0,12	-0,49
3/5	Entuzjizm (-)	-0,29	0,02	-0,39
4/5	Umartwianie	-0,30	0,33	-0,36
5/5	Obawa	-0,14	0,63	0,07
1/6	Przygnębienie	-0,43	0,04	-0,48
2/6	Nieszczęście	-0,39	-0,02	-0,56
3/6	Przybicie	-0,08	0,49	-0,05

182 ♦ 6. Wyniki badań

Czynnik/Rozwiązanie	Nazwa czynnika	PE	PN	TH
4/6	Posepność	-0,26	0,25	-0,33
5/6	Gniew	-0,10	0,06	-0,22
6/6	Lęk	-0,21	0,49	-0,01
1/7	Bojaźń	-0,34	0,01	-0,53
2/7	Przybicie	-0,05	0,50	-0,03
3/7	Nieszczęście	-0,36	0,05	-0,46
4/7	Rozpacz	-0,34	0,02	-0,33
5/7	Gniew	-0,09	0,05	-0,25
6/7	Rozczarowanie	-0,27	0,34	-0,20
7/7	Lęk	-0,16	0,47	-0,03
1/8	Cierpienie	-0,29	-0,05	-0,45
2/8	Bojaźń	-0,31	0,09	-0,44
3/8	Przybicie	-0,04	0,38	-0,06
4/8	Nieszczęście	-0,32	0,11	-0,39
5/8	Rozpacz	-0,35	-0,03	-0,34
6/8	Gniew	-0,06	0,10	-0,20
7/8	Rozczarowanie	-0,19	0,48	-0,05
8/8	Lęk	-0,16	0,43	-0,05
1/9	Zranienie	-0,26	0,01	-0,52
2/9	Przybicie	-0,08	0,34	-0,08
3/9	Strapienie	-0,32	0,00	-0,34
4/9	Rozpacz	-0,30	0,02	-0,30
5/9	Nieszczęście	-0,28	0,13	-0,36
6/9	Rozczarowanie	-0,11	0,52	0,01
7/9	Bojaźń	-0,30	0,08	-0,28
8/9	Gniew	-0,05	0,09	-0,19
9/9	Lęk	-0,14	0,41	-0,04

Adnotacja: PE – Pobudzenie Energetyczne, PN – Pobudzenie Napięciowe, TH – Ton Hedonistyczny, $N = 312$. Współczynniki korelacji o wartości absolutnej od 0,09 do 0,12 są istotne statystycznie na poziomie $p < 0,05$; współczynniki korelacji o wartości absolutnej powyżej 0,12 są istotne statystycznie na poziomie $p < 0,001$. Źródło: opracowanie własne

6.1.1.4.4. Leksykalna struktura samoopisu emocji a kategorie uczuć. Porównując hierarchiczną strukturę deskryptorów emocji języka polskiego z kategoriami uczuć można zauważyć, że od rozwią-

zania 2-czynnikowego pojawia się silna lub umiarkowana korelacja dodatnia pomiędzy Skalą Uczuć Negatywnych a czynnikami takimi jak Niepokój (2/2, 3/3, 2/4), Umartwianie (4/5), Obawa (5/5) czy Lęk (6/6, 7/7, 8/8, 9/9). Ponadto Skala Uczuć Pozytywnych wykazuje ujemne korelacje z wieloma uzyskanymi czynnikami oraz brak chociażby umiarkowanych korelacji dodatnich, niezależnie od poziomu szczególowości. Jest to sytuacja bardzo zbliżona do tej, jaka miała miejsce w przypadku porównania struktury leksykalnej emocji z Pozytywnym i Negatywnym Afektem [zob. 6.1.1.3.2]. Jednakże w przypadku kategorii uczuć widoczna jest również ujemna korelacja pomiędzy wynikami skal Umacniania Siebie (MS) oraz Pragnienia Kontaktu (MO) z uzyskanymi w strukturze leksykalnej czynnikami – ponownie taki kierunek korelacji na poziomie min. umiarkowanym występuje niezależnie od poziomu szczególowości struktury. Jednakże Udręka (1/5) oraz odwrócony czynnik Radość (2/3) wykazują ujemne korelacje z obiema skalami (MS i MO), a czynniki Przygnębienie (1/3, 1/4, 1/6) czy Bojaźń (1/7) korelują ujemnie tylko z uczuciami prowadzącymi do umacniania samego siebie.

Analiza relacji między skalami Pragnienia Kontaktu (MO) oraz Umacniania Siebie (MS) a rozwiązaniem 9-czynnikowym uzasadnia wybór tej struktury jako rozwiązania optymalnego. W rozwiązaniu tym pojawił się czynnik Zranienie (1/9) oraz Strapienie (3/9), których zestawienie z powyższymi skalami wskazało, że im wyższy wynik w czynniku Zranienie, tym niższy w Umacnianiu Siebie oraz im wyższy wynik w czynniku Strapienie, tym niższy wynik w skali Pragnienia Kontaktu. Podkreśla to nieco inną treść wspomnianych dwóch czynników: Zranienie (1/9) dotyczy w większym stopniu emocji ukierunkowanych na siebie, Strapienie (3/9) zaś mocniej opisuje emocje powiązane z budowaniem relacji z innymi.

Biorąc zatem pod uwagę ogólny obraz, jaki wyłania się z zestawienia leksykalnej struktury emocji z kategoriami uczuć, można dojść do tych samych wniosków, jakie zostały zaprezentowane w przypadku zestawienia jej z innymi operacjonalizacjami emocji czy afektu – dominują czynniki zawierające w sobie deskryptory emocji nieprzyjemnych, które są dodatnio skorelowane z uczuciami negatywnymi oraz ujemnie skorelowane z uczuciami pozytywnymi przy braku istotnych, chociażby umiarkowanych, korelacji dodatnich między uczuciami pozytywnymi a którymkolwiek z uzyskanych wymiarów. Co więcej, czynniki wyłonione w leksykalnej strukturze emocji wykazują również

jedynie ujemne korelacje zarówno z uczuciami prowadzącymi do kontaktu z innymi, jak i z uczuciami prowadzącymi do umacniania siebie. Szczegółowe dane dotyczące korelacji skali 24 Uczuć Hermansa (z podziałem na kategorie) z hierarchiczną strukturą deskryptorów emocji języka polskiego zawiera tabela 19.

Tabela 19

Korelacja struktury leksykalnej emocji języka polskiego (samoopis) z kategoriami uczuć

Czynnik/ Rozwiązanie	Nazwa czynnika	POZ	NEG	MS	MO
1/1	Przyjemne vs Nieprzyjemne	-0,81	0,14	-0,68	-0,61
1/2	Przyjemne vs Nieprzyjemne	-0,83	0,27	-0,69	-0,60
2/2	Niepokój	-0,04	0,67	0,02	0,11
1/3	Przygnębienie	-0,55	0,19	-0,55	-0,25
2/3	Radość (-)	-0,61	0,36	-0,41	-0,55
3/3	Niepokój	0,12	0,61	0,12	0,26
1/4	Przygnębienie	-0,47	0,05	-0,46	-0,19
2/4	Niepokój	0,14	0,55	0,15	0,30
3/4	Radość (-)	-0,55	0,28	-0,33	-0,49
4/4	Załamanie	-0,39	0,39	-0,39	-0,28
1/5	Udręka	-0,57	0,16	-0,44	-0,52
2/5	Przygnębienie	-0,41	0,12	-0,41	-0,11
3/5	Entuzjazm (-)	-0,43	0,19	-0,38	-0,36
4/5	Umartwianie	-0,15	0,48	0,08	-0,03
5/5	Obawa	0,09	0,49	-0,09	0,19
1/6	Przygnębienie	-0,41	0,12	-0,44	-0,13
2/6	Nieszczęście	-0,50	0,32	-0,24	-0,43
3/6	Przybicie	0,17	0,34	0,27	0,29
4/6	Posępność	-0,43	0,25	-0,37	-0,35
5/6	Gniew	-0,25	-0,01	-0,22	-0,18
6/6	Lęk	0,00	0,51	-0,16	0,09
1/7	Bojaźń	-0,52	0,15	-0,45	-0,35
2/7	Przybicie	0,19	0,31	0,25	0,32
3/7	Nieszczęście	-0,40	0,34	-0,12	-0,35
4/7	Rozpacz	-0,25	0,08	-0,29	-0,01

Czynnik/ Rozwiązanie	Nazwa czynnika	POZ	NEG	MS	MO
5/7	Gniew	-0,29	-0,01	-0,23	-0,24
6/7	Rozczarowanie	-0,30	0,29	-0,32	-0,20
7/7	Lęk	0,02	0,49	-0,15	0,10
1/8	Cierpienie	-0,59	0,09	-0,33	-0,48
2/8	Bojaźń	-0,36	0,18	-0,43	-0,19
3/8	Przybicie	0,13	0,24	0,28	0,27
4/8	Nieszczęście	-0,28	0,38	-0,10	-0,27
5/8	Rozpacz	-0,31	0,05	-0,26	-0,07
6/8	Gniew	-0,22	0,01	-0,21	-0,18
7/8	Rozczarowanie	-0,07	0,34	-0,15	0,04
8/8	Lęk	-0,01	0,47	-0,16	0,06
1/9	Zranienie	-0,47	0,18	-0,41	-0,20
2/9	Przybicie	0,08	0,21	0,27	0,18
3/9	Strapienie	-0,50	0,13	-0,29	-0,43
4/9	Rozpacz	-0,21	0,08	-0,24	0,06
5/9	Nieszczęście	-0,22	0,39	-0,08	-0,20
6/9	Rozczarowanie	0,02	0,37	-0,11	0,13
7/9	Bojaźń	-0,32	0,07	-0,31	-0,37
8/9	Gniew	-0,21	0,01	-0,18	-0,16
9/9	Lęk	0,04	0,45	-0,14	0,13

Adnotacja: NEG – uczucia negatywne, POZ – uczucia pozytywne, MS – uczucia prowadzące do umacniania samego siebie, MO – uczucia prowadzące do umacniania relacji z innymi, $N = 312$. Współczynniki korelacji o wartości absolutnej od 0,09 do 0,12 są istotne statystycznie na poziomie $p < 0,05$; współczynniki korelacji o wartości absolutnej powyżej 0,12 są istotne statystycznie na poziomie $p < 0,001$.

Źródło: opracowanie własne

6.1.1.4.5. Leksykalna struktura samoopisu emocji a specyficzny jakościowo afekt. Skala Pozytywnego Afektu najmocniej ujemnie koreluje z czynnikiem Emocje Przyjemne vs Nieprzyjemne (1/1, 1/2), Przygnębienie (1/3, 1/4, 2/5, 1/6), odwróconym czynnikiem Radość (2/3, 3/4), Załamanie (4/4), Posępność (4/6), Bojaźń (1/7; 2/8, 7/9), Cierpienie (1/8) oraz Zranienie (1/9) i Strapienie (3/9). Widoczny jest tutaj ten sam ogólny wzór powiązań, jaki można było zaobserwować zarówno w przypadku podstawowego pomiaru afektu pozytywnego i negatywnego [zob. 6.1.1.3.2], jak i Skali Uczuć Pozytywnych [zob. 6.1.1.3.4] –

wszystkie korelacje skali z czynnikami (niezależnie od poziomu szczegółowości) na poziomie minimum umiarkowanym są ujemne. Skala Negatywnego Afektu wykazuje najmocniejsze dodatnie korelacje z czynnikami Niepokój (2/2, 3/3, 2/4), Umartwienie (4/5), Obawa (5/5), Przybicie (3/6, 2/7, 3/8), Lęk (6/6, 7/7, 8/8, 9/9) – co też jest zgodne z prawidłowościami zaobserwowanymi w korelacjach z podstawową wersją narzędzia [zob. 6.1.1.3.2] oraz ze Skalą Uczuć Pozytywnych [zob. 6.1.1.3.4].

Rozszerzenie wykorzystanego narzędzia dało możliwość bardziej szczegółowego przeanalizowania uzyskanych wyników w kontekście otrzymanej struktury leksykalnej emocji. Patrząc możliwie ogólnie na uzyskane korelacje wyników w każdej podskali narzędzia z wynikami leksykalnej struktury emocji, można zauważyć zgodne z oczekiwaniami współwystępowanie wskaźników. Widać, że wynik skali Strach wykazuje najmocniejsze korelacje dodatnie z czynnikami takimi jak np. Niepokój (2/2, 3/3, 2/4), Obawa (5/5) oraz Lęk (6/6, 7/7, 8/8, 9/9). Skala Smutek koreluje dodatnio z czynnikami Niepokój (2/2, 3/3, 2/4), Umartwienie (4/5), Obawa (5/5) oraz Przybicie (3/6, 2/7, 3/8). Natomiast wynik skali Wina wykazuje najsilniejsze korelacje dodatnie z czynnikami Niepokój (2/2, 3/3, 2/4), Obawa (5/5) oraz Lęk (6/6, 7/7, 8/8, 9/9). Spoglądając na wyniki korelacji uzyskanej struktury ze skalą Wrogość, można zauważyć dodatnie korelacje pomiędzy nią a czynnikami takimi jak Emocje Przyjemne *vs* Nieprzyjemne (1/1, 1/2), odwróconym czynnikiem Radość (2/3, 3/4) oraz wymiarem Gniew (5/6, 5/7, 6/8, 8/9). Skala Radość wykazuje najmocniejsze ujemne korelacje z czynnikami Emocje Przyjemne *vs* Nieprzyjemne (1/1, 1/2), Przygnębienie (1/3, 1/4, 2/5, 1/6), odwróconym czynnikiem Radość (2/3, 3/4), wymiarem Udręka (1/5), odwróconym czynnikiem Entuzjizm (3/5), czynnikiem Nieszczęście (2/6, 3/7), Bojaźń (1/7), Cierpienie (1/8) i Strapienie (3/9). Wynik skali Pewność Siebie wykazuje najmocniejsze ujemne korelacje z czynnikami Emocje Przyjemne *vs* Nieprzyjemne (1/1, 1/2), Przygnębienie (1/3, 1/4, 2/5, 1/6), Bojaźń (1/7; 2/8) oraz Strapienie (3/9). Zestawiając leksykalną strukturę deskryptorów emocji z wynikami skali Uważność, można zauważyć, że najmocniejsze korelacje ujemne występują pomiędzy rezultatem z tej skali a czynnikami Emocje Przyjemne *vs* Nieprzyjemne (1/1, 1/2), Przygnębienie (1/3, 1/4, 2/5, 1/6), Udręka (1/5), Posępność (4/6), Bojaźń (1/7) i Cierpienie (1/8). Natomiast wynik w skali Nieśmiałość najmocniej koreluje dodatnio z czynnikami Emocje Przyjemne *vs* Nieprzyjemne (1/1, 1/2), Przygnębienie (1/3,

1/4, 2/5, 1/6), Załamanie (4/4), Udręka (1/5), Bojaźń (1/7; 2/8, 7/9) oraz Zranienie (1/9). Rezultat ze skali Zmęczenie koreluje ujemnie z czynnikiem Emocje Przyjemne *vs* Nieprzyjemne (1/1), lecz wykazuje także umiarkowane lub wyższe korelacje dodatnie z innymi czynnikami, takimi jak: Niepokój (2/2, 3/3, 2/4) oraz Przybicie (3/6, 2/7). Natomiast wynik w skali Spokój najmocniej ujemnie koreluje z czynnikami Emocje Przyjemne *vs* Nieprzyjemne (1/1, 1/2), Przygnębienie (1/3); odwróconym czynnikiem Radość (2/3), wymiarem Załamanie (4/4), Udręka (1/5), Posępność (4/6), Bojaźń (1/7), Cierpienie (1/8) i Zranienie (1/9). Ostatnia podskala PANAS-X, Zaskoczenie, wykazuje najmocniejsze ujemne korelacje z czynnikiem Przygnębienie (1/3, 1/4, 2/5, 1/6).

Ogólny obraz wyłaniający się z zestawienia afektów z czynnikami pochodzącymi z leksykalnej struktury emocji stanowi potwierdzenie spostrzeżenia, że struktura leksykalna emocji opisuje głównie emocje nieprzyjemne. Umiarkowane współwystępowanie czynnika Gniew z Wrogością wynika najprawdopodobniej z faktu, iż ta druga nastawiona jest przede wszystkim w kierunku innych i nie zawiera w sobie jedynie emocji złości/gniewu, a zawiera też inne stany o charakterze emocjonalnym, jak np. pogardę czy odrazę. Gniew zaś jest emocją o węższym zakresie i może być odczuwana również w stosunku do samego siebie. Można także zauważyć, że wymiar Bojaźń współwystępuje z Nieśmiałością. Taką relację tłumaczy występowanie w tym wymiarze deskryptorów związanych z relacjami interpersonalnymi, szczególnie z miłością, pożądaniem. Ponadto widoczne są zbieżne operacjonalizacje czynnika Lęk ze skalą Strach oraz czynnika Radość (-) ze skalą Radość. Wyniki przeprowadzonego zestawienia wskazują również na silne współwystępowanie Niepokoju ze Zmęčeniem oraz Smutkiem. Szczegółowe dane na temat korelacji pomiędzy hierarchiczną strukturą deskryptorów emocji języka polskiego a wynikami mierzonymi za pomocą skali PANAS-X zawiera tabela 20.

Tabela 20
Korelacja struktury leksykalnej emocji języka polskiego (samoopis) ze wskaźnikami afektu – wersja rozszerzona

Czynnik/ Rozwiązanie	Nazwa czynnika	PA	NA	Strach	Smutek	Wina	Wrog	Radość	PS	Uwa	Nieś	Zm	Spokój	Zask
1/1	Przyjemne vs Nieprzyjemne	-0,80	-0,23	-0,09	-0,23	0,03	0,47	-0,78	-0,63	-0,67	0,61	-0,42	-0,55	-0,37
1/2	Przyjemne vs Nieprzyjemne	-0,80	-0,09	0,03	-0,08	0,13	0,50	-0,82	-0,66	-0,64	0,62	-0,32	-0,59	-0,35
2/2	Niepokój	0,06	0,73	0,65	0,79	0,55	0,11	-0,10	-0,11	0,20	-0,01	0,56	-0,14	0,18
1/3	Przygnębienie	-0,55	-0,09	-0,08	-0,08	0,12	0,29	-0,54	-0,54	-0,52	0,56	-0,19	-0,40	-0,44
2/3	Radość (-)	-0,55	0,14	0,27	0,16	0,20	0,43	-0,62	-0,40	-0,32	0,31	-0,12	-0,45	-0,01
3/3	Niepokój	0,20	0,71	0,59	0,78	0,52	0,00	0,06	-0,02	0,28	-0,08	0,61	-0,03	0,17
1/4	Przygnębienie	-0,46	-0,20	-0,19	-0,15	0,02	0,25	-0,49	-0,49	-0,42	0,45	-0,24	-0,29	-0,41
2/4	Niepokój	0,23	0,66	0,54	0,76	0,48	0,00	0,06	-0,01	0,32	-0,11	0,59	0,01	0,17
3/4	Radość (-)	-0,47	0,08	0,21	0,14	0,14	0,40	-0,58	-0,36	-0,23	0,22	-0,14	-0,36	0,02
4/4	Załamanie	-0,40	0,25	0,28	0,16	0,28	0,21	-0,32	-0,29	-0,39	0,40	0,06	-0,40	-0,17
1/5	Udręka	-0,60	-0,08	0,02	-0,13	0,02	0,25	-0,50	-0,35	-0,51	0,43	-0,26	-0,48	-0,22
2/5	Przygnębienie	-0,40	-0,11	-0,13	-0,05	0,07	0,20	-0,43	-0,46	-0,37	0,43	-0,14	-0,28	-0,40
3/5	Entuzjazm (-)	-0,35	0,04	0,18	0,01	0,17	0,42	-0,44	-0,32	-0,24	0,23	-0,14	-0,23	0,01
4/5	Umartwienie	-0,08	0,44	0,39	0,62	0,30	0,08	-0,24	-0,15	0,18	-0,04	0,33	-0,18	0,12
5/5	Obawa	0,14	0,60	0,53	0,48	0,51	0,07	0,12	-0,01	0,05	0,08	0,47	-0,04	0,09
1/6	Przygnębienie	-0,43	-0,14	-0,14	-0,05	0,11	0,12	-0,45	-0,50	-0,40	0,46	-0,17	-0,23	-0,37
2/6	Nieszczęście	-0,45	0,10	0,20	0,24	0,15	0,25	-0,56	-0,36	-0,18	0,20	-0,08	-0,34	0,03
3/6	Przybicie	0,24	0,48	0,33	0,57	0,22	0,00	0,10	0,10	0,36	-0,21	0,48	-0,02	0,09
4/6	Posępność	-0,45	0,10	0,13	-0,01	0,10	0,28	-0,35	-0,26	-0,41	0,37	-0,07	-0,46	-0,23
5/6	Głiew	-0,17	-0,05	0,01	-0,14	-0,04	0,43	-0,25	-0,13	-0,13	0,10	-0,13	-0,18	-0,08
6/6	Lęk	0,07	0,55	0,55	0,49	0,55	0,08	0,01	-0,11	0,02	0,11	0,39	-0,01	0,16
1/7	Bojaźń	-0,56	-0,06	0,01	-0,23	0,01	0,16	-0,46	-0,52	-0,45	0,57	-0,36	-0,45	-0,22
2/7	Przybicie	0,25	0,47	0,32	0,47	0,20	-0,01	0,15	0,07	0,34	-0,14	0,42	-0,03	0,09
3/7	Nieszczęście	-0,34	0,15	0,21	0,42	0,19	0,22	-0,49	-0,23	-0,07	0,03	0,11	-0,26	0,03

Czynnik/ Rozwiązanie	Nazwa czynnika	PA	NA	Strach	Smutek	Wina	Wrogość	Radość	PS	Uwa	Nieś	Zm	Spokój	Zask
4/7	Rozpacz	-0,22	-0,12	-0,13	0,07	0,13	0,11	-0,33	-0,34	-0,22	0,23	-0,03	-0,05	-0,27
5/7	Gniew	-0,22	-0,04	0,05	-0,21	-0,07	0,44	-0,26	-0,15	-0,15	0,14	-0,21	-0,24	-0,04
6/7	Rozczarowanie	-0,29	0,16	0,15	0,17	0,22	0,25	-0,26	-0,17	-0,32	0,25	0,14	-0,30	-0,23
7/7	Lęk	0,08	0,59	0,61	0,37	0,52	0,06	0,05	-0,15	0,05	0,18	0,28	-0,03	0,25
1/8	Cierpienie	-0,51	-0,06	-0,02	-0,13	0,01	0,22	-0,52	-0,26	-0,43	0,23	-0,17	-0,50	-0,26
2/8	Bojaźń	-0,45	-0,03	0,04	-0,16	0,05	0,15	-0,33	-0,52	-0,37	0,60	-0,32	-0,30	-0,17
3/8	Przybicie	0,23	0,41	0,26	0,40	0,15	-0,07	0,10	0,09	0,33	-0,21	0,37	-0,06	0,07
4/8	Nieszczęście	-0,27	0,18	0,25	0,46	0,20	0,23	-0,39	-0,23	-0,01	0,07	0,12	-0,17	0,10
5/8	Rozpacz	-0,23	-0,12	-0,15	0,07	0,13	0,09	-0,38	-0,28	-0,23	0,13	0,01	-0,09	-0,30
6/8	Gniew	-0,16	-0,01	0,07	-0,16	-0,05	0,44	-0,20	-0,13	-0,10	0,13	-0,16	-0,19	-0,02
7/8	Rozczarowanie	-0,06	0,31	0,24	0,32	0,29	0,15	-0,05	-0,06	-0,12	0,14	0,31	-0,15	-0,14
8/8	Lęk	0,05	0,56	0,60	0,34	0,49	0,07	0,03	-0,15	0,04	0,18	0,24	-0,05	0,26
1/9	Zranienie	-0,45	-0,03	0,01	-0,15	0,06	0,14	-0,37	-0,41	-0,37	0,44	-0,35	-0,43	-0,21
2/9	Przybicie	0,77	0,38	0,24	0,38	0,13	-0,05	0,03	0,08	0,29	-0,21	0,39	-0,08	0,04
3/9	Strapienie	-0,40	0,01	0,05	0,05	0,14	0,21	-0,48	-0,18	-0,35	0,10	0,03	-0,36	-0,21
4/9	Rozpacz	-0,15	-0,10	-0,14	0,11	0,15	0,07	-0,27	-0,27	-0,17	0,15	0,01	-0,04	-0,29
5/9	Nieszczęście	-0,21	0,21	0,26	0,47	0,21	0,21	-0,32	-0,20	0,03	0,05	0,12	-0,14	0,13
6/9	Rozczarowanie	0,03	0,38	0,31	0,34	0,31	0,12	0,06	-0,01	-0,04	0,10	0,31	-0,13	-0,06
7/9	Bojaźń	-0,44	-0,06	0,01	-0,14	-0,04	0,21	-0,37	-0,40	-0,34	0,47	-0,14	-0,22	-0,15
8/9	Gniew	-0,14	0,00	0,07	-0,15	-0,05	0,42	-0,18	-0,11	-0,08	0,10	-0,15	-0,19	-0,01
9/9	Lęk	0,09	0,54	0,57	0,32	0,48	0,04	0,07	-0,17	0,07	0,19	0,21	0,00	0,27

Adnotacja: PA – Pozytywny Afekt, NA – Negatywny Afekt, Wrogość, PS – Pewność Siebie, Uwa – Uwaga, Nieś – Niesmiałość, Zm – Zmęczenie, Zask – Zaskoczenie, N = 312. Współczynniki korelacji o wartości absolutnej od 0,09 do 0,12 są istotne statystycznie na poziomie $p < 0,05$; współczynniki korelacji o wartości absolutnej powyżej 0,12 są istotne statystycznie na poziomie $p < 0,001$.

Źródło: opracowanie własne

6.1.1.5. Leksykalna struktura emocji a struktura leksykonu osobowości z perspektywy samoopisu. W związku z pojawiającymi się w literaturze powiązaniem pomiędzy kategoryzacją emocji a strukturami osobowości, postanowiono odpowiedzieć na pytanie o zakres pokrywania się struktury leksykalnej emocji pochodzącej z samoopisu ze strukturami leksykalnymi osobowości dokonanymi z tej samej perspektywy (P4.1 oraz P4.2). Wyniki tego porównania zostały przedstawione poniżej.

6.1.1.5.1. Leksykalna struktura samoopisu emocji a struktura polskiego leksykonu osobowości. Zestawiając ze sobą hierarchiczną strukturę leksykonu emocji oraz strukturę leksykonu osobowości języka polskiego, można zauważyć niewielką liczbę korelacji o wartości absolutnej większej niż 0,40. Wyniki wskazują na względnie silniejsze powiązania Ekstrawersji z takimi czynnikami jak Przygnębienie (1/3) – najprawdopodobniej za sprawą znajdujących się na tym poziomie deskryptorów takich jak np. *zaciekawienie*, *wniebowzięcie* – Bojaźń (1/7, 2/8) – najpewniej z tego samego powodu, za sprawą deskryptorów odwróconych, jak m.in. *wesołość*, *cieszenie się* – oraz korelacje ujemne z takimi cechami jak Niepokój (2/2), odwrócony czynnik Radość (2/3, 3/4), odwrócony czynnik Entuzjizm (3/5), wymiary Gniew (5/6, 5/7) oraz Lęk (6/6, 7/7, 8/8, 9/9).

Z cechą Intelpekt koreluje ujemnie odwrócony czynnik Entuzjizm (3/5) oraz Lęk (8/8, 9/9). Natomiast cecha Niestabilność Emocjonalna ma ujemne powiązania z czynnikiem Przygnębienie (1/3) oraz dodatnie z czynnikiem Nieszczęście (3/7, 4/8, 5/9). Ponadto cechy osobowości Sumienność, Uczciwość i Ugodowość nie korelują znacząco z żadnym czynnikiem hierarchicznej struktury deskryptorów emocji.

Optymalizując rozwiązanie, należy zwrócić uwagę na korelację ujemną pomiędzy cechami Ekstrawersja oraz Intelpekt a czynnikiem Lęk, co sugeruje, że osoby z większym nasileniem tych pierwszych mogą rzadziej odczuwać emocje wchodzące w skład wymienionego czynnika. Natomiast im wyższe nasilenie Niestabilności Emocjonalnej, tym częstsze doświadczanie emocji wchodzących w skład czynnika Nieszczęście. Szczegółowe wyniki korelacji obu struktur zawiera tabela 21.

Tabela 21*Korelacja struktury leksykalnej emocji ze strukturą polskiego leksykonu osobowości (samoopis)*

Czynnik/ Rozwiązanie	Nazwa czynnika	SUM	UCZ	UGD	NE	EKS	INT
1/1	Przyjemne vs Nieprzyjemne	0,33	0,39	0,21	-0,39	0,28	0,26
1/2	Przyjemne vs Nieprzyjemne	0,33	0,38	0,23	-0,37	0,23	0,24
2/2	Niepokój	-0,20	-0,29	-0,06	0,31	-0,42	-0,24
1/3	Przygnębienie	0,29	0,37	0,06	-0,40	0,42	0,25
2/3	Radość (-)	-0,16	-0,23	0,07	0,27	-0,40	-0,17
3/3	Niepokój	-0,11	-0,16	-0,12	0,16	-0,20	-0,14
1/4	Przygnębienie	0,20	0,30	0,02	-0,31	0,32	0,16
2/4	Niepokój	-0,13	-0,14	-0,11	0,16	-0,18	-0,16
3/4	Radość (-)	-0,24	-0,29	0,03	0,35	-0,48	-0,26
4/4	Załamanie	0,22	0,19	0,10	-0,22	0,23	0,21
1/5	Udręka	0,16	0,09	0,09	-0,11	0,25	0,25
2/5	Przygnębienie	0,22	0,29	0,01	-0,32	0,39	0,20
3/5	Entuzjazm (-)	-0,18	-0,12	0,06	0,18	-0,64	-0,41
4/5	Umartwianie	-0,19	-0,29	-0,10	0,31	-0,01	0,02
5/5	Obawa	0,14	0,19	0,08	-0,20	-0,17	-0,01
1/6	Przygnębienie	0,22	0,28	-0,01	-0,30	0,33	0,17
2/6	Nieszczęście	-0,21	-0,32	-0,03	0,35	-0,26	-0,11
3/6	Przybicie	-0,06	-0,08	-0,09	0,07	0,31	0,17
4/6	Posępność	0,21	0,19	0,11	-0,22	0,33	0,29
5/6	Gniew	-0,11	0,05	0,12	0,00	-0,40	-0,29
6/6	Lęk	0,00	0,03	0,05	-0,02	-0,48	-0,31
1/7	Bojaźń	0,16	0,07	0,03	-0,29	0,46	0,32
2/7	Przybicie	-0,03	-0,05	-0,08	-0,05	0,37	0,20
3/7	Nieszczęście	-0,21	-0,28	-0,04	0,44	-0,27	-0,11
4/7	Rozpacz	0,10	0,21	-0,03	-0,13	0,03	-0,04
5/7	Gniew	-0,21	-0,09	0,16	0,03	-0,47	-0,31
6/7	Rozczarowanie	0,25	0,30	0,11	-0,23	0,21	0,19
7/7	Lęk	-0,10	-0,12	0,04	-0,02	-0,59	-0,39
1/8	Cierpienie	-0,04	-0,20	-0,25	-0,16	-0,07	0,04
2/8	Bojaźń	0,26	0,29	0,25	-0,24	0,58	0,35
3/8	Przybicie	-0,15	-0,25	-0,27	-0,04	0,12	0,06

Czynnik/ Rozwiązanie	Nazwa czynnika	SUM	UCZ	UGD	NE	EKS	INT
4/8	Nieszczęście	-0,10	-0,08	0,19	0,47	-0,09	-0,01
5/8	Rozpacz	0,02	0,07	-0,20	-0,15	-0,15	-0,14
6/8	Gniew	-0,11	0,08	0,28	0,04	-0,29	-0,22
7/8	Rozczarowanie	0,29	0,36	0,15	-0,24	0,29	0,22
8/8	Lęk	-0,12	-0,16	0,02	0,01	-0,61	-0,40
1/9	Zranienie	0,14	0,09	0,08	-0,36	0,36	0,32
2/9	Przybicie	-0,17	-0,31	-0,35	0,01	0,08	0,02
3/9	Strapienie	-0,09	-0,21	-0,30	-0,04	-0,37	-0,18
4/9	Rozpacz	0,10	0,20	-0,06	-0,19	0,03	-0,02
5/9	Nieszczęście	-0,08	-0,04	0,24	0,43	-0,06	0,02
6/9	Rozczarowanie	0,28	0,36	0,21	-0,27	0,29	0,23
7/9	Bojaźń	0,22	0,21	0,11	0,03	0,47	0,20
8/9	Gniew	-0,15	0,02	0,24	0,02	-0,34	-0,24
9/9	Lęk	-0,12	-0,13	0,08	0,00	-0,59	-0,41

Adnotacja: EKS – ekstrawersja, INT – intelekt, NE – niestabilność emocjonalna, SUM – sumienność, UCZ – uczciwość, UGD – ugodowość, $N = 323$. Współczynniki korelacji o wartości absolutnej od 0,11 do 0,18 są istotne statystycznie na poziomie $p < 0,05$; współczynniki korelacji o wartości absolutnej powyżej 0,18 są istotne statystycznie na poziomie $p < 0,001$.

Źródło: opracowanie własne

6.1.1.5.2. Leksykalna struktura samoopisu emocji a międzyjęzykowa struktura leksykonu osobowości. Współwystępowanie czynników z hierarchicznej struktury deskryptorów emocji języka polskiego z międzyjęzykowymi strukturami cech osobowości pozwala zauważyć, że cecha Ekstrawersja jest najmocniej ujemnie powiązana z takimi czynnikami jak Niepokój (2/2), odwrócony czynnik Radość (2/3, 3/4) i Entuzjazm (-) (3/5), wymiarami Gniew (5/6, 5/7) oraz Lęk (6/6, 7/7, 8/8, 9/9). Ponadto z tą cechą widoczne są również te same korelacje, które zostały opisane w odniesieniu do polskiej struktury leksykalnej cech osobowości – z czynnikami Przygnębienie (1/3) oraz Bojaźń (1/7, 2/8, 3/9). Pochodząca z modelu Wielkiej Piątki cecha Ugodowość wykazuje dodatnie korelacje z takimi czynnikami jak Emocje Przyjemne vs Nieprzyjemne (1/1, 1/2), Przygnębienie (1/3), Obawa (5/5) oraz Rozczarowanie (6/7, 7/8, 6/9). Widoczne są także ujemne korelacje tej cechy z czynnikami Umartwienie (4/5), odwróconym czynnikiem Radość (3/4), wymiarami Nieszczęście (2/6, 3/7) oraz

Przybicie (3/8, 2/9). Jednakże – podobnie jak w przypadku analizy rozwiązania bazującego na polskiej liście deskryptorów cech osobowości – nie wykazano korelacji na poziomie większym niż $|0,40|$ pomiędzy którymkolwiek z czynników pochodzących z leksykalnej struktury emocji języka polskiego a cechami Sumiennosc oraz Intelkt. Widoczna jest natomiast dodatnia korelacja cechy Stabilność Emocjonalna z takimi czynnikami jak Emocje Przyjemne *vs* Nieprzyjemne (1/1) i Przygnębienie (1/3, 2/5, 1/6) oraz ujemna z czynnikami Niepokój (2/2), odwróconym czynnikiem Radość (2/3, 3/4), wymiarami Umartwienie (4/5) oraz Nieszczęście (2/6, 3/7, 4/8, 5/9).

W zestawieniu struktury leksykalnej emocji z cechami osobowości operacjonalizowanymi za pomocą Wielkiej Piątki może dziwić dodatnia korelacja pomiędzy czynnikiem Bojaźń a cechą Ekstrawersja. Należy jednak wspomnieć, że na jednym z biegunów czynnika Bojaźń znajduje się grupa deskryptorów związanych z odczuwaniem zakochania, namiętności czy podniecenia. Widoczne jest również, podobnie jak w przypadku porównania struktury leksykalnej emocji ze strukturą polskiego leksykonu osobowości, ujemne współwystępowanie Ekstrawersji oraz czynnika Lęk – co stanowi kolejne potwierdzenie rzadszego przeżywania lęku/strachu przez osoby o wyższym nasileniu tej cechy osobowości. Należy jednak dodać, że wyniki w międzyjęzykowej strukturze cech osobowości nie potwierdziły tak silnej ujemnej korelacji pomiędzy Lękiem a Intelktem, jak to miało miejsce w przypadku polskiej struktury cech osobowości. Ponadto uzyskane wyniki wskazują, że osoby o wyższym nasileniu cechy Ugodowość częściej przeżywają emocje wchodzące w skład czynnika Rozczarowanie, czyli te opisane deskryptorami takimi jak *rozdrażnienie*, *zmartwienie* czy *rozczarowanie*.

Przyglądając się współwystępowaniu cech osobowości zawartych w Wielkiej Dwójce oraz czynników pochodzących z hierarchicznej struktury deskryptorów emocji, można zauważyć najmocniejsze korelacje ujemne pomiędzy cechą Dynamizm a czynnikami Niepokój (2/2), odwróconym czynnikiem Radość (2/3, 3/4) i Entuzjizm (-) (3/5), wymiarami Nieszczęście (2/6, 3/7), Gniew (5/7) oraz Lęk (7/7, 8/8, 9/9). Natomiast cecha Dynamizm koreluje pozytywnie z czynnikami Przygnębienie (1/3, 2/5), Posępność (4/6) oraz Bojaźń (2/8) i Rozczarowanie (7/8). Powiązanie to wynika najpewniej z zawartych w tych czynnikach deskryptorów o wysokim poziomie pobudzenia, jak np. *namiętność*, *podniecenie*, *rozdrażnienie* czy *ekstaza*. Ponadto cecha Moralność

i Społeczna Przyzwoitość na poziomie wyższym niż 0,40 wykazuje jedynie korelację dodatnią z czynnikiem Emocje Przyjemne vs Nieprzyjemne (1/1, 1/2). Zestawiając Wielką Dwójkę z leksykalną strukturą na tym samym poziomie szczegółowości widać, że osoby posiadające wyższe nasilenie cechy Dynamizm będą rzadziej odczuwać emocje wchodzące w skład czynnika Niepokój, a osoby o wyższym nasileniu cechy Moralność i Społeczna Przyzwoitość częściej będą doświadczać stanów opisywanych za pomocą deskryptorów z czynnika Emocje Przyjemne vs Nieprzyjemne (1/2).

Zbliżoną korelację pomiędzy czynnikiem Emocje Przyjemne vs Nieprzyjemne (1/1, 1/2) można obserwować również, porównując strukturę leksykalną deskryptorów emocji do Wielkiej Jedyńki; co też wydaje się naturalne, ponieważ Wielka Jedyńka zawiera ewaluację cech osobowościowych. Stanowi więc operacjonalizacyjny odpowiednik uzyskanej 1-czynnikowej struktury emocji. W tym zestawieniu widać jeszcze dodatnie powiązanie tej cechy z czynnikami takimi jak Przygnębienie (1/3), Bojaźń (2/8) oraz Rozczarowanie (6/9).

Tabela 22

Korelacja struktury leksykalnej emocji z międzyjęzykowymi strukturami leksykonu osobowości (samoopis)

Czynnik/ rozwiązanie	Nazwa czynnika	Wielka Piątka					Wielka Dwójka		Wielka Jedyńka
		EXT	UGD	SUM	SE	INT	DYN	MSP	
1/1	Przyjemne vs Nieprzyjemne	0,32	0,44	0,25	0,40	0,27	0,37	0,46	0,48
1/2	Przyjemne vs Nieprzyjemne	0,28	0,42	0,25	0,37	0,25	0,32	0,45	0,46
2/2	Niepokój	-0,43	-0,38	-0,16	-0,44	-0,25	-0,48	-0,32	-0,39
1/3	Przygnębienie	0,44	0,47	0,19	0,57	0,35	0,49	0,33	0,44
2/3	Radość (-)	-0,40	-0,34	-0,08	-0,49	-0,28	-0,43	-0,15	-0,27
3/3	Niepokój	-0,21	-0,19	-0,12	-0,14	-0,08	-0,24	-0,26	-0,25
1/4	Przygnębienie	0,33	0,36	0,11	0,47	0,25	0,34	0,23	0,31
2/4	Niepokój	-0,20	-0,19	-0,15	-0,13	-0,12	-0,26	-0,24	-0,25
3/4	Radość (-)	-0,49	-0,43	-0,15	-0,57	-0,37	-0,56	-0,24	-0,39
4/4	Załamanie	0,25	0,28	0,19	0,25	0,23	0,34	0,26	0,31

6.1. Wyniki badań ilościowych ♦ 195

Czynnik/ rozwiązanie	Nazwa czynnika	Wielka Piątka					Wielka Dwójka		Wielka Jedynka
1/5	Udręka	0,27	0,05	0,20	0,07	0,13	0,29	0,16	0,23
2/5	Przygnębienie	0,39	0,34	0,13	0,48	0,27	0,40	0,22	0,33
3/5	Entuzjazm (-)	-0,62	-0,01	-0,22	-0,29	-0,25	-0,57	-0,06	-0,30
4/5	Umartwianie	-0,04	-0,60	-0,04	-0,45	-0,25	-0,22	-0,36	-0,28
5/5	Obawa	-0,14	0,49	-0,01	0,30	0,19	0,06	0,25	0,15
1/6	Przygnębienie	0,34	0,34	0,12	0,47	0,24	0,34	0,22	0,31
2/6	Nieszczęście	-0,27	-0,57	-0,07	-0,57	-0,35	-0,42	-0,30	-0,34
3/6	Przybicie	0,27	-0,29	0,02	-0,05	0,01	0,14	-0,21	-0,05
4/6	Posępność	0,35	0,22	0,21	0,24	0,24	0,41	0,24	0,33
5/6	Gniew	-0,40	0,23	-0,20	-0,01	-0,05	-0,31	0,07	-0,13
6/6	Lęk	-0,45	0,29	-0,13	0,04	-0,03	-0,29	0,10	-0,09
1/7	Bojaźń	0,45	-0,07	0,22	0,27	0,11	0,39	0,12	0,30
2/7	Przybicie	0,33	-0,23	0,04	0,08	0,05	0,22	-0,15	0,03
3/7	Nieszczęście	-0,27	-0,52	-0,08	-0,64	-0,31	-0,42	-0,31	-0,37
4/7	Rozpacz	0,05	0,32	-0,02	0,28	0,13	0,07	0,13	0,11
5/7	Gniew	-0,48	0,01	-0,22	-0,16	-0,18	-0,42	0,00	-0,22
6/7	Rozczarowanie	0,24	0,47	0,16	0,33	0,32	0,38	0,32	0,34
7/7	Lęk	-0,58	0,09	-0,18	-0,04	-0,18	-0,45	0,01	-0,19
1/8	Cierpienie	0,01	-0,29	-0,02	0,19	0,03	0,01	-0,12	-0,11
2/8	Bojaźń	0,51	0,24	0,29	0,21	0,16	0,48	0,29	0,48
3/8	Przybicie	0,12	-0,47	-0,08	0,08	-0,06	0,00	-0,31	-0,20
4/8	Nieszczęście	-0,14	-0,27	0,03	-0,70	-0,25	-0,26	-0,14	-0,16
5/8	Rozpacz	-0,08	0,16	-0,11	0,33	0,10	-0,06	0,00	-0,06
6/8	Gniew	-0,34	0,22	-0,14	-0,15	-0,10	-0,26	0,13	-0,05
7/8	Rozczarowanie	0,31	0,57	0,18	0,37	0,36	0,45	0,36	0,40
8/8	Lęk	-0,60	0,02	-0,19	-0,09	-0,21	-0,48	-0,02	-0,23
1/9	Zranienie	0,35	-0,08	0,19	0,28	0,10	0,29	0,14	0,27
2/9	Przybicie	0,09	-0,51	-0,10	0,06	-0,07	-0,03	-0,36	-0,25
3/9	Strapienie	-0,27	-0,16	-0,14	0,13	0,00	-0,21	-0,14	-0,25
4/9	Rozpacz	0,06	0,29	-0,02	0,34	0,15	0,07	0,11	0,10
5/9	Nieszczęście	-0,12	-0,22	0,05	-0,68	-0,24	-0,24	-0,09	-0,11
6/9	Rozczarowanie	0,29	0,54	0,19	0,35	0,34	0,42	0,37	0,41
7/9	Bojaźń	0,43	0,30	0,22	0,07	0,15	0,46	0,20	0,36

Czynnik/ rozwiązanie	Nazwa czynnika	Wielka Piątka					Wielka Dwójka		Wielka Jedynka
8/9	Gniew	-0,38	0,13	-0,17	-0,15	-0,12	-0,32	0,07	-0,11
9/9	Lęk	-0,59	0,05	-0,19	-0,10	-0,24	-0,49	0,00	-0,19

Adnotacja: EXT – ekstrawersja, UGD – ugodowość, SUM – sumienność, SE – stabilność emocjonalna, INT – intelekt, DYN – dynamizm, MSP – moralność i społeczna przyzwoitość, $N = 323$. Współczynniki korelacji o wartości absolutnej od 0,11 do 0,18 są istotne statystycznie na poziomie $p < 0,05$; współczynniki korelacji o wartości absolutnej powyżej 0,18 są istotne statystycznie na poziomie $p < 0,001$.

Źródło: opracowanie własne

6.1.1.6. Analiza deskryptorów specyficznych dla rozwiązania optymalnego. W celu weryfikacji stabilności struktury uznanej za optymalną przeprowadzono analizę głównych składowych na próbie deskryptorów specyficznych dla tego rozwiązania. Wartości własne dla 15 pierwszych niezrotowanych czynników dla danych ipsatyzowanych pochodzących z samoopisu wynoszą: 7,71; 6,15; 4,11; 3,49; 2,95; 2,42; 1,67; 1,42; 1,31; 1,17; 1,11; 1,09; 1,06; 0,97; 0,95. Do wyodrębnienia wskazano 9 czynników oraz zastosowano rotację *Equamax*.

Uzyskane czynniki zmieniły swoją kolejność w porównaniu do rozwiązania bazującego na szerszej próbie deskryptorów, lecz same składowe wymiarów pozostały niezmienione. Tym samym można stwierdzić, że kryterium pomocnicze stanowi argument za stabilnością uzyskanej struktury, zaś sama struktura 9-czynnikowa może być uznana za potencjalną podstawę do stworzenia narzędzia psychometrycznego bazującego na leksykalnej klasyfikacji emocji.

Tabela 23

Ładunki czynnikowe dla 9-czynnikowej struktury specyficznych deskryptorów emocji języka polskiego uzyskana na danych samoopisowych

Deskryptor									
	Napięcie	Gniew	Przybicie	Zmartwienie	Rozpacz	Strapienie	Strach	Udręka	Pożądanie
zaniepokojony	0,65	-0,15	0,10	0,07	-0,10	-0,03	0,35	-0,14	-0,03
spięty	0,64	-0,23	0,12	0,12	-0,05	-0,01	0,16	0,03	-0,13
wzburzenie	0,59	0,22	0,04	-0,02	-0,11	0,02	-0,07	-0,04	-0,20
umartwianie	0,58	-0,07	0,18	-0,13	0,06	0,03	0,18	-0,04	0,22
wkurwienie	0,57	0,28	-0,13	0,21	-0,17	0,15	-0,16	-0,07	0,02

Deskryptor	Napięcie	Gniew	Przybicie	Zmartwienie	Rozpacz	Strapienie	Strach	Udręka	Pożądanie
frustrację	0,55	0,06	0,21	0,23	-0,18	0,00	0,07	-0,16	-0,08
niepogodny	0,51	-0,13	0,39	0,10	0,15	0,02	-0,01	-0,11	-0,21
samozachwył	-0,49	0,16	-0,07	-0,20	-0,01	-0,14	-0,14	0,00	-0,22
rozwścieczony	0,08	0,66	-0,02	-0,21	0,17	-0,03	0,00	0,08	0,10
wpieniony	-0,06	0,64	0,02	-0,16	0,11	0,17	0,07	0,14	-0,05
wściekłość	0,13	0,62	0,01	0,18	0,14	-0,30	0,04	-0,08	0,08
pienisz się	-0,21	0,60	0,01	-0,14	0,16	0,27	0,09	0,16	0,10
gniew	-0,01	0,59	0,20	-0,06	0,05	-0,21	0,00	0,09	0,16
kipiący	-0,17	0,56	-0,03	-0,15	0,27	0,13	-0,07	0,22	0,00
rozjuszony	0,04	0,54	0,06	-0,11	-0,05	0,22	0,02	0,05	-0,03
gniewasz się	-0,14	0,51	-0,07	0,27	-0,02	0,14	-0,03	0,10	0,11
jakbym miał eksplodować	-0,05	0,50	0,16	0,03	0,07	0,23	0,15	0,01	-0,08
nieszczęśliwy	0,00	0,05	0,70	0,05	0,14	0,06	0,06	0,06	0,13
ponury	0,03	0,10	0,69	0,01	0,07	-0,05	0,04	0,14	0,01
przybity	0,38	-0,13	0,58	0,03	-0,03	-0,09	0,10	0,03	0,08
rozbite	0,25	-0,11	0,56	0,07	0,16	-0,01	0,17	-0,04	-0,05
nieszczęście	0,11	0,10	0,53	-0,15	0,09	-0,02	0,08	0,00	0,37
szczęście	-0,16	-0,09	-0,50	-0,01	-0,42	0,13	-0,03	-0,10	-0,28
osowiałość	0,01	0,11	0,48	-0,25	0,32	-0,03	0,05	0,11	0,13
katuszę	-0,01	0,17	0,48	-0,19	0,21	0,23	-0,01	0,08	0,17
się nieprzyjemnie	-0,19	0,04	0,45	0,12	-0,20	0,10	-0,03	0,27	0,30
rozdrażnienie	-0,01	0,16	-0,14	0,64	0,16	-0,07	-0,10	0,13	0,12
nerwowy	0,28	0,03	-0,05	0,61	0,02	-0,17	0,12	0,07	-0,02
zmartwiony	0,23	-0,28	-0,01	0,59	-0,14	0,03	0,12	0,10	0,04
triumfująco	-0,13	0,11	-0,16	-0,58	-0,09	0,15	-0,18	-0,03	-0,12
rozczarowanie	-0,26	0,06	0,19	0,53	0,14	-0,05	0,09	-0,05	0,12
ekstazę	-0,23	0,15	0,10	-0,52	-0,18	-0,19	-0,08	-0,19	0,03
nudę	-0,10	-0,12	-0,10	0,52	0,13	0,04	-0,18	0,16	-0,01
niespokojny	0,25	-0,17	-0,01	0,47	0,03	0,21	0,18	0,22	-0,12
ulgę	0,01	-0,17	-0,04	-0,31	-0,58	-0,11	-0,23	0,18	0,01
odrętwienie	-0,32	0,15	0,13	0,05	0,56	0,09	0,02	0,12	-0,05
promienny	-0,24	-0,11	-0,16	-0,02	-0,55	-0,06	-0,13	-0,23	-0,10

198 ♦ 6. Wyniki badań

Deskryptor	Napięcie	Gniew	Przybycie	Zmartwienie	Rozpacz	Strapienie	Strach	Udręka	Pożądanie
zadowolony	0,05	-0,18	-0,28	-0,09	-0,53	-0,01	-0,08	-0,09	-0,29
trapienie	0,03	-0,10	0,11	0,23	0,52	-0,26	0,21	0,02	0,04
zgrzyotę	-0,13	0,20	0,05	-0,15	0,49	0,06	0,10	0,30	0,14
boleść	-0,19	0,02	0,06	0,24	0,45	0,31	0,04	-0,09	0,20
rozpacz	0,00	0,16	0,13	-0,08	0,12	0,64	0,10	-0,10	0,21
ubolewanie	-0,07	0,14	-0,02	-0,09	0,20	0,58	0,20	0,13	0,04
zdesperowanie	0,21	-0,03	0,03	-0,11	-0,15	0,56	0,10	0,09	0,04
poruszenie	-0,10	-0,08	0,10	-0,04	-0,01	-0,56	0,12	-0,11	0,03
żałość	-0,10	0,02	0,03	0,06	0,00	0,55	-0,08	0,26	0,29
niezadowolony	0,06	0,04	-0,05	0,16	0,05	0,47	-0,15	0,34	0,18
trach	0,18	0,01	-0,03	0,03	0,16	0,02	0,67	-0,11	-0,06
przestraszony	-0,06	0,15	0,07	0,02	0,07	-0,04	0,60	0,11	0,10
wystraszony	-0,19	0,12	0,07	-0,12	0,17	-0,12	0,58	0,13	0,25
lęk	0,35	-0,09	0,29	0,02	-0,06	-0,23	0,56	-0,08	0,15
stroskany	0,05	0,02	0,06	0,11	-0,02	0,18	0,54	-0,07	-0,22
panikę	0,07	0,24	0,09	-0,07	-0,07	0,35	0,52	0,02	0,02
zawstydzony	0,10	-0,16	-0,08	0,14	0,10	0,03	0,47	-0,07	-0,20
niepokój	0,08	-0,08	0,15	0,34	0,20	-0,30	0,40	0,05	-0,07
namiętność	-0,14	0,01	-0,04	-0,15	-0,02	0,06	0,01	-0,70	-0,04
zakochanie	0,21	-0,11	-0,15	-0,09	-0,02	-0,19	0,05	-0,61	0,09
podniecenie	0,05	-0,14	-0,10	0,05	-0,04	-0,01	-0,07	-0,53	-0,30
rozmówowanie	0,08	-0,22	-0,09	-0,19	-0,27	-0,07	0,07	-0,51	-0,10
wstyd	-0,24	-0,02	-0,23	0,06	0,09	0,34	0,09	0,51	0,27
zranienie	0,05	0,01	-0,03	-0,07	0,17	0,27	-0,08	0,12	0,62
złamany	-0,05	-0,01	0,10	0,07	0,22	0,31	-0,09	0,32	0,54
udręka	-0,28	0,04	0,16	0,14	0,38	-0,09	-0,08	0,23	0,52
cierpiący	-0,14	-0,10	0,03	0,25	0,40	0,02	-0,10	0,10	0,47
żał	0,09	0,10	0,28	0,07	-0,13	0,01	0,12	-0,02	0,43
uniesienie	-0,17	0,05	-0,14	-0,10	0,11	-0,26	0,08	-0,38	-0,39

Adnotacja: Rotacja *Equamax*.

Źródło: opracowanie własne

6.1.1.7. Opracowanie skali samoopisu emocji. Ustalona struktura 9-czynnikowa (bazująca na deskryptorach specyficznych dla czynnika) została uznana za podstawę do stworzenia narzędzia psychometrycznego do pomiaru 9 kategorii emocji, z czego 8 to emocje o charakterze raczej nieprzyjemnym. Każda skala narzędzia do pomiaru samoopisu emocji składa się z 4 pozycji. Tabela 24 przedstawia uzyskane skale, ich składowe oraz wartość rzetelności skal.

Tabela 24

Skale do samoopisu emocji wraz ze wskaźnikiem zgodności wewnętrznej

Skala	Pozycja skali	alfa
Napięcie	zaniepokojony	0,80
	spięty	
	umartwianie	
	frustracja	
Gniew	rozwścieczony	0,75
	wpieniony	
	gniew	
	rozjuszony	
Przybicie	nieszczęśliwy	0,82
	ponury	
	przybity	
	rozbicie	
Zmartwienie	rozdrażnienie	0,72
	zmartwiony	
	rozczarowanie	
	niespokojny	
Rozpacz	rozpacz	0,70
	ubolewanie	
	zdesperowanie	
	żałość	
Strapienie	odrętwienie	0,69
	strapienie	
	zgryzota	
	bolesć	

Skala	Pozycja skali	alfa
Strach	strach	0,77
	wystraszony	
	lęk	
	panika	
Udręka	zranienie	0,77
	udręka	
	złamany	
	cierpiący	
Pożądanie	namiętność	0,72
	zakochanie	
	podniecenie	
	rozmiłowanie	

Adnotacja: $N = 635$.

Źródło: opracowanie własne

Pierwsza skala zawiera w sobie emocje o stosunkowo dużym nasileniu napięcia, niepokoju – być może lękotwórcze. W skali Gniew znajdują się stany przeżywane w trakcie bardzo silnej, intensywnej złości. Towarzyszy im specyficzne, łatwe do zaobserwowania zachowanie (np. krzyk). W skali Przybicie znajdują się nieprzyjemne emocje o niskim pobudzeniu, trwające stosunkowo długo. Są one związane z poczuciem nieszczęścia, przybicia – z ogólnym spadkiem energii i nieprzyjemnością. W skład skali Zmartwienie również wchodzi emocje nieprzyjemne i o niskim poziomie pobudzenia, lecz zawierające w sobie ponadto wyraźny komponent poznawczy, związany z oceną sytuacji (np. zmartwienie, rozczerowanie). Skala Rozpacz zawiera w sobie stany o dużym poziomie pobudzenia, związane z utratą czegoś istotnego lub z olbrzymią trudnością uzyskania ważnej rzeczy (np. rozpacz, zdesperowanie). Natomiast emocje towarzyszące najpewniej trudnej decyzji znalazły się w skali Strapienie, która gromadzi w sobie emocje przeżywane podczas znalezienia się w sytuacji bez wyjścia. W skali Strach znajdują się różne natężenia tej emocji; wysokie (np. panika) oraz niższe (np. lęk). W przedostatniej skali – Udręka – znajdują się stany związane ze stosunkowo długotrwałym przeżywaniem cierpienia psychicznego/emocjonalnego. Są to emocje nieprzyjemne, o niskim poziomie pobudzenia oraz specyficzne jakościowo – zawierają w sobie informację o trudnym położeniu osoby je doświadczającej. W ostatniej skali – Pożądanie – znajdują się emocje o wysokiej intensywności, związane z budowaniem relacji intymnej.

6.1.2. Postrzeganie emocji innych osób

W tej części pracy zaprezentowane będą wyniki badań nad strukturą leksykalną emocji z perspektywy postrzegania innych (P1.2). Restrykcyjna lista deskryptorów emocji języka polskiego została poddana analizie ilościowej, analogicznie do procesu, jakiemu poddano wyniki pochodzące z samoopisu [zob. 6.1.1].

6.1.2.1. Struktura czynnikowa opisu emocji innych osób. Wartości własne dla 15 pierwszych niezrotowanych czynników na podstawie analizy danych ipsatyzowanych wynoszą: 23,93; 11,29; 8,43; 6,28; 4,49; 2,93; 2,36; 2,11; 1,95; 1,81; 1,67; 1,65; 1,58; 1,53; 1,49. Patrząc z perspektywy klasycznego kryterium wyboru optymalnego rozwiązania czynnikowego (kryterium Kaisera i kryterium Cattella), należałoby wskazać rozwiązanie 6-czynnikowe. Za kryterium – podobnie jak w przypadku samoopisu – przyjęto wynik analizy równoległej, interpretowalność czynników, występowanie minimum jednej pozycji o ładunku $> 0,40$, występowanie minimum 8 pozycji o ładunku $> 0,30$ (Saucier i in., 2020) oraz minimum 2 pozycji o wskaźniku specyficzności większym od 0. Na podstawie tych kryteriów jako najbardziej szczegółowe zostało wybrane rozwiązanie 9-czynnikowe. Poniżej zamieszczona została analiza rozwiązań czynnikowych na różnym poziomie szczegółowości oraz szersze omówienie tego schematu.

6.1.2.2. Hierarchiczna struktura leksykonu emocji języka polskiego z perspektywy opisu innych. Analiza prowadząca do wskazania hierarchicznej struktury deskryptorów emocji z perspektywy opisu innych została również wykonana – podobnie jak w przypadku samoopisu – na danych ipsatyzowanych. Zanim zostanie szczegółowo omówione najbardziej szczegółowe rozwiązanie, przedstawione zostaną struktury od 1 do 9, zgodnie z hierarchiczną organizacją leksykonu różnie indywidualnych. Struktura ta dla deskryptorów emocji została ustalona na podstawie korelacji pomiędzy wynikami czynnikowymi dla różnych poziomów szczegółowości. Górną granicę stanowiła ilość czynników uzyskanych w analizie równoległej. Rysunek 3 przedstawia hierarchię wynikania deskryptorów emocji z perspektywy opisu innych osób w badaniach języka polskiego.

Na najbardziej ogólnym poziomie – 1-czynnikowego, nierotowanego rozwiązania – znajduje się czynnik Emocje Przyjemne vs Nieprzyjemne (1/1), który może być uznany za zbliżony interpretacyjnie do swojego odpowiednika z badań samoopisowych (φ Tuckera = 0,87). W jego skład wchodzi deskryptory opisujące wspomniane 2, przeciwstawne z uwagi na znak, rodzaje emocji [np. *cieszenie się, radość, zachwyty vs gorycz, udręka, groza*]. Rozwiązanie to wyjaśnia 15,44% wariancji.

Na poziomie rotowanego (*Equamax*) rozwiązania 2-czynnikowego pojawia się czynnik Emocje Przyjemne vs Nieprzyjemne (1/2) o bardzo silnej korelacji z rozwiązaniem 1-czynnikowym ($r = 0,95$), który również może być uznany za przeciętnie zbliżony interpretacyjnie do swojego odpowiednika z badań samoopisowych (φ Tuckera = 0,93) i w którego skład wchodzi takie deskryptory jak m.in. *cieszenie się, radość, zachwyty vs gorycz, złamanie, groza*. Ponadto w rozwiązaniu tym pojawia się czynnik Smutek (2/2) z takimi deskryptorami jak *nieszczęście, rozbitcie, smutek vs rozkosz, entuzjazm, rozpogodzenie*. Rozwiązanie to wyjaśnia 22,72% wariancji.

W rozwiązaniu 3-czynnikowym, wyjaśniającym 28,16% wariancji, pozostaje wymiar Emocji Przyjemnych vs Nieprzyjemnych (1/3), bardzo silnie skorelowany ze swoim odpowiednikiem z rozwiązania 2-czynnikowego ($r = 0,99$) i zbliżony interpretacyjnie do swojego odpowiednika z analogicznego rozwiązania samoopisowego – Przygnębienie (1/3), φ Tuckera = 0,88. Ponadto z czynnika Smutek (2/2) wyłania się czynnik Strach ($r = 0,86$) (2/3) z takimi deskryptorami jak *strach, lęk, obawa vs ulga, rozpogodzenie, triumfująco* oraz czynnik Gniew ($r = 0,50$), zawierający m.in. takie słowa jak *gniew, wściekłość, rozjuszenie czy złość*.

Na poziomie rozwiązania 4-czynnikowego żaden wymiar nie może być uznany za chociażby przeciętnie zbliżony interpretacyjnie do swojego odpowiednika z rozwiązania samoopisowego (φ Tuckera < 0,85). W rozwiązaniu tym pozostaje wymiar Emocje Przyjemne vs Nieprzyjemne (1/4), bardzo silnie skorelowany z czynnikiem o tej samej nazwie z rozwiązania 3-czynnikowego ($r = 0,91$). W jego skład wchodzi takie deskryptory jak *cieszenie się, szczęście, duma vs trwoga, wstyd, skołatanie*. W rozwiązaniu tym pojawia się wymiar Szczęście (-) (2/4), będący skorelowany z wymiarem Emocje Przyjemne vs Nieprzyjemne (1/3) ($r = 0,33$), oraz Strach ($r = 0,64$), zawierający w sobie takie słowa jak m.in. *szczęście, wesoleść, entuzjazm vs rozpacz, niepocieszenie*,

przybicie. Ponadto w rozwiązaniu tym pojawia się czynnik Niepokój (4/4), skorelowany z czynnikiem Strach (2/3) ($r = 0,77$), z takimi deskryptorami w swoim składzie jak m.in. *zmartwienie, obawa, niepokój, stroskanie*. Na tym poziomie szczegółowości zachowany został czynnik Gniew (4/4), który bardzo silnie koreluje ze swoim odpowiednikiem z rozwiązania 3-czynnikowego ($r = 0,99$) i zawiera takie deskryptory jak m.in. *gniew, wściekłość, rozjuszenie czy złość*. Rozwiązanie to wyjaśnia 32,21% wariancji.

Z perspektywy rozwiązania 5-czynnikowego, wyjaśniającego 35,10% wariancji, można zauważyć, że pozostaje czynnik Szczęście (-) (2/5) i jest bardzo silnie skorelowany z czynnikiem Szczęście (-) (2/4) ($r = 0,93$), z takimi deskryptorami w swoim składzie jak *szczęście, euforia, wesołość vs rozpacz, niepokieszenie, przybicie*. Ponadto w rozwiązaniu tym widoczny jest czynnik Gniew (4/5), bardzo silnie skorelowany ze swoim odpowiednikiem z rozwiązania 4-czynnikowego ($r = 0,93$). W jego skład wchodzi m.in. takie słowa jak *gniew, wściekłość, rozjuszenie czy złość*. Również czynnik Niepokój (5/5) jest bardzo silnie skorelowany ze swoim odpowiednikiem z mniej szczegółowego rozwiązania ($r = 0,91$) i zawiera w sobie takie deskryptory jak *niepokój, obawa, stroskanie, zmartwienie*. W rozwiązaniu tym pojawia się też czynnik Ekstaza (-) (3/5), skorelowany z wymiarem Emocje Przyjemne vs Nieprzyjemne (1/4) ($r = 0,65$) i z takimi deskryptorami w swoim składzie jak m.in. *ekstaza, zachwyty, wniebowzięcie, błogość*. Jedynym czynnikiem, który jest tylko przeciętnie zbliżony interpretacyjnie do swojego odpowiednika z analogicznego rozwiązania samoopisowego, jest czynnik Udręka (1/5) (ϕ Tuckera = 0,86), skorelowany z wymiarem Emocje Przyjemne vs Nieprzyjemne (1/4) ($r = 0,76$) i zawierający w sobie takie deskryptory jak m.in. *wstyd, udręka, trwoga vs cieszenie się, wesołość, zaciekawienie*. Pozostałe czynniki w tym rozwiązaniu uzyskały wyłącznie niższe współczynniki zbieżności interpretacyjnej z analogicznym poziomem w rozwiązaniu samoopisowym.

Rozwiązanie 6-czynnikowe wyjaśnia 36,99% wariancji i nie zawiera w sobie ani jednego czynnika, który może zostać uznany za minimum przeciętnie zbliżone interpretacyjnie do swojego odpowiednika z rozwiązania samoopisowego (ϕ Tuckera < 0,85). W porównaniu do rozwiązania 5-czynnikowego utrzymany został czynnik Udręka (1/6), zawierający w sobie takie deskryptory jak *wstyd, udręka, bojaźń vs cieszenie się, duma, zaciekawienie* i będący bardzo silnie skorelowany ze swoim odpowiednikiem o tej samej nazwie z poziomu

5-czynnikowego ($r = 0,93$). Niemalże niezmienny pozostał wymiar Szczęście (-) (2/6), bardzo silnie skorelowany z wymiarem Szczęście (-) (2/5) ($r = 0,99$) i zawierający w sobie takie słowa jak *szczęście, weselość, radość vs rozpacz, przybicie, zgaszenie*. Utrzymany został także czynnik Ekstaza (-) (3/6), skorelowany bardzo silnie z czynnikiem Ekstaza (-) (3/5) ($r = 0,94$), z takimi deskryptorami w swoim składzie jak *ekstaza, uniesienie, wniebowzięcie vs zmartwienie, niewesoły, niezadowolony*. Ostatnim czynnikiem w tym rozwiązaniu, który – w porównaniu do rozwiązania 5-czynnikowego – zachował swoją nazwę, jest Gniew (4/6), bardzo silnie skorelowany ze swoim odpowiednikiem ($r = 0,94$). W jego skład wchodzi m.in. takie deskryptory jak *wściekłość, gniew, rozjuszenie, złość*. Natomiast na podstawie czynnika Niepokój (5/5) ($r = 0,48$) oraz Udręka (1/5) ($r = 0,33$) wyłonił się czynnik Boleść (5/6), z takimi deskryptorami jak *ponury, cierpiący, boleść, żałość czy rozczarowanie*. Czynnik Niepokój (5/5) jest bardzo silnie skorelowany z czynnikiem Lęk (6/6) ($r = 0,87$), a w jego skład wchodzi takie deskryptory jak m.in. *lęk, niepokój, obawa, stroskanie, strach czy panika*.

W rozwiązaniu 7-czynnikowym składową Bojaźń (1/7) można utożsamić interpretacyjnie z jej odpowiednikiem w rozwiązaniu samoopisowym (ϕ Tuckera = 0,95). Jest to czynnik bardzo silnie skorelowany z wymiarem Udręka (1/6) ($r = 0,77$) i zawiera takie słowa jak m.in. *trwoga, bojaźń, wstyd vs дума, radość, zachwyty*. Ponadto w rozwiązaniu tym pojawia się czynnik Osowiałość (2/7), który jest umiarkowanie skorelowany z czynnikiem Udręka (1/6) ($r = 0,48$) oraz Boleść ($r = 0,45$), a w swoim składzie posiada m.in. takie słowa jak *odrętwienie, posępnosć, osowiałość, zawód czy smętnosć*. Czynniki Szczęście (-) (3/7), Gniew (4/7), Ekstaza (-) (5/7) oraz Lęk (7/7) pozostają bardzo silnie skorelowane ze swoimi odpowiednikami z rozwiązania 6-czynnikowego (od $r = 0,93$ do $r = 0,99$), przy czym ostatni z wymienionych należy uważać za przeciętnie zbliżony interpretacyjnie do swojego odpowiednika z rozwiązania samoopisowego (ϕ Tuckera = 0,89). Dodatkowo w rozwiązaniu tym pojawił się czynnik Przykrość (6/7), który jest bardzo silnie skorelowany z czynnikiem Boleść (5/6) ($r = 0,87$) i zawiera w swoim składzie takie słowa jak m.in. *rozbicie, przygnębianie, przykrość vs rozanielenie, błogość, triumfująco*. Rozwiązanie 7-czynnikowe wyjaśnia 38,51% wariancji.

Rozwiązanie 8-czynnikowe wyjaśnia 39,88% wariancji. Pierwszy czynnik tego rozwiązania – Bojaźń (1/8) – jest czynnikiem przeciętnie zbliżonym interpretacyjnie do czynnika Bojaźń (2/8) w rozwiązaniu

samoopisowym (φ Tuckera = 0,90) i bardzo silnie skorelowany z czynnikiem Bojaźń (1/7) z poprzedniego rozwiązania ($r = 0,97$). Zawiera w sobie m.in. takie słowa jak *groza, trwoga, bojaźń vs cieszenie się, zachwyt, zaciekawienie*. W rozwiązaniu tym czynnik Rozpacz (2/8) wykazuje bardzo silną korelację z czynnikiem Szczęście (-) (3/7) ($r = 0,87$) i zawiera w sobie m.in. *rozpacz, niepokieszenie, przybicie vs szczęście, euforia, ulga*. Czynnik Gniew (3/8) wykazuje bardzo silną korelację ze swoim odpowiednikiem z rozwiązania 7-czynnikowego – Gniew (4/7) ($r = 0,93$), z deskryptorami takimi jak *gniew, wściekłość, wnerwienie, irytacja, złość*. Z czynnika Ekstaza (-) (5/7) wyłania się wymiar Zakochanie (-) (4/8) ($r = 0,88$), mający w składzie takie słowa jak m.in. *namiętność, rozmiłowanie, uniesienie, zakochanie czy uwielbienie*. Czynnik Przykrość (5/8) wykazuje bardzo silną korelację z czynnikiem Przykrość (6/7) ($r = 0,96$) – deskryptory *smutny, ponury, przykrość vs rozanielenie, błogość, triumfująco*. W rozwiązaniu tym pojawia się także wymiar Zazdrość (6/8) – skorelowany z czynnikami Osowiałość (2/7) ($r = 0,58$), Gniew (4/7) ($r = 0,33$) oraz Ekstaza (-) ($r = -0,37$) – w którego skład wchodzi m.in. takie deskryptory jak: *wzgarda, zazdrość, zawiść vs troska, promienny, ekscytacja*. W rozwiązaniu tym pojawia się także wymiar Posępność (7/8), który wykazuje silną korelację z czynnikiem Osowiałość (2/7) ($r = 0,70$) oraz umiarkowaną z czynnikiem Szczęście ($r = 0,38$). W swoim składzie ma m.in. takie słowa jak *markotnie, zawód, odrętwienie, nachmurzenie czy rozczarowanie*. Ostatni czynnik w tym rozwiązaniu, Lęk (8/8), wykazuje bardzo silną korelację z czynnikiem Lęk (7/7) ($r = 0,97$) oraz przeciętny poziom identyczności interpretacyjnej ze swoim odpowiednikiem z rozwiązania samoopisowego (φ Tuckera = 0,85). Zawiera takie deskryptory jak np. *wystraszony, przerażony, strach, lęk czy panika*.

W rozwiązaniu 9-czynnikowym, które wyjaśnia 41,13% wariancji, znajduje się czynnik Bojaźń (1/9), który jest bardzo silnie skorelowany z czynnikiem Bojaźń (1/8) ($r = 0,94$) oraz jest przeciętnie zbliżony interpretacyjnie do czynnika Zranienie (1/9) w rozwiązaniu samoopisowym (φ Tuckera = 0,91). Zawiera w sobie m.in. *załęknienie, trwoga, bojaźń, wstyd czy cierpienie*. Czynnik Gniew (2/9) wykazuje bardzo silną korelację ze swoim odpowiednikiem z rozwiązania 8-czynnikowego (3/8) ($r = 0,98$) – tu np. *wściekłość, gniew, wpieniony, wkurzony, zdenerwowany, rozjuszony*. Także czynniki Przykrość (3/9), Zakochanie (4/9), Zazdrość (7/9) oraz Lęk (9/9) wykazują bardzo silne powiązania ze swoimi odpowiednikami z rozwiązania poprzedzającego

(od $r = 0,94$ do $r = 0,97$). Ponadto w rozwiązaniu tym pojawia się czynnik Umartwienie (5/9), umiarkowanie skorelowany z czynnikiem Posepność ($r = -0,36$), zawierający np. *pożałowanie, niepocieszenie, umartwienie vs euforia, szczęście, rozpogodzenie*, a także wymiar Markotność (6/9), bardzo silnie skorelowany z czynnikiem Posepność (7/8) ($r = 0,85$) – tu znajdują się deskryptory np. *markotnie, zawód, nachmurzenie vs triumfująco, duma, samozachwyt* – oraz czynnik Przybicie (8/9), który wykazuje zarówno silną korelację z czynnikiem Rozpacz (2/8) ($r = 0,66$), jak i umiarkowaną korelację z czynnikiem Bojaźń (1/8) ($r = 0,32$) – wymiar ten zawiera m.in. *rozpacz, przybity, boleść, beznadzieja, ubolewanie*. Należy zwrócić uwagę, że żaden czynnik w rozwiązaniu 9-czynnikowym nie posiada swojego odpowiednika w analogicznym rozwiązaniu samoopisowym o poziomie podobieństwa, który mógłby być uznany za minimum przeciętny.

6.1.2.3. Optymalna struktura opisu emocji innych. Zgodnie z przyjętymi kryteriami [zob. 5.4] za najbardziej optymalną i interpretowalną strukturę zostało uznane rozwiązanie 9-czynnikowe. Pierwszy z czynników, Bojaźń (1/9), liczy 28 deskryptorów emocji (18,06% wszystkich deskryptorów użytych w badaniu) z ładunkiem o wartości absolutnej wyższej niż 0,30. Większość z nich posiada dodatnią korelację z czynnikiem, przy czym 8 z nich posiada wartość absolutną wyższą od 0,50, a 3 wyższą od 0,60. Deskryptory wchodzące w jego skład opisują emocje związane ze specyficznym jakościowo rodzajem lęku, niepokoju. Występują w nim słowa, które odnoszą się do postrzegania swojego stanu jako sytuacji bez wyjścia (np. *rozterka, skolatanie*) oraz uwzględniają ocenę sytuacji społecznych jako (potencjalnie) nieprzyjemnych (np. *trema, wstyd, skrzępowanie, masz pietra*). Ponadto znajdują się w nim słowa opisujące trwogę (np. *bojaźń, groza, trwoga*).

Drugim czynnikiem w tym rozwiązaniu jest czynnik Gniew (2/9), w skład którego wchodzi 12 słów (7,74%), w tym 10 o wartości korelacji wyższej od 0,50 i 1 o wartości wyższej niż 0,60. Większość deskryptorów emocji w ramach tego czynnika opisuje te związane ze złością o dużej intensywności (np. *wściekłość, wnerwienie, rozjuszenie, rozwścieczenie*), chociaż pojawiają się także słowa opisujące złość o nieco mniejszym poziomie pobudzenia – jak np. *rozdrażnienie, zdenerwowanie czy gniewanie się*.

Kolejnym czynnikiem optymalnego rozwiązania jest Przykrość (3/9) z 18 deskryptorami w swoim składzie (11,61%). 2 słowa spośród nich posiadają korelację z czynnikiem wyższą od 0,50. W tym czynniku widoczne są grupy słów opisujące emocje związane z subiektywną nieprzyjemnością, której towarzyszy raczej niskie pobudzenie energetyczne (np. *smutny, przygnębienie, przykrość*) oraz grupa słów, która poza tym, że opisuje niskie pobudzenie energetyczne oraz nieprzyjemność, dodatkowo zawiera w sobie aspekt oceny poznawczej (np. *zmartwienie, rozdarcie, poczucie winy, żal*).

Kolejny czynnik w tym rozwiązaniu nosi nazwę Zakochanie (-) (4/9) i zawiera w sobie 17 deskryptorów emocji (10,97%), w tym 3 o wartości absolutnej wyższej od 0,50. W tym wymiarze znajduje się grupa słów nawiązujących do przeżywania wyjątkowo intensywnej radości (np. *ktaza, wniebowzięcie, zachwyty, rozkosz*) oraz grupa słów związanych z miłością – w tym z jej aspektem fizycznym (np. *namiętność, zakochanie, podniecenie, rozmiłowanie*).

W czynniku Umartwienie (5/9) znajduje się 17 deskryptorów emocji (10,97%), w tym 3 o korelacji wyższej od 0,50. Wyróżnić w nim można grupę słów opisujących emocje nieprzyjemne o stosunkowo długim czasie trwania i o niskim poziomie pobudzenia organizmu (np. *zgaszenie, niepogodny, struty*) oraz grupę deskryptorów opisujących stan, któremu dodatkowo towarzyszy świadoma ocena poznawcza sytuacji, w jakiej znalazła się osoba doświadczająca emocji (np. *umartwienie, zgryzota, strapienie, upokorzenie*). Na drugim biegunie tego wymiaru znajdują się słowa opisujące stany po wyjściu z trudnej sytuacji (np. *euforia, ulga, rozpogodzenie*).

Czynnik Markotność (6/9) liczy 9 deskryptorów emocji (5,8%), w tym 1 o wartości absolutnej wyższej od 0,50. Zawiera w sobie słowa mogące opisywać emocje związane z osiągnięciem bądź nieosiągnięciem upragnionego celu. Z jednej strony znajdują się tu słowa opisujące emocje pojawiające się za sprawą osiągnięcia sukcesu (np. *duma, triumfująco, samozachwyty*), z drugiej zaś te opisujące stan, gdy cel nie został osiągnięty (np. *zawód, odrętwienie, markotność, nachmurzenie*).

Tabela 25
Deskryptory specyficzne dla 9-czynnikowej struktury leksykonu postrzeganych emocji języka polskiego z zastosowaniem rotacji Equamax

Bojaźń	Gniew		Przykrość		Zakochanie (-)		Umartwienie		Markotność		Zadrosć		Przybicie		Lęk		
	Deskryptor	r	Deskryptor	r	Deskryptor	r	Deskryptor	r	Deskryptor	r	Deskryptor	r	Deskryptor	r	Deskryptor	r	
poploch	0,62	wściekłość	0,62	zmartwiony	0,56	namiętność	-0,59	pozawanie	0,54	markotnie	0,46	wzgarda	0,61	rozpacz	0,51	wystraszony	0,65
zaleknienie	0,61	gniew	0,59	rozdarcie	0,51	ekstaza	-0,58	niepocieszony	0,53	nierad	0,45	zadrosć	0,53	przybity	0,51	prerażony	0,59
masz pietra	0,60	nerwowo	0,58	smutny	0,48	rozmiłowanie	-0,50	umartwienie	0,52	zawód	0,45	zawiść	0,46	boleść	0,48	zawstydzony	0,54
trwoga	0,59	wpieniony	0,57	frustracja	0,48	żar	-0,50	wzburzenie	0,46	nachmurzenie	0,42	posepnosc	0,39	bezmadzieję	0,46	przestraszony	0,53
złamanie	0,56	wnerwienie	0,57	niepokój	0,47	uniesienie	-0,47	spięty	0,46	odrętwienie	0,41	ponury	0,38	ubolewanie	0,45	panika	0,52
bojaźń	0,54	pienisz się	0,56	obawa	0,46	wniebowzięcie	-0,44	struty	0,46	triumfująco	-0,52	skwaszony	0,37	nieszczęśliwy	0,45	lęk	0,46
groza	0,53	wkurzony	0,53	rozbicie	0,45	zakochanie	-0,42	zgrzyzoła	0,43	duma	-0,47	katusza	0,34	udręka	0,41	strach	0,45
szal	0,52	zdenierwowany	0,53	nieszczęście	0,44	rozkosz	-0,40	niepogodny	0,42	samozachwył	-0,38	osowiałość	0,33	smętność	0,36	stroskany	0,41
wstyd	0,51	rozjuszony	0,51	przygnębienie	0,43	podniecenie	-0,40	rozkwilwienie	0,41	histeria	0,30	zadowolenie	-0,36	żalujesz	0,36	0,36	0,36
trema	0,49	gniewasz się	0,50	poczucie winy	0,41	zachwył	-0,39	zgaszony	0,41	troska	-0,45	radość	-0,36	zakłopotanie	0,33	0,33	0,33
skrepowanie	0,43	kiplący	0,50	zaniepokojenie	0,40	uwielbienie	-0,31	upokorzenie	0,34	promienny	-0,41	stres	0,33	0,33	0,33	0,33	
pęknięcie	0,43	złość	0,49	przykrość	0,40	rozchocenie	-0,30	strapienie	0,33	wesołość	-0,41	rozdygotanie	0,31	0,31	0,31	0,31	
wstęgi	0,38	rozdrażnienie	0,49	żal	0,39	niewesoly	0,44	euforia	-0,49	entuzjazm	-0,36	0,36	0,36	0,36	0,36	0,36	
ciężnienie się	-0,43	rozwścieczenie	0,46	rozanielenie	-0,50	nuda	0,41	rozpogodzenie	-0,36	ekscytacja	-0,34	0,34	0,34	0,34	0,34	0,34	
zaciekawienie	-0,38	irytacja	0,44	blagość	-0,41	niezadowolenie	0,38	ulga	-0,34	zmartwiony	-0,33	0,33	0,33	0,33	0,33	0,33	

Adnotacja: Pogrubienie oznacza deskryptor o wskaźniku specyficzności > 0; r – ładunek czynnikowy.

Źródło: opracowanie własne

Kolejnym wymiarem pojawiającym się w tym rozwiązaniu jest Zazdrość (7/9), który liczy 15 deskryptorów (9,68%), w tym 1 o korelacji wyższej niż 0,60 oraz 1 o korelacji pomiędzy 0,50 a 0,60. W czynniku tym znajduje się zbiór słów opisujących emocje, które niekiedy towarzyszą ludziom, gdy życzą komuś źle (*zazdrość, zawiść, wzgarda*) – jak również te wskazujące na zainteresowanie innymi oraz czerpanie z tego przyjemności (np. *troska, wesołość, entuzjazm*). Ponadto w czynniku tym występuje trzecia grupa słów – to te służące do opisu przygnębienia (np. *posepność, ponury, skwaszony, osowiałość*).

Czynnik Przybicie (8/9) zawiera 10 deskryptorów emocji (6,45%), w tym 2 o korelacji wyższej niż 0,50. Znajdują się w nim głównie słowa służące do opisu raczej intensywnych, nieprzyjemnych emocji związanych z utratą czegoś lub ze znalezieniem się w bardzo niekomfortowej sytuacji (np. *rozpacz, przybicie, boleść*), niekiedy najprawdopodobniej przez dłuższy czas (np. *udręka, ubolewanie, smętność*).

Ostatni czynnik, Lęk (9/9), obejmuje 12 deskryptorów (7,74%), w tym 1 o korelacji wyższej niż 0,60 oraz 2 o korelacji wyższej niż 0,50. Można w nim wyróżnić grupę słów służącą do opisu emocji o wysokim poziomie pobudzenia organizmu (np. *panika, przerażenie, rozdygotanie*), jak i te opisujące emocje także związane z lękiem/strachem, lecz o niższym poziomie pobudzenia oraz o potencjalnie dłuższym czasie trwania niż w przypadku poprzedniej grupy (np. *lęk, stroskanie, zawstyżenie*).

6.1.2.4. Leksykalna struktura opisu emocji innych osób a dotychczasowe klasyfikacje emocji, nastroju i afektu. W badaniu dokonano również zestawienia leksykalnej struktury postrzeganych emocji języka polskiego z wynikami uzyskanymi za pomocą narzędzi do pomiaru emocji, nastroju i afektu. Pozwoliło to znaleźć odpowiedź na pytanie badawcze 3.2 poprzez wskazanie korelacji pomiędzy tymi zmiennymi a uzyskaną strukturą leksykalną. Wyniki wspomnianych analiz zostały podzielone ze względu na wykorzystane zewnętrzne narzędzia oraz mierzone za ich pomocą zmienne i przedstawiono je poniżej.

6.1.2.4.1. Leksykalna struktura postrzeganych emocji a 6 emocji głównych. Biorąc pod uwagę korelacje pomiędzy leksykalną strukturą emocji z perspektywy opisu innych a 6 emocjami głównymi (Wojciszke, Baryła, 2004) można dostrzec, iż czynnik Emocje Przyjemne *vs* Nieprzyjemne, niezależnie od poziomu szegołowości, zawiera w sobie

deskryptory emocji, które najmocniej korelują dodatnio z Poczuciem Winy; ujemnie zaś z Radością i Miłością. Sugeruje to, że – podobnie jak w rozwiązaniu samoopisowym – w czynniku tym główną rolę odgrywają słowa służące do opisu emocji nieprzyjemnych.

Całościowe spojrzenie na strukturę emocji z perspektywy opisu innych oraz jej relacje z emocjami głównymi pozwala uwypuklić ujemną korelację pomiędzy czynnikiem Zazdrość a emocją główną Miłość, która może sugerować, że – przynajmniej w jakiejś części – zazdrość może być rozumiana jako przeciwieństwo miłości. Ponadto wyniki wskazują, że im wyższy poziom zazdrości, tym niższa częstotliwość odczuwanej radości.

Patrząc na uzyskane rezultaty, można dostrzec wyraźne współwystępowanie pomiędzy emocjami głównymi Strach, Smutek i Gniew a ich odpowiednikami w strukturze leksykalnej (od $r = 0,55$ do $r = 0,75$) oraz ujemne korelacje pomiędzy konstruktami o przeciwnym charakterze (np. Radość vs Udręka, Radość vs Szczęście (-)). Oznacza to, że w strukturze leksykalnej emocji z perspektywy opisu innych znajdują się takie deskryptory, które mogą stanowić równie trafną operacjonalizację emocji głównych. Należy też zauważyć, że wraz ze wzrostem szczegółowości – w większości przypadków – maleje liczba oraz siła korelacji pomiędzy leksykalną strukturą opisu emocji innych a emocjami głównymi. Wyjątek od tej reguły stanowi jedynie emocja główna Gniew, która uzyskuje silną korelację pozytywną z czynnikiem Gniew od momentu jego wyłonienia się w rozwiązaniu 3-czynnikowym aż po rozwiązanie optymalne.

Tabela 26

Korelacja struktury leksykalnej postrzeganych emocji języka polskiego z emocjami głównymi

Czynnik/ Rozwiązanie	Nazwa czynnika	Radość	Miłość	Strach	Gniew	Poczucie Winy	Smutek
1/1	Przyjemne vs Nieprzyjemne	-0,79	-0,64	0,08	0,17	0,55	0,43
1/2	Przyjemne vs Nieprzyjemne	-0,71	-0,65	-0,13	0,00	0,49	0,27
2/2	Smutek	-0,38	-0,08	0,69	0,58	0,26	0,61
1/3	Przyjemne vs Nieprzyjemne	-0,67	-0,63	-0,18	-0,08	0,48	0,21
2/3	Strach	-0,36	-0,01	0,73	0,24	0,39	0,63
3/3	Gniew	-0,27	-0,28	0,08	0,75	-0,06	0,17

212 ♦ 6. Wyniki badań

Czynnik/ Rozwiązanie	Nazwa czynnika	Radość	Miłość	Strach	Gniew	Poczucie Winy	Smutek
1/4	Przyjemne vs Nieprzyjemne	-0,51	-0,52	-0,11	-0,11	0,50	0,23
2/4	Szczęście (-)	-0,61	-0,31	0,30	0,21	0,29	0,41
3/4	Gniew	-0,22	-0,26	0,05	0,72	-0,07	0,14
4/4	Niepokój	0,00	0,21	0,70	0,19	0,27	0,51
1/5	Udręka	-0,53	-0,50	-0,14	-0,22	0,40	0,10
2/5	Szczęście (-)	-0,50	-0,24	0,20	0,19	0,22	0,34
3/5	Ekstaza (-)	-0,25	-0,28	-0,01	0,17	0,30	0,26
4/5	Gniew	-0,29	-0,28	0,11	0,70	-0,06	0,15
5/5	Niepokój	-0,12	0,13	0,74	0,14	0,34	0,53
1/6	Udręka	-0,43	-0,41	-0,10	-0,20	0,36	0,03
2/6	Szczęście (-)	-0,52	-0,25	0,18	0,17	0,20	0,33
3/6	Ekstaza (-)	-0,20	-0,21	0,00	0,14	0,28	0,20
4/6	Gniew	-0,21	-0,22	0,15	0,73	-0,07	0,10
5/6	Boleść	-0,40	-0,30	0,18	0,10	0,32	0,43
6/6	Lęk	0,04	0,27	0,75	0,13	0,25	0,39
1/7	Bojaźń	-0,34	-0,35	-0,07	-0,13	0,42	0,15
2/7	Osowiałość	-0,53	-0,48	-0,14	0,00	0,15	0,06
3/7	Szczęście (-)	-0,44	-0,19	0,17	0,19	0,16	0,33
4/7	Gniew	-0,16	-0,18	0,15	0,74	-0,07	0,10
5/7	Ekstaza (-)	-0,21	-0,21	-0,01	0,09	0,23	0,15
6/7	Przykrość	-0,19	-0,05	0,42	0,18	0,29	0,52
7/7	Lęk	-0,06	0,17	0,65	0,08	0,25	0,30
1/8	Bojaźń	-0,29	-0,28	-0,08	-0,13	0,41	0,18
2/8	Rozpacz	-0,42	-0,15	0,08	0,16	0,19	0,36
3/8	Gniew	-0,08	-0,09	0,12	0,71	-0,04	0,13
4/8	Zakochanie (-)	-0,29	-0,32	0,00	0,06	0,18	0,09
5/8	Przykrość	-0,04	0,11	0,54	0,18	0,26	0,52
6/8	Zazdrość	-0,48	-0,48	0,02	0,23	0,04	0,07
7/8	Posępność	-0,30	-0,26	-0,12	-0,10	0,24	0,12
8/8	Lęk	-0,17	0,05	0,59	0,11	0,27	0,26
1/9	Bojaźń	-0,26	-0,28	-0,06	-0,10	0,39	0,08
2/9	Gniew	-0,10	-0,09	0,12	0,74	-0,02	0,11
3/9	Przykrość	0,05	0,18	0,57	0,19	0,21	0,44

Czynnik/ Rozwiązanie	Nazwa czynnika	Radość	Miłość	Strach	Gniew	Poczucie Winy	Smutek
4/9	Zakochanie (-)	-0,24	-0,32	-0,03	-0,01	0,11	0,08
5/9	Umartwienie	-0,38	-0,12	0,17	0,27	0,18	0,23
6/9	Markotność	-0,34	-0,21	0,00	0,02	0,35	0,17
7/9	Zazdrość	-0,42	-0,46	0,00	0,17	-0,01	0,07
8/9	Przybicie	-0,33	-0,19	0,04	0,01	0,23	0,42
9/9	Lęk	-0,15	0,04	0,55	0,06	0,21	0,25

Adnotacja: $N = 591$. Współczynniki korelacji o wartości absolutnej od 0,09 do 0,13 są istotne statystycznie na poziomie $p < 0,05$; współczynniki korelacji o wartości absolutnej powyżej 0,13 są istotne statystycznie na poziomie $p < 0,001$.
Źródło: opracowanie własne

6.1.2.4.2. Leksykalna struktura postrzeganych emocji a pozytywny i negatywny afekt. Zestawiając wyniki Skali Uczuć Pozytywnych i Negatywnych SUPIN (Brzozowski i in., 2010) z hierarchiczną strukturą deskryptorów emocji z perspektywy opisu innych, można dostrzec głównie ujemne korelacje pomiędzy Pozytywnym Afektem (PA) a otrzymanymi czynnikami oraz dodatnie korelacje pomiędzy nimi a Negatywnym Afektem (NA) – niezależnie od poziomu szczegółowości rozwiązania. Najmocniejsze współwystępowanie drugiego typu jest widoczne w przypadku czynników Smutek (2/2), Strach (2/3), Niepokój (4/4, 5/5) czy Lęk (6/6, 7/7, 8/8, 9/9). Zaś najmocniejsza ujemna korelacja z pozytywnym afektem występuje przy czynnikach Emocje Przyjemne *vs* Nieprzyjemne (1/1, 1/2, 1/3, 1/4), Udręka (1/5, 1/6) czy Bojaźń (1/7, 1/8, 1/9).

W zestawieniu struktury leksykalnej z perspektywy opisu emocji innych z pozytywnym oraz negatywnym afektem można dostrzec, iż – podobnie jak w przypadku zestawienia struktury samoopisu emocji z pozytywnym i negatywnym afektem – dominuje afekt negatywny oraz odwrotność afektu pozytywnego. Tym samym uzyskany wynik obrazuje, że struktura leksykalna postrzeganych emocji w dużej mierze koncentruje się na opisie emocji nieprzyjemnych. Szczegółowe wyniki korelacji czynników na każdym poziomie szczegółowości ze wskaźnikami Pozytywnego i Negatywnego Afektu zawiera tabela 27.

Tabela 27

Korelacja struktury leksykalnej postrzeganych emocji języka polskiego z pozytywnymi i negatywnymi uczuciami operacjonalizowanymi za pomocą Skali SUPIN

Czynnik/ Rozwiązanie	Nazwa czynnika	PU-15	NU-15
1/1	Przyjemne vs Nieprzyjemne	-0,78	0,25
1/2	Przyjemne vs Nieprzyjemne	-0,79	0,06
2/2	Smutek	-0,11	0,67
1/3	Przyjemne vs Nieprzyjemne	-0,77	0,00
2/3	Strach	-0,16	0,69
3/3	Gniew	-0,08	0,16
1/4	Przyjemne vs Nieprzyjemne	-0,73	0,03
2/4	Szczeście (-)	-0,31	0,39
3/4	Gniew	-0,08	0,12
4/4	Niepokój	0,02	0,59
1/5	Udręka	-0,64	-0,06
2/5	Szczeście (-)	-0,23	0,33
3/5	Ekstaza (-)	-0,41	0,14
4/5	Gniew	-0,09	0,14
5/5	Niepokój	-0,06	0,61
1/6	Udręka	-0,54	0,00
2/6	Szczeście (-)	-0,23	0,28
3/6	Ekstaza (-)	-0,35	0,17
4/6	Gniew	-0,03	0,21
5/6	Boleść	-0,42	0,13
6/6	Lęk	0,10	0,65
1/7	Bojaźń	-0,52	0,05
2/7	Osowiałość	-0,46	-0,12
3/7	Szczeście (-)	-0,16	0,27
4/7	Gniew	0,00	0,22
5/7	Ekstaza (-)	-0,32	0,14
6/7	Przykrość	-0,19	0,34
7/7	Lęk	0,03	0,58
1/8	Bojaźń	-0,47	0,06
2/8	Rozpacz	-0,17	0,22

Czynnik/ Rozwiązanie	Nazwa czynnika	PU-15	NU-15
3/8	Gniew	0,03	0,23
4/8	Zakochanie (-)	-0,37	0,10
5/8	Przykrość	-0,04	0,43
6/8	Zazdrość	-0,33	-0,03
7/8	Posępnność	-0,39	-0,07
8/8	Lęk	-0,06	0,55
1/9	Bojaźń	-0,43	0,06
2/9	Gniew	0,03	0,24
3/9	Przykrość	0,05	0,44
4/9	Zakochanie (-)	-0,36	0,04
5/9	Umartwienie	-0,08	0,28
6/9	Markotność	-0,36	0,06
7/9	Zazdrość	-0,32	-0,08
8/9	Przybicie	-0,31	0,15
9/9	Lęk	-0,05	0,50

Adnotacja: $N = 591$. PU-15 – 15 pozytywnych uczuć, NU-15 – 15 negatywnych uczuć (w skali anglojęzycznej nazywanych afektami). Współczynniki korelacji o wartości absolutnej od 0,09 do 0,13 są istotne statystycznie na poziomie $p < 0,05$; współczynniki korelacji o wartości absolutnej powyżej 0,13 są istotne statystycznie na poziomie $p < 0,001$.

Źródło: opracowanie własne

6.1.2.4.3. Leksykalna struktura postrzeganych emocji a nastrój.

Zestawiając leksykalną strukturę opisu emocji innych z wymiarami nastroju, można dostrzec, że niektóre z czynników – zwłaszcza na wyższym poziomie ogólności – ujemnie koreluje z Pobudzeniem Energetycznym, czyli ilością posiadanej/okazywanej energii. Szczególnie dotyczy to wymiaru Emocje Przyjemne *vs* Nieprzyjemne – niezależnie od poziomu; ale również Udręki (1/5), Osowiałości (2/7) czy Markotności (6/9). Pobudzenie Napięciowe, które definiowane jest jako lękotwórcze, wykazuje szczególne współwystępowanie z częstotliwością odczuwania emocji wchodzących w skład czynnika Smutek (2/2), Strach (2/3), Gniew (4/6, 4/7, 3/8, 2/9) czy Niepokój (4/4). Natomiast wyniki w skali Tonus Hedonistyczny, czyli wskazujące na częstotliwość przeżywania skrajnych nastrojów – zarówno przyjemnych, jak i nieprzyjemnych – wykazują głównie ujemne korelacje z uzyskanymi rozwiązaniami czynnikowymi. Najmocniejsze z ujemnych korelacji

występują w zestawieniu wyników tej skali z czynnikami takimi jak Emocje Przyjemne vs Nieprzyjemne (1/1, 1/2, 1/3, 1/4), Szczęście (-) (2/4), Ekstaza (-) (3/5) czy Bojaźń (1/7, 1/8, 1/9).

Zestawienie struktury leksykalnej emocji z perspektywy opisu innej osoby z wynikami postrzegania nastroju uwidacznia, że ilość korelacji pomiędzy wynikami skal nastroju a strukturą leksykalną zmniejsza się w miarę wzrostu poziomu szczegółowości rozwiązania czynnikowego. Przyglądając się strukturze uznanej za optymalną, szczególnie widać, że im wyższy wynik w czynniku Markotność (6/9), tym niższy postrzegany poziom energii oraz im niższy wynik w czynniku Bojaźń (1/9), tym rzadsza skłonność do przeżywania skrajnych nastrojów. Natomiast z pobudzeniem napięciowym najsilniej współwystępuje wynik w czynniku Gniew (2/9). Wydaje się więc, że – mimo iż pobudzenie napięciowe oceniane jest jako lękotwórcze – to jest częściej postrzegane jako towarzyszące odczuwaniu gniewu i emocji pokrewnych niż lęku i pokrewnych emocji.

Tabela 28

Korelacja struktury leksykalnej postrzeganych emocji języka polskiego ze wskaźnikami nastroju

Czynnik/Rozwiązanie	Nazwa czynnika	PE	PN	TH
1/1	Przyjemne vs Nieprzyjemne	-0,67	0,29	-0,88
1/2	Przyjemne vs Nieprzyjemne	-0,61	0,13	-0,82
2/2	Smutek	-0,30	0,54	-0,33
1/3	Przyjemne vs Nieprzyjemne	-0,59	0,07	-0,78
2/3	Strach	-0,36	0,41	-0,35
3/3	Gniew	-0,09	0,40	-0,21
1/4	Przyjemne vs Nieprzyjemne	-0,57	0,14	-0,73
2/4	Szczęście (-)	-0,35	0,17	-0,45
3/4	Gniew	-0,07	0,39	-0,19
4/4	Niepokój	-0,20	0,43	-0,12
1/5	Udręka	-0,50	-0,13	-0,61
2/5	Szczęście (-)	-0,23	0,19	-0,35
3/5	Ekstaza (-)	-0,32	0,41	-0,46
4/5	Gniew	-0,11	0,30	-0,20
5/5	Niepokój	-0,29	0,32	-0,20

6.1. Wyniki badań ilościowych ♦ 217

Czynnik/Rozwiązanie	Nazwa czynnika	PE	PN	TH
1/6	Udręka	-0,39	-0,06	-0,50
2/6	Szczęście (-)	-0,24	0,13	-0,35
3/6	Ekstaza (-)	-0,24	0,42	-0,39
4/6	Gniew	-0,03	0,40	-0,14
5/6	Boleść	-0,49	0,08	-0,50
6/6	Lęk	-0,11	0,37	-0,01
1/7	Bojaźń	-0,34	0,03	-0,53
2/7	Osowiałość	-0,45	-0,12	-0,43
3/7	Szczęście (-)	-0,16	0,14	-0,29
4/7	Gniew	0,00	0,43	-0,12
5/7	Ekstaza (-)	-0,25	0,37	-0,34
6/7	Przykrość	-0,34	0,25	-0,33
7/7	Lęk	-0,14	0,29	-0,06
1/8	Bojaźń	-0,28	0,07	-0,50
2/8	Rozpacz	-0,16	0,14	-0,28
3/8	Gniew	0,05	0,50	-0,08
4/8	Zakochanie (-)	-0,31	0,27	-0,38
5/8	Przykrość	-0,22	0,30	-0,19
6/8	Zazdrość	-0,34	-0,09	-0,38
7/8	Posępność	-0,37	-0,01	-0,35
8/8	Lęk	-0,18	0,27	-0,15
1/9	Bojaźń	-0,27	0,05	-0,46
2/9	Gniew	0,04	0,49	-0,09
3/9	Przykrość	-0,14	0,30	-0,10
4/9	Zakochanie (-)	-0,28	0,25	-0,33
5/9	Umartwienie	-0,13	0,15	-0,23
6/9	Markotność	-0,41	0,05	-0,39
7/9	Zazdrość	-0,32	-0,11	-0,33
8/9	Przybicie	-0,23	0,15	-0,36
9/9	Lęk	-0,16	0,24	-0,11

Adnotacja: $N = 310$. PE – Pobudzenie Energetyczne, PN – Pobudzenie Napięciowe, TH – Ton Hedonistyczny. Współczynniki korelacji o wartości absolutnej od 0,11 do 0,18 są istotne statystycznie na poziomie $p < 0,05$; współczynniki korelacji o wartości absolutnej powyżej 0,18 są istotne statystycznie na poziomie $p < 0,001$.
Źródło: opracowanie własne

6.1.2.4.4. Leksykalna struktura postrzeganych emocji a kategorie uczuć. Analiza wyników zestawienia leksykalnej struktury emocji z perspektywy opisu innych z postrzeganymi kategoriami uczuć wykazuje korelację ujemną czynnika Emocje Przyjemne *vs* Nieprzyjemne (1/1, 1/2, 1/3, 1/4) z Uczuciami Pozytywnymi, Umacnianiem Siebie (MS), Pragnieniem Kontakt (MO) oraz korelację dodatnią czynnika Emocje Przyjemne *vs* Nieprzyjemne (1/1) z Uczuciami Negatywnymi. Uczucia Negatywne szczególnie współwystępują z takimi czynnikami jak Smutek (2/2), Strach (2/3), Niepokój (4/4, 5/5), Przykrość (6/7, 5/8, 3/9) oraz Lęk (6/6, 7/7, 8/8).

Natomiast im wyższy wynik zanotowano w skali Umacnianie Siebie, tym niższa okazała się częstotliwość odczuwania emocji opisywanych za pomocą słów znajdujących się w czynnikach Udręka (1/5, 1/6), Bojaźń (1/7, 1/8, 1/9), Posępność (7/8) czy Markotność (6/9). Wyniki te są zbieżne z jakościową interpretacją składowych tych zestawianych ze sobą wskaźników, np. w czynniku Markotność (6/9) pojawiają się deskryptory emocji związanych z nieosiągnięciem celu, a w czynniku Udręka (1/5) deskryptory emocji związanych np. ze wstydem – a zatem obniżające poczucie umacniania się. Pragnienie Kontakt nie ma licznych korelacji z czynnikami uzyskanymi w strukturze leksykalnej postrzeganych emocji, lecz – poza wspomnianymi w poprzednim akapicie – pojawiają się negatywne korelacje z Udręką (1/5), Zazdrością (6/8, 7/9) oraz Osowiałością (2/7). Wynik ten wskazuje, że osoby oceniane jako częściej posępne, smętne, osowiałe, wstydzące się czy zazdrosne oceniane są jako mniej dążące do nawiązywania więzi.

Wyniki tego zestawienia stoją w zgodzie z rezultatami poprzednich analiz – wskazują, że w strukturze leksykalnej postrzeganych emocji główną rolę odgrywają deskryptory emocji nieprzyjemnych. Uzyskane rezultaty uwypuklają niektóre elementy uzyskanych czynników, np. wskazując na postrzeganie obniżonego poczucia umacniania siebie przez doświadczenie takich emocji jak chociażby wstyd czy zawód. Ponadto na uwagę zasługuje również wynik wskazujący na postrzeganie częstszego doświadczenia zazdrości u osób ocenianych jako rzadziej odczuwające stany związane z Pragnieniem Kontakt.

Tabela 29

Korelacja struktury leksykalnej postrzeganych emocji języka polskiego z uczuciami operacjonalizowanymi skalą 24 Uczuć Hermansa (z podziałem na kategorie)

Czynnik/ Rozwiązanie	Nazwa czynnika	POZ	NEG	MS	MO
1/1	Przyjemne vs Nieprzyjemne	-0,83	0,43	-0,63	-0,55
1/2	Przyjemne vs Nieprzyjemne	-0,80	0,27	-0,65	-0,53
2/2	Smutek	-0,23	0,57	-0,02	-0,15
1/3	Przyjemne vs Nieprzyjemne	-0,77	0,23	-0,65	-0,50
2/3	Strach	-0,23	0,63	-0,16	-0,08
3/3	Gniew	-0,21	0,11	0,11	-0,27
1/4	Przyjemne vs Nieprzyjemne	-0,65	0,30	-0,70	-0,39
2/4	Szczęście (-)	-0,49	0,30	-0,14	-0,33
3/4	Gniew	-0,18	0,09	0,10	-0,25
4/4	Niepokój	0,07	0,58	-0,10	0,14
1/5	Udręka	-0,64	0,18	-0,65	-0,42
2/5	Szczęście (-)	-0,38	0,19	-0,01	-0,24
3/5	Ekstaza (-)	-0,32	0,26	-0,31	-0,17
4/5	Gniew	-0,23	0,12	0,05	-0,30
5/5	Niepokój	-0,05	0,63	-0,21	0,05
1/6	Udręka	-0,56	0,15	-0,60	-0,33
2/6	Szczęście (-)	-0,39	0,17	0,00	-0,27
3/6	Ekstaza (-)	-0,28	0,21	-0,26	-0,11
4/6	Gniew	-0,18	0,11	0,07	-0,23
5/6	Boleść	-0,37	0,41	-0,35	-0,29
6/6	Lęk	0,09	0,53	-0,10	0,18
1/7	Bojaźń	-0,52	0,21	-0,53	-0,25
2/7	Osowiałość	-0,48	0,07	-0,37	-0,46
3/7	Szczęście (-)	-0,32	0,14	0,08	-0,21
4/7	Gniew	-0,14	0,11	0,10	-0,19
5/7	Ekstaza (-)	-0,25	0,16	-0,25	-0,12
6/7	Przykrość	-0,14	0,51	-0,18	-0,07
7/7	Lęk	-0,02	0,45	-0,17	0,09
1/8	Bojaźń	-0,46	0,22	-0,47	-0,18
2/8	Rozpacz	-0,31	0,18	0,01	-0,13

Czynnik/ Rozwiązanie	Nazwa czynnika	POZ	NEG	MS	MO
3/8	Gniew	-0,08	0,14	0,07	-0,07
4/8	Zakochanie (-)	-0,30	0,09	-0,19	-0,26
5/8	Przykrość	0,01	0,52	-0,08	0,06
6/8	Zazdrość	-0,42	0,03	-0,12	-0,51
7/8	Posępność	-0,33	0,20	-0,48	-0,19
8/8	Lęk	-0,14	0,41	-0,21	-0,02
1/9	Bojaźń	-0,43	0,19	-0,45	-0,19
2/9	Gniew	-0,09	0,16	0,07	-0,07
3/9	Przykrość	0,10	0,48	0,00	0,12
4/9	Zakochanie (-)	-0,27	0,03	-0,20	-0,25
5/9	Umartwienie	-0,23	0,18	0,10	-0,14
6/9	Markotność	-0,32	0,34	-0,45	-0,17
7/9	Zazdrość	-0,37	-0,01	-0,11	-0,49
8/9	Przybicie	-0,35	0,21	-0,22	-0,13
9/9	Lęk	-0,13	0,35	-0,20	-0,02

Adnotacja: $N = 310$. NEG – uczucia negatywne, POZ – uczucia pozytywne, MS – uczucia prowadzące do umacniania samego siebie, MO – uczucia prowadzące do umacniania relacji z innymi. Współczynniki korelacji o wartości absolutnej od 0,11 do 0,18 są istotne statystycznie na poziomie $p < 0,05$; współczynniki korelacji o wartości absolutnej powyżej 0,18 są istotne statystycznie na poziomie $p < 0,001$.

Źródło: opracowanie własne

6.1.2.4.5. Leksykalna struktura postrzeganych emocji a specyficzny treściowo afekt. Wyniki badań nad strukturą leksykalną postrzeganych emocji oraz postrzeganym afektem wskazują na współwystępowanie Negatywnego Afektu m.in. ze Smutkiem (2/2), Strachem (2/3), Niepokojem (4/4, 5/5) czy Lękiem (6/6, 7/7, 8/8, 9/9) oraz na ujemną korelację Pozytywnego Afektu z czynnikami takimi jak Emocje Przyjemne vs Nieprzyjemne (1/1, 1/2, 1/3, 1/4), Udręka (1/5, 1/6), Ekstaza (-) (3/5), Bojaźń (1/7, 1/8, 1/9) czy Osowiałość (2/7).

Zestawiając rozwiązanie czynnikowe uznane za optymalne ze specyficznym jakościowo afektem, można dostrzec współwystępowanie czynnika Lęk (9/9) ze Strachem oraz Winą. O ile pierwsza z korelacji wydaje się być intuicyjna, o tyle druga z nich zasługuje na dodatkowe omówienie. Sugeruje ona, że osoby postrzegane jako częściej doświadczające lęku uważane są również za częściej zdegustowane sobą, złe na siebie czy niezadowolone z siebie. Natomiast Nieśmiałość

współwystępuje z Bojaźnią (1/9) oraz Markotnością (6/9) – co wydaje się zasadne, jeżeli weźmie się pod uwagę, że w czynnikach tych znajdują się m.in. takie deskryptory jak *wstyd*, *skrępowanie* czy *trema*. Oznacza to również, że ludzie nieśmiali postrzegani są jako bardziej markotni, nachmurzeni czy odrętwiali. Natomiast im bardziej dane osoby są postrzegane jako uważne czy pewne siebie, tym rzadziej – w oczach respondentów – przeżywają treść, wstyd czy skrępowanie, które to są jednymi ze składowych czynników Bojaźń (1/9).

Na podstawie dwóch głównych wskaźników – Pozytywnego i Negatywnego Afektu – nie można dostrzec znaczących różnic pomiędzy wynikami skali PANAS-X a SUPIN mimo wielu prób. Kierunek oraz siła korelacji skal z czynnikami została utrzymana. Jednakże dzięki pomiarowi dodatkowych afektów uwidoczniła się względna spójność kategorii specyficznego afektu z niektórymi uzyskanymi czynnikami o analogicznych nazwach, jak na przykład Smutek (2/2) czy Strach (2/3). Zgodny z oczekiwaniami jest także wynik wskazujący na współwystępowanie wrogości z częstotliwością odczuwania gniewu i emocji pokrewnych. Na szczególną uwagę zasługuje fakt, że respondenci oceniają osoby doświadczające zazdrości jako rzadziej odczuwające radość, osoby uważne i pewne siebie jako rzadziej odczuwające udrękę czy bojaźń, a osoby częściej wykazujące odprężenie czy wyciszenie jako mniej bojaźliwe i rzadziej przeżywające udrękę. Ponadto osoby o wysokim nasileniu specyficznego afektu Nieśmiałość oceniane są jako częściej odczuwające emocje dające się opisać takimi słowami jak np. *wstyd*, *udręka* czy *groza*. Natomiast żaden z czynników struktury leksykalnej postrzeganych emocji nie wykazał korelacji o wartości absolutnej powyżej 0,40 ze specyficznym afektem Zmęczenie; od poziomemu 5-czynnikowego również ze specyficznym afektem Zaskoczenie. Może to sugerować, że aspekt treściowy/jakościowy obserwowanych emocji jest bardziej podkreślany w opisie cudzych emocji niż poziom zmęczenia/pobudzenia czy reakcja na niespodziewane pojawienie się bodźca. Szczegółowe dane na temat korelacji pomiędzy czynnikami wyłonionymi w ramach hierarchicznej struktury deskryptorów postrzeganych emocji języka polskiego a wynikami specyficznych afektów zawiera tabela 30.

Tabela 30
Korelacja struktury leksykalnej postrzeganych emocji języka polskiego ze wskaźnikami afektu

Czynnik/ Rozwiązanie	Nazwa czynnika	PA	NA	Strach	Smutek	Wina	Wrogość	Radość	PS	Uwa	Nieś	Zm	Spokój	Zask
1/1	Przyjemne vs Nieprzyjemne	-0,80	0,17	0,30	0,23	0,22	0,35	-0,84	-0,70	-0,64	0,61	0,01	-0,68	-0,40
1/2	Przyjemne vs Nieprzyjemne	-0,82	-0,02	0,13	0,03	0,08	0,25	-0,79	-0,70	-0,70	0,65	-0,10	-0,67	-0,47
2/2	Smutek	-0,05	0,68	0,59	0,70	0,49	0,40	-0,29	-0,11	0,12	-0,07	0,37	-0,14	0,19
1/3	Przyjemne vs Nieprzyjemne	-0,81	-0,08	0,08	-0,03	0,04	0,19	-0,76	-0,69	-0,71	0,67	-0,13	-0,65	-0,49
2/3	Strach	-0,10	0,64	0,59	0,71	0,58	0,13	-0,30	-0,28	0,05	0,11	0,38	-0,12	0,19
3/3	Gniew	-0,07	0,24	0,18	0,17	-0,02	0,61	-0,22	0,12	0,01	-0,21	0,06	-0,21	-0,03
1/4	Przyjemne vs Nieprzyjemne	-0,74	-0,07	0,07	-0,03	0,08	0,13	-0,64	-0,68	-0,61	0,71	-0,15	-0,56	-0,46
2/4	Szczeście (-)	-0,33	0,35	0,40	0,44	0,30	0,24	-0,52	-0,31	-0,27	0,11	0,24	-0,34	-0,02
3/4	Gniew	-0,06	0,20	0,14	0,12	-0,05	0,59	-0,19	0,13	0,01	-0,19	0,03	-0,20	-0,05
4/4	Niepokoje	0,11	0,55	0,45	0,56	0,51	0,04	0,01	-0,10	0,27	0,06	0,29	0,10	0,25
1/5	Udręka	-0,68	-0,17	0,01	-0,15	0,09	0,04	-0,60	-0,62	-0,61	0,65	-0,31	-0,49	-0,32
2/5	Szczeście (-)	-0,24	0,32	0,34	0,42	0,18	0,19	-0,42	-0,22	-0,21	0,01	0,35	-0,29	-0,06
3/5	Ekstaza (-)	-0,38	0,13	0,13	0,15	0,02	0,23	-0,35	-0,33	-0,26	0,32	0,16	-0,35	-0,35
4/5	Gniew	-0,08	0,20	0,17	0,12	0,03	0,57	-0,22	0,10	0,00	-0,16	-0,05	-0,20	0,03
5/5	Niepokoje	0,02	0,53	0,48	0,55	0,59	0,02	-0,09	-0,21	0,18	0,16	0,18	0,05	0,28
1/6	Udręka	-0,59	-0,11	0,09	-0,23	0,09	-0,01	-0,48	-0,58	-0,55	0,67	-0,32	-0,47	-0,25
2/6	Szczeście (-)	-0,25	0,28	0,29	0,42	0,17	0,20	-0,43	-0,20	-0,22	-0,03	0,32	-0,27	-0,06
3/6	Ekstaza (-)	-0,33	0,16	0,17	0,11	0,00	0,16	-0,29	-0,31	-0,24	0,32	0,19	-0,34	-0,31
4/6	Gniew	-0,03	0,27	0,25	0,06	0,03	0,54	-0,14	0,11	0,03	-0,12	-0,04	-0,21	0,07
5/6	Boleść	-0,37	0,10	0,07	0,36	0,26	0,25	-0,45	-0,31	-0,19	0,19	0,01	-0,19	-0,16
6/6	Lęk	0,16	0,58	0,53	0,43	0,54	-0,08	0,08	-0,12	0,27	0,14	0,20	0,10	0,37
1/7	Bojaźń	-0,53	-0,06	0,12	-0,11	0,05	0,05	-0,41	-0,50	-0,52	0,59	-0,31	-0,46	-0,31
2/7	Oswiatałość	-0,50	-0,14	-0,07	-0,04	0,07	0,18	-0,56	-0,38	-0,38	0,30	-0,08	-0,31	-0,19

Czynnik/ Rozwiązanie	Nazwa czynnika	PA	NA	Strach	Smutek	Wina	Wrog	Radość	PS	Uwa	Nieś	Zm	Spokój	Zask
3/7	Szczęście (+)	-0,17	0,28	0,28	0,43	0,13	0,21	-0,35	-0,12	-0,17	-0,11	0,31	-0,23	-0,06
4/7	Gniew	0,01	0,28	0,26	0,06	0,01	0,53	-0,10	0,13	0,06	-0,14	-0,04	-0,19	0,06
5/7	Ekstaza (-)	-0,32	0,13	0,14	0,09	0,02	0,11	-0,30	-0,32	-0,21	0,31	0,25	-0,30	-0,27
6/7	Przykrość	-0,11	0,31	0,22	0,52	0,35	0,20	-0,21	-0,15	0,05	0,04	0,14	-0,03	0,00
7/7	Lęk	0,06	0,50	0,52	0,30	0,51	-0,09	-0,01	-0,21	0,14	0,24	0,12	0,00	0,34
1/8	Bojaźń	-0,48	-0,04	0,11	-0,06	0,03	0,05	-0,35	-0,45	-0,48	0,53	-0,26	-0,43	-0,32
2/8	Rozpacz	-0,21	0,24	0,23	0,43	0,18	0,21	-0,33	-0,14	-0,21	-0,05	0,31	-0,23	-0,08
3/8	Gniew	0,03	0,30	0,26	0,07	0,03	0,50	-0,02	0,13	0,06	-0,10	0,01	-0,18	0,04
4/8	Zakochanie (-)	-0,34	0,08	0,10	0,08	-0,06	0,11	-0,39	-0,32	-0,22	0,24	0,25	-0,30	-0,29
5/8	Przykrość	0,06	0,41	0,30	0,57	0,40	0,12	-0,05	-0,06	0,20	-0,03	0,21	0,09	0,13
6/8	Zazdrość	-0,32	-0,04	0,01	0,05	-0,02	0,32	-0,48	-0,16	-0,23	0,02	-0,12	-0,25	-0,11
7/8	Posępnosc	-0,43	-0,11	-0,05	-0,05	0,16	0,07	-0,35	-0,39	-0,32	0,44	-0,11	-0,24	-0,18
8/8	Lęk	-0,05	0,46	0,52	0,24	0,45	-0,04	-0,12	-0,27	0,03	0,29	0,08	-0,11	0,27
1/9	Bojaźń	-0,44	-0,03	0,10	-0,14	0,03	0,01	-0,32	-0,43	-0,44	0,53	-0,27	-0,39	-0,28
2/9	Gniew	0,03	0,31	0,26	0,05	0,06	0,50	-0,03	0,13	0,06	-0,09	0,01	-0,17	0,06
3/9	Przykrość	0,15	0,43	0,30	0,51	0,37	0,07	0,05	0,01	0,27	-0,07	0,20	0,15	0,17
4/9	Zakochanie (-)	-0,33	0,02	0,06	0,05	-0,12	0,09	-0,35	-0,31	-0,21	0,25	0,20	-0,29	-0,29
5/9	Umartwienie	-0,09	0,32	0,25	0,35	0,20	0,17	-0,28	-0,07	-0,09	-0,10	0,35	-0,14	0,00
6/9	Markotność	-0,39	0,05	0,02	0,05	0,32	0,08	-0,37	-0,38	-0,26	0,41	-0,01	-0,19	-0,12
7/9	Zazdrość	-0,30	-0,09	-0,03	0,05	-0,07	0,30	-0,44	-0,14	-0,20	-0,01	-0,14	-0,22	-0,11
8/9	Przybicie	-0,32	0,10	0,17	0,34	0,11	0,20	-0,32	-0,26	-0,29	0,15	0,08	-0,30	-0,19
9/9	Lęk	-0,04	0,41	0,48	0,23	0,40	-0,04	-0,10	-0,25	0,03	0,26	0,05	-0,10	0,27

Adnotacja: $N = 310$. PA – Pozytywny Afekt, NA – Negatywny Afekt, Wrog – Wrogosc, PS – Pewnosc Siebie, Uwa – Uwaznosc, Nieś – Nieśmiałość, Zm – Zmęczenie, Zask – Zaskoczenie. Współczynniki korelacji o wartości absolutnej od 0,11 do 0,18 są istotne statystycznie na poziomie $p < 0,05$; współczynniki korelacji o wartości absolutnej powyżej 0,18 są istotne statystycznie na poziomie $1 < 0,001$.
Źródło: opracowanie własne

6.1.2.5. Leksykalna struktura opisu postrzeganych emocji a struktura leksykonu postrzeganych cech osobowości. Biorąc pod uwagę pojawiające się w literaturze powiązania pomiędzy kategoryzacją emocji a strukturami osobowości, postanowiono, analogicznie jak w przypadku badań samoopisowych, odpowiedzieć na pytanie o zakres pokrywania się struktury leksykalnej postrzeganych emocji ze strukturami leksykalnymi postrzeganych cech osobowości (P4.1 oraz P4.2). Wyniki tego porównania zostały przedstawione poniżej.

6.1.2.5.1. Leksykalna struktura postrzeganych emocji a struktura polskiego leksykonu osobowości. Hierarchiczna struktura leksykonu postrzeganych emocji zestawiona ze strukturą polskiego leksykonu postrzeganych cech osobowości ukazuje, że osoby opisywane jako bardziej ugodowe postrzegane są również jako rzadziej odczuwające smutek, strach, rozpacz czy umartwianie się, lecz częściej doświadczające emocji wchodzących w skład czynników Posepność (7/8) czy Markotność (6/9) – czyli m.in. odrętwienia, zawodu, markotności, nachmurzenia, rozczarowania. Może to sugerować, że wprawdzie poprzez ugodowość unikają części nieprzyjemnych emocji – chociażby związanych z konfrontacją – za to częściej przeżywają emocje mające związek z utratą czegoś istotnego (np. zawód).

Gdy spojrzysz się na zestawienie postrzegania ekstrawersji z czynnikami deskryptorów emocji, można dostrzec, że osoby oceniane jako bardziej ekstrawertyczne oceniane są jednocześnie jako rzadziej odczuwające strach, lęk, smutek, zazdrość czy niepokój. Natomiast osoby widziane jako bardziej sumienne nie zostały zbyt często powiązane z otrzymaną strukturą postrzeganych emocji – wyjątek stanowią wyniki w czynnikach Szczęście (-) (2/5) oraz Boleść (5/6). Osoby oceniane jako impulsywne więcej razy były oceniane jako doświadczające rozpacz (r = 0,48) (co być może wynika z faktu, że rozpacz jest wprawdzie nieprzyjemna, ale jest też związana z wysokim poziomem pobudzenia) oraz jako rzadziej doświadczające nieprzyjemnych emocji o niskim poziomie pobudzenia, jak np. boleść, rozczarowanie, przykrość. Natomiast im wyższą przypisywano komuś odporność, tym rzadziej postrzegane było przeżywanie strachu, lęku, smutku, gniewu czy niepokoju. Nieco zaskakujący jest natomiast rezultat, zgodnie z którym im wyższy wynik postrzeganej odporności, tym wyższy wynik w czynniku Ekstaza (-) (3/5, 3/6, 5/7), a zatem częstsze doświadczanie takich emocji jak wzdarga, zawiść czy zazdrość. Być

może wynik ten stanowi zobrazowanie specyficznego mechanizmu obronnego, zgodnie z którym umniejsza się innym dla zachowania własnego dobrostanu emocjonalnego. Natomiast cecha osobowości Intelpekt nie wykazała żadnych powiązań z hierarchiczną strukturą postrzeganych emocji na poziomie wartości absolutnej wyższej od 0,40.

Analizując rozwiązanie optymalne w kontekście struktury postrzeganych cech osobowości, można dostrzec utrzymanie się głównych zależności, które zostały opisane powyżej. To znaczy, osoby postrzegane jako bardziej ugodowe częściej według obserwujących doświadczają markotności, nachmurzenia, a rzadziej nieprzyjemnych emocji związanych z podejmowaniem decyzji, np. zgryzoty czy strapienia. Natomiast osoby o przyznanym przez obserwatora wyższym nasileniu ekstrawersji rzadziej uznane są za doświadczające lęku czy zazdrości – przy częstszym przypisaniu emocji związanych z energią, jak np. rozkoszy czy zachwyty. Osoby ocenione jako bardziej impulsywne są oceniane jako rzadziej doświadczające przykrości, poczucia winy, żalu czy przygnębienia; zaś osoby uważane za bardziej odporne są oceniane jako rzadziej odczuwające lęk, stroskanie czy przerażenie. Bez wyraźnych związków pomiędzy postrzeganą częstotliwością doświadczanych emocji pozostają w tym rozwiązaniu takie cechy osobowości jak Intelpekt oraz Sumienność. Szczegółowe wyniki korelacji obu struktur leksykalnych zawiera tabela 31.

Tabela 31

Korelacja struktury leksykalnej postrzeganych emocji ze strukturą polskiego leksykonu osobowości

Czynnik/ Rozwiązanie	Nazwa czynnika	UGD	EKS	SUM	IMP	ODP	INT
1/1	Przyjemne vs Nieprzyjemne	0,02	0,06	-0,08	-0,03	0,13	0,05
1/2	Przyjemne vs Nieprzyjemne	0,14	0,26	-0,04	-0,07	0,31	0,14
2/2	Smutek	-0,44	-0,73	-0,13	0,16	-0,66	-0,34
1/3	Przyjemne vs Nieprzyjemne	0,17	0,30	-0,03	-0,08	0,35	0,16
2/3	Strach	-0,40	-0,73	-0,12	0,11	-0,62	-0,30
3/3	Gniew	-0,26	-0,26	-0,10	0,18	-0,31	-0,20
1/4	Przyjemne vs Nieprzyjemne	0,41	0,41	0,14	-0,25	0,37	0,28
2/4	Szczęście (-)	-0,62	-0,56	-0,34	0,35	-0,37	-0,37
3/4	Gniew	-0,09	-0,12	-0,01	0,08	-0,21	-0,10
4/4	Niepokój	0,20	-0,38	0,25	-0,29	-0,48	0,01

226 ♦ 6. Wyniki badań

Czynnik/ Rozwiązanie	Nazwa czynnika	UGD	EKS	SUM	IMP	ODP	INT
1/5	Udręka	0,36	0,07	0,18	-0,38	0,11	0,20
2/5	Szczęście (-)	-0,65	-0,34	-0,41	0,47	-0,17	-0,34
3/5	Ekstaza (-)	0,24	0,56	0,00	0,01	0,47	0,22
4/5	Gniew	-0,11	-0,42	0,05	-0,05	-0,45	-0,16
5/5	Niepokój	0,15	-0,54	0,25	-0,34	-0,56	-0,04
1/6	Udręka	0,32	0,11	0,06	-0,28	0,09	0,16
2/6	Szczęście (-)	-0,65	-0,40	-0,38	0,44	-0,20	-0,34
3/6	Ekstaza (-)	0,11	0,56	-0,13	0,15	0,47	0,16
4/6	Gniew	-0,16	-0,35	-0,08	0,08	-0,45	-0,19
5/6	Boleść	0,35	-0,15	0,41	-0,48	-0,10	0,18
6/6	Lęk	0,00	-0,54	0,06	-0,14	-0,61	-0,13
1/7	Bojaźń	0,22	0,29	0,04	-0,31	0,25	0,10
2/7	Osowiałość	0,19	-0,20	0,15	-0,11	-0,10	0,14
3/7	Szczęście (-)	-0,68	-0,35	-0,38	0,44	-0,17	-0,36
4/7	Gniew	-0,17	-0,27	-0,11	0,10	-0,40	-0,20
5/7	Ekstaza (-)	0,12	0,52	-0,14	0,23	0,45	0,19
6/7	Przykrość	0,26	-0,20	0,38	-0,46	-0,20	0,09
7/7	Lęk	-0,06	-0,55	-0,03	-0,05	-0,59	-0,16
1/8	Bojaźń	0,18	0,36	0,01	-0,24	0,32	0,10
2/8	Rozpacz	-0,51	-0,25	-0,36	0,48	-0,10	-0,20
3/8	Gniew	0,04	0,04	-0,13	0,18	-0,17	0,00
4/8	Zakochanie (-)	-0,09	0,37	-0,16	0,21	0,39	0,01
5/8	Przykrość	0,18	-0,29	0,34	-0,41	-0,31	0,02
6/8	Zazdrość	-0,25	-0,52	0,10	-0,21	-0,35	-0,26
7/8	Posepność	0,55	0,16	0,24	-0,21	0,11	0,38
8/8	Lęk	-0,19	-0,59	-0,12	0,01	-0,60	-0,24
1/9	Bojaźń	0,15	0,31	0,06	-0,29	0,33	0,08
2/9	Gniew	0,02	0,00	-0,07	0,15	-0,13	0,02
3/9	Przykrość	0,10	-0,25	0,31	-0,40	-0,25	-0,04
4/9	Zakochanie (-)	0,01	0,42	-0,18	0,20	0,31	0,03
5/9	Umartwienie	-0,59	-0,31	-0,25	0,36	-0,03	-0,26
6/9	Markotność	0,49	0,06	0,36	-0,28	0,17	0,40
7/9	Zazdrość	-0,17	-0,48	0,11	-0,23	-0,39	-0,24

Czynnik/ Rozwiązanie	Nazwa czynnika	UGD	EKS	SUM	IMP	ODP	INT
8/9	Przybicie	-0,06	0,03	-0,27	0,25	-0,10	-0,01
9/9	Lęk	-0,14	-0,53	-0,14	0,03	-0,61	-0,22

Adnotacja: $N = 281$. UGD – ugodowość EKS – ekstrawersja, SUM – sumienność, IMP – impulsywność, ODP – odporność, INT – intelekt. Współczynniki korelacji o wartości absolutnej od 0,12 do 0,19 są istotne statystycznie na poziomie $p < 0,05$; współczynniki korelacji o wartości absolutnej powyżej 0,19 są istotne statystycznie na poziomie $p < 0,001$. Źródło: opracowanie własne

6.1.2.5.2. Leksykalna struktura postrzeganych emocji a międzyjęzykowa struktura leksykonu osobowości. Wyniki współwystępowania czynników wchodzących w skład hierarchicznej struktury postrzeganych emocji zestawione z międzyjęzykowymi strukturami postrzeganych cech osobowości uwiadcniają ujemną korelację pomiędzy cechą Ekstrawersja a takimi czynnikami jak np. Smutek (2/2), Strach (2/3), Gniew (4/5), Zazdrość (6/8, 7/9) oraz dodatnią m.in. z czynnikami Ekstaza (-) (3/5, 3/6, 5/7), Zakochanie (-) (4/8, 4/9). Oznacza to, że osoby postrzegane jako bardziej ekstrawertyczne uznawane są również za częściej przeżywające takie emocje jak m.in. zachwyty, błogość, namiętność, uniesienie oraz rzadziej doświadczające m.in. smutku, rozbitcia, obawy, gniewu czy lęku. Natomiast osoby ocenione jako bardziej ugodowe opisywane są przede wszystkim jako rzadziej odczuwające m.in. smutek, niepokieszenie, zgaszenie, rozpacz, zgryzotę czy strapienie, a częściej zawód czy rozczarowanie. Być może wynika to z przekonań, że ze względu na nasilenie ugodowości niepełnienie oczekiwań objawia się w doświadczanych emocjach zamiast w działaniu na rzecz swoich planów/potrzeb. Postrzegana stabilność emocjonalna wykazała ujemną korelację z postrzeganą częstotliwością przeżywania takich stanów jak smutek czy nieszczęście oraz dodatnią korelację z przeżywaniem m.in. rozterki, tremy, wstydu czy skrępowania. Taki obraz korelacji dodatniej może sugerować, że osoby „walczące” z nieprzyjemnymi dla siebie doświadczeniami postrzegane są jako bardziej stabilne emocjonalnie – być może dlatego, że pomimo odczuwanych emocji kontynuują rozpoczęty proces (np. wyjście na scenę pomimo tremy czy skrępowania). Pozostałe cechy opisane poprzez Wielką Piątkę, tzn. Sumienność oraz Intelekt, nie wykazały współwystępowania z hierarchiczną strukturą leksykonu postrzeganych emocji na poziomie przyjętym za próg wyjścia (wartość absolutna równa lub wyższa 0,40).

Zestawiając wyniki omawianej struktury leksykonu emocji z cechami osobowości operacjonalizowanymi za pomocą modelu Wielkiej Dwójki można zauważyć, że Dynamizm koreluje ujemnie z takimi czynnikami jak Smutek (2/2), Strach (2/3), Szczęście (-) (2/4, 2/5, 2/6), Zazdrość (6/8, 7/9) czy Lęk (6/6, 7/7, 8/8, 9/9) oraz dodatnio z czynnikiem Ekstaza (-) (3/5, 3/6, 5/7) – co w znacznej części przypomina relacje struktury postrzeganych emocji z cechą Ekstrawersja w tym samym modelu. Zatem osoby o wyższym nasileniu cechy Dynamizm rzadziej odczuwają m.in. smutek, strach, obawę, a częściej zachwyty, namiętność czy uniesienie. Natomiast wzmocnienie cechy Moralność i Właściwości Społeczne (MSP) koreluje ujemnie z czynnikiem Szczęście (-) (2/4, 2/5, 2/6, 3/7), Rozpacz (2/8) i Umartwienie (5/9), dodatnio zaś z czynnikami Bolesć (5/6), Przykrość (6/7), Posępność (7/8) oraz Markotność (6/9). Taki rozkład wyników wskazuje, że im wyższe nasilenie tych cech zostaje komuś przypisane, tym rzadziej są oni postrzegani jako przeżywający rozpacz, przybicie, strapienie; z drugiej strony widziani są jako częściej odczuwający m.in. szczęście, entuzjazm czy dumę. Jednakże w świetle uzyskanych wyników widać także ocenianie osób z wysokim natężeniem tych cech jako bardziej markotnych, przybitych. Być może normy społeczne i kulturowe, których internalizacja jest mierzona za sprawą tego wskaźnika (MSP), sprawiają, że wzrasta częstotliwość odczuwania przybicia, zawodu – na przykład w sytuacji przestrzegania norm/ zasad społecznych bez pełnej ich internalizacji.

Jeżeli weźmie się pod uwagę zestawienie uzyskanej struktury z Wielką Jedyneką, widoczna jest ujemna korelacja tej cechy z wynikami w takich czynnikach jak m.in. Smutek (2/2), Strach (2/3), Szczęście (-) (2/4, 2/5, 2/6), Rozpacz (2/8), Umartwienie (5/9) oraz dodatnia z takimi czynnikami jak Emocje Przyjemne vs Nieprzyjemne (1/4), Posępność (7/8) oraz Markotność (6/9). Można się zatem spodziewać, że osoby postrzegane jako posiadające wyższe nasilenie tej cechy będą postrzegane jako częściej odczuwające rozczarowanie, odrętwienie, markotność, nachmurzenie, a rzadziej np. smutek, strach, obawę, rozpacz czy upokorzenie.

Patrząc całościowo na relacje pomiędzy hierarchiczną strukturą deskryptorów emocji z perspektywy opisu innych oraz na międzyjęzykowe struktury cech osobowości, można zauważyć, że osoby oceniane jako ekstrawertyczne, ugodowe i stabilne emocjonalnie oceniane są również jako rzadziej doświadczające m.in. smutku, strachu, rozpacz i przybicia. Ponadto ludzie z większym nasileniem ekstrawersji

czy dynamizmu są oceniani jako rzadziej doświadczający np. lęku, stroskania czy paniki. Natomiast osoby postrzegane jako ugodowe z jednej strony częściej w oczach respondentów doświadczają radości, szczęścia czy ulgi, z drugiej zawodu czy rozczarowania.

Tabela 32

Korelacja struktury leksykalnej postrzeganych emocji z międzyjęzykowymi strukturami leksykonu osobowości

Czynnik/ Rozwiązanie	Nazwa czynnika	Wielka Piątka				Wielka Dwójka		Wielka Jedynka	
		EXT	UGD	SUM	SE	INT	DYN		MSP
1/1	Przyjemne vs Nieprzyjemne	0,08	-0,02	-0,07	0,01	-0,01	0,05	-0,04	0,01
1/2	Przyjemne vs Nieprzyjemne	0,25	0,10	-0,02	0,12	0,08	0,24	0,07	0,13
2/2	Smutek	-0,66	-0,43	-0,17	-0,42	-0,30	-0,69	-0,36	-0,45
1/3	Przyjemne vs Nieprzyjemne	0,30	0,14	0,00	0,15	0,10	0,28	0,09	0,16
2/3	Strach	-0,66	-0,39	-0,15	-0,40	-0,28	-0,68	-0,33	-0,42
3/3	Gniew	-0,22	-0,24	-0,13	-0,21	-0,14	-0,26	-0,23	-0,24
1/4	Przyjemne vs Nieprzyjemne	0,34	0,38	0,15	0,28	0,22	0,43	0,35	0,40
2/4	Szczęście (-)	-0,42	-0,63	-0,33	-0,42	-0,35	-0,60	-0,61	-0,61
3/4	Gniew	-0,11	-0,08	-0,05	-0,11	-0,05	-0,10	-0,07	-0,08
4/4	Niepokój	-0,46	0,22	0,19	-0,06	0,03	-0,26	0,29	0,16
1/5	Udręka	-0,02	0,35	0,17	0,16	0,15	0,15	0,39	0,36
2/5	Szczęście (-)	-0,17	-0,66	-0,38	-0,36	-0,33	-0,43	-0,70	-0,64
3/5	Ekstaza (-)	0,55	0,21	0,02	0,25	0,18	0,50	0,12	0,23
4/5	Gniew	-0,44	-0,08	0,00	-0,20	-0,10	-0,35	-0,01	-0,09
5/5	Niepokój	-0,62	0,17	0,19	-0,12	-0,02	-0,39	0,29	0,12
1/6	Udręka	0,03	0,31	0,08	0,08	0,13	0,16	0,31	0,30
2/6	Szczęście (-)	-0,23	-0,67	-0,36	-0,36	-0,34	-0,48	-0,68	-0,64
3/6	Ekstaza (-)	0,59	0,08	-0,08	0,17	0,12	0,47	-0,04	0,09
4/6	Gniew	-0,36	-0,13	-0,10	-0,28	-0,11	-0,31	-0,10	-0,16
5/6	Boleść	-0,25	0,35	0,33	0,21	0,12	-0,02	0,47	0,37
6/6	Lęk	-0,58	0,03	0,04	-0,27	-0,08	-0,43	0,09	-0,04

Czynnik/ Rozwiązanie	Nazwa czynnika	Wielka Piątka				Wielka Dwójka			Wielka Jedynka
		EXT	UGD	SUM	SE	INT	DYN	MSP	
1/7	Bojaźń	0,23	0,25	0,05	0,33	0,05	0,27	0,25	0,25
2/7	Osowiałość	-0,25	0,14	0,13	-0,16	0,12	-0,09	0,19	0,16
3/7	Szczęście (-)	-0,18	-0,68	-0,37	-0,30	-0,36	-0,45	-0,70	-0,65
4/7	Gniew	-0,26	-0,13	-0,13	-0,22	-0,12	-0,25	-0,12	-0,17
5/7	Ekstaza (-)	0,56	0,07	-0,09	0,06	0,15	0,45	-0,07	0,08
6/7	Przykrość	-0,30	0,28	0,29	0,22	0,05	-0,10	0,41	0,28
7/7	Lęk	-0,57	-0,04	-0,03	-0,35	-0,10	-0,46	0,00	-0,11
1/8	Bojaźń	0,33	0,20	0,02	0,34	0,05	0,32	0,18	0,20
2/8	Rozpacz	-0,08	-0,56	-0,34	-0,39	-0,19	-0,29	-0,60	-0,53
3/8	Gniew	0,06	0,03	-0,12	-0,21	0,08	0,09	-0,03	-0,01
4/8	Zakochanie (-)	0,41	-0,11	-0,12	0,12	-0,03	0,23	-0,21	-0,08
5/8	Przykrość	-0,36	0,21	0,25	0,17	-0,01	-0,19	0,33	0,20
6/8	Zazdrość	-0,56	-0,20	0,05	0,00	-0,28	-0,53	-0,07	-0,18
7/8	Posępność	0,08	0,47	0,23	-0,01	0,36	0,31	0,48	0,47
8/8	Lęk	-0,58	-0,16	-0,11	-0,38	-0,18	-0,53	-0,13	-0,22
1/9	Bojaźń	0,28	0,17	0,07	0,40	0,03	0,27	0,19	0,21
2/9	Gniew	0,04	0,00	-0,07	-0,17	0,10	0,07	-0,02	0,02
3/9	Przykrość	-0,32	0,15	0,23	0,23	-0,06	-0,19	0,27	0,15
4/9	Zakochanie (-)	0,41	0,01	-0,14	0,06	-0,01	0,28	-0,14	-0,04
5/9	Umartwienie	-0,13	-0,63	-0,24	-0,19	-0,25	-0,37	-0,59	-0,52
6/9	Markotność	0,01	0,39	0,33	0,09	0,38	0,25	0,48	0,49
7/9	Zazdrość	-0,55	-0,09	0,05	-0,02	-0,26	-0,48	0,00	-0,13
8/9	Przybicie	0,08	-0,08	-0,25	-0,29	-0,02	0,02	-0,19	-0,18
9/9	Lęk	-0,55	-0,10	-0,13	-0,41	-0,16	-0,48	-0,10	-0,20

Adnotacja: $N = 281$. EXT – ekstrawersja, UGD – ugodowość, SUM – sumienność, SE – stabilność emocjonalna, INT – intelekt, DYN – dynamizm, MSP – moralność i społeczna przyzwoitość. Współczynniki korelacji o wartości absolutnej od 0,12 do 0,19 są istotne statystycznie na poziomie $p < 0,05$; współczynniki korelacji o wartości absolutnej powyżej 0,19 są istotne statystycznie na poziomie $p < 0,001$.

Źródło: opracowanie własne

6.1.2.6. Analiza deskryptorów specyficznych dla rozwiązania optymalnego z perspektywy postrzegania emocji innych. W celu weryfikacji stabilności struktury uznanej za optymalną dla struktury leksykonu postrzeganych emocji przeprowadzono analizę głównych

składowych na próbie deskryptorów specyficznych dla tego rozwiązania. Wartości własne dla 15 pierwszych niezrotowanych czynników dla danych ipsatyzowanych pochodzących z perspektywy opisu innych wynoszą: 9,36; 6,59; 5,53; 3,24; 2,76; 1,87; 1,62; 1,48; 1,47; 1,20; 1,18; 1,17; 1,12; 1,06. Do wyodrębnienia wskazano 9 czynników oraz zastosowano rotację *Equamax*.

Tabela 33

Ładunki czynnikowe dla 9-czynnikowej struktury specyficznych deskryptorów emocji języka polskiego uzyskane na danych z perspektywy opisu innych

Deskryptor	Trwoga	Gniew	Zmartwienie	Namiętność	Strach	Zazdrość	Pożałowanie	Markotność	Przybicie
złamany	0,65	-0,12	0,07	0,20	-0,02	0,09	0,25	0,03	0,22
wpada w popłoch	0,65	-0,07	-0,23	0,20	0,20	0,08	0,14	-0,03	0,12
zależniony	0,62	-0,02	0,03	0,31	0,24	-0,02	0,20	-0,16	0,08
trwogę	0,62	-0,15	-0,20	0,30	0,14	0,04	0,25	-0,09	0,03
skołatany	0,61	-0,04	-0,06	0,19	-0,02	0,04	0,15	0,09	0,23
zgroza	0,60	-0,10	-0,27	0,24	0,13	0,21	0,14	-0,03	0,14
groza	0,59	0,01	-0,24	0,16	0,11	0,18	0,12	-0,01	0,19
masz pietra	0,59	-0,08	-0,08	0,27	0,29	0,10	0,10	-0,12	-0,03
załamanie	0,56	-0,02	0,18	0,20	-0,06	0,02	0,09	0,04	0,37
bojaźń	0,56	-0,13	-0,21	0,17	0,22	0,03	0,29	-0,09	0,02
szał	0,51	0,27	-0,18	-0,12	0,06	0,28	0,26	-0,07	-0,02
trema	0,46	-0,10	-0,12	0,20	0,27	-0,24	0,16	-0,02	-0,15
pękanie	0,46	-0,05	-0,16	0,25	0,03	0,06	0,09	0,11	0,11
udręka	0,42	-0,03	-0,05	0,14	0,05	0,16	0,38	-0,05	0,35
nerwowy	0,04	0,63	0,25	0,16	-0,04	-0,05	0,09	-0,06	-0,11
wnerwienie	-0,01	0,59	0,02	0,20	-0,14	-0,02	0,17	-0,08	0,11
gniew	-0,16	0,58	0,28	-0,07	-0,05	0,32	0,03	0,04	-0,05
wściekłość	-0,15	0,56	0,03	-0,01	0,09	0,32	0,06	0,04	-0,05
pienisz się	-0,03	0,54	-0,17	-0,01	0,12	0,38	-0,02	-0,03	0,14
wkurzony	-0,27	0,54	0,09	0,10	-0,12	0,01	0,22	-0,08	-0,09
wpieniony	-0,20	0,52	-0,03	-0,16	0,11	0,30	0,09	0,00	0,02
zdenerwowany	-0,36	0,51	0,23	0,08	0,08	0,05	0,04	0,06	-0,17
wkurwienie	-0,03	0,51	0,02	0,17	-0,24	0,00	-0,26	0,24	0,03

232 ♦ 6. Wyniki badań

Deskryptor	Trwoga	Gniew	Zmartwienie	Namiętność	Strach	Zazdrość	Pożalowanie	Markotność	Przybicie
gniewasz się	0,03	0,49	0,00	0,09	-0,07	0,18	0,19	0,01	0,01
rozdrażnienie	0,18	0,49	0,08	0,25	-0,20	0,08	0,19	-0,10	0,06
jakbym miał eksplodować	-0,15	0,48	0,01	-0,08	0,08	0,15	-0,08	-0,06	0,25
nabuzowany	0,19	0,47	-0,13	0,14	-0,24	0,09	-0,07	-0,07	0,03
rozjuszony	-0,09	0,47	0,08	-0,02	-0,08	0,36	-0,16	0,01	0,11
kipiący	0,02	0,46	-0,08	-0,13	0,09	0,37	-0,03	0,10	0,12
gorączkowanie się	0,19	0,41	-0,13	0,04	-0,04	0,04	-0,04	-0,27	0,27
rozbiecie	0,02	-0,06	0,63	-0,02	0,14	0,10	-0,01	0,11	0,18
smutny	-0,04	-0,06	0,61	0,04	0,14	0,15	0,11	-0,01	0,11
zmartwiony	-0,22	0,07	0,59	0,03	0,13	-0,23	-0,02	0,10	-0,07
rozdarcie	-0,08	0,03	0,57	-0,10	-0,02	-0,13	-0,02	0,12	-0,06
nieszczęście	-0,09	0,02	0,54	0,05	0,16	0,23	0,10	-0,01	0,18
obawa	-0,12	0,04	0,53	0,09	0,25	-0,11	0,08	-0,05	0,05
rozanielenie	0,10	-0,20	-0,42	-0,17	-0,01	-0,06	-0,34	-0,06	0,10
przykrość	-0,11	0,03	0,39	0,00	0,09	-0,05	0,25	-0,05	0,19
żal	0,11	0,08	0,35	0,14	-0,06	0,02	0,25	0,03	0,04
ekstaza	-0,05	-0,05	-0,09	-0,62	-0,06	0,08	-0,21	-0,12	-0,24
namiętność	-0,09	-0,09	0,05	-0,61	-0,13	-0,09	-0,05	-0,13	-0,07
żar	-0,03	-0,05	-0,06	-0,56	0,07	0,15	0,01	-0,05	-0,03
rozmiłowanie	-0,22	-0,12	-0,09	-0,53	-0,01	-0,18	-0,16	-0,13	-0,02
zakochanie	-0,16	-0,09	-0,04	-0,47	-0,20	-0,15	-0,12	0,23	-0,10
nuda	0,10	-0,10	0,04	0,43	-0,05	0,14	0,36	-0,11	0,03
uniesienie	-0,30	0,01	-0,05	-0,41	0,09	-0,04	-0,21	-0,23	-0,11
wystraszony	0,12	-0,03	0,05	0,00	0,73	0,08	0,10	0,10	0,02
przestraszony	0,11	-0,05	-0,02	0,14	0,61	0,08	0,05	0,22	0,14
przerażony	0,29	-0,09	0,10	-0,01	0,61	0,21	0,05	-0,01	0,08
zawstydzony	-0,16	-0,12	0,09	-0,03	0,56	-0,18	0,12	0,02	0,08
lęk	-0,01	0,13	0,38	0,03	0,49	-0,14	-0,04	0,20	0,03
panika	0,16	0,15	0,24	0,02	0,48	-0,05	-0,19	0,06	0,26
strach	0,03	-0,04	0,38	-0,02	0,46	-0,01	-0,04	0,35	-0,06
wzgarda	0,05	0,03	0,14	0,09	-0,08	0,69	0,08	-0,02	-0,10
troska	-0,22	-0,12	0,11	0,01	-0,03	-0,50	-0,04	-0,03	-0,16

Deskryptor	Trwoga	Gniew	Zmartwienie	Namiętność	Strach	Zazdrość	Pożałowanie	Markotność	Przybicie
skwaszony	-0,09	0,07	-0,03	0,24	0,18	0,49	-0,03	-0,05	0,19
zazdrość	-0,05	0,17	0,19	-0,21	-0,01	0,49	0,16	0,13	-0,21
zawiść	0,31	0,15	-0,30	0,12	-0,12	0,47	0,25	-0,01	0,02
triumfująco	0,01	-0,10	-0,22	0,03	-0,15	0,25	-0,64	-0,13	-0,10
złość	0,09	0,48	-0,06	-0,04	-0,06	0,17	0,58	0,05	0,01
nierad	0,22	-0,07	0,10	0,17	0,12	0,21	0,48	-0,04	0,02
się nieprzyjemnie	0,14	0,02	0,15	0,25	0,01	0,00	0,48	-0,27	0,10
zawód	-0,05	-0,02	0,11	0,03	0,24	0,25	0,38	-0,12	0,25
markotnie	0,27	0,02	-0,06	0,33	0,04	0,17	0,36	-0,17	0,23
pożałowanie	0,11	-0,10	0,00	-0,19	0,06	0,06	0,01	0,63	0,02
umartwianie	0,14	-0,07	0,20	0,07	0,11	0,00	-0,10	0,56	0,12
euforia	0,07	-0,08	0,03	-0,32	-0,14	-0,02	-0,18	-0,49	-0,26
niepogodny	-0,21	0,08	0,04	0,19	-0,04	0,17	0,05	0,48	0,12
roztkliwienie	0,03	-0,09	-0,09	-0,18	0,15	-0,25	-0,07	0,48	0,15
spięty	0,01	0,10	0,02	0,29	0,10	-0,12	-0,17	0,48	0,07
niepocieszony	-0,18	-0,04	-0,01	0,11	0,10	0,11	-0,01	0,47	0,37
ubolewanie	-0,03	0,07	-0,09	-0,03	0,11	-0,05	0,08	0,21	0,56
przybity	-0,04	-0,04	0,22	0,05	0,06	0,00	0,05	0,34	0,55
rozpacz	0,20	-0,04	-0,05	0,09	0,09	0,03	-0,11	0,31	0,54
beznadzieję	-0,04	0,05	0,38	0,03	0,14	0,06	0,10	0,01	0,48
boleść	0,22	0,07	0,21	0,14	-0,05	0,02	0,20	0,02	0,45

Adnotacja: Rotacja *Equamax*.

Źródło: opracowanie własne

Skład każdego z czynników pozostał niezmienny. Bazując na wybranym kryterium pomocniczym można stwierdzić, że – podobnie jak w przypadku struktury pochodzącej z samoopisu – 9-czynnikowa struktura leksykonu emocji z perspektywy opisu innych cechuje się stabilnością. Na jej podstawie stworzono narzędzie psychometryczne do pomiaru postrzeganych emocji.

6.1.2.7. Opracowanie skali postrzeganych emocji. Bazując na deskryptorach specyficznych dla czynników z 9-czynnikowego roz-

wiązania oraz biorąc pod uwagę treść słów zawartą w każdym czynniku, stworzono narzędzie psychometryczne służące do pomiaru 9 kategorii postrzeganych emocji. Każda skala narzędzia do pomiaru postrzeganych emocji składa się z 3 pozycji. Podobnie jak w przypadku wersji samoopisowej – narzędzie zawiera 8 skal opisujących emocje nieprzyjemne, które jednak różnią się jakościowo od rozwiązania samoopisowego. Szczegóły na temat składowej każdej z nich oraz ich rzetelność zawiera tabela 34.

Tabela 34

Skale do pomiaru postrzeganych emocji wraz ze wskaźnikiem zgodności wewnętrznej

Skala	Pozycja skali	alfa
Trwoga	zależniony	0,81
	trwoga	
	zgroza	
Gniew	gniew	0,77
	wściekłość	
	zdenerwowany	
Zmartwienie	rozbiecie	0,77
	zmartwiony	
	rozdarcie	
Namiętność	namiętność	0,68
	rozmiłowanie	
	zakochanie	
Strach	lęk	0,73
	panika	
	strach	
Zazdrość	wzgarda	0,60
	zazdrość	
	zawiść	
Pożałowanie	pożałowanie	0,71
	umartwianie	
	niepocieszony	

Skala	Pozycja skali	alfa
Markotność	nierad	0,62
	zawód	
	markotnie	
Przybicie	ubolewanie	0,71
	przybity	
	rozpacz	

Adnotacja: $N = 591$.

Źródło: opracowanie własne

W narzędziu tym obecna jest skala Trwoga, która zawiera w sobie deskryptory emocji związanych z bardzo silnym strachem, a także oburzeniem. Obok niej znalazł się również czynnik Strach, który zawiera zbliżone emocje, lecz o nieco mniejszej intensywności niż w przypadku skali Trwoga. Gniew zawiera stany związane z bardzo silną, intensywną, stosunkowo łatwo dostrzegalną złością, a skala Zmartwienie obejmuje te nieprzyjemne o niskiej intensywności, które mogą towarzyszyć sytuacji, w której do podjęcia jest trudna decyzja. Pojawiają się również dwie skale, w których emocje dotyczą w większym stopniu relacji interpersonalnych. Pierwsza z nich – Namietność – zawiera te związane z budowaniem relacji o charakterze intymnym, druga zaś – Zazdrość – składa się z emocji przeżywanych podczas odczuwania zazdrości i braku szacunku. W skali Pożałowanie znajdują się deskryptory związane z żalem, umartwianiem się, zaś w czynniku Markotność pojawiają się emocje raczej nieprzyjemne, o niskiej intensywności i związane z niezadowoleniem, rozczarowaniem. Skala Przybicie zawiera w sobie stany związane z ogólnym spadkiem energii i doświadczaną, raczej trwającą dłużej, nieprzyjemnością, rezygnacją.

7. Dyskusja wyników

Niniejszy rozdział monografii został poświęcony omówieniu wyników otrzymanych w przeprowadzonych badaniach własnych. Zawiera się w nim opis leksykalnych struktur emocji uzyskanych w badaniach samoopisowych oraz w badaniach postrzegania innych. Umieszczono w nim również porównania pomiędzy leksykalną strukturą emocji a emocjami, afektem, uczuciami, nastrojem i osobowością. W rozdziale tym jest także omówienie ograniczeń badań własnych oraz wskazanie potencjalnych perspektyw przyszłych studiów.

Analiza uzyskanych wyników wskazuje rozwiązanie 9-czynnikowe jako optymalne zarówno dla leksykalnej struktury samoopisu emocji, jak i postrzegania emocji innych. Mimo tej samej liczby wyłonionych czynników nie istnieje między wyłoniętymi strukturami zbieżność pozwalająca na traktowanie ich jako tożsamy. Jako kongruentne w umiarkowanym stopniu można uznać jednak rozwiązania 1-czynnikowe, które dzielą emocje głównie ze względu na (nie)przyjemność ich doświadczania, czy opis emocji związanych z poczuciem udręki bądź lękiem. Oznacza to, że w gruncie rzeczy nieco inaczej opisywane są stany własne, a inaczej postrzegane u innych.

W treści czynników wyłonionych w obu strukturach ujawniają się deskryptory emocji związanych z lękiem, gniewem – tworząc w obu rozwiązaniach optymalnych osobne czynniki. Ponadto w rozwiązaniu opisującym postrzeganie emocji innych pojawił się wymiar związany z zakochaniem, który w rozwiązaniu samoopisowym stanowił jeden z biegunów innego czynnika – Bojaźń (7/9). W obu strukturach pojawiły się także emocje potencjalnie związane z osiągnięciem bądź nieosiągnięciem sukcesu (np. triumfująco *vs* zawód/rozczarowanie). Jednak w strukturze pochodzącej z samoopisu znajduje się więcej

słów opisujących doświadczenia o charakterze wewnętrznym, trudno obserwowalne, jak np. nuda, rozczarowanie, zmartwienie.

W strukturze samoopisowej widoczne są emocje związane z przeżywaniem rozterki o charakterze poznawczym, obrazujące sytuację znalezienia się w sytuacji bez wyjścia. Takie okoliczności prowadzą do przeżycia m.in. strapienia czy zgryzoty – doświadczeń emocjonalnych, które również są trudno obserwowalne, a o których możemy się często dowiedzieć jedynie dzięki introspekcji. Natomiast w opisie postrzeganych emocji pojawiają się słowa opisujące stany, które są związane z przeżywaną potencjalną rozterką, a które są łatwiej obserwowalne, jak np. zmartwienie, rozbiecie czy smutek. W strukturze wyłonionej na podstawie opisu emocji innych pojawia się czynnik związany z okazywaniem zazdrości *vs* troski wobec innych – co sugeruje, że z tej perspektywy opisu istotna może być rola emocji w kontekście relacji społecznych.

7.1. Leksykalna struktura emocji

Wyniki uzyskane w ramach przeprowadzonych badań wskazują rozwiązanie 9-czynnikowe jako rozwiązanie optymalne zarówno dla struktury samoopisu emocji, jak i dla struktury powstałej na bazie danych ilościowych pochodzących z opisu innych. Mimo zbieżności w liczbie uzyskanych wymiarów, w większości wyłonionych czynników nie uzyskano kongruencji pomiędzy tymi dwoma rozwiązaniami. Główną różnicą pomiędzy uzyskanymi strukturami jest fakt koncentracji samoopisu wokół emocji mocniej związanych z introspekcją, wymagających wiedzy o przeżywanym subiektywnie doświadczeniu, podczas gdy w przypadku opisu innych na pierwszy plan zdają się wyłaniać emocje łatwiej obserwowalne oraz związane z relacjami społecznymi.

W obu rozwiązaniach na najbardziej ogólnym poziomie pojawia się wymiar o charakterze ewaluacyjnym. Dzieli on emocje przede wszystkim ze względu na odczuwaną przyjemność bądź nieprzyjemność i jest zbieżny z wieloma opublikowanymi do tej pory klasyfikacjami, które posiadają w sobie taki podział (np.: Russell, 1980; Schimmack, Grob, 2000; Schlosberg, 1952). Takie rozwiązanie stanowi również potwierdzenie tezy o nadrzędności podziału emocji na przyjemne *vs* nieprzyjemne wobec pozostałych kategorii (np.: Alonso-

-Arbiol i in., 2006; Shaver i in., 2001). Uzyskany czynnik z jednej strony może sugerować, że należy traktować emocje przyjemne-nieprzyjemne jako jeden wymiar, co może stać w sprzeczności z niektórymi wynikami badań mówiącymi o ich potencjalnej rozłączności (np.: Watson, Tellegen, 1985). Z drugiej strony należy mieć na uwadze, że na podstawie uzyskanych wyników na tym poziomie szczegółowości nie można rozstrzygnąć wspomnianego sporu, ponieważ 1-czynnikowe rozwiązanie zostało wskazane jako punkt wyjścia dla badań eksploracyjnych i podczas analizy danych, na podstawie wszystkich deskryptorów, celowo wyłoniono tylko jeden czynnik.

Na pytanie o rozłączność przyjemnych i nieprzyjemnych emocji mógłby potencjalnie odpowiedzieć następny poziom hierarchii – rozwiązanie 2-czynnikowe. W tego typu rozwiązaniach pojawia się bowiem wymiar afektów przyjemnych *vs* nieprzyjemnych (np.: Woodworth, Schlosberg, 1966) często obok poziomu pobudzenia organizmu jako drugiego wymiaru (np.: Feldman, 1995; Russell, 1980). Zatem w niektórych rozwiązaniach 2-wymiarowych podział emocji/afektów na przyjemne bądź nieprzyjemne pojawia się jako składowa szerszego, 2-wymiarowego, opisu. Taki stan rzeczy można zaobserwować również w wynikach uzyskanych w badaniach własnych. Zarówno w przypadku badań samoopisowych, jak i badań z perspektywy opisu innych utrzymany został czynnik Emocje Przyjemne *vs* Nieprzyjemne.

Afekty Pozytywny i Negatywny mogą być rozumiane również jako niezależne od siebie, obszerne zbiory (Watson, Clark, 1997). Taki stan rzeczy nie jest jednak zgodny z uzyskanymi rezultatami badań własnych na poziomie rozwiązania 2-czynnikowego. Rozwiązanie to, poza wspomnianym wyżej wymiarem o charakterze oceniającym, zawiera też czynnik związany z niepokojem (samoopis) lub smutkiem (opis innych). Zatem na poziomie rozwiązania 2-czynnikowego nie doszło do wyłonienia osobnego czynnika dla emocji przyjemnych, a osobnego dla nieprzyjemnych, lecz do „specyfikacji” emocji nieprzyjemnych przy zachowaniu wymiaru o charakterze ewaluacyjnym. Jedną z potencjalnych przyczyn takiego stanu rzeczy jest skoncentrowanie się w badaniach własnych na stanach rozumianych w wąskiej, specyficzny sposób (stan, by mógł być nazwany emocją, musiał spełniać określone kryteria teoretyczne według większości wykwalifikowanych sędziów); więc punkty wyjścia porównywanych klasyfikacji nie są tożsame. Drugą potencjalną możliwością jest wpływ kultury na uzyskane wyniki, ponieważ afekty przyjemne-nieprzyjemne

są niekiedy dwoma końcami jednego kontinuum, a niekiedy rozłączne – w zależności od kultury, w jakiej przeprowadzono badania (F.F. Chen i in., 2016).

W literaturze pojawia się pogląd, iż 3-wymiarowy model prowadzi do większej precyzji w obszarze klasyfikowania emocji negatywnych (Scherer i in., 2006), co potwierdzają wyniki uzyskane poprzez wyłonienie struktury leksykalnej (choć należy podkreślić, że uzyskana w badaniach własnych struktura w dużej mierze – wraz ze wzrostem poziomu szczegółowości – prowadzi do coraz bardziej precyzyjnego klasyfikowania emocji nieprzyjemnych). Opis postrzeganych emocji zachowuje wymiar związany z ewaluacją emocji oraz wyłania 2 czynniki związane z takimi emocjami jak strach i gniew – które przez psychologów opisywane są jako emocje podstawowe (np.: James, 1884; Panksepp, 2005, 2007). W przypadku wyników pochodzących z samoopisu można dostrzec pozostanie wymiaru związanego z niepokojem oraz podział emocji nieprzyjemnych na związane z przygnębieniem lub radością (choć sam czynnik jest odwrócony). Pojawiający się w tym rozwiązaniu niepokój wskazuje na jakościową zmianę w interpretacji uzyskanych struktur. Niepokój jest bowiem emocją trudniejszą do zaobserwowania u innych niż strach, ponieważ zawiera w sobie, na przykład, antycypację zagrożenia (Lench i in., 2011), która może zachodzić bez wyraźnego okazywania jej „na zewnątrz”. Natomiast strach manifestuje się m.in. poprzez stosunkowo szybką, wyraźną zmianę zachowania (LeDoux, 2003; Öhman, Mineka, 2001) oraz jej stosunkowo wyraźną ekspresją na twarzy (Ekman i in., 1969; Montag, Panksepp, 2016). Podobnie rzecz ma się z gniewem – jest on emocją związaną z charakterystyczną ekspresją (Panksepp, 2007). Można więc stwierdzić, że na tym poziomie rysuje się podział na emocje łatwiejsze do dostrzeżenia w obserwacji (opis innych) oraz bardziej związane z subiektywnym, trudniejszym do zaobserwowania doświadczeniem (samoopis).

Rozwiązanie 4-czynnikowe z perspektywy samoopisu zostaje rozszerzone o czynnik zawierający w sobie deskryptory emocji związanych z doświadczeniem załamania lub sukcesu. Przyglądając się bliżej słowom zawartym w tym wymiarze, z jednej strony można dostrzec etykiety werbalne służące do opisu nieprzyjemnych emocji, związanych ze stratą, niepowodzeniem (np. *cierpiący, załamanie*), podczas gdy na drugim końcu tego wymiaru znajdują się emocje związane z pomyślnym biegiem zdarzeń, najpewniej towarzyszące sukcesowi, który był poprzedzony osobistym wysiłkiem, wyrzeczeniami (np. *duma, triumfu-*

jąco). Duma pojawia się bowiem najczęściej w sytuacji, gdy zamierzony cel został osiągnięty oraz gdy cel jest on uznawany za wartościowy w określonej grupie społecznej. Ponadto może stanowić punkt wyjścia dla zwiększenia oczekiwań wobec samego siebie – podtrzymując lub nawet zwiększając motywację do rozwoju (Shamim, Muazzam, 2018). Natomiast załamanie stanowi przeciwieństwo tego stanu – może opisywać redukcję wiary w swoje możliwości (Rhiannon i in., 2020). Ponownie zatem na pierwszy plan wyłania się element osobistej oceny wydarzenia i umieszczenia siebie w określonym kontekście społecznym.

Opis postrzeganych emocji na 4-czynnikowym poziomie szczegółowości jest rozszerzony o czynnik opisujący niepokój (pojawia się na wyższym poziomie szczegółowości niż w przypadku samoopisu), jak również deskryptory tworzące odwrócony czynnik związany ze szczęściem. Patrząc na treść deskryptorów, można dostrzec ich nawiązanie do wymiaru szczęście – deskryptor *smutek*, który pojawił się już w 4-wymiarowych klasyfikacjach (np.: Plutchik, 1980a). Mimo jakościowego częściowego nawiązania do czynnika Radość (-) (2/3), w którym deskryptory (w uproszczeniu) również układają się w obszarze Radość vs Smutek; natomiast w rozwiązaniu z perspektywy opisu innych pojawiają się deskryptory emocji o bardziej wyraźnej, charakterystycznej ekspresji, jak np. *entuzjizm*, który ponadto łączony jest z uznawaniem ludzi za bardziej aktywnych (Ashton, Lee, 2007).

W rozwiązaniu 5-czynnikowym pojawia się jedyny wymiar, który może być uznany za identyczny interpretacyjnie w obu strukturach. Jest to czynnik związany z przeżywaną udręką, posępnością lub załamaniem na jednym biegunie oraz z radością, zadowoleniem na drugim. Ma on w sobie elementy nawiązujące do motywacyjnego wymiaru Dążenie vs Unikanie (E. Harmon-Jones i in., 2017) oraz wyraźnie akcentuje zarówno wymiar Przyjemności vs Nieprzyjemności, jak i poziom pobudzenia organizmu. Poza wspomnianym czynnikiem, struktura samoopisowa nie posiada innych spójnych interpretacyjnie ze strukturą opisu innych zarówno w pozostałej części rozwiązania 5-czynnikowego, jak i w całym rozwiązaniu 6-czynnikowym.

Po poziomie 5-czynnikowym w strukturze *self* pojawia się wymiar opisujący m.in. takie emocje jak wstyd, skołatanie czy przygnębienie. Wstyd jest związany m.in. z poczuciem bezsilności, bezwartościowości czy porażki (Rhiannon i in., 2020). Z drugiej strony w wymiarze tym na drugim biegunie pojawia się zaciekawienie – czyli dążenie do lepszego zrozumienia (Kidd, Hayden, 2015). Mamy tutaj do

czynienia z emocjami (oraz motywacją), które są łatwiej rozpoznawane dla osoby doświadczającej niż otoczeniu. Natomiast w strukturze *peer* – zarówno w rozwiązaniu 5- jak i 6-czynnikowym – na pierwszy plan wysuwają się czynniki zbierające w sobie emocje stosunkowo łatwe w obserwacji, np. gniew, rozjuszenie, ekstaza, pośępnosć, rozanielenie. Tym niemniej gniew i emocje mu pokrewne tworzą nowy czynnik także w rozwiązaniu samoopisowym. Analiza kongruencji nie wykazała jednak ich identyczności interpretacyjnej. Przyglądając się ich składowym, widać, że występują pewne różnice jakościowe, np. w czynniku Gniew pochodzącym z badań opisu emocji innych pojawia się potencjalna przyczyna gniewu (np. zazdrość). Ponadto składowe znajdujące się w czynniku Gniew z tej perspektywy częściej wykazują korelację na poziomie wartości absolutnej $>0,30$ z innymi czynnikami niż w przypadku czynnika gniew z perspektywy samoopisu.

W rozwiązaniach od 7-czynnikowego do 9-czynnikowego pojawia się umiarkowana spójność interpretacyjna czynników związanych z bojaźnią, wstrętem, skrępowaniem oraz lękiem, paniką czy przestraszeniem. Rozwiązanie to jest zgodne z oczekiwaniami, ponieważ z perspektywy ewolucyjnej strach jest istotnym elementem rozwoju ssaków – przez to jest on zarówno łatwo obserwowalny u innych, jak i czytelny dla osoby go doświadczającej (Öhman, Mineka, 2001). Ponadto lęk może być odczuwany zarówno kiedy nie możemy spełnić swoich osobistych oczekiwań, jak i kiedy spodziewamy się jakiegoś rodzaju niebezpieczeństwa ze strony otoczenia (Nesse, 1990). W rozwiązaniu 8- oraz 9-czynnikowym, z perspektywy opisu innych, pojawia się osobny wymiar związany z zakochaniem oraz jego hedonistycznym aspektem (np. deskryptory *namiętność, uniesienie, rozkosz, podniecenie*). Słowa te widoczne są również jako jeden biegun czynnika pochodzącego z samoopisu. Wyraźne zgrupowanie słów służących do opisu namiętności, pożądania idzie w parze z klasyfikacją opisaną przez Pansekeppa (2005, 2007) w której wyróżnił on m.in. pożądanie (*lust*) jako jedną z emocji podstawowych.

Podsumowując, struktura emocji w niektórych obszarach wykazuje zbieżności ze strukturami afektu/nastroju. Najpewniej za sprawą częściowego nachodzenia na siebie zakresów obu tych pojęć – afekt jest bowiem pojęciem o szerszym znaczeniu od terminu „emocja” (VandenBos, 2015). Ponadto niektóre z wyłonionych czynników nawiązują do opisanych w literaturze emocji z grupy tzw. emocji podstawowych. Pojawiający się w strukturze wymiar Przyjemność vs Nieprzyjemność

utrzymuje się aż do 4. poziomu szczegółowości w rozwiązaniach powstałych na bazie opisu postrzeganych emocji. Z jednej strony stanowi to punkt wspólny z teoriami ukazującymi ten wymiar jako jeden z kluczowych nawet w przypadku modeli o wielu wymiarach, z drugiej może świadczyć o tym, iż opisując innych tworzymy mniej szczegółowy obraz doświadczeń emocjonalnych – obraz bazujący wyłącznie na tym, co jest łatwo dostrzegalne, z wyłączeniem specyficznej, subiektywnej jakości przeżywanych emocji. W badaniach samoopisowych zasadne jest przypuszczenie, że ludzie będą mieć skłonność do częstszego przypisywania sobie cech pożądanых społecznie. Natomiast w przypadku opisu innych istnieje ryzyko generalizacji postrzeganych cech na podstawie ogólnej oceny dobrego *vs* złego charakteru (Borkenau, Ostendorf, 1989), jak i do generalizacji na podstawie znajomości wyłącznie jednej cechy (Beer, Watson, 2008). Jednakże nawet na najbardziej szczegółowym poziomie hierarchii, niemalże w każdym z czynników dałoby się podzielić zawarte w nich słowa na opisujące emocje przyjemne *vs* nieprzyjemne – co stanowi potwierdzenie sugerowanej w literaturze nadrzędności tego podziału emocji nad innymi (Russell, Feldman-Barrett, 1999).

Wykonana wcześniej analiza słów służących do opisu emocji wskazała, że wszystkie słowa opisujące emocje są możliwe do przedstawienia na wymiarze pobudzenia oraz wartościowania (Feldman-Barrett, 2004). Przyglądając się uzyskanej strukturze leksykalnej emocji, widać, że czynniki różnicują słowa opisujące emocje głównie w wymiarach wartościowania, pobudzenia, ale też dążenia *vs* unikania. Poza tym każdy czynnik posiada swoją specyficzną jakość, związaną – na przykład – z oceną poznawczą lub budowaniem relacji społecznych. Ponadto niektóre z czynników uzyskanych w ramach leksykalnej struktury emocji wykazują zbieżność z czynnikami powstałymi na bazie badań leksykalnych deskryptorów stanów, nastrojów i aktywności (Goldberg, 1982). Mowa tutaj o takich czynnikach wyłonionych przez Goldberga jak udręka i cierpienie (*anguish and distress*), złość (*anger*) czy strach (*fear*). Co więcej, w obu strukturach (choć bardziej wyraźnie w opisie emocji innych) można dostrzec zbiory słów związanych z pożądanym, co nawiązuje do klasyfikacji emocji opisanej przez Pansekeppa (2005, 2007) na podstawie procesów neurobiologicznych.

Patrząc możliwie ogólnie na wyłonioną strukturę leksykalną emocji, można zauważyć także inne prawidłowości. W strukturze powstałej na bazie opisu innych widoczne są deskryptory służące do opisu

emocji łatwiej dostrzegalnych. To jest też zgodne z wynikami badań wskazujących, że ocenianie emocji rozumianych jako cechy ma związek z możliwością ich zaobserwowania (Watson, Clark, 1991). Ponadto z perspektywy opisu innych częściej pojawiają się deskryptory stanów mających znaczenie w budowaniu relacji społecznych – zgodnie z perspektywą teoretyczną, według której emocje stanowią jeden z powodów angażowania się (bądź wycofywania) z relacji społecznych (Izard, 2009; Parkinson, 1996). Struktura powstała na bazie opisu częstotliwości przeżywania emocji przez innych wpisuje się w nurt badań spostrzegania społecznego. Z drugiej strony w perspektywie samoopisowej można dostrzec słowa służące do opisu tego, co jest trudniejsze do zaobserwowania, ma specyficzną jakość subiektywnego doświadczenia i nie objawia się charakterystycznych zrachowaniach czy ekspresji.

Uzyskana klasyfikacja umacnia też pogląd, według którego koncentracja wyłącznie na emocjach podstawowych może być perspektywą prowadzącą do zbyt dużych uproszczeń (Ben-Ze’ev, Oatley, 1996; Frijda, Parrott, 2011; Scherer, 2013). Widać to na przykładzie wymiarów, które zdają się nawiązywać do emocji podstawowej smutek, lecz akcentują więcej jego „odcieni”; jednocześnie zawierając w sobie argumenty za podejściem wymiarowym i wskazując na poziom pobudzenia jako na istotny element klasyfikacji. W tym przypadku mowa np. o uzyskanym wymiarze Przybicie, który akcentuje w sobie niskie pobudzenie (np. *ponury*, *rozbitcie*) oraz o wymiarze Rozpacz, który obejmuje deskryptory nieprzyjemnych emocji, zawierających w sobie wyższy poziom pobudzenia (np. *zdesperowanie*, *rozpacz*).

Oczywiście jest to całościowa interpretacja wymiarów i należy mieć na uwadze, że poszczególne emocje, które w nim się znalazły, posiadają również właściwą dla siebie jakość i same w sobie mogą być przedmiotem odrębnej dyskusji lub przedstawienia ich w innych zbiorach, zgodnie z innym kluczem teoretycznym – jak chociażby kategoria emocji samoświadomościowych (np.: Morris i in., 2008; Rhiannon i in., 2020).

7.2. Leksykalna struktura emocji a dotychczasowe klasyfikacje emocji, nastroju i afektu

Poniżej przedstawione zostało omówienie uzyskanej struktury leksykalnej emocji z modelami teoretycznymi operacjonalizowanymi za pomocą narzędzi psychometrycznych użytych podczas prowadzenia badań własnych.

7.2.1. Leksykalna struktura emocji a 6 emocji głównych

Uzyskana struktura leksykalna została zestawiona z 6 emocjami głównymi (Wojciszke, Baryła, 2004), z których – według autorów – 2 mają charakter pozytywny (radość, miłość), a 4 negatywny (strach, gniew, poczucie winy, smutek).

Analiza struktur leksykalnych wykazała istotne korelacje pomiędzy emocją główną smutek a czynnikiem Strach (opis innych) oraz Niepokój (samoopis), co stoi w zgodzie z wynikami neuroobrazowania wskazującymi na zbliżony wzór zmiany aktywności w regionie ciemieniowo-potylicznym podczas odczuwania obu tych emocji (Damasio i in., 2000). Niezależnie od poziomu szczegółowości oraz perspektywy opisu widoczne jest współwystępowanie emocji głównej gniew z czynnikiem Gniew. Wyróżnienie się takiej emocji z obu perspektyw również ma swoje uzasadnienie teoretyczne. Okazywana złość może pomóc w obronie własnych zasobów lub zadbaniu o potomstwo (Frijda, 2008; Shiota, Kalat, 2012), a także może być wykorzystana jako wsparcie swojej pozycji społecznej podczas kłótni (Riediger i in., 2011; Thamm, 2006), więc jest ze swojej natury łatwo dostrzegalna dla otoczenia. Z drugiej strony wyłonienie się gniewu jako czynnika również w strukturze samoopisowej jest zgodne z oczekiwaniami, ponieważ jego pojawienie się związane jest z subiektywną oceną zagrożenia swoich zasobów oraz do porażenia sobie z sytuacją (Rubin, 1986).

Zaobserwowano ujemne współwystępowanie emocji głównych radość i smutek z takimi czynnikiemami (pochodzącymi z obu struktur) jak m.in. Radość (-), Szczęście (-), Udręka czy Nieszczęście. Taki obraz stoi w zgodzie z klasyfikowaniem emocji/afektów na wymiarze Radość vs Smutek (np.: Goldberg, 1982; Plutchik, 1980a). Choć należy mieć na uwadze, że jest to obraz o charakterze ogólnym,

a przeżywanie radości nie wyklucza przeżywania smutku w tym samym czasie (Burkitt, Watling, Cocks, 2019; Morra, Parrella, Camba, 2011).

Widoczne jest również współwystępowanie emocji głównej Strach z czynnikami, które zawierają w sobie deskryptory emocji związanych z lękiem, niepokojem. Strach oraz lęk są stanami, co do których w literaturze toczy się dyskusja, czy traktować je rozłącznie czy też można przyjąć, że są tożsame. Za drugim podejściem przemawia fakt, że strach może być rozumiany np. jako składowa lęku (Gray, 1991) lub też lęk jako składowa strachu, ponieważ strach pojawia się również jako odpowiedź na narastającą ocenę zagrożenia (Bowlby, 1982). Pojawiają się jednak głosy, aby traktować te dwie emocje rozłącznie – zgodnie z podziałem sugerującym, że strach pojawia się w odpowiedzi na specyficzny bodziec (np. zwierzę czy ciemność), a lęk nie posiada swojej zewnętrznej, bezpośredniej przyczyny (Marks, 1987). Jednak w narzędziach służących do pomiaru strachu i lęku pewne elementy czasami pokrywają się ze sobą (np.: Pavuluri i in., 2002). Uzyskane w badaniach własnych rezultaty nie dają jednoznacznej odpowiedzi co do granicy pomiędzy przedstawionymi emocjami, stanowią jednak kolejne potwierdzenie empiryczne ich współwystępowania.

W strukturze postrzeganych emocji pojawia się czynnik Zakochanie (-), który zawiera w sobie m.in. takie deskryptory jak zazdrość i zawiść oraz wykazuje ujemną korelację z emocjami głównymi radość i miłość. Zawiść czy zazdrość są z jednej strony klasyfikowane jako samoświadomościowe (Morris i in., 2008), a z drugiej mają istotny wymiar społeczny (Buck, 1999), co może tłumaczyć wyraźne wyodrębnienie się tego czynnika. Miłość natomiast związana jest mocno z budowaniem relacji społecznych (Lazarus, 1991b). Tym niemniej elementy związane z zazdrością/zawiścią pojawiły się także jako jeden z biegunów czynnika w rozwiązaniu samoopisowym. Jest to bowiem emocja uznana za specyficzną jakościowo zarówno w kontekście budowania relacji, jak i samego siebie – osoby zazdrosne o kontakty partnera z innymi (w tym seksualne) stwarzają dla siebie większe prawdopodobieństwo osiągnięcia sukcesu w ewolucyjnym starciu o przedłużenie swoich genów (Buss, 2000b). Ponadto radość i zawiść (wchodząca w skład czynnika Zakochanie (-)) w grupie studentów wykazują związek z perfekcjonizmem skoncentrowanym na sobie. W badaniach widać, że wraz ze wzrostem wspomnianego rodzaju perfekcjonizmu wzrasta poziom radości, a obniża się poziom zawiści (Larska i in., 2019). Jednakże w świetle uzyskanych własnych wyników

pojawia się pytanie, czy relacja pomiędzy radością/zawiścią a perfekcjonizmem rzeczywiście występuje czy jest to tylko powiązanie pozorne. Bowiern korelację ujemną pomiędzy radością a zawiścią można stwierdzić – jak wykazały badania własne – również bez włączenia do badań pomiaru perfekcjonizmu.

7.2.2. Leksykalna struktura emocji vs afekt

Uzyskane wyniki, zarówno w strukturze samoopisowej, jak i z perspektywy opisu postrzeganych emocji, wykazały dodatnie korelacje pomiędzy Negatywnym Afektem a takimi czynnikami jak m.in. Niepokój czy Lęk; zaś korelacje ujemne można zaobserwować pomiędzy Pozytywnym Afektem a takimi czynnikami jak m.in. Udręka, Przygnębienie, Osowiałość.

Mimo iż Pozytywny i Negatywny Afekt są czynnikami zawierającymi w sobie szeroki zbiór innych jeszcze afektów (Watson, Clark, 1994), to podział na te dwa jest jednym z najczęściej cytowanych klasyfikacji (C. Harmon-Jones, Bastian, Harmon-Jones, 2016). Pozytywny Afekt może być rozumiany jako wymiar zawierający w sobie przyjemne afekty o wysokim poziomie aktywacji, podczas gdy Negatywny Afekt zawiera w sobie te nieprzyjemne o takim samym wysokim poziomie aktywacji (Russell, Feldman-Barrett, 1999). Chociaż taka interpretacja zdaje się mieć sens w przypadku zestawienia uzyskanych wyników ze wskaźnikiem Pozytywnego Afektu (np. ujemna korelacja z czynnikami takimi jak Udręka, Przygnębienie, Osowiałość), to nie dzieje się tak w odniesieniu do wyników korelacji struktur leksykalnych ze wskaźnikiem Negatywnego Afektu. Zgodnie z wyżej przedstawionym rozumieniem czynniki takie jak np. Gniew czy Rozpacz (czyli nieprzyjemne o wysokim poziomie aktywacji) powinny posiadać stosunkowo wysokie, dodatnie korelacje z Negatywnym Afektem. Jednakże w prezentowanych wynikach – w obu perspektywach – korelacja ta jest zerowa lub bardzo niska. Pojawia się natomiast powiązanie Negatywnego Afektu z czynnikami zawierającymi w sobie nieprzyjemne emocje o stosunkowo niskim poziomie pobudzenia jak np. niepokój, przykrość.

Wskazanie jednoznacznej przyczyny takiego stanu rzeczy nie jest łatwe. Być może trudność interpretacyjna wynika z charakteru obu klasyfikacji. Z jednej strony Negatywny i Pozytywny Afekt to podział stanów o zakresie szerszym niż emocja, z drugiej leksykalna klasyfika-

cja emocji jest klasyfikacją nie tylko dotyczącą węższego konstruktów, ale i bardziej szczegółową. I być może właśnie szczegółowość jest powodem niespójności, ponieważ na takich samych poziomach szczegółowości (czyli na poziomie rozwiązania 2-czynnikowego) korelacje pomiędzy klasyfikacjami są silne. Nie wyjaśnia to jednak w pełni niespójności wykazanych w poprzednim akapicie, ponieważ cecha przyjemność *vs* nieprzyjemność emocji oraz poziom pobudzenia są na tyle uniwersalnymi wymiarami klasyfikacji stanów afektywnych, że zakładano ich pojawienie się również na niższych poziomach hierarchii.

Model zoperacjonalizowany za pomocą narzędzia PANAS-X jest rozszerzeniem modelu stojącego za skalą PANAS (SUPIN). Jego podstawowe wskaźniki, czyli Pozytywny Afekt oraz Negatywny Afekt, pozostały właściwie niezmienione w stosunku do opisanych w zestawieniu struktury leksykalnej z modelem podstawowym. W związku z tym poniżej przedyskutowane zostaną wyłącznie specyficzne jakościowo afekty, dołączone do modelu rozszerzonego.

W uzyskanych relacjach pomiędzy leksykalną strukturą emocji a rozszerzonym modelem afektu częściowo widoczne jest (opisane w polskiej adaptacji: Fajkowska, Marszał-Wiśniewska, 2009) skorelowanie wskaźników strachu, smutku, winy oraz wrogości. Jednakże ich zestawienie z wyłonionymi czynnikami wskazuje inny wzór współwystępowania dla wrogości niż dla pozostałych z wymienionych na bardziej ogólnych poziomach. Wzór ten jednak ulega rozpadowi – zarówno w przypadku samoopisu, jak i opisu innych – od rozwiązania 7-czynnikowego. Można zatem dostrzec, że wskaźniki strachu, smutku i winy współwystępują m.in. z czynnikami opisującymi strach, niepokój czy lęk. Związek jest zgodny z badaniami wykazującymi wzajemne powiązania pomiędzy tymi emocjami. Na przykład smutek może być źródłem strachu oraz reakcji unikowych (Taylor, Rachman, 1991), a smutek i poczucie winy mogą prowadzić do tych samych strategii radzenia sobie z emocjami, jak np. hedonistyczne spożywanie pokarmów (Lefebvre i in., 2019).

Dodatkową jakością interpretacji struktury czynnikowej, jaką wprowadza rozszerzony model afektu, jest wskazanie jego współwystępowania z nieuwzględnionymi w poprzednich analizach stanami afektywnymi takimi jak zmęczenie, spokój i zaskoczenie. Biorąc pod uwagę tę część modelu, szczególną uwagę zwraca brak wysokich korelacji pomiędzy jakimkolwiek czynnikiem w strukturze postrzeganych emocji a zmęczeniem – podczas gdy takie współwystępowanie pojawia

się w strukturze samoopisowej. Taki stan rzeczy wynika najprawdopodobniej z faktu, iż zmęczenie jest przede wszystkim odczuwane subiektywnie (Frijda, 2008). Zbliżona sytuacja występuje w przypadku afektu *zaskoczenie*, który to (poza czynnikiem Przygnębienie) nie wykazuje współwystępowania z uzyskanymi rozwiązaniami. Jest to sytuacja uznana za niezgodną z oczekiwaniami – zwłaszcza w kontekście struktury opisu postrzeganych emocji – ponieważ zaskoczenie jest uznane za łatwo dostrzegalne (Ekman, Friesen, 1986).

Mimo iż za każdym z tych modeli stoi nieco inne założenie teoretyczne, to w zestawieniu wyników można dostrzec ogólną, opisaną wcześniej tendencję – struktura samoopisowa wskazuje w większym stopniu na emocje charakteryzujące się specyficznym jakościowo subiektywnym odczuwaniem. Natomiast struktura postrzegania innych wyróżnia te z nich, które są stosunkowo łatwe do zauważenia i pełnią bardziej istotne funkcje w budowaniu społeczności.

7.2.3. Leksykalna struktura emocji a nastrój

Struktura leksykalna emocji została również zestawiona z 3-wymiarowym modelem nastroju, w skład którego wchodzi pobudzenie energetyczne, pobudzenie napięciowe oraz tonus hedonistyczny (przyjemność *vs* nieprzyjemność). Jednakże definicja nastroju przyjęta przez autorów brzmi: „nastrój zdefiniowano tutaj jako emocjopodobne (*emotion-like*) doświadczenie trwające przynajmniej kilka minut” (Matthews i in., 1990, s. 17) – co też stawia ich operacjonalizację nastroju obok wielu definicji emocji [szczegóły nt. definiowania emocji zob. 1.2–1.5] – jednak w skład skali wchodzi pozycje, które nie mogą być uznane za emocje, a są afektem (np. bycie śpiącym czy zrelaksowanym). Przy powstawaniu wskazanego modelu teoretycznego nastroju brano pod uwagę nie tylko modele nastroju, ale również podpierano się teoriami opisującymi stany emocjonalne (Matthews i in., 1990).

Pobudzenie napięciowe wykazuje nieco inne wzorce w przypadku struktury postrzeganych emocji i samoopisu, zwłaszcza na wyższych poziomach szczegółowości. I chociaż na poziomie 4-czynnikowego rozwiązania w obu strukturach wykazuje korelację z czynnikiem Niepokój, to od rozwiązania 6-czynnikowego widać, iż pobudzenie napięciowe w przypadku samoopisu współwystępuje z lękiem i rozczarowaniem, a w przypadku opisu innych z gniewem. Mimo że każda emo-

cja łączy się z odczuwanymi przez doświadczającego m.in. zmianami fizjologicznymi (Berry i in., 2011; Cochrane, 2019), to uzyskane wyniki wskazują, że może być bardziej łączone przez respondentów z subiektywnym aspektem emocji w przypadku samoopisu, a z widocznymi wskaźnikami napięcia w przypadku opisu innych. Wytłumaczenie to ma swoje podstawy m.in. w podejściu ewolucyjnym oraz międzykulturowym. Z jednej strony bowiem okazywanie złości opiera się na dość uniwersalnych zasadach, niezależnie od kultury (Ekman i in., 1972), z drugiej zaś – nawet jeśli dana kultura wytworzyła swoje zasady okazywania złości, to są one powszechnie znane w konkretnym społeczeństwie (Matsumoto i in., 2010).

Ton hedonistyczny jest zgodny z własną operacjonalizacją – najmocniej koreluje z czynnikami ewaluacyjnymi, a na mniejszych poziomach szczegółowości z tymi, które posiadają w sobie taki wyraźny element, jak np. Nieszczęście, Udręka – niezależnie od perspektywy. W obu strukturach widoczny jest również spadek siły korelacji pomiędzy uzyskanymi czynnikami a pobudzeniem energetycznym wraz ze wzrostem szczegółowości rozwiązania leksykalnego. Niezależnie od perspektywy, najsilniejsza korelacja występuje pomiędzy tym wymiarem nastroju a czynnikami o charakterze ewaluatywnym. Tendencja obu skal do zbliżonego wzoru współwystępowania z leksykalną strukturą emocji jest uzasadniona teoretycznie, bowiem oba wskaźniki nastroju wykazywały w innych badaniach między sobą korelację dodatnią (Stolarski i in., 2014; Wyczesany, 2010). Jednakże patrząc na wyniki, należy mieć na uwadze, że model nastroju operacjonalizowany poprzez narzędzie wykorzystane w badaniach własnych jest bardziej adekwatny dla osób o chronotypie porannym niż wieczornym (Jankowski, Ciarkowska, 2008), a preferencje dobowe respondentów nie były kontrolowane w trakcie trwania badania.

7.2.4. Leksykalna struktura emocji a kategorie uczuć

Badania wykazują zbliżone współwystępowanie uczuć pozytywnych i negatywnych ze strukturą leksykalną emocji do tych, jakie zaobserwowano w przypadku ich korelacji ze wskaźnikami Pozytywnego i Negatywnego Afektu. Stosunkowo nowe informacje na temat struktury leksykalnej emocji przynosi jej zestawienie ze wskaźnikami uczuć związanych z dążeniem do Umocnienia Siebie oraz uczuć

wzmacniających Pragnienie Kontakt z innymi. Motywy te stanowią nie tylko wzajemne uzupełnienie, ale i wskazują na dążenia jednostki rozumiane jako działanie zgodne z jej wolą (Hermans, Hermans-Jansen, 2000).

W obu strukturach leksykalnych pojawia się ujemna korelacja pomiędzy uczuciami związanymi z Umacnianiem Siebie oraz uczuciami związanymi z Pragnieniem Kontakt a emocjami opisywanymi za pomocą słów wchodzących w skład czynnika Udręka (*udręka, posępnosć, załamanie vs troska, wzruszenie*). W świetle teorii Hermansa wynik ten stanowi argument za uznaniem tych emocji za nie tylko oddalające od Umacniania, ale również oddalające od kontaktu z innymi. Natomiast z perspektywy założenia leksykalnego (Goldberg, 1982) wykazanie tej zależności w obu strukturach leksykalnych stanowi podkreślenie, że ich nazwanie jest istotne zarówno w subiektywnym doświadczeniu, jak i w relacjach społecznych.

Struktura samoopisowa wskazuje ponadto na zmniejszanie się dążenia do umacniania siebie wraz ze wzrostem częstotliwości odczuwania emocji wchodzących w skład czynników Przygnębienie, Zranienie; zaś z perspektywy opisu innych wzrost ten jest bardziej zauważalny w przypadku takich czynników jak np. Markotność czy Posępnosć. Zestawienie samoopisowej struktury leksykalnej emocji z dążeniem do kontaktu z innymi wskazuje, iż wraz ze wzrostem częstotliwości odczuwania radości wzrasta również chęć dążenia do kontaktu. Stanowi to wsparcie tezy, iż zaangażowanie społeczne jest jednym z elementów związanych z odczuwaniem szczęścia – chociaż należy podkreślić, że więcej predyktorów odczuwania szczęścia ma charakter intrapersonalny, jak np. poczucie kontroli czy satysfakcja z siebie (Argyle, Lu, 1995, za: Lu, Shih, 1997). Tym niemniej związek pomiędzy odczuwaniem szczęścia a relacjami społecznymi jest wskazywany w licznych badaniach (np.: Diener i in., 2010; Fredrickson i in., 2008; McIntyre i in., 1991).

Natomiast w przypadku struktury postrzegania emocji uwidacznia się ujemna korelacja pomiędzy motywem dążenia do kontaktu z innymi a zazdrością, zawiścią. Również ten wynik stanowi potwierdzenie ilościowe spojrzenia na zawiść. Zarówno ona, jak i zazdrość mają swoje implikacje w budowaniu relacji – zawiść to przejaw złej woli wobec kogoś, zazdrość natomiast to obawa przed stratą posiadanego partnera na rzecz innej osoby (Buss, 2000b). Ludzie natomiast różnią się między sobą w tendencji do przeżywania zawiści, które

to tendencje mają wyraźne implikacje w ich relacjach społecznych (R.H. Smith i in., 1999).

Należy podkreślić, że w badaniach własnych wykorzystano fragment metody Konfrontacji z Sobą Hermansa jako narzędzie ilościowe, podczas gdy całościowo jest to narzędzie o charakterze jakościowo-ilościowym i zawiera w sobie nie tylko skalę uczuć. Jego zadaniem jest również m.in. szczegółowe poznanie wartości osoby badanej oraz skłonienie jej do refleksji nad sobą i ewentualnej zmiany (Brygoła i in., 2013). Jednakże wykorzystywanie tej metody w badaniach ilościowych, na większych próbach jest zasadne oraz praktykowane, chociaż nie tak powszechne (Lyddon i in., 2006).

7.3. Struktura leksykonu emocji a leksykon osobowości

W literaturze można dostrzec opisane współwystępowanie między niektórymi cechami osobowości a doświadczanymi emocjami (Hartmann, 2025). Szczególnie dobrze opisana jest relacja pomiędzy afektem a ekstrawersją i neurotycznością (Zajenkowski, Matthews, 2019). Nieprzyjemne emocje odczuwane są bardziej intensywnie przez osoby o wysokim nasileniu neurotyzmu (Brown, Moskowitz, 1997; Funder, 2016), podczas gdy emocje o charakterze przyjemnym częściej są doświadczane przez osoby o wyższym nasileniu ekstrawersji (Watson, Clark, 1992).

Na szczególne zainteresowanie zasługują te struktury osobowości, które posiadają wspólne z prezentowaną strukturą emocji założenie teoretyczne (traktowanie przedmiotu pomiaru jako możliwą do nazwania różnicę indywidualną). Dlatego też postanowiono zestawić uzyskaną strukturę leksykalną emocji z polską oraz międzyjęzykową strukturą leksykalną cech osobowości.

7.3.1. Struktura leksykonu emocji vs osobowości w języku polskim

Mimo iż pierwsze badania psycholeksykalne nad polską strukturą leksykonu osobowości przedstawiały rozwiązanie 5-czynnikowe (Szarota, 1995), to następne wskazywały jako najbardziej szczegółowe rozwiązania 6-czynnikowe – zarówno z perspektywy samoopisu,

jak i opisu postrzeganych cech osobowości (Gorbaniuk, Szczepańska i in., 2014; Gorbaniuk, Włodarska, 2015; Szarota i in., 2007).

Badania własne wykazały, że Ekstrawersja przede wszystkim ma dodatnią korelację z czynnikami zawierającymi w sobie deskryptory emocji przyjemnych, niezależnie od przyjętej perspektywy. Stoi to w zgodzie z wynikami innych badań, które wskazują na wzrost pozytywnych afektów/emocji wraz z nasileniem się ekstrawersji (np.: Lucas i in., 2000). Należy jednak zwrócić uwagę, że do takiego stanu rzeczy mógł się przyczynić sposób pomiaru w badaniach własnych. Jeśli założyć, że pomiar emocji będzie prezentował podobny wzorzec co pomiar afektu, to relacja pomiędzy ekstrawersją a afektem pozytywnym/negatywnym będzie wyższa w przypadku pomiaru afektu jako cechy niż jako stanu (Fajkowska, Marszał-Wiśniewska, 2009). Można zatem się spodziewać, że pomiar emocji rozumianej jako stan wykaże słabsze powiązania od tych zaprezentowanych w niniejszym badaniu.

Kolejną oczekiwaną zależnością pomiędzy strukturą emocji a strukturą osobowości jest współwystępowanie nieprzyjemnych emocji/negatywnego afektu z neurotycznością (Allik, Realo, 1997; Brown, Moskowitz, 1997). W polskiej strukturze odpowiednikiem cechy neurotyczność jest Niestabilność Emocjonalna w przypadku samoopisu oraz Impulsywność w przypadku opisu innych. Badania własne wskazują na współwystępowanie Impulsywności/ Niestabilności Emocjonalnej z odczuwaniem braku szczęścia.

Fakt, że wskazane powyżej relacje są dostrzegalne w obu strukturach, pozostaje w zgodzie z wynikami badań ukazującymi, że jest to najczęściej wskazywana zależność między osobowością a afektem (Zajenkowski, Matthews, 2019). Jednakże w przypadku innych cech osobowości związki ze strukturą emocji przestają być jednoznaczne i nabierają innego wyglądu w zależności od perspektywy opisu lub nie ma ich właściwie wcale (np. Intelpekt, Sumienność). Obserwację o bardziej obserwowalnym i „społecznym” charakterze czynników emocji z perspektywy opisu innych wspierają stosunkowo liczne w tej perspektywie korelacje Ugodowości z uzyskanymi czynnikami oraz ich brak w przypadku samoopisu. Brak współwystępowania struktury samoopisu z Ugodowością jest wynikiem niezgodnym z oczekiwaniami, ponieważ sam Pozytywny/ Negatywny Afekt – w innych badaniach samoopisowych – stanowił istotny fragment wyjaśnianej wariacji cechy Sumienność (Allik, Realo, 1997).

7.3.2. *Struktura leksykonu emocji a międzyjęzykowa struktura osobowości*

Relacje pomiędzy emocjami/nastrojem/afektem w literaturze zostały przeanalizowane w odniesieniu do Wielkiej Piątki (np.: de Raad, Kokkonen, 2000), Wielkiej Dwójki (np.: de Raad, Barelds, i in., 2018) oraz Wielkiej Jedyńki (np.: Musek, 2007).

Rozwiązanie opisane przez model Wielkiej Piątki nie wnosi nowych ogólnych wniosków na temat relacji pomiędzy neurotyzmem (stabilnością emocjonalną), ekstrawersją, intelektem, sumiennością a użytymi czynnikami w porównaniu do tych, jakie opisano w punkcie poprzednim – na przykładzie leksykalnej struktury osobowości języka polskiego.

Jednakże już ugodowość ze struktury Wielkiej Piątki wykazuje ujemne współwystępowanie z wieloma czynnikami leksykalnej struktury emocji, niezależnie od perspektywy. Jest to zgodne z wynikami innych opracowań, w których zestawiano modele emocji lub pokrewnych konstruktów z modelami osobowości (np.: Allik, Realo, 1997), ale stanowi wynik odmienny od tego, jaki został zaobserwowany w zestawieniu z polskimi markerami samoopisu cech osobowości. Pojawia się zatem pytanie o przyczynę tych różnic, która zapewne leży w wykorzystanych deskryptorach ugodowości. Mimo iż oba zestawy trafnie opisują ugodowość, to posiadają inne wzory współwystępowania z emocjami.

Dynamizm, będący składową Wielkiej Dwójki, zgodnie ze swoją operacjonalizacją jest zbliżony do ekstrawersji – zawiera w sobie elementy związane z entuzjazmem, energią czy determinacją (de Raad, Barelds, i in., 2018). Taki też jest wzór współwystępowania tej cechy ze strukturą emocji w badaniach własnych. Zgodne z obserwacją, według której struktura opisu postrzeganych emocji mocniej akcentuje te dające się stosunkowo łatwo dostrzec oraz istotne w budowaniu relacji społecznych – czynniki Moralność i Społeczna Przyzwoitość wykazują wyższe oraz częstsze współwystępowanie ze strukturą pochodzącą z opisu innych niż z samoopisu – tym samym jako bardziej moralne czy przyzwoite oceniane są osoby o wyższym poczuciu szczęścia.

Wielka Jedyńka ma charakter ewaluacyjny (Saucier i in., 2005) i zawiera w sobie elementy związane z afektem, samopoczuciem oraz samooceną (Musek, 2007). Jednakże wyniki badań własnych wskazują, że wspomniany charakter Wielkiej Jedyńki wyłania się w badaniach

postrzegania emocji za sprawą jego współwystępowania głównie z czynnikiem ewaluującym emocje – podczas gdy w strukturze samoopisowej dzieje się tak za sprawą relacji z częstotliwością odczuwania szczęścia lub smutku, przygnębienia.

7.4. Propozycja klasyfikacji emocji na podstawie badań leksykalnych

Na podstawie uzyskanych wyników zaproponowano dalej klasyfikację emocji oraz klasyfikację postrzeganych emocji. Propozycja ta nie zawiera w sobie nawiązania do radości, która pojawia się w klasyfikacjach emocji podstawowych, często jako jedyna przyjemna w takim zestawieniu. Chociaż w skład hierarchicznej struktury czynnikowej deskryptorów emocji, która stanowiła podstawę dla przedstawionej klasyfikacji, wchodziły słowa nawiązujące do emocji przyjemnych, w tym do szczęścia, radości czy zadowolenia, to nie wykazały one wystarczająco wysokiej specyficzności na poziomie rozwiązania 9-czynnikowego, by odnosić się do nich w proponowanej klasyfikacji – co jest zgodne z koncepcją, według której badanie eksploracyjne może (a czasem powinno) stanowić punkt wyjścia dla budowania teorii (Sosnowski, 2012). Na optymalnym poziomie szczegółowości struktury słowa opisujące radość i terminy pokrewne zazwyczaj ładowały 2–3 czynniki na niewielkim poziomie (od -0,3 do -0,4). Może to sugerować, że z perspektywy założenia leksykalnego ludzie przykładają większą wagę do różnicowania za pomocą języka emocji nieprzyjemnych. Nie oznacza to jednak, że nie da się w sposób zdecydowany wyróżnić czynnika związanego z radością, a jedynie, że z punktu widzenia użytkowników języka, badań eksploracyjnych oraz w kontekście deskryptorów innych emocji radość zdaje się pełnić mniej kluczową rolę niż emocje nieprzyjemne lub związane z pożądaniem.

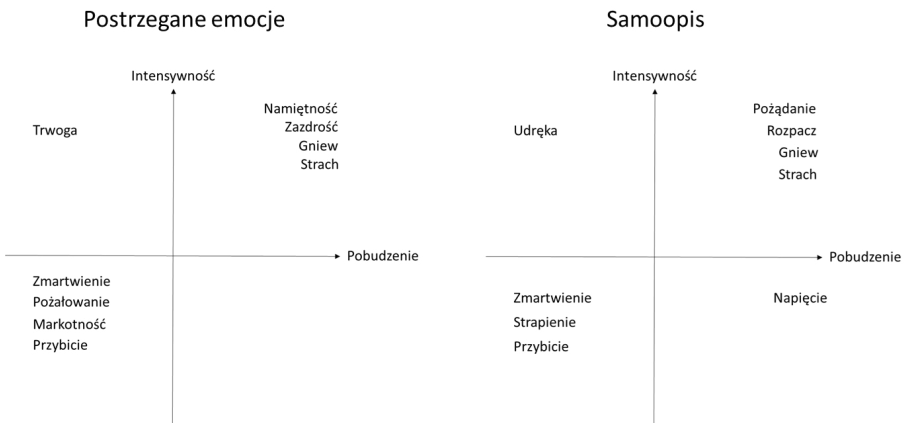
Niezależnie od perspektywy, wyodrębnione wymiary w dużej mierze zdają się niemalże równomiernie koncentrować wokół jednego z poziomów pobudzenia – niskiego (Udręka, Zmartwienie, Strapienie, Przybicie) lub wysokiego (Gniew, Namiętność, Strach, Napięcie, Rozpacz). Poziomy te określone zostały w wielu teoriach, nie tylko emocji, ale i afektu (np.: Russell, 1980). Jeżeli chodzi o inny popularny wymiar, jakim jest przyjemność *vs* nieprzyjemność, to w utworzonej klasyfikacji zdecydowanie dominuje nieprzyjemność. Za przyjemne

można uznać jedynie Pożądanie/Namiętność, lecz należy podkreślić, że skala ta powstała na skutek odwrócenia elementów z otrzymanego czynnika.

Wśród uzyskanych kategorii pojawia się również zróżnicowanie ze względu na jakościowy aspekt intensywności emocji, które zostało już opisane na przykład przy okazji badań nad głosowymi ekspresjami emocji (Laukka, Juslin, Bresin, 2005) i za pomocą którego możliwe jest odróżnienie np. silnej złości od niewielkiej. Przykłady takiego podziału widoczne są w otrzymanej klasyfikacji na przykład dla kategorii Gniew oraz Napięcie (składowe Gniewu są bardziej intensywne) czy Przybicia oraz Rozpaczy (większa intensywność emocji dla tej drugiej). Ponadto w klasyfikacji emocji z perspektywy samoopisu pojawia się kategoria Napięcie o niskiej, subiektywnej intensywności. Zawiera ona emocje, które są trudniej obserwowalne (np. zaniepokojenie) lub są związane osobistym zaangażowaniem w osiągnięcie celu, jak na przykład frustracja (Cameron-Bandler, Lebeau, 2001).

Rysunek 4

Proponowana klasyfikacja emocji

Źródło: opracowanie własne

Emocje – bez względu na to, czy przypiszemy je do kategorii podstawowych, złożonych, wymiarowych czy kategoryalnych – przede wszystkim posiadają aspekt funkcjonalny, jakim jest dostosowanie organizmu do warunków panujących w otoczeniu (Ben-Ze'ev, Oatley, 1996). Na podstawie tego twierdzenia można założyć, że emocje

pojawiające się w tej klasyfikacji są uznane przez użytkowników języka za szczególnie funkcjonalne oraz tworzące charakterystyczną jakość – zgodnie z danymi pochodzącymi z analizy o charakterze eksploracyjnym są one wysoce specyficzne.

Należy zaznaczyć, że jest to klasyfikacja, której wymiary ujawniają przede wszystkim emocje nieprzyjemne. To sugeruje, że są one szczególnie istotne z perspektywy użytkowników języka. Jednakże ze względu na wymiarowy charakter emocji, np. możliwość opisania różnic w odczuwanej intensywności lub przyjemności na kontinuum, prezentowana propozycja klasyfikacji emocji jest dużym uproszczeniem. W dodatku, pomimo iż w badaniach zostały uwzględnione jedynie deskryptory zaklasyfikowane przez sędziów jako emocje, to niektóre z kategorii (np. Napięcie) w swojej nazwie nawiązują bardziej do afektu (ogólne określenie pobudzenia). Dzieje się tak jednak dlatego, że nazwa czynnika ma charakter nadrzędny, podobnie jak afekt wobec emocji.

7.5. Ograniczenia badań własnych

Prezentowane badania, mimo osiągnięcia założonego celu w postaci ukazania struktury leksykalnej emocji oraz propozycji klasyfikacji emocji, nie są wolne od ograniczeń. Pierwsze dotyczą części teoretycznej. Mimo dołożonych starań w celu odróżnienia emocji od terminów pokrewnych możliwe jest, iż w niektórych miejscach wkradła się nieścisłość wynikająca z zaobserwowanej tendencji do występowania w literaturze słowa „emocja” nawet wtedy, gdy opisywany jest stan, który niekoniecznie musi pasować do jej definicji. Niekiedy badacze nie są konsekwentni w używaniu terminów w ramach konkretnej publikacji, co znacznie utrudnia uchwycenie istoty rzeczy. Wielu autorów pisze bowiem o emocjach w sposób, który należy uznać za rozmyty, niedoprecyzowany (Russell, Feldman-Barrett, 1999).

Pomimo wysiłków, aby na etapie teoretycznym doprowadzić do wyznaczenia możliwie jednoznacznej granicy pomiędzy zakresem pojęcia „emocja” a wszelkimi pojęciami o pokrewnym charakterze, jak m.in. afekt czy nastrój, zaprezentowana struktura czynnika nie przyniosła jednoznacznego rozstrzygnięcia w tej kwestii. Mimo opracowania atrybutów kryterialnych emocji na podstawie różnych ujęć teoretycznych oraz mimo zaangażowania wykształconych

i przeszkolonych sędziów, stała się ona kolejną pracą naukową, której przesłanie wskazuje na niemożność precyzyjnego wskazania na poziomie kategorii, co jest emocją, a co emocją nie jest. Dzieje się tak, ponieważ niektóre z utworzonych czynników (np. Osowiałość) lub wyłonionych kategorii (np. Napięcie) zdają się bardziej nawiązywać do poziomu pobudzenia niż do treści emocji. Z drugiej strony czynnik lub skala mają charakter nadrzędny (a zatem ich nazwa również) i opisana sytuacja w wynikach badań własnych opiera się o założenie, że emocja to pojęcie o węższym zakresie niż afekt. Należy jednak podkreślić, że zadanie postawione przed sędziami należało do wyjątkowo trudnych. Ich zadaniem było poselekcjonowanie deskryptorów, które zostały uprzednio poddane preselekcji. Ujmując to metaforycznie, nie rozdzielali między sobą różnych kolorów, a stali przed zadaniem odróżniania odcieni jednego koloru.

Ponadto należy wziąć pod uwagę, że podczas prac nad selekcją deskryptorów, które z największym prawdopodobieństwem opisują emocje, mogło dojść do zbyt dużego zawężenia listy i nie znalazły się na niej słowa, które powinny tam być. Tym samym jest prawdopodobne, że w badaniach własnych został pominięty jakiś istotny czynnik, a struktura leksykalna wyjaśniałaby większy procent wariancji, gdyby nie zredukowano listy wyłącznie do deskryptorów spełniających łącznie tak ściśle kryteria. Dodatkowo samo badanie zostało przeprowadzone na próbie co prawda licznej, ale składającej się w większości ze studentów. Zatem wyniki z jednej strony mogą nie oddawać w pełni struktury leksykonu emocji dla pełnej populacji. Z drugiej zaś słowa służące do opisu emocji używane są przez osoby w każdym wieku ze względu na swoją powszechność, a z przeprowadzaniem badań na próbie studentów, by później uogólnić wyniki na populację, jest zabiegiem, można spotkać w około 90% badań leksykalnych (Gorbaniuk, Włodarska, 2015). Co więcej, emocje mogą występować bez udziału świadomości lub mogą nie posiadać specyficznej dla siebie etykiety werbalnej. Zadaniem badania leksykalnego jest skupienie się na wyłonieniu struktury słów, uporządkowaniu wybranego fragmentu rzeczywistości przy wsparciu użytkowników języka.

Należy podkreślić, że perspektywa czasowa zmienia postrzeganie przeszłego nastroju (Stolarski i in., 2014), zatem można założyć, że podobny mechanizm dotyczy emocji. W rzeczywistości więc badani oceniali nie rzeczywistą częstotliwość odczuwanych emocji, a swoje o niej przekonanie. Zdaje się jednak, że jest to ograniczenie niemoż-

liwe do wyeliminowania w badaniu emocji rozumianej jako cecha z wykorzystaniem tylko jednego pomiaru, jak i w każdym badaniu retrospekcyjnym. Alternatywnym sposobem na pomiar emocji-cechy jest codzienny pomiar emocji-stanu, a następnie dokonanie uśrednienia wyników i zinterpretowanie go jako cechę (Diener, Emmons, 1984 za: Merz, Roesch, 2011). Jest to jednak sposób praktykowany zazwyczaj na znacznie krótszych listach niż ta wykorzystana w badaniach własnych.

Przeprowadzony rodzaj analizy ilościowej niesie ryzyko odnalezienia zależności bardziej specyficznych dla konkretnych analizowanych prób niż dla populacji (Cuttance, 1987). Co więcej, wykorzystana metoda analizy danych sprzyja tworzeniu się czynników, których składowe korelują z więcej niż jednym wymiarem utrudniającym ich interpretację (Neumann i in., 2007). Ograniczenie to może tłumaczyć widoczny w pracy własnej brak jednoznacznego wyłonienia się pojęć związanych z odczuwaniem radości na etapie wskazywania deskryptorów specyficznych dla każdego z czynników.

Warto też zwrócić uwagę, że w badaniach nie kontrolowano niektórych wpływów, które potencjalnie mają wpływ na wyniki uzyskiwane w pomiarach zmiennych o charakterze afektywnym. Na przykład struktura rozszerzonego afektu zmienia się w zależności od tego, jakie posiada się umiejscowienie kontroli (Henson, Chang, 1998), a zastosowany w badaniach model nastroju może lepiej opisywać osoby o chronotypie porannym niż wieczornym (Jankowski, Ciarowska, 2008). Tym niemniej samo badanie było obciążające dla respondenta (około 50–60 minut pracy), a zmiennych o charakterze mogącym wpływać na uzyskane wyniki jest pewnie więcej; jest to więc ograniczenie, które – z przyczyn praktycznych – należy zaakceptować.

7.6. Perspektywy dalszych badań

Badania własne stanowią punkt wyjścia dla dalszej eksploracji leksykonu emocji oraz poszukiwania ich teoretycznych implikacji. Wynik analiz empirycznych jest bowiem potencjalnym fundamentem dla budowania teorii naukowej (Gendron, 2010). Pierwszą perspektywą, jaka nasuwa się po przeprowadzeniu opisanych badań, jest rozszerzenie listy w badaniach ilościowych o słowa, które nie spełniają wszystkich kryteriów teoretycznych wskazanych w niniejszej monografii, a które zostały zaklasyfikowane przez sędziów na podstawie definicji

jako stany emocjonalne lub potencjalne stany emocjonalne oraz dalsze rozwijanie tego spisu o deskryptory osobowe, pochodzące z innych kategorii niż kategoria stanów, ale posiadające w sobie potencjał opisu sfery emocjonalnej (np. wybrane imiesłowy). Rozwiązanie to stanowiłoby nierestrykcyjne podejście do klasyfikacji emocji, na wzór nierestrykcyjnego podejścia do leksykalnej klasyfikacji osobowości. Takie ujęcie z jednej strony mogłoby dać szerszy ogląd struktury leksykonu emocji i terminów pokrewnych, a z drugiej usunęłoby przypuszczalnie trudności klasyfikacyjne wynikające z rozmiaru zadania postawionego przed sędziami.

Kolejnym pomysłem jest przeprowadzenie badań na szerszej populacji niż studenci, by zwiększyć zasadność generalizowania wniosków. Ponadto w przyszłości dane mogą zostać analizowane zgodnie z metodologią polegającą na wyłonieniu maksymalnej liczby replikowalnych (w ramach różnych rozwiązań) czynników (Saucier i in., 2020) i zestawione nie tylko z cechami osobowości, ale również z innymi konstruktami, jak inteligencja emocjonalna. Możliwym kierunkiem dalszych badań jest także zweryfikowanie zgodności struktur używanych internetowo oraz metodą papier-ołówek.

Wyróżniona lista deskryptorów emocji posiada także wartość aplikacyjną poza podejściem leksykalnym. Na przykład może ona stanowić punkt wyjścia kolejnych opracowań ukierunkowanych na stworzenie narzędzi psychometrycznych do pomiaru emocji, których w przestrzeni polskiej psychologii emocji nie ma zbyt wiele (Wojciszke, Baryła, 2004). Co więcej, stworzona lista może służyć również psychologom lub psychoterapeutom jako wsparcie prowadzonych przez nich działań ukierunkowanych na poznanie, nazwanie i zrozumienie doświadczanych emocji. Ze względu na swoją szczegółowość może pełnić kluczową rolę w przypadku takich procesów, w których zróżnicowanie przeżywanych emocji jest istotne dla postępu terapeutycznego, lub by określić stopień szczegółowości opisu własnych stanów u osób, którym udzielane jest wsparcie. Natomiast gdyby do listy emocji dodać instrukcję zawierającą pytanie o to, jak często respondent chciałby odczuwać daną emocję (zamiast jak często ją realnie odczuwa), to lista taka miałaby zastosowanie nie tylko naukowe, ale również kliniczne, ponieważ mogłaby wtedy służyć do oceny oraz interpretacji obecnych doświadczeń afektywnych (Tsai, 2007).

Ponadto wyniki przeprowadzonych badań wskazują na wiele wyraźnych lub bardziej subtelnych różnic pomiędzy poszczególnymi

emocjami. W związku z tym jest możliwe, że modelem teoretycznym, jaki powinien powstać na bazie przyszłej klasyfikacji deskryptorów emocji, powinien być model kołowy, który już został wykorzystany do opisu rzeczywistości w obszarze emocjonalnym/ afektywnym (np.: Russell, 1980; Yik in., 2011).

Zakończenie

Autor monografii od początku podjęcia tematu miał świadomość, że postawione sobie zadanie będzie dużym wyzwaniem, ale skala niejasności terminologicznych, klasyfikacyjnych, z jakimi przyszło się zmierzyć, przerosła te przypuszczenia. Zaprezentowane wyniki należy traktować jako pierwszą próbę przetarcia szlaku do innego spojrzenia na taksonomię emocji – do spojrzenia z perspektywy leksykalnej. Dotychczasowe wyniki badań wskazywały, że założenie leksykalne może być wykorzystane nie tylko w psychologii osobowości, chociaż zazwyczaj było ono łączone właśnie z nią. Badania własne zrealizowano w podejściu uznanym przez autora za restrykcyjne, a ich wyniki przedstawiono w podziale dokonanym według perspektywy opisu (*samoopis vs opis innych*).

Wiele artykułów naukowych na temat klasyfikacji emocji zaznacza, że występują w niej kontrowersje i stara się, mniej lub bardziej bezpośrednio, przekonać do swojego modelu. Zadaniem tej pracy nie było jednak stworzenie nowego modelu teoretycznego emocji, ponieważ w świetle przyjętych założeń było to absolutnie niemożliwe. Kluczowym aspektem prezentowanej monografii jest systematyzacja deskryptorów emocji języka polskiego. I to stanowi jej wartość – nawet jeżeli kiedyś założenie leksykalne zostałyby sfalsyfikowane. Zbiór deskryptorów emocji został uporządkowany możliwie najpełniej, co tworzy szansę na zastanowienie się nad podstawami takiego uporządkowania i poszukiwanie teoretycznego wyjaśnienia różnic między nim a zbiorami różniącymi się przyczynami, funkcjami czy objawami. I mimo że głównym przedmiotem pomiaru był leksykon emocji, a nie emocje same w sobie, to wyróżnione czynniki poniekąd nawiązywały do dostępnych w literaturze ujęć ich jako zmiennych latentnych, na przykład do emocji podstawowych.

Jak wskazano powyżej, badania leksykalnie nie służą do tworzenia modelu, a do porządkowania. Zatem uzyskany opis struktury deskryptorów emocji może (i powinien) być dopiero krokiem do sformułowania teorii – utworzono jednak na podstawie wyników badań propozycję klasyfikacji wraz z narzędziem do jej pomiaru. Natomiast nie można odpowiedzieć, na ile jest ona uniwersalna, niezwykle trudne jest bowiem porównywanie wyników bazujących na różnych metodologiach prowadzenia badań (Alonso-Arbiol i in., 2006) i w związku z tym należy spodziewać się innych wyników (Schimmack, Grob, 2000), zwłaszcza że żadne badania leksykonu emocji zgodne z zaprezentowaną w niniejszych badaniach metodologią – i najlepszą wiedzą autora – nie zostały jeszcze przeprowadzone. Na odpowiedź o uniwersalność wskazanej klasyfikacji przyjdzie zatem poczekać do momentu przeprowadzenia badań w ten sam sposób na podstawie innego języka.

Zaprezentowane pomiary wskazują przede wszystkim, że struktura leksykalna emocji posiada ilościowe oraz jakościowe różnice w zależności od perspektywy opisu oraz w większości zgodne z oczekiwaniami relacje z emocjami głównymi, nastrojem, afektem czy strukturą osobowości. Zaś uzyskane wyniki w świetle założenia leksykalnego sugerują, iż podczas opisu siebie na pierwszy plan wysuwają się subiektywne doświadczenia. W opisie innych zarysowuje się natomiast tendencja do oznaczania emocji łatwiej obserwowalnych oraz mających istotną rolę w budowaniu relacji społecznych.

Praca ta wskazała pewne odpowiedzi, ale również wiele pytań wciąż pozostało bez odpowiedzi. Czy możliwe jest precyzyjne wskazanie czym jest emocja? Czy możliwy jest konsensus taksonomiczny? Na ten moment wydaje się, że nie. Natomiast struktura leksykalna emocji stanowi potencjalne źródło do poszukiwania nowych odpowiedzi na stare pytania. Może być zatem interpretowana jako krok na drodze do poznania natury emocji oraz ich taksonomii – wykonany za pomocą uporządkowania słów, jakie użytkownicy języka wykorzystują do opisu własnych doświadczeń emocjonalnych. Powstaje dzięki temu przestrzeń do wykorzystywania listy emocji zarówno na płaszczyźnie naukowej, jak i w praktyce klinicznej.

Bibliografia

- Aavik, T., & Allik, J. (2002). The Structure of Estonian Personal Values: A Lexical Approach. *European Journal of Personality*, 16(3), 221–235. <https://doi.org/10.1002/per.439>
- Ademi Shala, R., de Raad, B., & Arënlju, A. (2020). The structure of Albanian personality descriptive trait-adjectives: A psycho-lexically based taxonomy. *International Journal of Personality Psychology*, 6, 1–11. <https://doi.org/10.21827/ijpp.6.37224>
- Adolphs, R., & Anderson, D.J. (2018). *The Neuroscience of Emotion. A new synthesis*. Princeton University Press.
- Al-Shawaf, L., Conroy-Beam, D., Asao, K., & Buss, D. M. (2016). Human emotions: An evolutionary psychological perspective. *Emotion Review*, 8(2), 173–186. <https://doi.org/10.1177/1754073914565518>
- Allen, B.P., & Potkay, C.R. (1981). On the Arbitrary Distinction Between States and Traits. *Journal of Personality and Social Psychology*, 41(5), 916–928. <https://doi.org/10.1037/0022-3514.41.5.916>
- Allik, J., & Realo, A. (1997). Emotional Experience and Its Relation to the Five-Factor Model in Estonian. *Journal of Personality*, 65(3), 625–647. <https://doi.org/10.1111/j.1467-6494.1997.tb00329.x>
- Allport, G.W., & Odbert, H.S. (1936). Trait-names: A psycho-lexical study. *Psychological Monographs*, 47(1), 1–171. <https://doi.org/10.1093/intimm/dxu027>
- Almagor, M., Tellegen, A., & Waller, N.G. (1995). The Big Seven model: A cross-cultural replication and further exploration of the basic dimensions of natural language trait descriptors. *Journal of Personality and Social Psychology*, 69(2), 300–307.
- Alonso-Arbiol, I., Shaver, P.R., Fraley, R.C., Oronoz, B., Unzurrunzaga, E., & Urizar, R. (2006). Structure of the Basque emotion lexicon. *Cognition and Emotion*, 20(6), 836–865. <https://doi.org/10.1080/02699930500405469>
- Alvarado, N. (1998). A reconsideration of the structure of the Emotion Lexicon. *Motivation and Emotion*, 22(4), 329–344. <https://doi.org/10.1023/A:1021356424065>

- Angleitner, A., Ostendorf, F., & John, O.P. (1990). Towards a Taxonomy of Personality Descriptors in German: A Psycho-Lexical Study. *European Journal of Personality*, 4, 89–118. <https://doi.org/10.1002/per.2410040204>
- Ashton, M.C., & Lee, K. (2005). A Defence of the Lexical Approach to the Study of Personality Structure. *European Journal of Personality*, 19(1), 5–24. <https://doi.org/10.1002/per.541>
- Ashton, M.C., & Lee, K. (2007). Empirical, Theoretical, and Practical Advantages of the HEXACO Model of Personality Structure. *Personality and Social Psychology Review*, 11(2), 150–166. <https://doi.org/10.1177/1088868306294907>
- Ashton, M.C., & Lee, K. (2010). Trait and Source Factors in HEXACO-PI-R self and observer reports. *European Journal of Personality*, 24(3), 278–289. <https://doi.org/10.1002/per.759>
- Ashton, M.C., Lee, K., & Goldberg, L.R. (2004). A Hierarchical Analysis of 1,710 English Personality-Descriptive Adjectives. *Journal of Personality and Social Psychology*, 87(5), 707–721. <https://doi.org/10.1037/0022-3514.87.5.707>
- Ashton, M.C., Lee, K., Perugini, M., Szarota, P., De Vries, R.E., Di Blas, L., Boies, K., & De Raad, B. (2004). A Six-Factor Structure of Personality-Descriptive Adjectives: Solutions From Psycholexical Studies in Seven Languages. *Journal of Personality and Social Psychology*, 86(2), 356–366. <https://doi.org/10.1037/0022-3514.86.2.356>
- Ashton, M.C., Lee, K., & Son, C. (2000). Honesty as the sixth factor of personality: Correlations with machiavellianism, primary psychopathy, and social adroitness. *European Journal of Personality*, 14(4), 359–368. [https://doi.org/10.1002/1099-0984\(200007/08\)14:4<359::AID-PER382>3.0.CO;2-Y](https://doi.org/10.1002/1099-0984(200007/08)14:4<359::AID-PER382>3.0.CO;2-Y)
- Averill, J.R. (1982). *Anger and Aggression: An Essay on Emotion*. Springer-Verlag. <https://doi.org/10.1007/978-1-4612-5743-1>
- Babarović, T., & Šverko, I. (2013). The HEXACO Personality Domains in the Croatian Sample. *Društvena Istraživanja*, 22(3), 397–411. <https://doi.org/10.5559/di.22.3.01>
- Bagozzi, R.P., Wong, N., & Yi, Y. (1999). The Role of Culture and Gender in the Relationship between Positive and Negative Affect. *Cognition and Emotion*, 13(6), 641–672. <https://doi.org/10.1080/026999399379023>
- Baird, B.M., Le, K., & Lucas, R. E. (2006). On the Nature of Intraindividual Personality Variability: Reliability, Validity, and Associations With Well-Being. *Journal of Personality and Social Psychology*, 90(3), 512–527. <https://doi.org/10.1037/0022-3514.90.3.512>
- Bänziger, T. (2016). Accuracy of judging emotions. In A. Hall, M.S. Mast, & T.V. West (Eds.). *The social psychology of perceiving others accurately* (pp. 23–51). Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/cb09781316181959.002>
- Barelds, D.P.H., & De Raad, B. (2015). The role of word-categories in trait-taxonomy: Evidence from the Dutch personality taxonomy. *International Jour-*

- nal of Personality Psychology*, 1(1), 15–25. <http://jdbosc.rug.nl/index.php/ijpp/article/viewFile/19316/16792>
- Barrett Feldman, L. (2006). Are Emotions Natural Kinds? *Perspectives on Psychological Science*, 1(1), 28–58. <https://doi.org/10.1111/j.1745-6916.2006.00003.x>
- Barrett, L.F., Adolphs, R., Marsella, S., Martinez, A.M., & Pollak, S.D. (2019). Emotional Expressions Reconsidered: Challenges to Inferring Emotion From Human Facial Movements. *Psychological Science in the Public Interest*, 20(1), 1–68. <https://doi.org/10.1177/1529100619832930>
- Bartko, J.J. (1966). The Intraclass Correlation Coefficient as a Measure of Reliability. *Psychological Reports*, 19(1), 3–11. <https://doi.org/10.2466/pro.1966.19.1.3>
- Beatty, A. (2019). Emotional Worlds: Beyond an Anthropology of Emotion. In *Emotional Worlds*. Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/9781139108096>
- Bedyńska, S., & Cypryńska, M. (2013). *Statystyczny Drogowskaz (t.1). Praktyczne wprowadzenie do wnioskowania statystycznego*. Wydawnictwo Akademickie Sedno.
- Beer, A., & Watson, D. (2008). Asymmetry in judgments of personality: Others are less differentiated than the self. *Journal of Personality*, 76(3), 535–560. <https://doi.org/10.1111/j.1467-6494.2008.00495.x>
- Ben-Ze'ev, A., & Oatley, K. (1996). The Intentional and Social Nature of Human Emotions: Reconsideration of the Distinction Between Basic and Non-basic Emotions. *Journal for the Theory of Social Behaviour*, 26(1), 81–94. <https://doi.org/10.1111/j.1468-5914.1996.tb00287.x>
- Benet-Martinez, V., & Waller, N.G. (1997). Further Evidence for the Cross-Cultural Generality of the Big Seven Factor Model: Indigenous and Imported Spanish Personality Constructs. *Journal of Personality*, 65(3), 567–598. <https://doi.org/10.1111/j.1467-6494.1997.tb00327.x>
- Berry, J. W., Poortinga, Y.H., Breugelmans, S.M., Chasiotis, A., & Sam, D.L. (2011). *Cross-Cultural Psychology: Research and Applications*. Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/CBO9780511974274>
- Bilikiewicz, A. (2004). *Psychiatria. Podręcznik dla studentów medycyny*. Wydawnictwo Lekarskie PZWL.
- Boies, K., Lee, K., Ashton, M.C., Pascal, S., & Nicol, A.A.M. (2001). The structure of the French personality lexicon. *European Journal of Personality*, 15(4), 277–295. <https://doi.org/10.1002/per.411>
- Borkenau, P., & Ostendorf, F. (1989). Descriptive consistency and social desirability in self-and peer reports. *European Journal of Personality*, 3(1), 31–45. <https://doi.org/10.1002/per.2410030105>
- Bosacki, S.L., & Moore, C. (2004). Preschoolers' Understanding of Simple and Complex Emotions: Links With Gender and Language. *Sex Roles*, 50(9/10), 659–675. <https://doi.org/10.1023/b:sers.0000027568.26966.27>

- Bowlby, J. (1982). Attachment and Loss: Retrospect and Prospect. *American Journal of Orthopsychiatry*, 52(4), 664–678. <https://doi.org/10.1111/j.1939-0025.1982.tb01456.x>
- Bradley, M.M., & Lang, P.J. (1994). Measuring Emotion: The Self-Assessment Manikin and the Semantic Differential. *Journal of Behavior Therapy and Experimental Psychiatry*, 25(1), 49–59. [https://doi.org/10.1016/0005-7916\(94\)90063-9](https://doi.org/10.1016/0005-7916(94)90063-9)
- Brann, E., Kalkavage, P., & Salem, E. (1998). *Plato's Phaedo: Translation, Introduction and Glossary*. Focus Classical Library.
- Brondolo, E., Brady, N., Thompson, S., Tobin, J.N., Cassells, A., Sweeney, M., Mcfarlane, D., & Contrada, R.J. (2008). Perceived Racism and Negative Affect: Analyses of Trait and State Measures of Affect in a Community Sample. *Journal of Social and Clinical Psychology*, 27(2), 150–173. <https://doi.org/10.1521/jscp.2008.27.2.150>
- Brosch, T., Pourtois, G., & Sander, D. (2010). The perception and categorisation of emotional stimuli: A review. *Cognition and Emotion*, 24(3), 377–400. <https://doi.org/10.1080/02699930902975754>
- Brown, K.W., & Moskowitz, D.S. (1997). Does Unhappiness Make You Sick? The Role of Affect and Neuroticism in the Experience of Common Physical Symptoms. *Journal of Personality and Social Psychology*, 72(4), 907–917. <https://doi.org/10.1037/0022-3514.72.4.907>
- Brożyna-Reczko, M. (2017). Love in English and Polish. *Cognitive Studies / Études Cognitives*, 17:1312, 1–10. <https://doi.org/10.11649/cs.1312>
- Brygoła, E., Koczberski, J., & Oleś, P. (2013). Metoda Konfrontacji z Sobą – w zastosowaniu do terapii uzależnień od narkotyków. *Alkoholizm i Narkomania*, 26(4), 403–416.
- Brzozowski, P., Watson, D.B., & Clark, L.A. (2010). *Skala uczuć pozytywnych i negatywnych SUPIN: polska adaptacja skali PANAS Davida Watsona i Lee Ann Clark*. Pracownia Testów Psychologicznych Polskiego Towarzystwa Psychologicznego.
- Buck, R. (1999). The Biological Affects: A Typology. *Psychological Review*, 106(2), 301–336. <https://doi.org/10.1037/0033-295X.106.2.301>
- Buck, R. (2014). *Studies in emotion and social interaction. Emotion: A bio-social synthesis*. Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/CBO9781139049825>
- Buck, R. (2019). Motivation, Emotion, Cognition, and Communication: Definitions and Notes Toward a Grand Theory. In A. J. Elliot (Ed.), *Advances in Motivation Science* (pp. 27–69). Academic Press. <https://doi.org/10.1016/bs.adms.2018.08.001>
- Burkitt, E., Watling, D., & Cocks, F. (2019). Mixed emotion experiences for self or another person in adolescence. *Journal of Adolescence*, 75, 63–72. <https://doi.org/10.1016/j.adolescence.2019.07.004>

- Burkitt, I. (2002). Complex Emotions: Relations, Feelings and Images in Emotional Experience. *The Sociological Review*, 50(2_suppl), 151–167. <https://doi.org/10.1111/j.1467-954X.2002.tb03596.x>
- Burtăverde, V., & De Raad, B. (2019). Taxonomy and structure of the Romanian personality lexicon. *International Journal of Psychology*, 54(3), 377–387. <https://doi.org/10.1002/ijop.12464>
- Bush, L.E. (1973). Individual Differences multidimensional Scaling of Adjectives Denoting Feelings. *Journal of Personality*, 25(1), 50–57. <https://doi.org/10.1037/h0034274>
- Buss, D.M. (2000a). *The Dangerous Passion: Why Jealousy is as Necessary as Love and Sex*. Free Press.
- Buss, D.M. (2000b). The Evolution of Happiness. *American Psychologist*, 55(1), 15–23. <https://doi.org/10.1037/0003-066X.55.1.15>
- Cameron-Bandler, L., & Lebeau, M. (2001). *W Niewoli Uczuć. Jak wzbogacić swoje życie emocjonalne?* Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne.
- Camras, L.A. (1992). Expressive development and basic emotions. *Cognition and Emotion*, 6(3–4), 269–283. <https://doi.org/10.1080/02699939208411072>
- Cannon, W.B. (1927). The James-Lange Theory of Emotions: A Critical Examination and an Alternative Theory. *The American Journal of Psychology*, 39(1/4), 106–124. <https://doi.org/10.2307/1415404>
- Caprara, G.V., & Perugini, M. (1994). Personality described by adjectives: The generalizability of the Big Five to the Italian lexical context. *European Journal of Personality*, 8(5), 357–369. <https://doi.org/10.1002/per.2410080502>
- Cardello, A.V., & Jaeger, S.R. (2016). Measurement of Consumer Product Emotions Using Questionnaires. In H. L. Meiselman (Ed.), *Emotion Measurement* (pp. 165–200). Woodhead Publishing.
- Carver, C.S., & Harmon-Jones, E. (2009). Anger Is an Approach-Related Affect: Evidence and Implications. *Psychological Bulletin*, 135(2), 183–204. <https://doi.org/10.1037/a0013965>
- Cattell, R. (1943). The Description of Personality: Basic Traits Resolved into Clusters. *Journal of Abnormal and Social Psychology*, 38, 476–506. <https://doi.org/10.1037/h0054116>
- Chaplin, W.F., John, O.P., & Goldberg, L.R. (1988). Conceptions of States and Traits: Dimensional Attributes With Ideals as Prototypes. *Journal of Personality and Social Psychology*, 54(4), 541–557. <https://doi.org/10.1037/0022-3514.54.4.541>
- Chen, F.F., Bai, L., Lee, J.M., & Jing, Y. (2016). Culture and the Structure of Affect: A Bifactor Modeling Approach. *Journal of Happiness Studies*, 17(5), 1801–1824. <https://doi.org/10.1007/s10902-015-9671-3>
- Chen, Z.J., Hsu, K.Y., Zhou, X., & Saucier, G. (2018). Chinese isms dimensions in mainland China and Taiwan: Convergence and extension of American

- isms dimensions. *Journal of Personality*, 86(3), 555–571. <https://doi.org/10.1111/jopy.12336>
- Chmielewska-Banaszek, D. (2012). Teorie i idee konstruktywistyczne w psychologii. *Principia*, 56, 43–63. <https://doi.org/10.4467/20843887PI.11.003.0579>
- Chmielnicka-Kuter, E., Oleś, P., & Puchalska-Wasyl, M. (2009). *Metoda Konfrontacji z Sobą – 2000. Aneks do podręcznika*. Pracownia Testów Psychologicznych Polskiego Towarzystwa Psychologicznego.
- Church, A.T., Katigbak, M.S., & Reyes, J.A.S. (1996). Toward a taxonomy of trait adjectives in Filipino: comparing personality lexicons across cultures. *European Journal of Personality*, 10, 3–24. [https://doi.org/10.1002/\(SICI\)1099-0984\(199603\)10:1<3::AID-PER234>3.0.CO;2-M](https://doi.org/10.1002/(SICI)1099-0984(199603)10:1<3::AID-PER234>3.0.CO;2-M)
- Cochrane, T. (2019). *The Emotional Mind: A Control Theory of Affective States*. Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/9781108579056>
- Colibazzi, T., Posner, J., Wang, Z., Gorman, D., Gerber, A., Yu, S., Zhu, H., Kangarlu, A., Duan, Y., Russell, J. A., & Peterson, B. S. (2010). Neural Systems Subservicing Valence and Arousal During the Experience of Induced Emotions. *Emotion*, 10(3), 377–389. <https://doi.org/10.1037/a0018484>
- Conley, M.N., & Saucier, G. (2019). An initial broad-level mapping of personality-situation contingencies in self-report data. *Personality and Individual Differences*, 136, 166–172. <https://doi.org/10.1016/j.paid.2017.07.013>
- Connelly, B.S., & Ones, D.S. (2010). An Other Perspective on Personality: Meta-Analytic Integration of Observers' Accuracy and Predictive Validity. *Psychological Bulletin*, 136(6), 1092–1122. <https://doi.org/10.1037/a0021212>
- Coppine, G., & Sander, D. (2016). Theoretical Approaches to Emotion and Its Measurement. In H. L. Meiselman (Ed.), *Emotion Measurement* (pp. 3–30). Woodhead Publishing.
- Cramer, D., & Howitt, D. (2004). *The SAGE Dictionary of Statistics: a practical resource for students in the social sciences*. SAGE Publications Ltd. <https://doi.org/10.4135/9780857020123>
- Cuff, B.M.P., Brown, S.J., Taylor, L., & Howat, D.J. (2014). Empathy: A Review of the Concept. *Emotion Review*, 8(2), 144–153. <https://doi.org/10.1177/1754073914558466>
- Cupchik, G.C. (2016). The Aesthetics of Emotion: Up the Down Staircase of the Mind-Body. In *The Aesthetics of Emotion*. Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/cbo9781139169301>
- Cuttance, P. (1987). Issues and problems in the application of structural equation models. In P. Cuttance & R. Ecob (Eds.), *Structural Modeling by Example: Applications in Educational, Sociological and Behavioral Research* (pp. 241–279). Cambridge University Press.
- Dąbrowski, A. (2016). Emotions in Philosophy. A Short Introduction. *Studia Humana*, 5(3), 8–20. <https://doi.org/10.1515/sh-2016-0011>

- Dąbrowski, A. (2020). Emocje. W poszukiwaniu antyesencjalistycznego ujęcia. *Etyka*, 59(1), 81–100. <https://doi.org/10.14394/etyka.1284>
- Damasio, A. (1999). *The feeling of what happens: Body and emotion in the making of consciousness*. Harcourt.
- Damasio, A.R., Grabowski, T.J., Bechara, A., Damasio, H., Ponto, L.L.B., Parvizi, J., & Hichwa, R.D. (2000). Subcortical and cortical brain activity during the feeling of self-generated emotions. *Nature Neuroscience*, 3(10), 1049–1056. <https://doi.org/10.1038/79871>
- Darwin, K. (1873). *Wyrasz uczuć u człowieka i zwierząt*. Drukarnia Józefa Sikorskiego.
- Darwin, K. (1959). *O powstawaniu gatunków drogą doboru naturalnego*. Państwowe Wydawnictwo Rolnicze i Leśne.
- De Fruyt, F., De Bolle, M., McCrae, R.R., Terracciano, A., & Costa, P.T. (2009). Assessing the Universal Structure of Personality in Early Adolescence. The NEO-PI-R and NEO-PI-3 in 24 Cultures. *Assessment*, 16(3), 301–311. <https://doi.org/10.1177/1073191109333760>
- De Lazari-Radek, K. (2018). W obronie pojmowania przyjemności jako uczucia. *Hybris*, 43(123–149).
- De Raad, B. (1995). The psycholexical approach to the structure of interpersonal traits. *European Journal of Personality*, 9(2), 89–102. <https://doi.org/10.1002/per.2410090203>
- De Raad, B. (1998). Five Big, Big Five Issues: Rationale, Content, Structure, Status, and Crosscultural Assessment. *European Psychologist*, 3(2), 113–124. <https://doi.org/10.1027//1016-9040.3.2.113>
- De Raad, B., Barelds, D., Mlačić, B., Blas, L. Di, Hřebíčková, M., Ostendorf, F., Szirmák, Z., & Szarota, P. (2018). Take 2 personality factors : A study of two fundamental ways of trait differentiation in eleven trait taxonomies. *International Journal of Personality Psychology*, 4(1), 39–55.
- De Raad, B., & Barelds, D.P.H. (2020). Models of Personality Structure. In P.J. Corr & G. Matthews (Eds.), *The Cambridge Handbook of Personality Psychology* (Vol. 26, Issue 4, pp. 115–128). Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/9781108264822.012>
- De Raad, B., & Barelds, D.P.H. (2008). A new taxonomy of Dutch personality traits based on a comprehensive and unrestricted list of descriptors. *Journal of Personality and Social Psychology*, 94(2), 347–364. <https://doi.org/10.1037/0022-3514.94.2.347>
- De Raad, B., Barelds, D.P.H., Ostendorf, F., Mlačić, B., Blas, L. Di, Hřebíčková, M., Szirmák, Z., Szarota, P., Perugini, M., Church, A.T., & Katigbak, M.S. (2010). Only Three Factors of Personality Description Are Fully Replicable Across Languages: A Comparison of 14 Trait Taxonomies. *Journal of Personality and Social Psychology*, 98(1), 160–173. <https://doi.org/10.1037/a0017184>

- De Raad, B., Barelds, D.P.H., Timmerman, M.E., De Roover, K., Mlačić, B., & Church, A.T. (2014). Towards a pan-cultural personality structure: Input from 11 psycholexical studies. *European Journal of Personality*, 28(5), 497–510. <https://doi.org/10.1002/per.1953>
- De Raad, B., Di Blas, L., & Perugini, M. (1998). Two independently constructed Italian trait taxonomies: comparisons among Italian and between Italian and Germanic Languages. *European Journal of Personality*, 12(1), 19–41. [https://doi.org/10.1002/\(SICI\)1099-0984\(199801/02\)12:1<19::AID-PER290>3.0.CO;2-6](https://doi.org/10.1002/(SICI)1099-0984(199801/02)12:1<19::AID-PER290>3.0.CO;2-6)
- De Raad, B., & Hoskens, M. (1990). Personality-descriptive nouns. *European Journal of Personality*, 4, 131–146. <https://doi.org/10.1002/per.2410040206>
- De Raad, B., & Kokkonen, M. (2000). Traits and Emotions: A Review of their Structure and Management. *European Journal of Personality*, 14(5), 477–496. [https://doi.org/10.1002/1099-0984\(200009/10\)14:5<477::AID-PER396>3.0.CO;2-1](https://doi.org/10.1002/1099-0984(200009/10)14:5<477::AID-PER396>3.0.CO;2-1)
- De Raad, B., & Mlačić, B. (2015). The Lexical Foundation of the Big Five Factor Model. In T. A. Widiger (Ed.), *The Oxford Handbook of The Five Factor Model* (pp. 191–216). Oxford University Press. <https://doi.org/10.1093/oxfordhb/9780199352487.013.12>
- De Raad, B., Morales-Vives, F., Barelds, D.P.H., Van Oudenhoven, J.P., Renner, W., & Timmerman, M.E. (2016). Values in a Cross-Cultural Triangle: A Comparison of Value Taxonomies in the Netherlands, Austria and Spain. *Journal of Cross-Cultural Psychology*, 47(8), 1053–1075. <https://doi.org/10.1177/0022022116659698>
- De Raad, B., Mulder, E., Kloosterman, K., & Hofstee, W.K.B. (1988). Personality-descriptive verbs. *European Journal of Personality*, 2, 81–96. <https://doi.org/10.1002/per.2410020204>
- De Raad, B., Nagy, J., Szirmák, Z., & Barelds, D. (2018). Taxonomy of Hungarian personality traits: Replication and refinement. *International Journal of Personality Psychology*, 4(1), 1–12.
- De Raad, B., Smederevac, S., Čolović, P., & Mitrović, D. (2018). Personality traits in the Serbian language: Structure and procedural effects. *Journal of Research in Personality*, 73, 93–110. <https://doi.org/10.1016/j.jrp.2017.11.008>
- De Raad, B., Timmerman, M.E., Morales-Vives, F., Renner, W., Barelds, D.P.H., & Pieter Van Oudenhoven, J. (2017). The Psycho-Lexical Approach in Exploring the Field of Values: A Reply to Schwartz. *Journal of Cross-Cultural Psychology*, 48(3), 444–451. <https://doi.org/10.1177/0022022117692677>
- De Raad, B., & Van Oudenhoven, J.P. (2008). Factors of Values in the Dutch Language and Their Relationship to Factors of Personality. *European Journal of Personality*, 22(2), 81–108. <https://doi.org/10.1002/per.667>
- De Raad, B., Van Oudenhoven, J.P., & Hofstede, M. (2005). Personality Terms of Abuse in Three Cultures: Type Nouns Between Description and Insult.

- European Journal of Personality*, 19(2), 153–165. <https://doi.org/10.1002/per.540>
- De Vries, R.E., Lee, K., & Ashton, M.C. (2008). The Dutch HEXACO Personality Inventory: Psychometric Properties, Self-Other Agreement, and Relations With Psychopathy Among Low and High Acquaintanceship Dyads. *Journal of Personality Assessment*, 90(2), 142–151. <https://doi.org/10.1080/00223890701845195>
- Demoulin, S., Leyens, J.P., Paladino, M.P., Rodriguez-Torres, R., Rodriguez-Perez, A., & Dovidio, J.F. (2004). Dimensions of “uniquely” and “non-uniquely” human emotions. *Cognition and Emotion*, 18(1), 71–96. <https://doi.org/10.1080/02699930244000444>
- Deng, H., & Hu, P. (2018). Matching your face or appraising the situation: Two paths to emotional contagion. *Frontiers in Psychology*, 8:2278. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2017.02278>
- Descartes, R. (1986). *Namiętności duszy*. Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- Devonis, D. (2019). Emotion. In R. Sternberg & W. Pickren (Eds.), *The Cambridge Handbook of the Intellectual History of Psychology* (pp. 371–390). Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/9781108290876.015>
- Di Blas, L. (2005). Personality-Relevant Attribute-Nouns: A Taxonomic Study in the Italian Language. *European Journal of Personality*, 19, 537–557.
- Di Blas, L., & Forzi, M. (1998). An alternative taxonomic study of personality-descriptive adjectives in the Italian language. *European Journal of Personality*, 12(2), 75–101. [https://doi.org/10.1002/\(SICI\)1099-0984\(199803/04\)12:2<75::AID-PER288>3.0.CO;2-H](https://doi.org/10.1002/(SICI)1099-0984(199803/04)12:2<75::AID-PER288>3.0.CO;2-H)
- Di Blas, L., & Forzi, M. (1999). Refining a descriptive structure of personality attributes in the Italian language: The abridged Big Three circumplex structure. *Journal of Personality and Social Psychology*, 76(3), 451–481. <https://doi.org/10.1037/0022-3514.76.3.451>
- Diener, E., & Larsen, R.J. (1984). Temporal stability and cross-situational consistency of affective, behavioral, and cognitive responses. *Journal of Personality and Social Psychology*, 47(4), 871–883. <https://doi.org/10.1037/0022-3514.47.4.871>
- Diener, E., Ng, W., Harter, J., & Arora, R. (2010). Wealth and Happiness Across the World: Material Prosperity Predicts Life Evaluation, Whereas Psychosocial Prosperity Predicts Positive Feeling. *Journal of Personality and Social Psychology*, 99(1), 52–61. <https://doi.org/10.1037/a0018066>
- Diener, E., Smith, H., & Fujita, F. (1995). The Personality Structure of Affect. *Journal of Personality and Social Psychology*, 69(1), 130–141. <https://doi.org/10.1037/0022-3514.69.1.130>
- Dixon, T. (2012). “Emotion”: The history of a keyword in crisis. *Emotion Review*, 4(4), 338–344. <https://doi.org/10.1177/1754073912445814>

- Doliński, D. (2004). Mechanizmy wzbudzania emocji. In J. Strelau (Ed.), *Psychologia. Podręcznik akademicki* (pp. 319–349). Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne.
- Draghi-Lorenz, R., Reddy, V., & Costall, A. (2001). Rethinking the Development of “Nonbasic” Emotions: A Critical Review of Existing Theories. *Developmental Review*, 21(3), 263–304. <https://doi.org/10.1006/drev.2000.0524>
- Duffy, E. (1941). An Explanation of “Emotional” Phenomena without the use of the Concept “Emotion.” *The Journal of General Psychology*, 25(2), 283–293. <https://doi.org/10.1080/00221309.1941.10544400>
- Dunlap, W.P., & Cornwell, J.M. (1994). Factor Analysis of Ipsative Measures. *Multivariate Behavioral Research*, 29(1), 115–126. https://doi.org/10.1207/s15327906mbr2901_4
- Eckes, T. (1994). Features of men, features of women: Assessing stereotypic beliefs about gender subtypes. *British Journal of Social Psychology*, 33(1), 107–123. <https://doi.org/10.1111/j.2044-8309.1994.tb01013.x>
- Eitam, B., Kennedy, P.M., & Higgins, E.T. (2013). Motivation from control. *Experimental Brain Research*, 229(3), 475–484. <https://doi.org/10.1007/s00221-012-3370-7>
- Ekman, P. (1992). An Argument for Basic Emotions. *Cognition and Emotion*, 6(3–4), 169–200. <https://doi.org/10.1080/02699939208411068>
- Ekman, P. (2016). What Scientists Who Study Emotion Agree About. *Perspectives on Psychological Science*, 11(1), 31–34. <https://doi.org/10.1177/1745691615596992>
- Ekman, P., & Cordaro, D. (2011). What is Meant by Calling Emotions Basic. *Emotion Review*, 3(4), 364–370. <https://doi.org/10.1177/1754073911410740>
- Ekman, P., & Friesen, W.V. (1986). A New Pan-Cultural Facial Expression of Emotion. *Motivation and Emotion*, 10(2), 159–168. <https://doi.org/10.1007/BF00992253>
- Ekman, P., Friesen, W.V., & Ellsworth, P.C. (1972a). What Emotion Categories Can Observers Judge from Facial Behavior? In P. Ekman (Ed.), *Emotion in the Human Face* (pp. 57–65). Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1016/b978-0-08-016643-8.50024-0>
- Ekman, P., Friesen, W. V., & Ellsworth, P.C. (1972b). What Emotion Dimensions Can Observers Judge from Facial Behavior? In P. Ekman (Ed.), *Emotion in the Human Face* (pp. 67–75). Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1016/b978-0-08-016643-8.50025-2>
- Ekman, P., Sorenson, E.R. & Friesen, W.V., (1969). Pan-Cultural Elements in Facial Displays of Emotion. *Science*, 164(3875), 86–88. <https://doi.org/10.1126/science.164.3875.86>
- Ellis, G., & Solms, M. (2017). *Beyond Evolutionary Psychology: How and Why Neuropsychological Modules Arise*. Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/9781107283954>

- Erbas, Y., Ceulemans, E., Blanke, E.S., Sels, L., Fischer, A., & Kuppens, P. (2019). Emotion differentiation dissected: between-category, within-category, and integral emotion differentiation, and their relation to well-being. *Cognition and Emotion*, 33(2), 258–271. <https://doi.org/10.1080/02699931.2018.1465894>
- Eysenck, H.J. (1991). Dimensions of personality: 16, 5 or 3?-Criteria for a taxonomic paradigm. *Personality and Individual Differences*, 12(8), 773–790. [https://doi.org/10.1016/0191-8869\(91\)90144-Z](https://doi.org/10.1016/0191-8869(91)90144-Z)
- Faith, M., & Thayer, J.F. (2001). A dynamical systems interpretation of a dimensional model of emotion. *Scandinavian Journal of Psychology*, 42(2), 121–133. <https://doi.org/10.1111/1467-9450.00221>
- Fajkowska, M., & Marszał-Wiśniewska, M. (2009). Właściwości psychometryczne Skali Pozytywnego i Negatywnego Afektu-Wersja Rozszerzona (PANAS-X). Wstępne wyniki badań w Polskiej próbie. *Przegląd Psychologiczny*, 52(4), 355–387.
- Fehr, B., & Russell, J.A. (1984). Concept of Emotion Viewed From a Prototype Perspective. *Journal of Experimental Psychology*, 113(3), 464–486.
- Feldman Barrett, L. (1998). Discrete Emotions or Dimensions? The Role of Valence Focus and Arousal Focus. *Cognition and Emotion*, 12(4), 579–599. <https://doi.org/10.1080/026999398379574>
- Feldman Barrett, L. (2004). Feelings or words? Understanding the content in self-report ratings of experienced emotion. *Journal of Personality and Social Psychology*, 87(2), 266–281. <https://doi.org/10.1037/0022-3514.87.2.266>
- Feldman Barrett, L. (2006). Solving the Emotion Paradox: Categorization and the Experience of Emotion. *Personality and Social Psychology Review*, 10(1), 20–46. https://doi.org/10.1207/s15327957pspr1001_2
- Feldman Barrett, L. (2017). Categories and Their Role in the Science of Emotion. *Psychological Inquiry*, 28(1), 20–26. <https://doi.org/10.1080/1047840X.2017.1261581>
- Feldman, L.A. (1995). Variations in the Circumplex Structure of Mood. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 21(8), 806–817. <https://doi.org/10.1177/0146167295218003>
- Fischer, A.H., Manstead, A.S.R., & Zaalberg, R. (2003). Social influences on the emotion process. *European Review of Social Psychology*, 14(1), 171–201. <https://doi.org/10.1080/10463280340000054>
- Fleeson, W. (2001). Toward a Structure- and Process-Integrated View of Personality: Traits as Density Distributions of States. *Journal of Personality and Social Psychology*, 80(6), 1011–1027. <https://doi.org/10.1037/0022-3514.80.6.1011>
- Fleeson, W., & Jayawickreme, E. (2015). Whole Trait Theory. *Journal of Research in Personality*, 56, 82–92. <https://doi.org/10.1016/j.jrp.2014.10.009>
- Fontaine, J.J.R. (2013). Dimensional, basic emotion, and componential approaches to meaning in psychological emotion research. In J.J.R.

- Fontaine, K.R., Scherer, & C. Soriano (Eds.), *Components of emotional meaning: A sourcebook* (pp. 31–45). Oxford University Press.
- Fontaine, J.R.J., Poortinga, Y.H., Setiadi, B., & Markam, S.S. (2002). Cognitive structure of emotion terms in Indonesia and The Netherlands. *Cognition and Emotion*, 16(1), 61–86. <https://doi.org/10.1080/02699933014000130>
- Fontaine, J.R.J., Scherer, K.R., Roesch, E.B., & Ellsworth, P.C. (2007). The World of Emotions Is Not Two-Dimensional. *Psychological Science*, 18(12), 1050–1057. <https://doi.org/10.1111/j.1467-9280.2007.02024.x>
- Fredrickson, B.L., Cohn, M.A., Coffey, K.A., Pek, J., & Finkel, S.M. (2008). Open hearts build lives: Positive emotions, induced through loving-kindness meditation, build consequential personal resources. *Journal of Personality and Social Psychology*, 95(5), 1045–1062. <https://doi.org/10.1037/a0013262>
- Fridenson-Hayo, S., Berggren, S., Lassalle, A., Tal, S., Pigat, D., Bölte, S., Baron-Cohen, S., & Golan, O. (2016). Basic and complex emotion recognition in children with autism: Cross-cultural findings. *Molecular Autism*, 7(1), 1–11. <https://doi.org/10.1186/s13229-016-0113-9>
- Frijda, N. (1986). *The emotions*. Cambridge University Press.
- Frijda, N.H. (1988). The laws of emotion. *American Psychologist*, 43(5), 349–358. <https://doi.org/10.1037/0003-066X.43.5.349>
- Frijda, N.H. (2008). The Psychologists' Point of View. In M. Lewis, J.M. Haviland-Jones, & L. F. Barrett (Eds.), *Handbook of emotions* (pp. 68–87). The Guilford Press.
- Frijda, N.H., & Parrott, W.G. (2011). Basic Emotions or Ur-Emotions? *Emotion Review*, 3(4), 406–415. <https://doi.org/10.1177/1754073911410742>
- Funder, D.C. (1995). On the Accuracy of Personality Judgment: A Realistic Approach. *Psychological Review*, 102(4), 652–670. <https://doi.org/10.1037/0033-295X.102.4.652>
- Funder, D.C. (2016). *The Personality Puzzle. Seventh Edition*. W.W. Norton & Company.
- Funder, D.C., & Colvin, C.R. (1988). Friends and Strangers: Acquaintance-ship, Agreement, and the Accuracy of Personality Judgment. *Journal of Personality and Social Psychology*, 55(1), 149–158. <https://doi.org/10.1037/0022-3514.55.1.149>
- Galton, F. (1884). Measurement of character. *Fortnightly*, 36(212), 179–185.
- Gasiul, H. (2007). *Teorie emocji i motywacji*. Wydawnictwo Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego.
- Gendron, M. (2010). Defining Emotion: A Brief History. *Emotion Review*, 2(4), 371–372. <https://doi.org/10.1177/1754073910374669>
- Gentsch, K., Loderer, K., Soriano, C., Fontaine, J.R.J., Eid, M., Pekrun, R., & Scherer, K.R. (2018). Effects of achievement contexts on the meaning structure of emotion words. *Cognition and Emotion*, 32(2), 379–388. <https://doi.org/10.1080/02699931.2017.1287668>

- Goldberg, L. (1982). From Ace to Zombie: Some Explorations in the Language of Personality. In C.D. Spielberger & J.N. Butcher (Eds.), *Advances in Personality Assessments* (Issue 1, pp. 203–234). Lawrence Erlbaum Associates.
- Goldberg, L. (1992). Development of Factors for Big-Five Factor Structure. *Psychological Assessment*, 4(1), 26–42. <https://doi.org/10.1037/1040-3590.4.1.26>
- Goldberg, L.R. (1981). Language and Individual Differences: The Search for Universals in Personality Lexicons. *Review of Personality and Social Psychology*, 1(2), 141–165.
- Goldberg, L.R. (1990). An alternative “description of personality”: The Big-Five factor structure. *Journal of Personality and Social Psychology*, 59(6), 1216–1229. <https://doi.org/10.1037//0022-3514.59.6.1216>
- Goldberg, L.R., & Somer, O. (2000). The hierarchical structure of common Turkish person-descriptive adjectives. *European Journal of Personality*, 14(6), 497–531. [https://doi.org/10.1002/1099-0984\(200011/12\)14:6<497::AID-PER379>3.0.CO;2-R](https://doi.org/10.1002/1099-0984(200011/12)14:6<497::AID-PER379>3.0.CO;2-R)
- Goldie, P. (2000). *The Emotions: A Philosophical Exploration*. Oxford University Press. <https://doi.org/10.2307/3182582>
- Goldie, P. (2011). Grief: A narrative account. *Ratio*, 24, 119–137. <https://doi.org/10.1111/j.1467-9329.2011.00488.x>
- Gómez-Chacón, I. M. (2017). Appraising Emotion in Mathematical Knowledge: Reflections on Methodology. In U. X. Eligio (Ed.), *Understanding Emotions in Mathematical Thining and Learning* (pp. 43–73). Academic Press.
- Goodman, L.A. (1961). Snowball Sampling. *The Annals of Mathematical Statistics*, 32(1), 148–170. <https://doi.org/10.1214/aoms/1177705148>
- Gorbaniuk, O., Budzińska, A., Owczarek, M., Bożek, E., & Juros, K. (2013). The Factor Structure of Polish Personality-Descriptive Adjectives: An Alternative Psycho-lexical Study. *European Journal of Personality*, 27, 304–318. <https://doi.org/10.1002/per.1921>
- Gorbaniuk, O., & Ivanova, A. (2018). Język jako źródło wiedzy o różnicach indywidualnych. In J. Brzeziński, A.B. Legocki, E. Sarnowska-Temierusz, & A. Wójtowicz (Eds.), *Nauka* (pp. 7–26). Biuro Upowszechniania i Promocji Nauki.
- Gorbaniuk, O., Korczak, A., Toruj, N., Czarnejko, A., Macheta, K., Jałoszewska, M., Charęzińska-Nowocień, M., Karpiński, R., Garwoliński, Ł., Misiuro, T., Charęzińska-Nowocień, M., Karpiński, R., Garwoliński, L., Misiuro, T., Zygnerska, M., Bojan, I., Rykowska, K., Wawrzaszek, P., Jeliński, J., & Hawryluk, M. (2019). Comprehensive psycholexical classification of Polish person-descriptive terms. *Current Issues in Personality Psychology*, 7(2), 142–154. <https://doi.org/10.5114/cipp.2019.82792>
- Gorbaniuk, O., Kulewicz, P., Gorbaniuk, J., Kordon, A., Leoszko, W., Ivanova, A., & Suchomska, M. (2014). Taksonomia psycholeksykalna języka białoruskiego. *Current Problems in Psychiatry*, 15(2), 89–95.

- Gorbaniuk, O., Kusak, K., Kogut, A., & Kustos, M. (2015). Dimensions of Political Party “Personality” Perception. *Journal of Political Marketing*, 14(1–2), 35–63. <https://doi.org/10.1080/15377857.2014.990840>
- Gorbaniuk, O., Mirowich, A., Leoszko, W., Gorbaniuk, J., Kordon, A., Świd-erska, M., Kuts, O., & Korczak, A. (2018). A Psycholexical Classification of Ukrainian Descriptors of Individual Differences. *Current Problems of Psychiatry*, 19(2), 71–78. <https://doi.org/10.2478/cpp-2018-0007>
- Gorbaniuk, O., Razmus, W., Slobodianyuk, A., Mykhailych, O., Troyanowskyj, O., Kashchuk, M., Drako, M., Dioba, A., & Kolisnyk, L. (2017). Searching for a Common Methodological Ground for the Study of Politicians’ Perceived Personality Traits: A Multilevel Psycholexical Approach. *Journal of Research in Personality*, 70, 27–44. <https://doi.org/10.1016/j.jrjp.2017.05.004>
- Gorbaniuk, O., Szczepańska, N., Suchomska, M., Ivanova, A., & Zygnerska, M. (2014). Adjective markers of polish indigenous lexical personality factors: A peer-rating study. *Roczniki Psychologiczne*, 17(2), 309–325.
- Gorbaniuk, O., & Włodarska, E. (2015). Markery Wielkiej Szóstki polskiego leksykonu osobowości w badaniach samoopisowych. *Psychologia Społeczna*, 10(34), 266–282. <https://doi.org/10.7366/1896180020153402>
- Gordon, R. (1978). Emotion Labelling and Cognition. *Journal for the Theory of Social Behaviour*, 8(2), 125–135. <https://doi.org/10.1111/j.1468-5914.1978.tb00395.x>
- Goryńska, E. (2005). *Przymiotnikowa Skala Nastroju UMACL Geralda Matthews-a, A. Grahama Chamberlaina, Dylana M. Jonesa: podręcznik*. Pracownia Testów Psychologicznych Polskiego Towarzystwa Psychologicznego.
- Grant, A., & Dutton, J. (2012). Beneficiary or Benefactor: Are People More Prosocial When They Reflect on Receiving or Giving? *Psychological Science*, 23(9), 1033–1039. <https://doi.org/10.1177/0956797612439424>
- Gray, J.A. (1991). Fear, Panic, and Anxiety: What’s in a Name? *Psychological Inquiry*, 2(1), 77–78. https://doi.org/10.1207/s15327965plio201_18
- Griffiths, P.E. (1997). *What Emotions Really are. The Problem of Psychological Categories*. University of Chicago Press. <https://www.jstor.org/stable/2998275?origin=crossref>
- Griffiths, P.E. (2003). Basic Emotions, Complex Emotions, Machiavellian Emotions. In A. Hatzimoysis (Ed.), *Philosophy and the Emotions* (pp. 39–68). Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/CBO9780511550270.004>
- Grobler, A. (2006). *Metodologia nauk*. Wydawnictwo Aureus, Wydawnictwo Znak.
- Gross, J.J. (2008). Emotion and emotion regulation. Personality Processes and Individual Differences. In O.P. John, R.W. Robins, & L.A. Pervin (Eds.), *Handbook of Personality: Theory and Research* (pp. 701–724). The Guilford Press.
- Gross, J.J., John, O.P., & Richards, J.M. (2000). The dissociation of emotion expression from emotion experience: A personality perspective. *Per-*

- sonality and Social Psychology Bulletin*, 26(6), 712–726. <https://doi.org/10.1177/0146167200268006>
- Hajduk, Z. (2007). *Ogólna metodologia nauk*. Wydawnictwo KUL.
- Hamann, S. (2012). Mapping discrete and dimensional emotions onto the brain: Controversies and consensus. *Trends in Cognitive Sciences*, 16(9), 458–466. <https://doi.org/10.1016/j.tics.2012.07.006>
- Hampton, J.A. (2015). Concepts in the Semantic Triangle. In E. Margolis & S. Laurence (Eds.), *The Conceptual Mind: New Directions in the Study of Concepts* (pp. 654–676). The MIT Press.
- Happé, F., & Frith, U. (2020). Annual Research Review: Looking back to look forward – changes in the concept of autism and implications for future research. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 61(3), 218–232. <https://doi.org/10.1111/jcpp.13176>
- Harmon-Jones, C., Bastian, B., & Harmon-Jones, E. (2016). The Discrete Emotions Questionnaire: A New Tool for Measuring State Self-Reported Emotions. *PLoS ONE*, 11(8), 1–25. <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0159915>
- Harmon-Jones, E., Harmon-Jones, C., & Summerell, E. (2017). On the Importance of Both Dimensional and Discrete Models of Emotion. *Behavioral Sciences*, 7(4), Article: 66. <https://doi.org/10.3390/bs7040066>
- Harris, C.L. (2004). Bilingual Speakers in the Lab: Psychophysiological Measures of Emotional Reactivity. *Journal of Multilingual and Multicultural Development*, 25(2–3), 223–247. <https://doi.org/10.1080/01434630408666530>
- Harris, P.L., de Rosnay, M., & Pons, F. (2016). Understanding Emotion. In L. Feldman Barrett, M. Lewis, & J.M. Haviland-Jones (Eds.), *Handbook of Emotions. Fourth Edition* (pp. 293–306). The Guilford Press.
- Hartmann, K. (2024). Unlocking the Language: Key Features of Emotions. *Acta Psychologica*. 251, 104628. <https://doi.org/10.1016/j.actpsy.2024.104628>
- Hartmann, K. (2025). *Emocja jako cecha. Identyfikacja i walidacja pięcioczynnikowego modelu dyspozycji afektywnych*. Wydawnictwo Academicon.
- Hartmann, K. (2025). The psycholexical approach to individual differences. *Theory & Psychology*, 35(6), 718–740. <https://doi.org/10.1177/09593543251352437>
- Hayes, A.F., & Krippendorff, K. (2007). Answering the Call for a Standard Reliability Measure for Coding Data. *Communication Methods and Measures*, 1(1), 77–89. <https://doi.org/10.1080/19312450709336664>
- Henson, H.N., & Chang, E.C. (1998). Locus of Control and the Fundamental Dimensions of Moods. *Psychological Reports*, 82, 1335–1338.
- Hermans, H.J.M., & Hermans-Jansen, E. (2000). *Autonarracje: tworzenie znaczeń w psychoterapii*. Pracownia Testów Psychologicznych Polskiego Towarzystwa Psychologicznego.
- Hess, U. (2017). Emotion categorization. In H. Cohen & C. Lefebvre (Eds.), *Handbook of Categorization in Cognitive Science* (pp. 107–126). Elsevier Ltd. <https://doi.org/10.1016/B978-0-08-101107-2.00005-1>

- Hicks, L.E. (1970). Some properties of ipsative, normative, and forced-choice normative measures. *Psychological Bulletin*, 74(3), 167–184. <https://doi.org/10.1037/h0029780>
- Hofstee, W.K.B., de Raad, B., & Goldberg, L.R. (1992). Integration of the Big Five and Circumplex Approaches to Trait Structure. *Journal of Personality and Social Psychology*, 63(1), 146–163. <https://doi.org/10.1037/0022-3514.63.1.146>
- Hogan, P.C. (2011). *What Literature Teaches Us about Emotion*. Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/CBO9780511976773>
- Horn, J.L. (1965). A rationale and test for the number of factors in factor analysis. *Psychometrika*, 30(2), 179–185. <https://doi.org/10.1007/BF02289447>
- Hornowska, E. (2010). *Testy psychologiczne. Teoria i praktyka*. Wydawnictwo Naukowe “Scholar.”
- Hrebícková, M., Ostendorf, F., Osecká, L., & Čermák, I. (1999). Taxonomy and structure of Czech personality-relevant verbs. In I. Mervielde, I. Deary, F. De Fruyt, & F. Ostendorf (Eds.), *Personality Psychology in Europe* (pp. 51–65). Tilburg University Press. <http://www.muni.cz/research/publications/230394>
- Hume, D. (1740/2009). *A Treatise of Human Nature*. The Floating Press.
- Imbir, K.K. (2016a). Affective Norms for 4900 Polish Words Reload (ANPW_R): Assessments for valence, arousal, dominance, origin, significance, concreteness, imageability and, age of acquisition. *Frontiers in Psychology*, 1–18. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2016.01081>
- Imbir, K.K. (2016b). From heart to mind and back again. A duality of emotion overview on emotion-cognition interactions. *New Ideas in Psychology*, 43, 39–49. <https://doi.org/10.1016/j.newideapsych.2016.04.001>
- Imperio, S.M., Church, A.T., Katigbak, M.S., & Reyes, J.A. (2008). Lexical Studies of Filipino Person Descriptors: Adding Personality-Relevant Social and Physical Attributes. *European Journal of Personality*, 22(4), 291–321.
- Ivanova, A., Gorbaniuk, O., Blėkaitė, D., Dovydaitytė, E., Čepulienė, A.A., Mastauskaitė, G., Ramanauskas, R., Jurgelytė, U., & Slapšinskaitė, R. (2018). Do adjectives exhaust the personality lexicon? A psycholexical study of the Lithuanian language. *Current Issues in Personality Psychology*, 6(3), 171–180. <https://doi.org/10.5114/cipp.2018.73987>
- Ivanova, A., Mlačić, B., & Gorbaniuk, O. (2021). A comprehensive taxonomy and structure of Lithuanian personality-descriptive terms. *Journal of Research in Personality*, 95(November), 104159. <https://doi.org/10.1016/j.jrjp.2021.104159>
- Ivcevic, Z., & Hoffmann, J. (2019). Emotions and Creativity: From Process to Person and Product. In J.C. Kaufman & R.J. Sternberg (Eds.), *The Cambridge Handbook of Creativity* (pp. 273–295). Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/9781316979839.015>
- Izard, C.E. (1977). *Human Emotions* (Vol. 26). Plenum Publishing Corporation.

- Izard, C.E. (1992). Basic Emotions, Relations Among Emotions, and Emotion-Cognition Relations. *Psychological Review*, 99(3), 561–565. <https://doi.org/10.1037/0033-295X.99.3.561>
- Izard, C.E. (1993). Four Systems for Emotion Activation: Cognitive and Non-cognitive Processes. *Psychological Review*, 100(1), 68–90. <https://doi.org/10.1037/0033-295X.100.1.68>
- Izard, C.E. (1997). Emotions and facial expressions: A perspective from Differential Emotions Theory. In J.A. Russell & M. Fernandez-Dols (Eds.), *The Psychology of Facial Expression* (pp. 57–77). Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/cbo9780511659911.005>
- Izard, C.E. (2007). Basic Emotions, Natural Kinds, Emotion Schemas, and a New Paradigm. *Perspectives on Psychological Science*, 2(3), 260–280. <https://doi.org/10.1111/j.1745-6916.2007.00044.x>
- Izard, C.E. (2009). Emotion Theory and Research: Highlights, Unanswered Questions, and Emerging Issues. *Annual Review of Psychology*, 60, 1–25. <https://doi.org/10.1146/annurev.psych.60.110707.163539>
- Izard, C.E. (2010a). The Many Meanings / Aspects of Emotion: Definitions, Functions, Activation, and Regulation. *Emotion Review*, 2(4), 363–370. <https://doi.org/10.1177/1754073910374661>
- Izard, C.E. (2011). Forms and Functions of Emotions: Matters of Emotion-Cognition Interactions. *Emotion Review*, 3(4), 371–378. <https://doi.org/10.1177/1754073911410737>
- Jain, P. & Shandliya, V. (2013). A survey paper on comparative study between Principal Component Analysis (PCA) and Exploratory Factor Analysis (EFA). *International Journal Of Computer Science And Applications*, 6(2), 373–375. <https://www.researchpublications.org>
- Jakubowicz, M. (2015). Co się ukrywa za nazwami emocji? *Poznańskie Studia Slawistyczne*, 9, 439. <https://doi.org/10.14746/pss.2015.9.27>
- James, W. (1884). What is an emotion? *Mind*, 9(34), 188–205. <https://doi.org/10.1093/mind/os-IX.34.188>
- Jankowski, K.S., & Ciarkowska, W. (2008). Diurnal Variation in Energetic Arousal, Tense Arousal, and Hedonic Tone in Extreme Morning and Evening Types. *Chronobiology International*, 25(4), 577–595. <https://doi.org/10.1080/07420520802261770>
- Jarymowicz, M., & Imbir, K.K. (2010). Próba taksonomii ludzkich emocji. *Przegląd Psychologiczny*, 4, 439–461.
- Jarymowicz, M., & Imbir, K.K. (2015). Toward a Human Emotions Taxonomy (Based on Their Automatic vs Reflective Origin). *Emotion Review*, 7(2), 183–188. <https://doi.org/10.1177/1754073914555923>
- Jasielska, A. (2013). *Charakterystyka i konsekwencje potocznego rozumienia emocji*. Wydawnictwo Naukowe UAM.

- Jędrzejko, E. (2013). Complex verbo-nominal predicates in the light of prototype approaches to categorization. *Studies in Polish Linguistics*, 8(2), 57–74. <https://doi.org/10.4467/23005920SPL.13.004.1419>
- John, O.P., Angleitner, A., & Ostendorf, F. (1988). The lexical approach to personality: a historical review of trait taxonomic research. *European Journal of Personality*, 2, 171–203. <https://doi.org/10.1002/per.2410020302>
- John, O.P., Goldberg, L.R., & Angleitner, A. (1984). Better than the alphabet: Taxonomies of personality-descriptive terms in English, Dutch, and German. In H. Bonarius (Ed.), *Personality Psychology in Europe. Vol.1: Theoretical and empirical developments* (pp. 83–100). Swets&Zeitlinger.
- Juang, L., & Matsumoto, D. (2007). *Psychologia międzykulturowa*. Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne.
- Keltner, D. (2019). Toward a consensual taxonomy of emotions. *Cognition and Emotion*, 33(1), 14–19. <https://doi.org/10.1080/02699931.2019.1574397>
- Kidd, C., & Hayden, B.Y. (2015). The Psychology and Neuroscience of Curiosity. *Neuron*, 88(3), 449–460. <https://doi.org/10.1016/j.neuron.2015.09.010>
- Kim, E.S., Dedrick, R.F., Cao, C., & Ferron, J.M. (2016). Multilevel Factor Analysis: Reporting Guidelines and a Review of Reporting Practices. *Multivariate Behavioral Research*, 51(6), 881–898. <https://doi.org/10.1080/00273171.2016.1228042>
- Klaus, R., Scherer, K.R., Shuman, V., Fontaine, J.J.R., & Soriano, C. (2013). The GRID meets the wheel: assessing emotional feeling via self-report. In J.J.R. Fontaine, K.R. Scherer, & C. Soriano (Eds.), *Components of emotional meaning: A sourcebook* (pp. 281–298). Oxford University Press. <https://doi.org/10.1093/acprof:oso/9780199592746.003.0019>
- Kleinginna, P.R., & Kleinginna, A.M. (1981). A Categorized List of Emotion Definitions, with Suggestions for a Consensual Definition. *Motivation and Emotion*, 5(4), 345–379.
- Koelstra, S., Mühl, C., Soleymani, M., Lee, J.S., Yazdani, A., Ebrahimi, T., Pun, T., Nijholt, A., & Patras, I. (2012). DEAP: A database for Emotion Analysis; Using Physiological Signals. *IEEE Transactions on Affective Computing*, 3(1), 18–31. <https://doi.org/10.1109/T-AFFC.2011.15>
- Korwin-Łopuszański, J. (1981). Gniew i Strach w Etyce Arystotelesa. *Roczniki Filozoficzne*, 29(2), 49–73.
- Kosslyn, S.M., & Rosenberg, R.S. (2006). *Psychologia. Mózg. Umysł. Świat*. Znak.
- Kowalska, M., & Wróbel, M. (2017). Basic Emotions. In *Encyclopedia of Personality and Individual Differences*. Springer. <https://doi.org/10.1007/978-3-319-28099-8>
- Krauss, S. (2006). Does Ideology Transcend Culture? A Preliminary Examination in Romania. *Journal of Personality*, 74(4), 1219–1256. <https://doi.org/10.1111/j.1467-6494.2006.00408.x>

- Kreibig, S.D. (2010). Autonomic nervous system activity in emotion: A review. *Biological Psychology*, 84(3), 394–421. <https://doi.org/10.1016/j.biopsycho.2010.03.010>
- Kristjánsson, K. (2010). *The Self and its Emotions*. Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/CBO9780511676000>
- Krzemkowska-Saja, J. (2017). Przewrót emocjonalny w filozofii. *Filozofuj!*, 4(16), 6–8.
- Larsen, J.T., Berntson, G.G., Poehlmann, K.M., Ito, T.A., & Cacioppo, J.T. (2008). The Psychophysiology of Emotion. In M. Lewis, J. M. Haviland-Jones, & L. Feldman Barrett (Eds.), *Handbook of Emotions. Third Edition* (pp. 180–195). The Guilford Press. <https://coachingadistancia.com/wp-content/uploads/2020/09/61-262-Handbook-of-emotions-Michael-Lewis-Jeannette-M-Haviland-Jones-And-Lisa-Feldman-Barrett.pdf#page=813>
- Larsen, J.T., McGraw, A.P., & Cacioppo, J.T. (2001). Can people feel happy and sad at the same time? *Journal of Personality and Social Psychology*, 81(4), 684–696. <https://doi.org/10.1037/0022-3514.81.4.684>
- Larska, M., Pashkevich, A., Galichkina, E., & Dyakonov, S. (2019). The Relationship Between Perfectionism and Feelings of “Happiness” and “Envy” Among Students. *Medical Scientific Bulletin of Central Chernozemye*, 27(6), 73–80.
- Latinjak, A.T., López-Ros, V., & Font-Lladó, R. (2015). A descriptive study of emotion concepts using dimensional models of core affect. *Estudios de Psicología*, 36(2), 413–450. <https://doi.org/10.1080/02109395.2015.1026121>
- Laukka, P., Juslin, P. N., & Bresin, R. (2005). A dimensional approach to vocal expression of emotion. *Cognition and Emotion*, 19(5), 633–653. <https://doi.org/10.1080/02699930441000445>
- Layous, K., & Lyubomirsky, S. (2014). The How, Why, What, When, and Who of Happiness. In *Positive Emotion* (Vol. 15, Issue 1, pp. 472–495). Oxford University Press. <https://doi.org/10.1093/acprof:oso/9780199926725.003.0025>
- Lazarus, R.S. (1984). On the Primacy of Cognition. *American Psychologist*, 39(2), 124–129. <https://doi.org/10.1037/0003-066X.39.2.124>
- Lazarus, R.S. (1991a). *Emotion and Adaptation*. Oxford University Press on Demand.
- Lazarus, R.S. (1991b). Progress on a Cognitive-Motivational-Relational Theory of Emotion. *American Psychologist*, 46(8), 819–834. <https://doi.org/10.1037/0003-066X.46.8.819>
- Lecy, J.D., & Beatty, K.E. (2012). Representative Literature Reviews Using Constrained Snowball Sampling and Citation Network Analysis. *SSRN Electronic Journal*, 1, 1–15. <https://doi.org/10.2139/ssrn.1992601>
- LeDoux, J. (2003). The emotional brain, fear, and the amygdala. *Cellular and Molecular Neurobiology*, 23(4–5), 727–738. <https://doi.org/10.1023/a:1025048802629>

- LeDoux, J., & Hofmann, S.G. (2018). The subjective experience of emotion: a fearful view. *Current Opinion in Behavioral Sciences*, 19, 67–72. <https://doi.org/10.1016/j.cobeha.2017.09.011>
- Lee, A., & Irwin, R. (2018). Emotion. In *Psychopathology* (pp. 50–71). Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/9780511842528.004>
- Lee, K., & Ashton, M.C. (2018). Psychometric Properties of the HEXACO-100. *Assessment*, 25(5), 543–556. <https://doi.org/10.1177/1073191116659134>
- Lee, K., & Ashton, M.C. (2020). Sex differences in HEXACO personality characteristics across countries and ethnicities. *Journal of Personality*, 88(6), 1075–1090. <https://doi.org/10.1111/jopy.12551>
- Lefebvre, S., Hasford, J., & Wang, Z. (2019). The effects of guilt and sadness on sugar consumption. *Journal of Business Research*, 100(September 2018), 130–138. <https://doi.org/10.1016/j.jbusres.2019.03.023>
- Leising, D., Ostrovski, O., & Borkenau, P. (2012). Vocabulary for describing disliked persons is more differentiated than vocabulary for describing liked persons. *Journal of Research in Personality*, 46(4), 393–396. <https://doi.org/10.1016/j.jrp.2012.03.006>
- Leising, D., Vogel, D., Waller, V., & Zimmermann, J. (2020). Correlations between person-descriptive items are predictable from the product of their mid-point-centered social desirability values. *European Journal of Personality*, 1–23. <https://doi.org/10.1177/0890207020962331>
- Lench, H.C., Bench, S. W., Darbor, K.E., & Moore, M. (2015). A functionalist manifesto: Goal-related emotions from an evolutionary perspective. *Emotion Review*, 7(1), 90–98. <https://doi.org/10.1177/1754073914553001>
- Lench, H.C., Flores, S.A., & Bench, S.W. (2011). Discrete Emotions Predict Changes in Cognition, Judgment, Experience, Behavior, and Physiology: A meta-Analysis of Experimental Emotion Elicitations. *Psychological Bulletin*, 137(5), 834–855. <https://doi.org/10.1037/a0024244>
- Lench, H.C., Tibbett, T.P., & Bench, S.W. (2016). Exploring the Toolkit of Emotion: What Do Sadness and Anger Do for Us? *Social and Personality Psychology Compass*, 10(1), 11–25. <https://doi.org/10.1111/spc3.12229>
- Levenson, R.W. (2012). Funkcjonalne podejście do ludzkich emocji. In P. Ekman, & R.J. Davidson (Eds.), *Natura Emocji. Podstawowe zagadnienia* (pp. 112–115). Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne.
- Levenson, R.W., Lwi, S.J., Brown, C.L., Ford, B.Q., Otero, M.C., & Verstaen, A. (2016). Emotion. In J. Cacioppo, L. Tassinary, & G. Berntson (Eds.), *Handbook of Psychophysiology* (pp. 444–464). Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/9781107415782.020>
- Leventhal, A.M. (2008). Sadness, Depression, and Avoidance Behavior. *Behavior Modification*, 32(6), 759–779. <https://doi.org/10.1177/0145445508317167>

- Lewis, M.D., & Liu, Z.X. (2011). Three Time Scales of Neural Self-Organization Underlying Basic and Nonbasic Emotions. *Emotion Review*, 3(4), 416–423. <https://doi.org/10.1177/1754073911410748>
- Libura, A. (2000). Analiza semantyczna wyrazów nazywających NIENAWIŚĆ i inne uczucia negatywne. *Acta Universitatis Wratislaviensis*, 14(2229), 135–151.
- Lindquist, K.A., Wager, T.D., Kober, H., Bliss-Moreau, E., & Feldman-Barrett, L. (2012). The brain basis of emotion: A meta-analytic review. *Behavioral and Brain Sciences*, 35(3), 121–143. <https://doi.org/10.1017/S0140525X11000446>
- Livaniene, V., & De Raad, B. (2017). The factor structure of Lithuanian personality-descriptive adjectives of the highest frequency of use. *International Journal of Psychology*, 52(6), 453–462. <https://doi.org/10.1002/ijop.12247>
- Lo, L. Y., Hung, N. L., & Lin, M. (2016). Angry Versus Furious: A Comparison Between Valence and Arousal in Dimensional Models of Emotions. *The Journal of Psychology*, 150(8), 949–960. <https://doi.org/10.1080/00223980.2016.1225658>
- Lorenzo-Seva, U., & ten Berge, J.M.F. (2006). Tucker's Congruence Coefficient as a Meaningful Index of Factor Similarity. *Methodology: European Journal of Research Methods for the Behavioral and Social Sciences*, 2(2), 57–64. <https://doi.org/10.1027/1614-2241.2.2.57>
- Lu, L., & Shih, J. Bin. (1997). Sources of happiness: A qualitative approach. *Journal of Social Psychology*, 137(2), 181–187. <https://doi.org/10.1080/00224549709595429>
- Lucas, R.E., Diener, E., Grob, A., Suh, E.M., & Shao, L. (2000). Cross-Cultural Evidence for the Fundamental Features of Extraversion. *Journal of Personality and Social Psychology*, 79(3), 452–468. <https://doi.org/10.1037/0022-3514.79.3.452>
- Lyddon, W.J., Yowell, D.R., & Hermans, H.J.M. (2006). The self-confrontation method: Theory, research, and practical utility. *Counselling Psychology Quarterly*, 19(1), 27–43. <https://doi.org/10.1080/09515070600589719>
- Macheta, K. (2017). Klasyfikacja deskryptorów stanów emocjonalnych języka polskiego. [Niepublikowana praca magisterska]. Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II.
- Macheta, K. (2022). Emocje z punktu widzenia psychologii oraz języka. W: J. Kozłowska, J. Jędrzejewska (red.). *Uczucia i motywacja w psychologii – zbiór wybranych zagadnień* (s. 68–74). Lublin: Wydawnictwo Naukowe TYGIEL.
- Macheta, K., Gorbaniuk O. (2020). The Lexical Approach to the Taxonomy of Emotions. *Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska, sectio J – Paedagogia-Psychologia*, 33 (3), 21-32. <https://doi.org/10.17951/j.2020.33.3.21-32>

- Majid, A. (2012). Current Emotion Research in the Language Sciences. *Emotion Review*, 4(4), 432–443. <https://doi.org/10.1177/17540739124445827>
- Marks, I. (1987). *Fears, Phobias and Rituals: Panic, Anxiety and Their Disorders*. Oxford University Press.
- Marrone, P. (2004). Which Emotions are Basic. In D. Evans & P. Cruse (Eds.), *Emotion, Evolution, and Rationality* (pp. 583–605). Oxford University Press. <https://doi.org/10.1093/acprof:oso/9780198528975.003.0004>
- Martin, T.A., Costa, P.T., Oryol, V.E., Rukavishnikov, A. A., & Senin, I.G. (2002). Applications of the Russian NEO-PI-R. In R.R. McCrae & J. Allik (Eds.), *The Five-Factor Model of Personality Across Cultures* (pp. 261–277). Kluwer Academic/Plenum Publishers. https://doi.org/10.1007/978-1-4615-0763-5_13
- Matsumoto, D. (2009). *The Cambridge Dictionary of Psychology*. Cambridge University Press.
- Matsumoto, D., & Ekman, P. (2009). Basic emotions. In D. Sander & K.R. Scherer (Eds.), *The Oxford companion to emotion and the affective sciences* (pp. 69–73). Oxford University Press Inc.
- Matsumoto, D., Yoo, S.H., & Chung, J. (2010). The Expression of Anger across Cultures. In M. Potegal, G. Stemmler, & C. Spielberger (Eds.), *Handbook of Anger* (Issue December). Springer. <https://doi.org/10.1007/978-0-387-89676-2>
- Mattek, A.M., Wolford, G.L., & Whalen, P.J. (2017). A Mathematical Model Captures the Structure of Subjective Affect. *Perspectives on Psychological Science*, 12(3), 508–526. <https://doi.org/10.1177/1745691616685863>
- Matthews, G., Jones, D.M., & Chamberlain, A.G. (1990). Refining the measurement of mood: The UWIST Mood Adjective Checklist. *British Journal of Psychology*, 81, 17–42. <https://doi.org/10.1111/j.2044-8295.1990.tb02343.x>
- McCarty, D. (2017). *Emotional Lives: Dramas of Identity in an Age of Mass Media*. Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/9781139028844>
- McCrae, R.R., Costa, Jr., P.T., & Martin, T.A. (2005). The NEO-PI-3: A More Readable Revised NEO Personality Inventory. *Journal of Personality Assessment*, 84(3), 261–270. https://doi.org/10.1207/s15327752jpa8403_05
- McCrae, R.R., & Costa, P.T. (1997). Personality Trait Structure as a Human Universal. *American Psychologist*, 52(5), 509–516. <https://doi.org/10.1037/0003-066X.52.5.509>
- McGraw, K.O., & Wong, S.P. (1996). Forming inferences about some intraclass correlation coefficients. *Psychological Methods*, 1(1), 30–46. <https://doi.org/10.1037/1082-989X.1.1.30>
- McIntyre, C.W., Watson, D., Clark, L.A., & Cross, S.A. (1991). The effect of induced social interaction on positive and negative affect. *Bulletin of the Psychonomic Society*, 29(1), 67–70. <https://doi.org/10.3758/BF03334773>

- Merz, E.L., & Roesch, S.C. (2011). Modeling trait and state variation using multilevel factor analysis with PANAS daily diary data. *Journal of Research in Personality*, 45(1), 2–9. <https://doi.org/10.1016/j.jrp.2010.11.003>
- Mesquita, B., & Boiger, M. (2014). Emotions in context: A sociodynamic model of emotions. *Emotion Review*, 6(4), 298–302. <https://doi.org/10.1177/1754073914534480>
- Meyer, M., & Barsky, R.F. (2000). *Philosophy and the Passions: Towards a History of Human Nature*. The Pennsylvania State University Press.
- Mischel, W. (1973). Toward a cognitive social learning reconceptualization of personality. *Psychological Review*, 80(4), 252–283. <https://doi.org/10.1037/h0035002>
- Mlačić, B. (2016). Social and reputational aspects of personality. *International Journal of Personality Psychology*, 2(1), 15–36. <http://ijpp.rug.nl/article/view/22722>
- Mlačić, B., & Ostendorf, F. (2005). Taxonomy and structure of Croatian personality-descriptive adjectives. *European Journal of Personality*, 19(2), 117–152. <https://doi.org/10.1002/per.539>
- Mollaret, P. (2009). Using Common Psychological Terms to Describe Other People. *Theory & Psychology*, 19(3), 315–334. <https://doi.org/10.1177/0959354309104157>
- Montag, C., & Panksepp, J. (2016). Primal emotional-affective expressive foundations of human facial expression. *Motivation and Emotion*, 40(5), 760–766. <https://doi.org/10.1007/s11031-016-9570-x>
- Montag, C., & Panksepp, J. (2017). Primary emotional systems and personality: An evolutionary perspective. *Frontiers in Psychology*, 8(article 464). <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2017.00464>
- Moors, A. (2017). Integration of Two Skeptical Emotion Theories: Dimensional Appraisal Theory and Russell's Psychological Construction Theory. *Psychological Inquiry*, 28(1), 1–19. <https://doi.org/10.1080/1047840X.2017.1235900>
- Morales-Vives, F., De Raad, B., & Vigil-Colet, A. (2012). Psycholexical Value Factors in Spain and Their Relation with Personality Traits. *European Journal of Personality*, 26(6), 551–565. <https://doi.org/10.1002/per.854>
- Morgan, R.L., & Heise, D. (1988). Structure of Emotions. *Social Psychology Quarterly*, 51(1), 19–31. <https://doi.org/10.2307/2786981>
- Morra, S., Parrella, I., & Camba, R. (2011). The role of working memory in the development of emotion comprehension. *British Journal of Developmental Psychology*, 29(4), 744–764. <https://doi.org/10.1348/2044-835X.002006>
- Morris, P., Doe, C., & Godsell, E. (2008). Secondary emotions in non-primate species? Behavioural reports and subjective claims by animal owners. *Cognition and Emotion*, 22(1), 3–20. <https://doi.org/10.1080/02699930701273716>

- Mõttus, R., Allik, J., Hřebíčková, M., Kööts–Ausmees, L., & Realo, A. (2016). Age Differences in the Variance of Personality Characteristics. *European Journal of Personality*, 30(1), 4–11. <https://doi.org/10.1002/per.2036>
- Mulligan, K., & Scherer, K.R. (2012). Toward a working definition of emotion. *Emotion Review*, 4(4), 345–357. <https://doi.org/10.1177/1754073912445818>
- Murphy, S.T., & Zajonc, R.B. (1993). Affect, Cognition and Awareness: Affective Priming with Optimal and Suboptimal Stimulus Exposures. *Journal of Personality and Social Psychology*, 64(5), 723–739. <https://doi.org/10.1037//0022-3514.64.5.723>
- Musek, J. (2007). A general factor of personality: Evidence for the Big One in the five-factor model. *Journal of Research in Personality*, 41(6), 1213–1233. <https://doi.org/10.1016/j.jrp.2007.02.003>
- Myoungheon, J. (2017). Emotions and Affect in Human Factors and Human-Computer Interaction: Taxonomy, Theories, Approaches, and Methods. In J. Myoungheon (Ed.), *Emotions and Affect in Human Factors and Human-Computer Interaction* (pp. 3–26). Academic Press.
- Nęcka, E., Orzechowski, J., & Szymura, B. (2013). *Psychologia poznawcza*. Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Nesse, R.M. (1990). Evolutionary explanations of emotions. *Human Nature*, 1(3), 261–289. <https://doi.org/10.1007/BF02733986>
- Nesse, R.M., & Ellsworth, P. C. (2009). Evolution, Emotions, and Emotional Disorders. *American Psychologist*, 64(2), 129–139. <https://doi.org/10.1037/a0013503>
- Neumann, C.S., Kosson, D.S., & Salekin, R.T. (2007). Exploratory and Confirmatory Factor Analysis of the Psychopathy Construct: Methodological and Conceptual Issues. In H. Hervé & J. C. Yuille (Eds.), *The Psychopath: Theory, Research, and Practice* (pp. 79–104). Lawrence Erlbaum Associates.
- Niedenthal, P.M., Auxiette, C., Nugier, A., Dalle, N., Bonin, P., & Fayol, M. (2004). A prototype analysis of the French category “émotion.” *Cognition and Emotion*, 18(3), 289–312. <https://doi.org/10.1080/02699930341000086>
- Oatley, K., Gerrod Parrott, W., Smith, C., & Watts, F. (2011). Cognition and Emotion over twenty-five years. *Cognition and Emotion*, 25(8), 1341–1348. <https://doi.org/10.1080/02699931.2011.622949>
- Oatley, K., & Johnson-Laird, P.N. (1987). Towards a Cognitive Theory of Emotions. *Cognition and Emotion*, 1(1), 29–50. <https://doi.org/10.1080/02699938708408362>
- Oatley, K., & Johnson-Laird, P.N. (2011). Basic Emotions in Social Relationships, Reasoning, and Psychological Illnesses. *Emotion Review*, 3(4), 424–433. <https://doi.org/10.1177/1754073911410738>
- Oatley, K., & Johnson-Laird, P.N. (2014). Cognitive approaches to emotions. *Trends in Cognitive Sciences*, 18(3), 134–140. <https://doi.org/10.1016/j.tics.2013.12.004>

- Ogarkova, A. (2013). Folk emotion concepts: Lexicalization of emotional experiences across languages and cultures. In J.J.R. Fontaine, K.R. Scherer, & C. Soriano (Eds.), *Components of emotional meaning: A sourcebook* (pp. 46–62). Oxford University Press.
- Öhman, A., & Mineka, S. (2001). Fears, Phobias, and Preparedness: Toward an Evolved Module of Fear and Fear Learning. *Psychological Review*, 108(3), 483–522. <https://doi.org/10.1037/0033-295X.108.3.483>
- Ortony, A., Clore, G.L., & Collins, A. (1988). *The cognitive structure of emotions*. Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/CBO9780511571299>
- Ortony, A., & Turner, T.J. (1990). What's Basic About Basic Emotions? *Psychological Review*, 97(3), 315–331. <https://doi.org/10.1037/0033-295X.97.3.315>
- Osgood, C.E. (1964). Semantic Differential Technique in the Comparative Study of Cultures. *American Anthropologist*, 66(3), 171–200. <https://doi.org/10.1525/aa.1964.66.3.02a00880>
- Osgood, C.E. (1969). On the whys and wherefores of E,P and A. *Journal of Personality and Social Psychology*, 12(3), 194–199. <https://doi.org/10.1037/h0027715>
- Ostendorf, F., & Angleitner, A. (1994). Personality Dimensions and Appearance. *Paper Presented at the Symposium Personality Dimensions, Seventh Conference of the European Association of Personality Psychology*, Madrid, Spain, July 12-16.
- Panksepp, J. (1982). Toward a general psychobiological theory of emotions. *Behavioral and Brain Sciences*, 5(3), 407–467. <https://doi.org/10.1017/S0140525X00012759>
- Panksepp, J. (1998). *Affective Neuroscience*. Oxford University Press.
- Panksepp, J. (2005). Affective consciousness: Core emotional feelings in animals and humans. *Consciousness and Cognition*, 14(1), 30–80. <https://doi.org/10.1016/j.concog.2004.10.004>
- Panksepp, J. (2007). Criteria for basic emotions: Is DISGUST a primary “emotion”? *Cognition and Emotion*, 21(8), 1819–1828. <https://doi.org/10.1080/02699930701334302>
- Panksepp, J., & Watt, D. (2011). What is basic about basic emotions? Lasting lessons from affective neuroscience. *Emotion Review*, 3(4), 387–396. <https://doi.org/10.1177/1754073911410741>
- Papez, J.W. (1937). A proposed mechanism of emotion. *Archives of Neurology and Psychiatry* 38(4), 725–743. <https://doi.org/10.1001/archneurpsyc.1937.02260220069003>
- Parkinson, B. (1996). Emotions are social. *British Journal of Psychology*, 87(4), 663–683. <https://doi.org/10.1111/j.2044-8295.1996.tb02615.x>
- Parrott, W.G. (2010). Ur-Emotions and Your Emotions: Reconceptualizing Basic Emotion. *Emotion Review*, 2(1), 14–21. <https://doi.org/10.1177/1754073909345547>

- Pavuluri, M.N., Henry, D., & Allen, K. (2002). Anxiety and fear. *European Child & Adolescent Psychiatry*, 11(6), 273–280. <https://doi.org/10.1007/s00787-002-0293-z>
- Pell, M.D., Monetta, L., Paulmann, S., & Kotz, S.A. (2009). Recognizing Emotions in a Foreign Language. *Journal of Nonverbal Behavior*, 33(2), 107–120. <https://doi.org/10.1007/s10919-008-0065-7>
- Peters, K., & Kashima, Y. (2015). A Multimodal Theory of Affect Diffusion. *Psychological Bulletin*, 141(5), 966–992. <https://doi.org/10.1037/bul0000020>
- Plamper, J. (2015). *The History of Emotions. An Introduction*. Oxford University Press. <https://doi.org/10.18352/tseg.105>
- Plutchik, R. (1980a). A General Psychoevolutionary Theory of Emotion. In R. Plutchik & H. Kellerman (Eds.), *Emotion: Theory, Research, and Experience. Theories of Emotion* (Vol. 1, pp. 3–33). Academic Press. <https://doi.org/10.1016/B978-0-12-558701-3.50007-7>
- Plutchik, R. (1980b). A General Psychoevolutionary Theory of Emotion. In R. Plutchik & H. Kellerman (Eds.), *Emotion: Theory, Research, and Experience* (pp. 3–33). Academic Press.
- Plutchik, R. (1980c). *Emotion: A psychoevolutionary synthesis*. Harper and Row.
- Polk, D.E., Cohen, S., Doyle, W.J., Skoner, D.P., & Kirschbaum, C. (2005). State and trait affect as predictors of salivary cortisol in healthy adults. *Psychoneuroendocrinology*, 30(3), 261–272. <https://doi.org/10.1016/j.psyneuen.2004.08.004>
- Pons, F., Harris, P.L., & de Rosnay, M. (2004). Emotion comprehension between 3 and 11 years: Developmental periods and hierarchical organization. *European Journal of Developmental Psychology*, 1(2), 127–152. <https://doi.org/10.1080/17405620344000022>
- Power, M.J., & Tarsia, M. (2007). Basic and Complex Emotions in Depression and Anxiety. *Clinical Psychology and Psychotherapy*, 14, 19–31. <https://doi.org/10.1002/cpp.515>
- Prentice, D.A. (1990). Familiarity and Differences in Self and Other-Representations. *Journal of Personality and Social Psychology*, 59(3), 369–383. <https://doi.org/10.1037//0022-3514.59.3.369>
- Quigley, K.S., Lindquist, K.A., & Feldman-Barrett, L. (2014). Inducing and Measuring Emotion and Affect: Tips, Tricks, and Secrets. In H. Reis & C. Judd (Eds.), *Handbook of Research Methods in Social and Personality Psychology* (pp. 220–252). Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/CBO9780511996481.014>
- Rau, R., Carlson, E.N., Back, M.D., Barranti, M., Gebauer, J.E., Human, L.J., Leising, D., & Nestler, S. (2021). What is the structure of perceiver effects? On the importance of global positivity and trait-specificity across personality domains and judgment contexts. *Journal of Personality and Social Psychology*, 120(3), 745–764. <https://doi.org/10.1037/pspp0000278>

- Reise, S.P., Ventura, J., Nuechterlein, K.H., & Kim, K.H. (2005). An Illustration of Multilevel Factor Analysis. *Journal of Personality Assessment*, 84(2), 126–136. https://doi.org/10.1207/s15327752jpa8402_02
- Reisenzein, R. (1983). The Schachter theory of emotion: Two decades later. *Psychological Bulletin*, 94(2), 239–264. <https://doi.org/10.1037/0033-2909.94.2.239>
- Reisenzein, R. (1994). Pleasure-Arousal Theory and the Intensity of Emotions. *Journal of Personality and Social Psychology*, 67(3), 525–539. <https://doi.org/10.1037/0022-3514.67.3.525>
- Reisenzein, R. (1995). On Oatley and Johnson-Laird's Theory of Emotion and Hierarchical Structures in the Affective Lexicon. *Cognition and Emotion*, 9(4), 383–416. <https://doi.org/10.1080/02699939508408973>
- Reisenzein, R. (2007). What is a definition of emotion? And are emotions mental-behavioral processes? *Social Science Information*, 46(3), 424–428. <https://doi.org/10.1177/05390184070460030110>
- Rhiannon, T., Russell, D., Masashi, M., Sosei, Y., & Chiyo, F. (2020). Shame and self-conscious emotions in Japan and Australia: Evidence for a third shame logic. *Culture and Psychology*, 26(3), 622–638. <https://doi.org/10.1177/1354067X19851024>
- Riediger, M., Voelkle, M.C., Ebner, N.C., & Lindenberger, U. (2011). Beyond “Happy, angry, or sad?": Age-of-poser and age-of-rater effects on multi-dimensional emotion perception. *Cognition and Emotion*, 25(6), 968–982. <https://doi.org/10.1080/02699931.2010.540812>
- Riemann, R., Angleitner, A., & Strelau, J. (1997). Genetic and Environmental Influences on Personality: A Study of Twins Reared Together Using the Self- and Peer Report NEO-FFI Scales. *Journal of Personality*, 65(3), 449–475. <https://doi.org/10.1111/j.1467-6494.1997.tb00324.x>
- Roberts, R.C. (2013). *Emotions in the Moral Life*. Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/cb09781139061469>
- Roesch, S.C., Aldridge, A.A., Stocking, S.N., Villodas, F., Leung, Q., Bartley, C.E., & Black, L.J. (2010). Multilevel Factor Analysis and Structural Equation Modeling of Daily Diary Coping Data: Modeling Trait and State Variation. *Multivariate Behavioral Research*, 45(5), 767–789. <https://doi.org/10.1080/00273171.2010.519276>
- Rolls, E.T. (2000). The brain and emotion. *Behavioral and Brain Sciences*, 23, 177–234. <https://doi.org/10.1017/S0140525X00512424>
- Rolls, E.T. (2008). Neurobiological Approach to Emotional Intelligence. In G. Matthews, M. Zeidner, & R.D. Roberts (Eds.), *The Science of Emotional Intelligence: Knowns and Unknowns* (pp. 72–100). Oxford University Press. <https://doi.org/10.1093/acprof:oso/9780195181890.003.0003>
- Rosch, E. (1975). Cognitive representations of semantic categories. *Journal of Experimental Psychology: General*, 104(3), 192–233. <https://doi.org/10.1037/0096-3445.104.3.192>

- Rosenberg, E.L. (1998). Levels of Analysis and the Organization of Affect. *Review of General Psychology*, 2(3), 247–270. <https://doi.org/10.1037/1089-2680.2.3.247>
- Rubin, J. (1986). The Emotion of Anger: Some Conceptual and Theoretical Issues. *Professional Psychology: Research and Practice*, 17(2), 115–124. <https://doi.org/10.1037/0735-7028.17.2.115>
- Russell, J.A. (1980). A Circumplex Model of Affect. *Journal of Personality and Social Psychology*, 39(6), 1161–1178. <https://doi.org/10.1037/h0077714>
- Russell, J.A. (1991). Culture and the Categorization of Emotions. *Psychological Bulletin*, 110(3), 426–450.
- Russell, J.A. (2003). Core Affect and the Psychological Construction of Emotion. *Psychological Review*, 110(1), 145–172. <https://doi.org/10.1037/0033-295X.110.1.145>
- Russell, J.A. (2009). Emotion, core affect, and psychological construction. *Cognition and Emotion*, 23(7), 1259–1283. <https://doi.org/10.1080/02699930902809375>
- Russell, J.A., & Feldman Barrett, L. (1999). Core Affect, Prototypical Emotional Episodes, and Other Things Called Emotion: Dissecting the Elephant. *Journal of Personality and Social Psychology*, 76(5), 805–819.
- Russell, J.A., & Mehrabian, A. (1977). Evidence for a Three-Factor Theory of Emotions. *Journal of Research in Personality*, 11, 273–294. [https://doi.org/10.1016/0092-6566\(77\)90037-X](https://doi.org/10.1016/0092-6566(77)90037-X)
- Salovey, P., & Mayer, J.D. (1990). Emotional Intelligence. *Imagination, Cognition and Personality*, 9(3), 185–211. <https://doi.org/10.2190/DUGG-P24E-52WK-6CDG>
- Sander, D. (2013). Models of emotion: The affective neuroscience approach. In J.L. Armony & P. Vuilleumier (Eds.), *The Cambridge Handbook of Human Affective Neuroscience* (pp. 5–53). Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/CBO9780511843716.003>
- Saucier, G. (1994). Separating Description and Evaluation in the Structure of Personality Attributes. *Journal of Personality and Social Psychology*, 66(1), 141–154. <https://doi.org/10.1037/0022-3514.66.1.141>
- Saucier, G. (1997). Effects of Variable Selection on the Factor Structure of Person Descriptors. *Journal of Personality and Social Psychology*, 73(6), 1296–1312. <https://doi.org/10.1037/0022-3514.73.6.1296>
- Saucier, G. (2000). Isms and the structure of social attitudes. *Journal of Personality and Social Psychology*, 78(2), 366–385. <https://doi.org/10.1037/0022-3514.78.2.366>
- Saucier, G. (2003a). Factor structure of English-language personality type-nouns. *Journal of Personality and Social Psychology*, 85(4), 695–708. <https://doi.org/10.1037/0022-3514.85.4.695>

- Saucier, G. (2003b). An Alternative Multi language Structure for Personality Attributes. *European Journal of Personality*, 17(3), 179–205. <https://doi.org/10.1002/per.489>
- Saucier, G. (2009a). Recurrent Personality Dimensions in Inclusive Lexical Studies: Indications for a Big Six structure. *Journal of Personality*, 77(5), 1577–1614. <https://doi.org/10.1111/j.1467-6494.2009.00593.x>
- Saucier, G. (2009b). Semantic and linguistic aspects of personality. In P.J. Corr & G. Matthews (Eds.), *The Cambridge handbook of personality psychology* (pp. 379–399). Cambridge University Press.
- Saucier, G. (2009c). What Are the Most Important Dimensions of Personality? Evidence from Studies of Descriptors in Diverse Languages. *Social and Personality Psychology Compass*, 3(4), 620–637. <https://doi.org/10.1111/j.1751-9004.2009.00188.x>
- Saucier, G. (2010). The Structure of Social Effects: Personality as Impact on Others. *European Journal of Personality*, 24, 222–240. <https://doi.org/10.1002/per.761>
- Saucier, G., Bel-Bahar, T., & Fernandez, C. (2007). What Modifies the Expression of Personality Tendencies? Defining Basic Domains of Situation Variables. *Journal of Personality*, 75(3), 479–503. <https://doi.org/10.1111/j.1467-6494.2007.00446.x>
- Saucier, G., & Goldberg, L.R. (2001). Lexical Studies of Indigenous Personality Factors: Premises, Products, and Prospects. *Journal of Personality*, 69(6), 847–879. <https://doi.org/10.1111/1467-6494.696167>
- Saucier, G., Hampson, S.E., & Goldberg, L.R. (2000). Cross-language studies of lexical personality factors. In S. E. Hampson (Ed.), *Advances in Personality Psychology*. Psychology Press.
- Saucier, G., & Iurino, K. (2020). High-dimensionality personality structure in the natural language: Further analyses of classic sets of English-language trait-adjectives. *Journal of Personality and Social Psychology*, 119(5), 1188–1219. <https://doi.org/10.1037/pspp0000273>
- Saucier, G., Iurino, K., & Thalmayer, A.G. (2020). Comparing predictive validity in a community sample: High-dimensionality and traditional domain-and-facet structures of personality variation. *European Journal of Personality*, 34(6), 1120–1137. <https://doi.org/10.1002/per.2235>
- Saucier, G., Kenner, J., Iurino, K., Bou Malham, P., Chen, Z., Thalmayer, A.G., Kimmelmeier, M., Tov, W., Boutti, R., Metaferia, H., Çankaya, B., Mastor, K.A., Hsu, K.Y., Wu, R., Maniruzzaman, M., Rugira, J., Tsaousis, I., Sosnyuk, O., Regmi Adhikary, J., ... Altschul, C. (2015). Cross-Cultural Differences in a Global “Survey of World Views.” *Journal of Cross-Cultural Psychology*, 46(1), 53–70. <https://doi.org/10.1177/0022022114551791>
- Saucier, G., Ostendorf, F., & Peabody, D. (2001). The Non-Evaluative Circumplex of Personality Adjectives. *Journal of Personality*, 69(4), 537–582. <https://doi.org/10.1111/1467-6494.694155>

- Saucier, G., & Srivastava, S. (2015a). What makes a good structural model of personality? Evaluating the big five and alternatives. In M. Mikulincer, P.R. Shaver, M.L. Cooper, & R.J. Larsen (Eds.), *APA handbook of personality and social psychology, Volume 4: Personality processes and individual differences*. (Vol. 4, pp. 283–305). American Psychological Association. <https://doi.org/10.1037/14343-013>
- Saucier, G., & Srivastava, S. (2015b). What makes a good structural model of personality? Evaluating the Big Five and alternatives. In M. Mikulincer & P.R. Shaver (Eds.), *Handbook of personality and social psychology* (pp. 283–305). APA.
- Saucier, G., Thalmayer, A.G., & Bel-Bahar, T.S. (2014). Human Attribute Concepts: Relative Ubiquity Across Twelve Mutually Isolated Languages. *Journal of Personality and Social Psychology*, 107(1), 199–216. <https://doi.org/10.1037/a0036492>
- Saucier, G., Thalmayer, A.G., Payne, D.L., Carlson, R., Sanogo, L., Ole-Kotikash, L., Church, A.T., Katigbak, M.S., Somer, O., Szarota, P., Szirmák, Z., & Zhou, X. (2014). A Basic Bivariate Structure of Personality Attributes Evident Across Nine Languages. *Journal of Personality*, 82(1), 1–14. <https://doi.org/10.1111/jopy.12028>
- Saucier, G., Tsaousis, I., Georgiades, S., & Goldberg, L.R. (2005). The factor structure of Greek personality adjectives. *Journal of Personality and Social Psychology*, 88(5), 856–875. <https://doi.org/10.1037/0022-3514.88.5.856>
- Scarantino, A. (2012). How to Define Emotions Scientifically. *Emotion Review*, 4(4), 358–368. <https://doi.org/10.1177/1754073912445810>
- Scarantino, A., & Griffiths, P. (2011). Don't Give Up on Basic Emotions. *Emotion Review*, 3(4), 444–454. <https://doi.org/10.1177/1754073911410745>
- Schachter, S., & Singer, J.E. (1962). Cognitive, social, and physiological determinants of emotional state. *Psychological Review*, 69(5), 379–399. <https://doi.org/10.1037/h0046234>
- Scheer, M. (2012). Are Emotions a Kind of Practice (and is that what makes them have a history)? A Bourdieuan Approach to Understanding Emotion. *History and Theory*, 51, 193–220. <https://doi.org/10.1111/j.1468-2303.2012.00621.x>
- Scherer, K.R. (2001). Appraisal Considered as a Process of Multilevel Sequential Checking. In K.R. Scherer, A. Schorr, & T. Johnstone (Eds.), *Appraisal Processes in Emotion: Theory, Methods, Research* (pp. 92–120). Oxford University Press.
- Scherer, K.R. (2004). Feelings Integrate the Central Representation of Appraisal-Driven Response Organization in Emotion. In A.S.R. Manstead, N.H. Frijda, & A.H. Fischer (Eds.), *Feelings and Emotions: the Amsterdam Symposium* (pp. 136–157). Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/cb09780511806582.009>

- Scherer, K.R. (2005). What are emotions? And how can they be measured? *Social Science Information*, 44(4), 695–729. <https://doi.org/10.1177/0539018405058216>
- Scherer, K.R. (2013). Measuring the meaning of emotion words: a domain-specific componential approach. In J.J.R. Fontaine, K.R. Scherer, & C. Soriano (Eds.), *Components of emotional meaning: A sourcebook* (pp. 7–30). Oxford University Press.
- Scherer, K.R., Banse, R., & Wallbott, H.G. (2001). Emotion Inferences from Vocal Expression Correlate Across Languages and Cultures. *Journal of Cross-Cultural Psychology*, 32(1), 76–92. <https://doi.org/10.1177/0022022101032001009>
- Scherer, K.R., Dan, E.S., & Flykt, A. (2006). What determines a feeling's position in affective space? A case for appraisal. *Cognition and Emotion*, 20(1), 92–113. <https://doi.org/10.1080/02699930500305016>
- Scherer, K.R., & Ellgring, H. (2007). Multimodal expression of emotion: Affect programs or componential appraisal patterns? *Emotion*, 7(1), 158–171. <https://doi.org/10.1037/1528-3542.7.1.158>
- Scherer, K.R., Wranik, T., Sangsue, J., Tran, V., & Scherer, U. (2004). Emotions in everyday life: Probability of occurrence, risk factors, appraisal and reaction patterns. *Social Science Information*, 43, 499–570. <https://doi.org/10.1177/0539018404047701>
- Schimmack, U., & Grob, A. (2000). Dimensional Models of Core Affect: A Quantitative Comparison by Means of Structural Equation Modeling. *European Journal of Personality*, 14, 325–345. [https://doi.org/10.1002/1099-0984\(200007/08\)14:4<325::AID-PER380>3.0.CO;2-I](https://doi.org/10.1002/1099-0984(200007/08)14:4<325::AID-PER380>3.0.CO;2-I)
- Schlosberg, H. (1952). The Description of Facial Expressions in Terms of Two Dimensions. *Journal of Experimental Psychology*, 44(4), 229–237. <https://doi.org/10.1037/h0055778>
- Schlosberg, H. (1954). Three Dimensions of Emotion. *Psychological Review*, 61(2), 81–88. <https://doi.org/10.1037/h0054570>
- Schubert, E. (1999). Measuring Emotion Continuously: Validity and Reliability of the Two-dimensional Emotion-space. *Australian Journal of Psychology*, 51(3), 154–165. <https://doi.org/10.1080/00049539908255353>
- Scollon, C.N., Diener, E., Oishi, S., & Biswas-Diener, R. (2005). An experience sampling and cross-cultural investigation of the relation between pleasant and unpleasant affect. *Cognition and Emotion*, 19(1), 27–52. <https://doi.org/10.1080/02699930441000076>
- Shamim, A., & Muazzam, A. (2018). Gender Differences in Positive Emotion. *Journal of Arts & Social Sciences*, 5(1), 125–137. <http://o-search.ebscohost.com.ujlink.uj.ac.za/login.aspx?direct=true&db=agh&AN=134342543&site=ehost-live&scope=site>

- Shaver, P.R., Morgan, H.J., & Wu, S. (1996). Is love a “basic” emotion? *Personal Relationships*, 3, 81–96. <https://doi.org/10.1111/j.1475-6811.1996.tb00105.x>
- Shaver, P.R., Murdaya, U., & Fraley, C.R. (2001). Structure of the Indonesian emotion lexicon. *Asian Journal of Social Psychology*, 4(3), 201–224. <https://doi.org/10.1111/1467-839X.00086>
- Shaver, P.R., Schwartz, J., Kirson, D., & O’connor, G. (1987). Emotion Knowledge: Further Exploration of a Prototype Approach. *Journal of Personality and Social Psychology*, 52(6), 1061–1086. <https://doi.org/10.1037//0022-3514.52.6.1061>
- Shiffman, S., Stone, A.A., & Hufford, M.R. (2008). Ecological Momentary Assessment. *Annual Review of Clinical Psychology*, 4(1), 1–32. <https://doi.org/10.1146/annurev.clinpsy.3.022806.091415>
- Shiota, M.N., & Kalat, J. W. (2012). *Emotion*. Wadsworth.
- Siemer, M., Mauss, I., & Gross, J. J. (2007). Same Situation-Different Emotions: How Appraisals Shape Our Emotions. *Emotion*, 7(3), 592–600. <https://doi.org/10.1037/1528-3542.7.3.592>
- Singh, J., Misra, G., & De Raad, B. (2013). Personality Structure in the Trait Lexicon of Hindi, a Major Language Spoken in India. *European Journal of Personality*, 27(6), 605–620. <https://doi.org/10.1002/per.1940>
- Smith, C.A., & Lazarus, R.S. (1990). Emotion and Adaptation. In L.A. Pervin (Ed.), *Handbook of Personality: Theory and Research* (pp. 609–637). Guilford.
- Smith, R.H., Parrott, W.G., Diener, E.F., Hoyle, R.H., & Kim, S.H. (1999). Dispositional Envy. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 25(8), 1007–1020. <https://doi.org/10.1177/01461672992511008>
- Solomon, R.C. (2005). Filozofia emocji. In M. Lewis & J.M. Haviland-Jones (Eds.), *Psychologia Emocji* (pp. 19–34). Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne.
- Sosnowski, T. (2012). Doceńmy Badania Eksploracyjne. *Roczniki Psychologiczne*, 15(3), 51–55.
- Spielberger, C.D., Gonzalez-Reigosa, F., Martinez-Urrutia, A., Natalicio, L.F.S., & Natalicio, D.S. (1971). Development of the Spanish Edition of the State-Trait Anxiety Inventory. *Interamerican Journal of Psychology*, 5(3–4), 145–158. <https://sk.sagepub.com/reference/the-sage-encyclopedia-of-abnormal-and-clinical-psychology/i36331.xml>
- Spielberger, C.D., & Reheiser, E.C. (2004). Measuring Anxiety, Anger, Depression, and Curiosity as Emotional States and Personality Traits with the STAI, STAXI, and STPI. In M.J. Hilsenroth & D.L. Segal (Eds.), *Comprehensive handbook of psychological assessment: Personality assessment* (pp. 70–86). John Wiley & Sons Ltd.
- Spielberger, C.D., & Sarason, I.G. (2005). *Stress and Emotion: Anxiety, Anger, and Curiosity*. Routledge.
- Spinoza, B. (2008). *Etyka w porządku geometrycznym dowiedziona*. Wydawnictwo Naukowe PWN.

- Srivastava, S. (2010). The Five-Factor Model Describes the Structure of Social Perceptions. *Psychological Inquiry*, 21, 69–75. <https://doi.org/10.1080/10478401003648815>
- Stanley, D.J., & Meyer, J.P. (2009). Two-Dimensional Affective Space: A New Approach To Orienting the Axes. *Emotion*, 9(2), 214–237. <https://doi.org/10.1037/a0014612>
- Starkey, C. (2008). Classifying Emotions: Prospects for a Psychoevolutionary Approach. *Philosophical Psychology*, 21(6), 759–777. <https://doi.org/10.1080/09515080802513300>
- Statt, D.A. (1998). *The Concise Dictionary of Psychology*. Routledge.
- Stolarski, M., Matthews, G., Postek, S., Zimbardo, P.G., & Bitner, J. (2014). How We Feel is a Matter of Time: Relationships Between Time Perspectives and Mood. *Journal of Happiness Studies*, 15(4), 809–827. <https://doi.org/10.1007/s10902-013-9450-y>
- Stone, A.A., & Shiffman, S. (1994). Ecological Momentary Assessment (EMA) in Behavioral Medicine. *Annals of Behavioral Medicine*, 16(3), 199–202. <https://doi.org/10.1093/abm/16.3.199>
- Stone, A.A., Shiffman, S., Atienza, A.A., & Nebeling, L. (2007). Historical Roots and Rationale of Ecological Momentary Assessment (EMA). In *The Science of Real-Time Data Capture* (pp. 3–10). Oxford University Press.
- Storm, C., & Storm, T. (1987). A Taxonomic Study of the Vocabulary of Emotions. *Journal of Personality and Social Psychology*, 53(4), 805–816. <https://doi.org/10.1037/0022-3514.53.4.805>
- Strus, W., Ciecuch, J., & Rowiński, T. (2014). The circumplex of personality metatraits: A synthesizing model of personality based on the Big Five. *Review of General Psychology*, 18(4), 273–286. <https://doi.org/10.1037/gpro000017>
- Szarota, P. (1995). Polska Lista Przymiotnikowa (PLP): Narzędzie do diagnozy pięciu wielkich czynników osobowości. *Studia Psychologiczne*, 33, 227–256.
- Szarota, P., Ashton, M.C., & Lee, K. (2007). Taxonomy and Structure of the Polish Personality Lexicon. *European Journal of Personality*, 21(6), 823–852. <https://doi.org/10.1002/per.635>
- Szczygieł, D., & Kolańczyk, A. (2000). Skala Poziomów Świadomości Emocji. Adaptacja Skali Levels of Emotional Awareness Scale Lane'a i Schwartza. *Roczniki Psychologiczne*, 03, 155–179.
- Szirmák, Z., & De Raad, B. (1994). Taxonomy and structure of Hungarian personality traits. *European Journal of Personality*, 8(2), 95–117. <https://doi.org/10.1002/per.2410080203>
- Taylor, S., & Rachman, S.J. (1991). Fear of Sadness. *Journal of Anxiety Disorders*, 5(4), 375–381. [https://doi.org/10.1016/0887-6185\(91\)90037-T](https://doi.org/10.1016/0887-6185(91)90037-T)

- Ten Berge, J.M.F. (1999). A Legitimate Case of Component Analysis of Ipsative Measures, and Partialling the Mean as an Alternative to Ipsatization. *Multivariate Behavioral Research*, 34(1), 89–102. https://doi.org/10.1207/s15327906mbr3401_4
- Ten Berge, M.A., & De Raad, B. (1999). Taxonomies of Situations from a Trait Psychological Perspective. A Review. *European Journal of Personality*, 13(5), 337–360. [https://doi.org/10.1002/\(SICI\)1099-0984\(199909/10\)13:5<337::AID-PER363>3.0.CO;2-F](https://doi.org/10.1002/(SICI)1099-0984(199909/10)13:5<337::AID-PER363>3.0.CO;2-F)
- Terwogot, M.M., & Stegge, H. (2001). On the Development of Emotional Intelligence. In I. Goodyer (Ed.), *The Depressed Child and Adolescent* (pp. 24–45). Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/CBO9780511543821.003>
- Thalmayer, A.G., & Saucier, G. (2014). The questionnaire big six in 26 nations: Developing cross-culturally applicable big six, big five and big two inventories. *European Journal of Personality*, 28(5), 482–496. <https://doi.org/10.1002/per.1969>
- Thalmayer, A.G., Saucier, G., & Eigenhuis, A. (2011). Comparative Validity of Brief to Medium-Length Big Five and Big Six Personality Questionnaires. *Psychological Assessment*, 23(4), 995–1009. <https://doi.org/10.1037/a0024165>
- Thamm, R.A. (2006). The Classification of Emotions. In J. Stets & J.H. Turner (Eds.), *Handbook of the sociology of emotions* (pp. 11–37). Springer. https://doi.org/10.1007/978-0-387-30715-2_2
- Thompson, B. (2004). *Exploratory and Confirmatory Factor Analysis. Understanding Concepts and Applications*. American Psychological Association.
- Tooby, J., & Cosmides, L. (1990). The Past Explains the Present. *Ethology and Sociobiology*, 11(4–5), 375–424. [https://doi.org/10.1016/0162-3095\(90\)90017-Z](https://doi.org/10.1016/0162-3095(90)90017-Z)
- Tracy, J.L. (2014). An evolutionary approach to understanding distinct emotions. *Emotion Review*, 6(4), 308–312. <https://doi.org/10.1177/1754073914534478>
- Trnka, R., Lacev, A., Balcar, K., Kuška, M., & Tavel, P. (2016). Modeling semantic emotion space using a 3D hypercube-projection: An innovative analytical approach for the psychology of emotions. *Frontiers in Psychology*, 7:522. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2016.00522>
- Tsai, J.L. (2007). Ideal Affect: Cultural Causes and Behavioral Consequences. *Perspectives on Psychological Science*, 2(3), 242–259. <https://doi.org/10.1111/j.1745-6916.2007.00043.x>
- Tucker, L.R. (1951). *A method for synthesis of factor analysis studies*. Educational Testing Service.
- Uttal, W.R. (2011). *Mind and Brain: A Critical Appraisal of Cognitive Neuroscience*. The MIT Press.
- Van Goozen, S., & Frijda, N.H. (1993). Emotion words used in six European countries. *European Journal of Social Psychology*, 23, 89–95. <https://doi.org/10.1002/ejsp.2420230108>

- van Kleef, G.A. (2016). *The Interpersonal Dynamics of Emotion: Toward an Integrative Theory of Emotions as Social Information*. Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/cbo9781107261396.002>
- Van Oudenhoven, J.P., de Raad, B., Askevis-Leherpeux, F., Boski, P., Brunborg, G.S., Carmona, C., Barelds, D., Hill, C.T., Mlačić, B., Motti, F., Rammstedt, B., & Woods, S. (2008). Terms of abuse as expression and reinforcement of cultures. *International Journal of Intercultural Relations*, 32(2), 174–185. <https://doi.org/10.1016/j.ijintrel.2008.02.001>
- VandenBos, G.R. (2015). *APA Dictionary of Psychology. Second Edition*. American Psychological Association.
- Velicer, W.F. (1976). Determining the number of components from the matrix of partial correlations. *Psychometrika*, 41(3), 321–327. <https://doi.org/10.1007/BF02293557>
- Verma, G.K., & Tiwary, U.S. (2014). Multimodal fusion framework: A multiresolution approach for emotion classification and recognition from physiological signals. *NeuroImage*, 102, 162–172. <https://doi.org/10.1016/j.neuroimage.2013.11.007>
- Volkova, E.P., Mohler, B.J., Dodds, T.J., Tesch, J., & Bülthoff, H.H. (2014). Emotion categorization of body expressions in narrative scenarios. *Frontiers in Psychology*, 5(article 623). <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2014.00623>
- Volungevičienė, A., Mlačić, B., & Gorbaniuk, O. (2022). The Impact of Our Personality on Others: The Lithuanian Comprehensive Lexical Taxonomy of Social Effects. *Frontiers in Psychology*, 13. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2022.869920>
- Warnick, J.E., Laporte, J.L., & Kalueff, A.V. (2011). Domain interplay in mice and men: New possibilities for the “natural kinds” theory of emotion. *New Ideas in Psychology*, 29(1), 49–56. <https://doi.org/10.1016/j.newideapsych.2010.01.001>
- Watson, D., & Clark, L.A. (1991). Self- Versus Peer Ratings of Specific Emotional Traits: Evidence of Convergent and Discriminant Validity. *Journal of Personality and Social Psychology*, 60(6), 927–940. <https://doi.org/10.1037/0022-3514.60.6.927>
- Watson, D., & Clark, L.A. (1992). On Traits and Temperament: General and Specific Factors of Emotional Experience and Their Relation to the Five-Factor Model. *Journal of Personality*, 60(2), 441–476. <https://doi.org/10.1111/j.1467-6494.1992.tb00980.x>
- Watson, D., & Clark, L.A. (1994a). *THE PANAS-X Manual for the Positive and Negative Affect Schedule - Expanded Form*. <https://doi.org/10.17077/48vt-m4t2>
- Watson, D., & Clark, L.A. (1994b). *The Panas-X: Manual for the Positive and Negative Affect Schedule - Expanded Form*. University of Iowa.

- Watson, D., & Clark, L.A. (1997). Measurement and Mismeasurement of Mood: Recurrent and Emergent Issues. *Journal of Personality Assessment*, 68(2), 267–296. https://doi.org/10.1207/s15327752jpa6802_4
- Watson, D., Clark, L.A., & Tellegen, A. (1988). Development and Validation of Brief Measures of Positive and Negative Affect: The PANAS Scales. *Journal of Personality and Social Psychology*, 54(6), 1063–1070. <https://doi.org/10.1037/0022-3514.54.6.1063>
- Watson, D., & Tellegen, A. (1985). Toward a Consensual Structure of Mood. *Psychological Bulletin*, 98(2), 219–235. <https://doi.org/10.1037/0033-2909.98.2.219>
- Watson, D., Wiese, D., Vaidya, J., & Tellegen, A. (1999). The Two General Activation Systems of Affect: Structural Findings, Evolutionary Considerations, and Psychobiological Evidence. *Journal of Personality and Social Psychology*, 76(5), 820–838. <https://doi.org/10.1037/0022-3514.76.5.820>
- Wessels, N.M., Zimmermann, J., Biesanz, J.C., & Leising, D. (2020). Differential Associations of Knowing and Liking with Accuracy and Positivity Bias in Person Perception. *Journal of Personality and Social Psychology*, 118(1), 149–171. <https://doi.org/10.1037/pspp0000218>
- Widen, S.C., & Russell, J.A. (2010). Descriptive and Prescriptive Definitions of Emotion. *Emotion Review*, 2(4), 377–378. <https://doi.org/10.1177/1754073910374667>
- Wierzbicka, A. (1999). *Emotions Across Languages and Cultures: Diversity and Universals*. Cambridge University Press.
- Wiggins, J.S. (1979). A Psychological Taxonomy of Trait-Descriptive terms: The Interpersonal Domain. *Journal of Personality and Social Psychology*, 37(3), 395–412. <https://doi.org/10.1037/0022-3514.37.3.395>
- Wilt, J., & Revelle, W. (2015). Affect, Behaviour, Cognition and Desire in the Big Five: An Analysis of Item Content and Structure. *European Journal of Personality*, 29(4), 478–497. <https://doi.org/10.1002/per.2002>
- Winn, P. (2001). *Dictionary of Biological Psychology*. Routledge.
- Wojciszke, B., & Baryła, W. (2004). Skale do pomiaru nastroju i szczęściu emocji. *Czasopismo Psychologiczne*, 11(1), 31–47.
- Wood, A.M., Maltby, J., Stewart, N., Linley, P.A., & Joseph, S. (2008). A Social-Cognitive Model of Trait and State Levels of Gratitude. *Emotion*, 8(2), 281–290. <https://doi.org/10.1037/1528-3542.8.2.281>
- Wood, D. (2015). Testing the lexical hypothesis: Are socially important traits more densely reflected in the English lexicon? *Journal of Personality and Social Psychology*, 108(2), 317–335. <https://doi.org/10.1037/a0038343>
- Wood, D., Nye, C.D., & Saucier, G. (2010). Identification and measurement of a more comprehensive set of person-descriptive trait markers from

- the English lexicon. *Journal of Research in Personality*, 44(2), 258–272. <https://doi.org/10.1016/j.jrp.2010.02.003>
- Woodworth, R.S., & Schlosberg, H. (1966). *Psychologia Eksperymentalna. Tom 1*. Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- Workman, L., & Reader, W. (2014). *Evolutionary Psychology: An Introduction*. Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/CBO9781107045187>
- Wotschack, C., & Klann-Delius, G. (2013). Alexithymia and the conceptualization of emotions: A study of language use and semantic knowledge. *Journal of Research in Personality*, 47(5), 514–523. <https://doi.org/10.1016/j.jrp.2013.01.011>
- Wyczesany, M. (2010). *Covariation of mood and brain activity Integration of subjective self-report data with quantitative EEG measures*. <http://link.springer.com/10.1007/s00221-014-4149-9>
- Yik, M., Russell, J.A., & Barrett, L.F. (1999). Structure of self-reported current affect: Integration and beyond. *Journal of Personality and Social Psychology*, 77(3), 600–619. <https://doi.org/10.1037/0022-3514.77.3.600>
- Yik, M., Russell, J.A., & Steiger, J.H. (2011). A 12-Point Circumplex Structure of Core Affect. *Emotion*, 11(4), 705–731. <https://doi.org/10.1037/a0023980>
- Young, A.W., Rowland, D., Calder, A.J., Etcoff, N.L., Seth, A., & Perrett, D.I. (1997). Facial expression megamix. *Cognition*, 63, 271–313. [https://doi.org/10.1016/S0010-0277\(97\)00003-6](https://doi.org/10.1016/S0010-0277(97)00003-6)
- Zajenkowski, M., & Matthews, G. (2019). Intellect and openness differentially predict affect: Perceived and objective cognitive ability contexts. *Personality and Individual Differences*, 137(August 2018), 1–8. <https://doi.org/10.1016/j.paid.2018.08.001>
- Zajonc, R.B. (1980). Feeling and thinking Preferences Need No Inferences. *American Psychologist*, 35(2), 151–175. <https://doi.org/10.1037/0003-066X.35.2.151>
- Zawisławska, M.A., & Falkowska, M.H. (2018). All My Sour-Sweet Days I Will Lament And Love - A comparative analysis of metaphors with the basic taste adjectives in Polish and English. *Cognitive Studies | Études Cognitives*, 1675(18), 1–11. <https://doi.org/10.11649/cs.1675>
- Zeelenberg, M., van Dijk, W.W., A.S.R. Manstead, & der Pligt, J. (1998). The Experience of Regret and Disappointment. *Cognition and Emotion*, 12(2), 221–230. <https://doi.org/10.1080/026999398379727>
- Zelenski, J.M., & Larsen, R.J. (2000). The Distribution of Basic Emotions in Everyday Life: A State and Trait Perspective from Experience Sampling Data. *Journal of Research in Personality*, 34(2), 178–197. <https://doi.org/10.1006/jrpe.1999.2275>
- Zettler, I., Lang, J.W.B., Hülshager, U.R., & Hilbig, B.E. (2016). Dissociating Indifferent, Directional, and Extreme Responding in Personality Data: Applying the Three-Process Model to Self- and Observer Reports. *Journal of Personality*, 84(4), 461–472. <https://doi.org/10.1111/jopy.12172>

302 ♦ Bibliografia

- Zhang, T., & Chan, A.H.S. (2014). How appraisals shape driver emotions: A study from discrete and dimensional emotion perspectives. *Transportation Research Part F: Traffic Psychology and Behaviour*, 27(PA), 112–123. <https://doi.org/10.1016/j.trf.2014.09.012>
- Zhou, X., Saucier, G., Gao, D., & Liu, J. (2009). The factor structure of Chinese personality terms. *Journal of Personality* (Vol. 77, Issue 2). <https://doi.org/10.1111/j.1467-6494.2008.00551.x>

Spis tabel

Tabela 1 Szczegółowe informacje o wybranych klasyfikacjach emocji w oparciu o teorię prototypów Rosch	58
Tabela 2 Trafność kryterialna decyzji sędziów	139
Tabela 3 Zgodność ocen sędziów dla zbioru 355 deskryptorów z listy nierestrykcyjnej	141
Tabela 4 Operacjonalizacja emocji głównych w Kwestionariuszu Emocji	144
Tabela 5 Operacjonalizacja uczuć pozytywnych i negatywnych w SUPIN	145
Tabela 6 Operacjonalizacja nastroju w Przymiotnikowej Skali Nastroju UMACL	146
Tabela 7 Operacjonalizacja uczuć z wykorzystaniem Skali 24 uczuć Hermansa (z podziałem na kategorie)	147
Tabela 8 Zgodność wewnętrzna polskich markerów cech osobowości (samoopis oraz opis innych) w badaniach własnych	150
Tabela 9 Zgodność wewnętrzna skal międzyjęzykowych struktur osobowości w badaniach własnych	151
Tabela 10 Wielkość efektu oraz moc testu dla zebranych prób	152
Tabela 11 Próba w badaniach z perspektywy opisu postrzeganych emocji z podziałem na płeć respondenta, osoby opisywanej oraz stosunek emocjonalny do osoby opisywanej	154
Tabela 12 Wartości własne dla analizy równoległej	160
Tabela 13 Współczynniki kongruencji pomiędzy strukturami deskryptorów emocji z perspektywy samoopisu oraz opisu innych w języku polskim dla rozwiązań od 1 do 6 czynników	164
Tabela 14 Współczynniki kongruencji pomiędzy strukturami deskryptorów emocji z perspektywy samoopisu oraz opisu innych w języku polskim dla rozwiązań od 7 do 9 czynników	165
Tabela 15 Deskryptory specyficzne dla 9-czynnikowej struktury leksykonu samoopisu emocji języka polskiego z zastosowaniem rotacji Equamax	173
Tabela 16 Korelacja struktury leksykalnej emocji języka polskiego (samoopis) z emocjami głównymi	176
Tabela 17 Korelacja struktury leksykalnej emocji języka polskiego (samoopis) z pozytywnymi i negatywnymi uczuciami	179
Tabela 18 Korelacja struktury leksykalnej emocji języka polskiego (samoopis) ze wskaźnikami nastroju	181
Tabela 19 Korelacja struktury leksykalnej emocji języka polskiego (samoopis) z kategoriami uczuć ..	184
Tabela 20 Korelacja struktury leksykalnej emocji języka polskiego (samoopis) ze wskaźnikami afektu – wersja rozszerzona	188

304 ♦ Spis tabel

Tabela 21 Korelacja struktury leksykalnej emocji ze strukturą polskiego leksykonu osobowości (samoopis)	191
Tabela 22 Korelacja struktury leksykalnej emocji z międzyjęzykowymi strukturami leksykonu osobowości (samoopis)	194
Tabela 23 Ładunki czynnikowe dla 9-czynnikowej struktury specyficznych deskryptorów emocji języka polskiego uzyskana na danych samoopisowych	196
Tabela 24 Skale do samoopisu emocji wraz ze wskaźnikiem zgodności wewnętrznej	199
Tabela 25 Deskryptory specyficzne dla 9-czynnikowej struktury leksykonu postrzeganych emocji języka polskiego z zastosowaniem rotacji Equamax	209
Tabela 26 Korelacja struktury leksykalnej postrzeganych emocji języka polskiego z emocjami głównymi	211
Tabela 27 Korelacja struktury leksykalnej postrzeganych emocji języka polskiego z pozytywnymi i negatywnymi uczuciami operacjonalizowanymi za pomocą Skali SUPIN	214
Tabela 28 Korelacja struktury leksykalnej postrzeganych emocji języka polskiego ze wskaźnikami nastroju	216
Tabela 29 Korelacja struktury leksykalnej postrzeganych emocji języka polskiego z uczuciami operacjonalizowanymi skalą 24 Uczuć Hermansa (z podziałem na kategorie)	219
Tabela 30 Korelacja struktury leksykalnej postrzeganych emocji języka polskiego ze wskaźnikami afektu	222
Tabela 31 Korelacja struktury leksykalnej postrzeganych emocji ze strukturą polskiego leksykonu osobowości	225
Tabela 32 Korelacja struktury leksykalnej postrzeganych emocji z międzyjęzykowymi strukturami leksykonu osobowości	229
Tabela 33 Ładunki czynnikowe dla 9-czynnikowej struktury specyficznych deskryptorów emocji języka polskiego uzyskane na danych z perspektywy opisu innych	231
Tabela 34 Skale do pomiaru postrzeganych emocji wraz ze wskaźnikiem zgodności wewnętrznej ...	234

Spis rysunków

Rysunek 1 Wizualizacja relacji pomiędzy pojęciem „emocja” a pokrewnymi	28
Rysunek 2 Hierarchiczna struktura 155 deskryptorów emocji języka polskiego na podstawie danych ipsatyzowanych pochodzących z samoopisu	163
Rysunek 3 Hierarchiczna struktura 155 deskryptorów emocji języka polskiego na podstawie danych ipsatyzowanych z perspektywy opisu innych	202
Rysunek 4 Proponowana klasyfikacja emocji	256

Spis załączników

Załącznik 1 Lista definicji emocji oraz sposobów jej rozumienia przez naukowców	309
Załącznik 2 Zdania operacjonalizujące atrybuty kryterialne emocji	320
Załącznik 3 Polska restrykcyjna lista emocji – badanie samoopisowe	321
Załącznik 4 Kod źródłowy do filtrowania serii	323
Załącznik 5 Ładunki czynnikowe dla 9-czynnikowej struktury leksykonu emocji języka polskiego uzyskana na danych samoopisowych z zastosowaniem rotacji Equamax	324
Załącznik 6 Ładunki czynnikowe dla 9-czynnikowej struktury leksykonu emocji języka polskiego uzyskana na danych z perspektywy opisu innych z zastosowaniem rotacji <i>Equamax</i>	329

Załączniki

Załącznik 1

Lista definicji emocji oraz sposobów jej rozumienia przez naukowców

Źródło	Definicja ANG	Definicja PL ¹
Workman, Reader, 2014, s. 329–330	Positive and negative feelings, which involve physiological, cognitive and behavioral reactions to internal and external events.	Pozytywne i negatywne odczucia, które w odpowiedzi na zdarzenia o charakterze wewnętrznym lub zewnętrznym angażują reakcje fizjologiczne, poznawcze i behawioralne.
LeDoux, 1994, s. 291, za: Sander, 2013, s. 8	Emotions are affectively charged, subjectively experienced states of awareness. Emotions, in other words, are conscious states.	Emocje to subiektywnie odczuwane stany świadomości o charakterze afektywnym. Innymi słowy emocje są świadomymi stanami.
Damasio, 1998 s. 84, za: Sander, 2013, s. 8	The term emotion should be rightfully used to designate a collection of responses triggered from parts of the brain to the body, and from parts of the brain to other parts of the brain, using both neural and humoral routes.	Termin „emocja” powinien być poprawnie używany do określenia zbioru odpowiedzi wyzwalanych z części mózgu do ciała oraz z części mózgu do innych części mózgu, przy użyciu zarówno dróg nerwowych, jak i humoralnych.
Rolls, 2008, s. 72	Emotions may be defined as states elicited by reinforcers (rewards and punishers).	Emocje można zdefiniować jako stany wywołane przez „wzmocniacze” (nagrody i kary).
Panksepp, 2005, s. 32	I use the term emotion as the ‘umbrella’ concept that includes affective, cognitive, behavioral, expressive, and a host of physiological changes.	Używam terminu emocja jako pojęcia „parasola”, które obejmuje zmiany o charakterze afektywnym, poznawczym, behawioralnym, ekspresyjnym oraz szereg zmian fizjologicznych.

¹ Kolumna zawiera tłumaczenia własne autora, jeśli w kolumnie „Definicja ANG” znajduje się tekst definicji w języku angielskim. W innych wypadkach cytaty w formie polskojęzycznej pochodzą bezpośrednio ze źródła.

Źródło	Definicja ANG	Definicja PL ¹
McCarty, 2017, s. 33	The view of emotions as cultural objects of action, reflection, and management. By referring to emotions as cultural objects, I mean that they are the stuff of human action and signification.	Postrzeganie emocji jako kulturowych obiektów związanych z działaniem, refleksją i zarządzaniem. Poprzez odniesienie się do emocji jako obiektów kultury rozumiem, że są one przedmiotem ludzkiego działania i [nadawania] znaczenia.
Scherer, Ellgring, 2007, s. 159	Basic emotions are defined as affect programs, triggered by appropriate eliciting events, that produce emotion-specific response patterns (such as prototypical facial and vocal expressions as well as physiological reactions).	Podstawowe emocje definiuje się jako „programy” afektywne, wywołane przez odpowiednie zdarzenia wywołujące, które to wytwarzają specyficzne dla emocji wzorce reakcji (takie jak typowa ekspresja twarzy i głosu, a także reakcje fizjologiczne).
Roberts, 2013, s. 26	[...] emotions play a variety of roles in the moral life, for better and for worse. They can serve both to enhance and to block or degrade our moral knowledge. They can play a crucial role in the motivation of our actions, giving us reasons both morally good and morally bad for action. They can play a constitutive role in our interpersonal relationships, both in good ones like friendship and in bad ones like enmity. They can make for human happiness and fulfillment, or for misery and dysfunction. And, finally, gathering together emotions’ epistemic, motivational, relational, and eudaimonic functions in a rich variety of ways, the variously structured virtues get their structures in large part from the involvement of emotions in them.	[...] emocje odgrywają różne role w życiu moralnym, [prowadząc do] dobrego i złego. Mogą służyć zarówno do wzmacniania, jak i blokowania lub degradacji naszej wiedzy moralnej. Mogą odgrywać kluczową rolę w motywacji naszych działań, powodując działania zarówno moralnie dobre, jak i złe. Mogą odgrywać istotną rolę w naszych relacjach międzyludzkich, zarówno w dobrych, takich jak przyjaźń, jak i złych, takich jak wrogość. Mogą przyczynić się do szczęścia i spełnienia, lub do nieszczęścia i dysfunkcji. I wreszcie, łącząc funkcje epistemiczne, motywacyjne, relacyjne i eudajmoniczne emocji na wiele różnych sposobów, cnoty o różnej strukturze uzyskują swoje struktury w dużej mierze dzięki zaangażowaniu w nie emocji.
Quigley, Lindquist, Feldman-Barrett, 2014, s. 220–221	“Emotion” is a mental state to which people assign a commonsense name (like anger, sadness, fear, disgust, happiness, and a handful of others like shame, guilt, pride, and so on); when someone uses an “emotion” label, it implies they have invoked conceptual knowledge about emotion to make sense of or to communicate their internal state.	„Emocja” to stan psychiczny, któremu ludzie przypisują zdroworozsądkową nazwę (np. gniew, smutek, strach, wstręt, szczęście i kilka innych, jak wstyd, poczucie winy, duma itd.); kiedy ktoś używa etykiety „emocja”, oznacza to, że odwołał się do wiedzy konceptualnej na temat emocji, aby nadać sens lub przekazać swój stan wewnętrzny.
Panksepp, 1998, s. 47	When powerful waves of affect overwhelm our sense of ourselves in the world, we say that we are experiencing an emotion.	Kiedy potężne fale afektu przytłaczają nasze poczucie siebie w świecie, mówimy, że doświadczamy emocji.
Darwin, 1873		Po pierwsze ich celem jest dążenie do przyjemnego bodźca lub do uniknięcia/redukcji bodźca o nieprzyjemnym charakterze. Drugim elementem jest prawo przeciwieństwa. Opisuje ono postawę ciała dwóch stanów (np. agresji i radości) jako sobie fizjologicznie przeciwną. Według trzeciego prawa układ nerwowy może działać na ciało bezpośrednio i niezależnie od woli.

Źródło	Definicja ANG	Definicja PL ¹
Scheer, 2012, s. 9	Emotion can be defined as a bounded episode in the life of an individual that is characterized as an emergent pattern of synchronization between changing states of different subsystems of the organism (which are considered as components of the emotion), preparing adaptive action tendencies to relevant events as defined by their behavioral meaning (as determined by recurrent appraisal processes), and thus having a powerful impact on behavior and experience.	Emocję można zdefiniować jako ograniczony [czasowo] epizod w życiu jednostki, posiadający charakterystyczny dla siebie wzorzec synchronizacji między zmieniającymi się stanami różnych podsystemów organizmu (które są uważane za składowe emocji), przygotowujący działanie adaptacyjne do istotnych wydarzeń określone przez ich znaczenie behawioralne (rozumiane jako powtarzające się procesy oceny), a tym samym mające potężny wpływ na zachowanie i doświadczenie.
Skinner, 1953 za: Izard, 2010, s. 363	Emotions are among the fictional causes to which we commonly attribute behavior.	Emocje należą do fikcyjnych przyczyn, które często są uważane za przyczynę zachowania.
Reisenzein, 2007, s. 427	Emotions, whatever they are more precisely, are mental states, and are thus after all in the same class as sensations, beliefs and desires.	Emocje, czymkolwiek są dokładnie, to stany psychiczne, a zatem należą do tej samej klasy, co doznania, przekonania i pragnienia.
McDougal 1923, s. 128 za: Gross, 2008, s. 702	A mode of experience which accompanies the working within us of instinctive impulses.	Rodzaj doświadczenia, który towarzyszy działaniu w nas instynktownych impulsów.
Frijda, 1988, s. 352	Emotions are elicited by events appraised as real, and their intensity corresponds to the degree to which this is the case.	Emocje są wywoływane przez zdarzenia oceniane jako realne, a ich intensywność odpowiada stopniowi, w jakim tak się dzieje.
Lee, Irwin, 2018, s. 52	Emotions are qualitative experiences and are difficult to evoke, manipulate and explain experimentally. They are thought of as more mind than brain.	Emocje są doświadczeniami jakościowymi i trudno je wywołać, zmanipulować i wyjaśnić eksperymentalnie. Uważa się, że są bardziej umysłowe niż mózgowie.
van Kleef, 2016, s. 4	Valenced responses to relevant events that are accompanied by specific patterns of experience, physiological changes, expressions, and/or behavioral tendencies, and that are associated with an identifiable cause or object.	Wartościowane [subiektywnie] reakcje na istotne zdarzenia, którym towarzyszą określone wzorce doświadczenia, zmiany fizjologiczne, ekspresje i/lub tendencje behawioralne i które są związane z możliwą do zidentyfikowania przyczyną lub przedmiotem.
Shweder 1994, s. 37 za: Beatty, 2019, s. 39	Complex narrative structures that give shape and meaning to somatic and affective experiences.	Złożone struktury narracyjne, które nadają kształt i znaczenie doświadczeniom somatycznym i afektywnym.
Barkow i in. 1992, s. 99, za: Ellis, Solms, 2017, s. 113	Each specific emotion appears to be an intricately structured information sensitive adaptation. In fact the emotions appear to be designed to solve a certain category of regulatory problem that inevitably emerges in a mind full of disparate, functionally specialized mechanisms.	Każda specyficzna emocja wydaje się być misternie skonstruowaną adaptacją, która jest wrażliwa na informacje. W rzeczywistości emocje wydają się być zaprojektowane w celu rozwiązania pewnej kategorii problemu regulacyjnego, który nieuchronnie pojawia się w umyśle pełnym odmiennych, funkcjonalnie wyspecjalizowanych mechanizmów.

Źródło	Definicja ANG	Definicja PL ¹
Rosaldo, 1984 s. 143, za: Wierzbicka, 1999, s. 2	Emotions are thoughts somehow ,felt' in flushes, pulses, ,movements' of our livers, minds, hearts, stomachs, skin. They are embodied thoughts, thoughts seeped with the apprehension that ,I am involved.	Emocje to myśli w jakiś sposób „odczuwane” w uderzeniach, pulsach, „ruchach” naszych wątrob, umysłów, serc, żołądków, skóry. Są to myśli ucielesnione, myśli przesiąknięte obawą, że „jestem w to zaangażowany”.
Wierzbicka, 1999, s. 2	The English word emotion requires a combination of all three elements (thoughts, feelings, and bodily events/ processes).	Angielskie słowo „emocja” wymaga połączenia wszystkich trzech elementów (myśli, uczuć i zdarzeń/procesów cielesnych).
Cochrane, 2019, s. 87	Emotions are distinctive sort of valent representation in virtue of using contextual information to track concerns. This places some relatively undemanding conditions on the cognitive capacities of emotion- bearing creatures.	Emocje są charakterystyczną reprezentacją o charakterze wartościującym, ponieważ wykorzystują informację zawartą w kontekście do podążania za obawami. To stawia pewne stosunkowo niewymagające warunki dla zdolności poznawczych istot odczuwających emocje.
Frijda, 1986, s. 71, za: Cochrane, 2019, s. 3–4	Emotions, then, can be defined as modes of relational action readiness, either in the form of tendencies to establish, maintain, or disrupt a relationship with the environment or in the form of mode of relational readiness as such.	Emocje można zatem zdefiniować jako rodzaje gotowości do działania w relacji [do czegoś], czy to w postaci tendencji do nawiązywania, utrzymywania lub zakłócania relacji z otoczeniem, czy też w postaci gotowości jako takiej.
Cupchik, 2016, s. 35	Emotions are existentially grounded and predicated on a meaningful sense for the personal or social self (I am happy or angry). I maintain that emotions are feelings filled with meaning related to the self, both personal and social, in particular situations.	Emocje są egzystencjonalnie ugruntowane oraz oparte na nadawaniu znaczenia dla osobistego lub społecznego „ja” (jestem szczęśliwy lub zły). Utrzymuję, że emocje są uczuciami wypełnionymi znaczeniem związanym z samym sobą oraz sobą w społeczeństwie.
Plutchik, 1994, za: Wierzbicka, 1999, s. 1	Emotions are complex states of the organism involving feelings, behaviour, impulses, physiological changes and efforts at control.	Emocje to złożone stany organizmu obejmujące uczucia, zachowania, bodźce, zmiany fizjologiczne i wymagające wysiłku, by je kontrolować.
Sander, 2013, s. 16	A review of recent major models of emotion indicates that there is indeed consensus on four key criteria: (1) Emotions are multicomponent phenomena; (2) emotions are two-step processes involving emotion elicitation mechanisms that produce emotional responses; (3) emotions have relevant objects; and (4) emotions have a brief duration compared with other affective phenomena.	Przegląd ostatnich głównych modeli emocji wskazuje, że rzeczywiście istnieje konsensus w sprawie czterech kluczowych kryteriów: (1) Emocje są zjawiskami wieloskładnikowymi; (2) emocje są dwuetapowymi procesami obejmującymi mechanizmy wzbudzania emocji, które wywołują reakcje [odpowiedzi] emocjonalne; (3) emocje mają odpowiednie obiekty [aktywujące]; oraz (4) emocje trwają krótko w porównaniu z innymi zjawiskami afektywnymi.

Źródło	Definicja ANG	Definicja PL ¹
Damasio, 1999, s. 35	Emotions are complicated collections of chemical and neural responses, forming a pattern; all emotions have some kind of regulatory role to play, leading in one way or another to the creation of circumstances advantageous to the organism exhibiting the phenomenon; emotions are about the life of an organism, its body to be precise, and their role is to assist the organism in maintaining life	Emocje to skomplikowane zbiory reakcji chemicznych i neuronalnych, tworzące wzór; wszystkie emocje mają do odegrania jakąś rolę regulacyjną, prowadzącą w taki czy inny sposób do stworzenia okoliczności korzystnych dla organizmu doświadczającego tego zjawiska; emocje dotyczą życia organizmu, a ściślej jego ciała, a ich rolą jest pomaganie organizmowi w utrzymaniu życia
Merriam-Webster Dictionary [dostęp 15.03.2020]	A conscious mental reaction (such as anger or fear) subjectively experienced as strong feeling usually directed toward a specific object and typically accompanied by physiological and behavioral changes in the body.	Świadoma reakcja psychiczna (taka jak np. gniew lub strach) subiektywnie odczuwana jako silne uczucie zwykle skierowane na konkretny przedmiot, któremu zwykle towarzyszą zmiany fizjologiczne i behawioralne w ciele.
Colman, 2015 (Oxford Dictionary of Psychology)	Any short-term evaluative, affective, intentional, psychological state, including happiness, sadness, disgust, and other inner feelings.	Każdy krótkotrwały stan oceniający, uczuciowy, celowy, psychiczny, w tym szczęście, smutek, obrzydzenie i inne wewnętrzne uczucia.
Statt, 1998, s. 46	Emotion. In the way psychologists use this term there is widespread agreement that it represents a complex state of diffuse physical changes, marked by strong feelings and accompanied by a behavioural impulse towards achieving a specific goal. The IDENTIFICATION and labelling of particular emotions involves a large element of social learning and varies widely across time and place.	Emocja. W rozumieniu, w jaki psychologowie używają tego terminu: istnieje powszechna zgoda, że reprezentuje on złożony stan rozproszonych zmian fizycznych, naznaczony silnymi uczuciami i którym towarzyszy impuls behawioralny do osiągnięcia określonego celu. IDENTYFIKACJA i oznaczanie poszczególnych emocji obejmuje duży element społecznego uczenia się i różni się znacznie w zależności od czasu i miejsca.
Winn, 2001, s. 542	Emotions are mental states, sometimes described as 'disturbances of mind' that may be associated with certain subjective feelings and characteristic behavioural responses. In experimental psychology, emotions are generally described in terms of three dimensions: the visceral or physiological (including, for instance, AUTONOMIC NERVOUS SYSTEM activity), behavioural (facial expressions, angry postures for example) and the subjective (such things as emotional feelings).	Emocje to stany mentalne, czasami określane jako „zaburzenia umysłu”, które mogą być związane z pewnymi subiektywnymi odczuciami i charakterystycznymi reakcjami behawioralnymi. W psychologii eksperymentalnej emocje są ogólnie opisywane w kategoriach trzech wymiarów: trzewnej lub fizjologicznej (w tym na przykład aktywność AUTONOMICZNEGO SYSTEMU NERWOWEGO), behawioralnej (na przykład mimika, gniewne postawy) i subiektywnej (np. Uczucia emocjonalne).
Mulligan, Scherer, 2012, s. 346	Emotions are focused on concrete events, objects, and situations, and last a relatively short time.	Emocje koncentrują się na konkretnych wydarzeniach, przedmiotach i sytuacjach i trwają stosunkowo krótko.
Lindquist, Wager, Kober, Bliss-Moreau, Feldman-Barrett, 2012, s. 123	Emotions are psychological events that emerge out of more basic psychological operations that are not specific to emotion.	Emocje są zdarzeniami psychologicznymi, które wyłaniają się z bardziej podstawowych operacji psychologicznych, które nie są specyficzne dla emocji.

Źródło	Definicja ANG	Definicja PL ¹
Gómez-Chacón, 2017, s. 45	Emotions are agreed to be connected to personal goals and value systems. Second, emotions are associated with physiological reactions and differ from the nonemotional part of cognition. Third, emotions are viewed from a functional standpoint; in other words, they play a leading role in human beings' adaptive dimension.	Emocje są uznane, jako powiązane z osobistymi celami i systemami wartości. Po drugie, emocje są związane z reakcjami fizjologicznymi i różnią się od nie-emocjonalnej części poznania. Po trzecie, emocje są postrzegane z funkcjonalnego punktu widzenia; innymi słowy, odgrywają one dla człowieka wiodącą rolę adaptacyjną.
Matsumoto, 2009, s. 179	A transient, neurophysiological response to a stimulus that excites a coordinated system of bodily and mental responses that inform us about our relationship to the stimulus and prepare us to deal with it in some way.	Przejściowa, neurofizjologiczna odpowiedź na bodziec, który pobudza skoordynowany system reakcji cielesnych i umysłowych, które to informują nas o naszej relacji z bodźcem i przygotowują nas do radzenia sobie z nim w jakiś sposób.
Nesse, 1990, s. 268	The emotions are specialized modes of operation shaped by natural selection to adjust the physiological, psychological, and behavioral parameters of the organism in ways that increase its capacity and tendency to respond adaptively to the threats and opportunities characteristic of specific kinds of situations.	Emocje to wyspecjalizowane moduły operacyjne, które zostały ukształtowane przez dobór naturalny w celu dostosowania fizjologicznych, psychologicznych i behawioralnych parametrów organizmu w sposób, który zwiększa jego zdolność do adaptacyjnego reagowania na zagrożenia i możliwości charakterystyczne dla konkretnych sytuacji.
Matsumoto, Ekman, 2009, s. 69	Transient, bio-psychological reactions designated to aid individuals in adapting to and coping with events that have implications for survival and well-being.	Przemijające, bio-psychologiczne reakcje mające na celu pomoc osobom w przystosowaniu się i radzeniu sobie ze zdarzeniami mającymi wpływ na przeżycie oraz samopoczucie.
Parkinson, 1996, s. 676	Emotions themselves are syndromes of action and action readiness that are often intrinsically directed towards an audience.	Emocje same w sobie są zbiorem zachowań oraz gotowości do działania, które często są skierowane do odbiorców.
Mesquita, Boiger, 2014, s. 299	Representation of emotions in terms of patterns of emotion "components" such as appraisals, action tendencies, physiological responses, behaviors, etcetera. The crucial point is that emotions, whether represented as psychological constructions or in terms of component patterns, emerge in interplay with and derive their specific function from the social context. [...] we submit that emotions are constructed in the moment, and that they emerge from lower level systems	Emocje są reprezentowane z perspektywy komponentów, jakie się na nie składają, takich jak oceny, tendencje do działania, reakcje fizjologiczne, zachowanie itp. Kluczową kwestią jest to, że emocje, reprezentowane jako konstrukcje psychologiczne lub jako elementy składowe, pojawiające się w ze względu [na kontekst społeczny] i wywodzą swoją specyficzną funkcję z kontekstu społecznego. [...] twierdzimy, że emocje są konstruowane w danym momencie i że wyłaniają się z systemów niższego poziomu
Izard, 2009, s. 3	A phase of neurobiological activity that is experienced as motivational and informational and that influences thought and action, a felt cognition, or action tendency.	Faza aktywności neurobiologicznej, która jest postrzegana jako motywująca i niosąca ładunek informacyjny, która wpływa na myśl i działanie, poznanie lub tendencję do działania.

Źródło	Definicja ANG	Definicja PL ¹
Adolphs, Anderson, 2018, s. 30	Emotions are internal brain states that cause observable external changes in behavior; observable internal physiological changes in the state of the body; changes in other mental states; and, under some conditions and in some species, changes in what we are consciously aware of.	Emocje to wewnętrzne stany mózgu, które powodują obserwowalne zewnętrzne zmiany w zachowaniu; obserwowalne wewnętrzne zmiany fizjologiczne w stanie ciała; zmiany w innych stanach mentalnych; oraz w pewnych warunkach i u niektórych gatunków, zmiany tego, czego jesteśmy świadomi.
Verma, Tiwary, 2014, s. 163	Emotion is an affective state of human beings (animals) arising as a response to some interpersonal or other events. It involves an appraisal of the given situation and the response is generally present as some physiological signals and/or some action(s).	Emocja to stan afektywny istot ludzkich (zwierząt) powstający w odpowiedzi na pewne zdarzenia interpersonalne lub inne [zdarzenia]. Polega ona na ocenie danej sytuacji, a reakcja jest na ogół obecna jako niektóre sygnały fizjologiczne i/lub niektóre zachowania.
James, 1884, s. 189–190	The bodily changes follow directly the perception of the exciting fact, and that our feeling of the same changes as they occur is the emotion	Zmiany cielesne następujące bezpośrednio po spostrzeżeniu emocjonującego faktu i nasze odczuwanie tych zmian w chwili ich wystąpienia są emocją
Levenson, 2012, s. 112		Emocje są krótkotrwałymi zjawiskami psychologicznymi i fizjologicznymi, stanowiącymi skuteczny sposób przystosowania się do zmiennych wymogów środowiska. W sensie fizjologicznym emocje prowadzą do szybkiego zorganizowania reakcji różnych systemów biologicznych (wyraz mimiczny, napięcie mięśniowe, głos, autonomiczny układ nerwowy, układ hormonalny) i pojawienia się zmian umożliwiających organizmowi skuteczne zachowanie.
Eich, Kihlstrom, Bower, Forgas, Niedenthal, 2000 za: Lench, Bench, Darbor, Moore, 2015, s. 90	There has been growing consensus that emotions are relatively brief and intense reactions to specific events.	Narasta konsensus, że emocje są relatywnie krótkimi i intensywnymi reakcjami na konkretne wydarzenia.
Doliński, 2004, s. 322		Emocja jest subiektywnym stanem psychicznym, uruchamiającym priorytet dla związanego z nią programu działania. Jej odczuwaniu towarzyszą zwykle zmiany somatyczne, ekspresje mimiczne i pantomiczne oraz zachowania.

Źródło	Definicja ANG	Definicja PL ¹
Kleinginna, Kleinginna, 1981, s. 355	Emotion is a complex set of interactions among subjective and objective factors, mediated by neural~hormonal systems, which can (a) give rise to affective experiences such as feelings of arousal, pleasure/displeasure; (b) generate cognitive processes such as emotionally relevant perceptual effects, appraisals, labeling processes; (c) activate widespread physiological adjustments to the arousing conditions; and (d) lead to behavior that is often, but not always, expressive, goal-directed, and adaptive.	Emocja jest złożonym zestawem interakcji między subiektywnymi i obiektywnymi czynnikami, w których pośredniczą systemy neurohormonalne, które mogą: (a) wywoływać doświadczenia afektywne, takie jak uczucie pobudzenia, przyjemności/nieprzyjemności; (b) generować procesy poznawcze, takie jak oceny, procesy etykietowania; (c) aktywować szeroko zakrojone dostosowania fizjologiczne do warunków wzbudzenia; oraz (d) prowadzić do zachowania, które jest często, ale nie zawsze wyraziste, ukierunkowane na cel i adaptacyjne.
Scherer, 2013, s. 9	Defined as a bounded episode in the life of an individual that is characterized as an emergent pattern of synchronization between changing states of different subsystems of the organism (which are considered as components of the emotion), preparing adaptive action tendencies to relevant events as defined by their behavioral meaning (as determined by recurrent appraisal processes), and thus having a powerful impact on behavior and experience.	Zdefiniowane jako określony epizod w życiu jednostki, który jest scharakteryzowany jako wyraźny wzór [relacji]/synchronizacji między zmieniającymi się stanami pochodzącymi z różnych podsystemów organizmu (które są uważane za elementy emocji), przygotowanie zachowań adaptacyjnych do odpowiednich wydarzeń zdefiniowane przez ich znaczenie behawioralne (określone przez powtarzające się procesy oceny), a zatem mający silny wpływ na zachowanie i doświadczenie.
Mulligan, Scherer, 2012, s. 346	X is an emotion only if X is an affective episode, which has the property of intentionality (i.e., of being directed), AND contains bodily changes (arousal, expression, etc.) that are felt, AND contains a perceptual or intellectual episode, Y, which has the property of intentionality (the intentionality of X being inherited from the intentionality of Y), AND is triggered by at least one appraisal, AND is guided by at least one appraisal.	X jest emocją tylko wtedy, gdy X jest epizodem afektywnym, który jest celowy (tj. jest ukierunkowany) ORAZ zawiera odczuwalne zmiany cielesne (pobudzenie, ekspresja itp.), ORAZ zawiera element percepcyjny lub intelektualny Y, który jest intencjonalny (celowość X jest wynika z celowości Y), ORAZ jest wywołany przez co najmniej jedną ocenę, ORAZ prowadzi do co najmniej jednej oceny.
VandenBos, 2015 (APA Dictionary of Psychology)	A complex reaction pattern, involving experiential, behavioral, and physiological elements, by which an individual attempts to deal with a personally significant matter or event. The specific quality of the emotion (e.g., fear, shame) is determined by the specific significance of the event. For example, if the significance involves threat, fear is likely to be generated; if the significance involves disapproval from another, shame is likely to be generated. Emotion typically involves feeling but differs from feeling in having an overt or implicit engagement with the world.	Złożony wzór reakcji obejmujący elementy eksperymentalne, behawioralne i fizjologiczne, za pomocą których jednostka próbuje poradzić sobie z osobście znaczącą rzeczą lub wydarzeniem. Konkretnie emocje (np. strach, wstyd) zależą od szczególnego znaczenia zdarzenia. Na przykład, jeśli znaczenie wiąże się z zagrożeniem, prawdopodobnie powstanie strach; jeśli znaczenie oznacza dezaprobatę ze strony innej osoby, prawdopodobnie powstanie wstyd. Emocja zazwyczaj obejmuje czucie (feeling), ale różni się od niego posiadaniem jawnego lub domniemanego zaangażowania w świat [otaczającą rzeczywistość].

Źródło	Definicja ANG	Definicja PL ¹
Funder, 2016, s. 581	Emotions are a form of procedural knowledge; everyone knows what they are, but they are difficult to put into words and can only be fully learned and expressed through action and experience. Emotional experience includes stages of appraisal, physical response, nonverbal behaviors, and motivation. These stages may occur nearly simultaneously or in various orders.	Emocje są formą wiedzy proceduralnej; wszyscy wiedzą, czym są, ale trudno je wyrazić słowami i można się ich w pełni nauczyć i wyrazić jedynie poprzez działanie i doświadczenie. Doświadczenie emocjonalne obejmuje takie etapy jak ocena, reakcja fizjologiczna, zachowania niewerbalne i motywacja. Te etapy mogą występować prawie jednocześnie lub w różnych porządkach.
Plutchik, 1982, s. 551, za: Shiota, Kalat, 2012, s. 4	[Emotion is] an inferred complex sequence of reactions to a stimulus [including] cognitive evaluations, subjective changes, autonomic and neural arousal, impulses to action, and behavior designed to have an effect upon the stimulus that initiated the complex sequence.	[Emocja] to „wynioskowana”, złożona sekwencja różnych reakcji na bodziec [w tym] oceny poznawcze, subiektywne zmiany, pobudzenie autonomiczne i nerwowe, impulsy do działania oraz zachowanie zaprojektowane tak, aby wpływać na bodziec, który zapoczątkował złożoną sekwencję.
Keltner, Shiota, 2003, s. 89, za: Shiota, Kalat, 2012, s. 4	An emotion is a universal, functional reaction to an external stimulus event, temporally integrating physiological, cognitive, phenomenological, and behavioral channels to facilitate a fitness-enhancing, environment-shaping response to the current situation.	Emocja jest uniwersalną, funkcjonalną reakcją bodziec zewnętrzny, czasowo integrującą kanały fizjologiczne, poznawcze, fenomenologiczne i behawioralne celem poprawy sprawności odpowiedzi na obecną sytuację – która to odpowiedź ma charakter kształtujący środowisko [podmiotu ją odczuwającego].
Sander, 2013, s. 23	An “event-focused, two-step, fast process consisting of (1) relevance-based emotion elicitation mechanisms that (2) shape a multiple emotional response (i.e., action tendency, automatic reaction, expression, and feeling)	Skoncentrowany na sytuacji, dwuetapowy, szybki proces składający się z (1) mechanizmów wzbudzenia emocji związanych z wydarzeniem [trafność/ stosowność emocji], które (2) kształtują złożoną reakcję emocjonalną (tj. tendencję do działania, automatyczną reakcję, ekspresję i odczuwanie).
Cardello, Jaeger, 2016, s. 167	Complex response pattern that has physiological, experiential, cognitive (appraisal), and intentional elements.	Złożony wzór reakcji, który posiada elementy fizjologiczne, empiryczne [bazujące na obserwacji], poznawcze (oceniające) i intencjonalne.
Oatley, Johnson-Laird, 2014, s. 134	A typical emotion accordingly combines appraisal, physiological change, experience, expression, and action.	Typowa emocja odpowiednio łączy ocenę [poznawczą], zmianę fizjologiczną, doświadczenie, ekspresję i działanie.
Merriam-Webster Dictionary, 2020	A conscious mental reaction (as anger or fear) subjectively experienced as strong feeling usually directed toward a specific object and typically accompanied by physiological and behavioral changes in the body.	Świadoma reakcja mentalna (jak złość lub strach) odczuwana subiektywnie jako silne odczucie ukierunkowane zazwyczaj w kierunku konkretnego obiektu, której zwykle towarzyszą zmiany fizjologiczne i behawioralne zmiany w ciele.
Ortony, Clore, Collins, 1988, s. 1	Emotions arise as a result of the way in which the situations that initiate them are construed by the experiencer.	Emocje pojawiają się jako rezultat sposobu interpretacji sytuacji je wywołujących przez osobę doświadczającą [emocji].

Źródło	Definicja ANG	Definicja PL ¹
Scherer, 2001, s. 93; Scherer, 2005, s. 697	An episode of interrelated, synchronized changes in the states of all or most of the five organismic subsystems in response to the evaluation of an external or internal stimulus event as relevant to major concerns of the organism.	Epizod powiązanych ze sobą, zsynchronizowanych zmian w stanie wszystkich lub większości z pięciu podsystemów organizmu w odpowiedzi na ewaluację wewnętrznego lub zewnętrznego bodźca jako istotnego dla głównych problemów organizmu.
Koelstra i in., 2012, s. 18	EMOTION is a psycho-physiological process triggered by conscious and/or unconscious perception of an object or situation and is often associated with mood, temperament, personality and disposition, and motivation.	Emocja jest psychofizjologicznym procesem wywołanym przez świadomą i/lub nieświadomą percepcję obiektu lub sytuacji; i jest zazwyczaj połączona z nastrojem, temperamentem, osobowością i dyspozycjami, i motywacją.
Goldie, 2000, s. 11	An emotion, I argue, is a complex state, relatively more enduring than an emotional episode, which itself includes various past episodes of emotional experience, as well as various sorts of disposition to think, feel, and act, all of which can dynamically interweave and interact.	Emocja, jak uważam, jest złożonym stanem, relatywnie bardziej trwałym niż epizod emocjonalny, który sam w sobie obejmuje również przeszłe epizody emocjonalne oraz różnego rodzaju dyspozycje do myślenia, odczuwania oraz działania, z których wszystkie mogą się dynamicznie przeplatać i wchodzić w interakcje.
Izard, 1977, s. 4	A complete definition of emotion must take into account all three of these aspects or components: (a) the experience or conscious feeling of emotion, (b) the processes that occur in the brain and nervous system, and (c) the observable expressive patterns of emotion, particularly those on the face.	Kompletna definicja emocji musi brać pod uwagę wszystkie trzy aspekty lub komponenty: (a) doświadczenie lub świadome przeżywanie emocji, (b) proces, który ma miejsce w mózgu i systemie nerwowym i (c) obserwowalny wzór ekspresji emocjonalnej, szczególnie ten widoczny na twarzy.
Salovey, Mayer, 1990, s. 186	We view emotions as organized responses, crossing the boundaries of many psychological subsystems, including the physiological, cognitive, motivational, and experiential systems. Emotions typically arise in response to an event, either internal or external, that has a positively or negatively valenced meaning for the individual. Emotions can be distinguished from the closely related concept of mood in that emotions are shorter and generally more intense.	Patrzmy na emocje jako na zorganizowane odpowiedzi, które łączą ze sobą wiele podsystemów psychologicznych, takich jak systemy fizjologiczne, poznawcze, motywacyjne i doświadczenie. Emocje zazwyczaj pojawiają się w odpowiedzi na wydarzenie, zarówno wewnętrzne, jak i zewnętrzne, które ma pozytywnie lub negatywnie ocenione znaczenie dla jednostki. Emocje mogą być odróżnione od bliskiego im pojęcia nastroju, od którego emocje są krótsze i generalnie bardziej intensywne.
Wundt, 1986, s. 170 za: Scherer, Dan, Flykt, 2006, s. 93	Wundt (1896) suggested: "An emotion is a unitary whole which is distinguished from a composite feeling only through the two characteristics that it has a definite temporal course and that it exercises a more intense present and subsequent effect on the interconnection of psychical processes" (p. 170).	Wundt (1896) zasugerował: „emocja jest jednolitą całością dającą się odróżnić od złożonego uczucia jedynie dzięki dwóm cechom, tj. ma określone ramy czasowe oraz wywiera intensywny wpływ na obecne oraz późniejsze połączenia pomiędzy procesami psychicznymi”.

Źródło	Definicja ANG	Definicja PL ¹
Jarymowicz, Imbir, 2010, s. 456		Odnosimy pojęcie emocji do wszelkiego rodzaju procesów wartościowania i ustosunkowania do rzeczywistości. Chodzi o wiele zróżnicowane procesy, w wyniku których powstają nieświadomione bądź uświadomione, mniej lub bardziej ulotne bądź stabilne reakcje i postawy.
Imbir, 2016, s. 39	Is defined as a reaction (physiological, behavioral and mental, [...]) relating to the evaluation of a stimulus.	Jest zdefiniowana jako reakcja (fizjologiczna, behawioralna i mentalna [...]) związana z ewaluacją bodźca.
Saucier, Thalmayer, Bel-Bahar, 2014, s. 206	Emotions are regarded as short-lived, attention-capturing phenomena that momentarily strongly impact behavior, facial expression, physiology, and subjective experience.	Emocje są uważane za krótkoterminowe, przyciągające uwagę, zjawiska chwilowo silnie wpływające na zachowanie, ekspresję twarzy, fizjologię i subiektywne doświadczenie.
Dąbrowski, 2020, s. 96		Zjawiska psychofizyczne: 1) poznawczo-ewaluacyjne, 2) skorelowane ze zmianami fizjologicznymi i 3) procesami neurologicznymi, 4) o subiektywnym odczuciu, 5) z tendencją do działania i/lub 6) do ekspresji, powstałe pod wpływem bodźców zewnętrznych lub wewnętrznych oraz wyzwań społecznych, pełniące funkcje biologiczno-adaptacyjne, psychologiczno-poznawcze lub społeczno-komunikacyjne.
Bilikiewicz, 1992/2004 s. 73		Emocją (uczuciem) nazywa się zwykle subiektywnie odczuwany stan psychiczny, który przynagla do rozpoczęcia pewnych działań, któremu ponadto towarzyszą różne zmiany cielesne i charakterystyczna ekspresja.
Rosenberg, 1998, s. 250	Emotions are acute, intense, and typically brief psychophysiological changes that result from a response to a meaningful situation in one's environment.	Emocje są gwałtownymi, intensywnymi oraz zazwyczaj krótkimi zmianami psychofizjologicznymi, które są wynikiem odpowiedzi na znaczącą [dla przeżywającego] sytuację w jego środowisku.
Lench i in., 2011, s. 838	Emotion was defined as a relatively brief and intense state in reaction to a specific experience or event that lasts a few seconds to several minutes.	Emocja jest definiowana jako relatywnie krótki oraz intensywny stan powstający w reakcji na specyficzne doświadczenie lub wydarzenie i trwające od kilku sekund do kilku minut.
Al-Shawaf i in., 2016, s. 182	We propose that selection has fashioned adaptations whose function is to coordinate other mechanisms in the service of solving an adaptive problem [...]. These are the emotions.	Proponujemy, że selekcja [naturalna] wykształciła adaptacje, których funkcją jest koordynowanie innych mechanizmów w celu rozwiązania problem adaptacyjnego [...]. To są emocje.

Źródło	Definicja ANG	Definicja PL ¹
Damasio, 2011, s. 210	In modern neurobiological terms, emotions are complex programs of actions triggered by the presence of certain stimuli, external to the body or from within the body, when such stimuli activate certain neural systems. Feelings of emotion, on the other hand, are perceptions of the emotional action programs. The (1) triggering systems, the (2) neural systems which execute the action program, and (3) the actions whose ensemble constitutes each emotion, were selected over evolutionary time and become available to each organism of a given species early in development thanks to that organism's genome.	We współczesnym, neurobiologicznym ujęciu emocje są złożonymi programami reakcji, które wyzwalane są za pomocą określonych bodźców wewnętrznych lub zewnętrznych. Bodźce te aktywują określone układy neuronowe. Odczuwanie emocji z drugiej strony jest związane z odbiorem programów o charakterze aktywującym: (1) systemów wyzwalających, (2) systemów nerwowych realizujących program działania, (3) działań, które wspólnie tworzą emocje. Zostały wyselekcjonowane w drodze ewolucji i stały się dostępne dla każdego organizmu w danym gatunku już na wczesnym etapie rozwoju dzięki genomowi.

Załącznik 2

Zdania operacjonalizujące atrybuty kryterialne emocji

Kategoria	Kryterium	Zdanie
Pierwsza	Zachowanie	Kiedy człowiek czuje (się) [deskryptor] to zachowuje się inaczej niż wtedy, gdy tego nie czuje LUB ma ochotę zachować się inaczej niż wtedy, gdy tego nie czuje.
Druga	Przyjemny	Kiedy człowiek czuje (się) [deskryptor] to jest mu przyjemnie.
	Nieprzyjemny	Kiedy człowiek czuje (się) [deskryptor] to jest mu nieprzyjemnie.
Trzecia	Adaptacja poznawcza	To, że człowiek czuje (się) [deskryptor] wpływa na jego decyzje.
	Ochrona zasobów	Kiedy człowiek chce ochronić to, co jest dla niego ważne, to czuje (się) [deskryptor].
	Zysk zachowanie	Kiedy człowiek czuje (się) [deskryptor] to prawdopodobnie zyskał lub zachował coś dla siebie ważnego.
Trzecia	Utrata zasobów	Kiedy człowiek czuje (się) [deskryptor] to prawdopodobnie stracił coś dla siebie ważnego.
	Czwarta	Obiekt aktywizujący
Piąta	Istotność obiektu	To, że człowiek czuje (się) [deskryptor] może mu pomóc w odróżnieniu rzeczy dla niego ważnych od nieważnych.
Szosta	Samoczynna przemijalność	Bez ingerowania w przeżywany stan, człowiek nie może wiecznie czuć (się) [deskryptor].
Siódma	Niezbędność dla fizjologii (-)	Człowiek nie zaspokoi podstawowych potrzeb fizjologicznych swojego organizmu, jeśli nie będzie przynajmniej czasem czuł (się) [deskryptor].
Ósma	Czas trwania	Kiedy człowiek czuje (się) [deskryptor] to najczęściej trwa to nieprzerwanie raczej przez parę minut lub godzin niż kilka dni lub tygodni.

Załącznik 3

Polska restrykcyjna lista emocji – badanie samoopisowe

©Hartmann i Gorbaniuk, 2022. Lista deskryptorów emocji stanowi własność intelektualną autorów i nie może być w żaden sposób wykorzystana do badań naukowych lub nienaukowych bez ich pisemnej zgody.

Polska restrykcyjna lista emocji

Instrukcja: Celem niniejszego badania jest uzyskanie opisu odczuwanych przez Ciebie stanów emocjonalnych. Bardzo proszę, używając niżej wymienionych wyrazów, wskazać **jak często** odczuwasz każdy z nich lub jak często czujesz się w określony sposób. Opisu należy dokonać wpisując w każdej kratce obok wyrazów cyfry od 1 do 7 w zależności od częstotliwości występowania określonego stanu, gdzie 1 oznacza „wcale nie odczuwam takiego stanu”, a 7 „ciągle odczuwam ten stan”. W przypadku, kiedy znaczenie danego słowa nie jest Ci znane, proszę wpisać w kratce „0”.

1	2	3	4	5	6	7
wcale	bardzo rzadko	rzadko	czasami	często	bardzo często	ciągle

Czuję (się) (proszę wypełnić wszystkie kratki):

szał	<input type="text"/>	dumę	<input type="text"/>	markotnie	<input type="text"/>
osowiałość	<input type="text"/>	skrucę	<input type="text"/>	entuzjazm	<input type="text"/>
triumfująco	<input type="text"/>	niespokojny	<input type="text"/>	smętność	<input type="text"/>
rozdygotanie	<input type="text"/>	wzgardę	<input type="text"/>	nabuzowany	<input type="text"/>
żalność	<input type="text"/>	gorączkowanie się	<input type="text"/>	awersję	<input type="text"/>
wnerwienie	<input type="text"/>	zgrzyotę	<input type="text"/>	<u>roztrzęsiony</u>	<input type="text"/>
ubolewanie	<input type="text"/>	gniewasz się	<input type="text"/>	strapienie	<input type="text"/>
rozdarcie	<input type="text"/>	rozkliwienie	<input type="text"/>	histerię	<input type="text"/>
<u>rozedrganie</u>	<input type="text"/>	<u>żołądkowanie się</u>	<input type="text"/>	<u>afekt</u>	<input type="text"/>
samozachwył	<input type="text"/>	<u>zdeprymowanie</u>	<input type="text"/>	nachmurzony	<input type="text"/>
rozpacz	<input type="text"/>	rozjuszony	<input type="text"/>	jakbym miał eksplodować	<input type="text"/>
smutek	<input type="text"/>	wniebowzięty	<input type="text"/>	promienny	<input type="text"/>
złość	<input type="text"/>	<u>zafrasowanie</u>	<input type="text"/>	skwaszony	<input type="text"/>
niepocieszony	<input type="text"/>	struchlały	<input type="text"/>	przybity	<input type="text"/>
rozdrażnienie	<input type="text"/>	euforię	<input type="text"/>	załamanie	<input type="text"/>
beznadzieję	<input type="text"/>	masz pietra	<input type="text"/>	skrępowanie	<input type="text"/>
popłoch	<input type="text"/>	ekscytację	<input type="text"/>	napięcie	<input type="text"/>
nieszczęście	<input type="text"/>	struty	<input type="text"/>	wściekłość	<input type="text"/>
irytację	<input type="text"/>	katuszę	<input type="text"/>	trwogę	<input type="text"/>
zmartwiony	<input type="text"/>	zaciekawienie	<input type="text"/>	przerażony	<input type="text"/>
szczęście	<input type="text"/>	kipiący	<input type="text"/>	rozterkę	<input type="text"/>
skołatany	<input type="text"/>	rozanielenie	<input type="text"/>	wstyd	<input type="text"/>
posępnność	<input type="text"/>	żałujesz	<input type="text"/>	uwielbienie	<input type="text"/>

322 ♦ Załączniki

rozpogodzenie		poruszenie		zranienie	
pienisz się		lęk		zawód	
niezadowolenie		urazę		obawiający się	
pękanie		przygnębiony		pożalowanie	
gotowanie się		rozkosz		umartwianie	
bojaźń		panikę		wkurzony	
<u>rozognienie</u>		rad		zadowolenie	
uniesienie		ekstazę		niepokój	
wkurwienie		stroskany		zazdrość	
boleść		nerwowy		wesoły	
<u>zwarzony</u>		zachwyty		tremę	
błogość		niewesoły		ponury	
wzburzenie		zakochanie		przeżywać	
rozbitcie		przykrość		nierad	
się nieprzyjemnie		wpieniony		żał	
żar		podniecenie		zawstydzony	
złamany		troskę		frustrację	
zdenerwowany		niepogodny		namiętność	
cierpiący		ulgę		zgrozę	
rozczarowanie		rozwścieczony		zdesperowanie	
oburzenie		gorzyc		<u>rozrzewnienie</u>	
grozę		zawiść		zgaszony	
rozmiłowanie		stres		miło	
udrękę		upokorzenie		spięty	
cieszysz się		zaniepokojony		przyjemnie	
gniew		wzruszenie		zmartwiony	
upadasz na duchu		strach		rozochocenie	
zakłopotanie		nieszczęśliwy		wstręt	
wesołość		obawę		wystraszony	
poczucie winy		odrętwienie		radość	
załękniony		„jak na szpilkach”		podminowany	
przestraszony		<u>urzeczony</u>		szczęśliwy	
amok		agresję		nudę	

Adnotacja: Podkreślone zostały te deskryptory, które nie znalazły się w finalnej analizie ze względu na ich nieznaną wśród więcej niż 10% respondentów.

Załącznik 4*Kod źródłowy do filtrowania serii*

```

from openpyxl import *
from config import *
# Loading excel file
wb = load_workbook(filename="data.xlsx")
# Creating result excel
wb_out = Workbook()
# Activate sheets for in and out
sheet = wb.active
sheet_out = wb_out.active
def row_to_list(st_row, st_col):
return [element.value for element in st_row[st_col:]]
def map_none_to_neg(row_list):
mapped_list = []
for element in row_list:
if element is None:
mapped_list.append(-1)
else:
mapped_list.append(element)
return mapped_list
def check_data_type(lt):
for el in lt:
if type(el) == str:
print(„\n\nWrong data range or data type!\n\n”)
raise TypeError
return lt
def map_list_to_str(lt):
return „ „.join([str(int(el)) for el in lt])
def count_sequences(str_seq, sequence):
return str_seq.count(sequence)
for row_idx in range(row_start, row_stop + 1):
# Processing data
data = row_to_list(sheet[row_idx], col_start-1)
data = map_none_to_neg(data)
data = check_data_type(data)
data = map_list_to_str(data)
found_seq_num = count_sequences(data, seq)
print(„Row index: „, row_idx, „ „, „Sequence count: „, found_seq_num)

```

324 ♦ Załączniki

```

# Load to result excel
sheet_out[„A” + str(row_idx)] = „Row index”
sheet_out[„B” + str(row_idx)] = str(row_idx)
sheet_out[„C” + str(row_idx)] = „Sequence count”
sheet_out[„D” + str(row_idx)] = str(found_seq_num)
# Column width
sheet_out.column_dimensions[„A"].width = 12
sheet_out.column_dimensions[„C"].width = 18
# Save the spreadsheet
wb_out.save(filename=„result.xlsx”)
print(„\n\nResult saved.\n\n”)

```

Załącznik 5

Ładunki czynnikowe dla 9-czynnikowej struktury leksykonu emocji języka polskiego uzyskana na danych samoopisowych z zastosowaniem rotacji Equamax

Deskryptor	Zranienie	Przybicie	Strapienie	Rozpacz	Nieszczęście	Rozczarowanie	Bojaźń	Gniew	Lęk
złamany	0,55	-0,03	0,17	0,28	0,25	0,08	0,27	0,02	-0,11
trwogę	0,54	-0,22	0,09	0,30	-0,12	0,05	0,38	0,13	-0,08
zranienie	0,49	0,05	0,15	0,28	0,15	-0,06	0,10	0,03	-0,11
bojaźń	0,49	-0,29	0,10	0,28	-0,11	-0,05	0,40	0,11	0,06
miło	-0,49	-0,01	-0,30	0,00	-0,30	-0,03	-0,28	-0,16	0,14
cierpiący	0,47	-0,09	0,38	-0,02	0,11	0,23	0,11	-0,07	-0,05
szął	0,46	-0,27	0,36	-0,05	0,00	-0,25	0,22	0,37	-0,16
udręka	0,45	-0,22	0,39	-0,12	0,27	0,14	0,21	0,07	-0,06
wstręt	0,45	0,01	0,09	0,06	0,14	-0,21	0,34	0,22	-0,32
zawiść	0,45	-0,27	0,33	-0,13	0,09	-0,15	0,26	0,23	-0,25
wesoły	-0,43	0,10	-0,31	-0,21	-0,31	0,14	-0,38	-0,23	0,07
gorycz	0,42	0,05	0,27	0,38	0,03	-0,16	0,27	0,12	-0,23
masz pietra	0,42	-0,08	0,01	0,31	-0,24	-0,14	0,38	0,08	0,10
zgroza	0,42	-0,27	0,40	0,04	-0,18	0,04	0,37	0,09	-0,14
groza	0,41	-0,23	0,01	0,31	-0,02	-0,08	0,35	0,24	-0,15
zachwył	-0,40	-0,07	-0,29	-0,16	-0,20	-0,02	-0,32	-0,22	0,17
szczęśliwy	-0,39	0,06	-0,34	-0,27	-0,35	-0,03	-0,25	-0,22	-0,03

Deskryptor	Zranienie	Przybicie	Strapienie	Rozpacz	Nieszczęście	Rozczarowanie	Bojaźń	Gniew	Lęk
amok	0,39	0,12	0,14	0,11	-0,04	-0,28	0,18	0,15	-0,13
nierad	0,38	0,02	0,09	0,13	0,30	-0,03	0,25	-0,04	-0,14
pęknięcie	0,37	0,01	0,16	0,34	-0,05	0,19	0,13	-0,04	-0,05
rozterka	0,37	-0,02	-0,05	0,12	0,14	0,04	0,31	-0,11	-0,12
zdenerwowany	-0,36	0,30	-0,04	-0,05	0,11	0,26	-0,08	0,31	0,20
załamanie	0,34	-0,18	0,32	-0,03	0,21	0,30	0,23	0,04	0,07
zakłopotanie	-0,33	0,18	-0,09	0,29	0,00	-0,09	0,19	-0,14	0,22
poczucie winy	0,32	0,02	0,01	0,13	0,12	0,22	0,00	-0,08	0,26
duma	-0,30	0,25	-0,27	-0,18	-0,11	-0,17	-0,23	-0,18	-0,21
spięty	-0,07	0,62	-0,13	0,01	0,05	0,15	0,00	-0,20	0,19
zaniepokojony	-0,02	0,62	-0,16	-0,01	0,07	0,07	-0,17	-0,13	0,37
wzburzenie	-0,29	0,55	-0,14	0,02	-0,02	-0,03	-0,01	0,19	-0,05
umartwienie	0,19	0,53	-0,01	0,06	0,24	-0,09	-0,14	-0,04	0,19
wkurwienie	0,02	0,52	-0,18	0,13	-0,14	0,18	-0,06	0,29	-0,12
frustracja	-0,16	0,51	-0,17	0,03	0,14	0,23	-0,16	0,05	0,10
niepogodny	-0,14	0,50	0,11	0,03	0,25	0,15	-0,18	-0,11	0,05
przygnębiony	-0,11	0,47	-0,11	0,41	0,20	0,21	-0,12	-0,13	0,15
rozdarcie	-0,17	0,46	-0,16	-0,04	0,28	0,08	-0,12	-0,21	0,17
zmartwiony	-0,22	0,46	-0,24	0,09	0,16	0,25	-0,24	-0,14	0,32
euforia	0,07	-0,44	-0,16	0,02	-0,34	0,06	-0,17	0,12	-0,04
samozachwył	-0,13	-0,44	0,06	-0,17	-0,10	-0,21	-0,07	0,11	-0,18
irytacja	-0,36	0,43	-0,13	-0,01	0,04	0,35	-0,21	0,10	0,17
rozanielenie	-0,10	-0,41	0,30	-0,05	-0,39	-0,20	-0,04	0,03	-0,08
rozkliwienie	0,09	0,40	-0,07	-0,19	0,10	-0,30	-0,21	-0,16	0,03
zawód	-0,08	-0,38	0,31	0,37	0,10	0,17	0,19	0,16	0,16
rozkosz	0,26	-0,38	-0,11	-0,06	-0,24	-0,07	-0,25	-0,02	-0,23
napięty	0,19	0,37	-0,06	-0,17	0,14	0,29	0,20	-0,11	0,02
zgaszony	-0,21	0,34	0,22	0,03	0,31	0,10	0,06	-0,30	0,06
gorączkowanie się	0,16	-0,31	-0,05	0,15	-0,03	0,20	0,17	0,30	-0,06
niepocieszony	-0,19	0,29	0,21	0,02	0,23	0,22	-0,07	-0,26	0,14
skrucha	0,11	-0,25	-0,06	-0,20	0,00	0,12	0,20	-0,16	0,03
odrętwienie	0,01	-0,27	0,56	0,08	0,11	0,04	0,11	0,14	0,05

Deskryptor	Zranienie	Przybicie	Strapienie	Rozpacz	Nieszczęście	Rozczarowanie	Bojaźń	Gniew	Lęk
ulga	0,07	0,00	-0,56	-0,15	-0,02	-0,27	0,11	-0,14	-0,26
przyjemnie	-0,44	0,10	-0,52	-0,02	-0,21	-0,15	-0,31	-0,12	0,07
zadowolony	-0,25	0,02	-0,51	-0,02	-0,30	-0,06	-0,10	-0,18	-0,15
boleść	0,13	-0,15	0,46	0,26	0,06	0,19	0,01	0,05	0,05
cieszysz się	-0,42	0,35	-0,46	-0,06	-0,27	-0,05	-0,34	-0,20	0,08
strapienie	0,01	0,05	0,46	-0,19	0,15	0,27	-0,04	-0,08	0,22
zgryzota	0,13	-0,11	0,46	0,09	0,13	-0,13	0,24	0,20	0,10
promienny	-0,11	-0,22	-0,46	-0,16	-0,21	-0,09	-0,09	-0,11	-0,17
radość	-0,39	-0,01	-0,42	-0,25	-0,31	0,09	-0,24	-0,18	-0,02
struty	0,13	-0,06	0,42	-0,08	0,39	-0,21	0,10	0,22	-0,02
posępność	0,27	-0,03	0,42	-0,16	0,08	0,32	0,23	-0,10	-0,12
wzruszenie	-0,14	0,21	-0,39	0,04	0,04	-0,13	-0,19	-0,17	0,29
rozdygotanie	0,14	0,09	0,37	-0,06	0,06	-0,07	-0,10	0,13	0,34
troska	-0,18	0,30	-0,37	0,14	-0,15	0,11	-0,27	-0,18	0,05
przeżywać	-0,24	0,32	-0,36	0,33	-0,06	0,06	-0,19	-0,07	0,35
ubolewanie	0,01	-0,08	0,14	0,55	0,04	-0,09	0,12	0,18	0,14
rozpacz	0,14	0,02	0,10	0,53	0,14	-0,13	0,00	0,16	0,07
beznadzieja	-0,11	-0,05	0,02	0,53	0,41	0,22	0,00	0,07	0,22
zdesperowanie	0,03	0,20	-0,14	0,50	0,05	-0,13	0,11	-0,04	0,07
zaciekawienie	-0,25	0,24	-0,29	-0,50	0,09	0,06	-0,33	-0,22	-0,04
wniebowzięty	-0,02	-0,33	-0,20	-0,49	-0,02	-0,28	-0,18	0,02	-0,05
poruszenie	-0,04	-0,11	-0,02	-0,49	0,13	0,00	-0,14	-0,10	0,14
żałość	0,28	-0,09	-0,02	0,48	0,11	0,05	0,26	0,08	-0,12
niezadowolony	0,22	0,01	-0,03	0,46	0,04	0,17	0,29	0,10	-0,15
wesołość	-0,13	0,10	-0,35	-0,46	-0,28	0,01	-0,13	-0,23	-0,19
pożałowanie	0,04	0,19	0,18	0,43	0,00	-0,33	0,04	0,07	0,07
markotnie	0,14	-0,32	0,24	0,42	0,01	0,22	0,33	0,15	-0,08
skołatany	0,31	-0,07	0,08	0,42	0,08	-0,07	0,33	0,17	-0,09
oburzenie	0,17	0,13	-0,13	0,38	-0,22	0,07	0,18	0,25	-0,12
niewesoły	0,28	0,03	0,12	0,37	0,04	0,33	0,18	-0,07	-0,22
błogość	-0,11	-0,27	0,10	-0,35	-0,18	-0,27	-0,17	-0,08	-0,11
jak na szpilkach	-0,14	0,03	0,11	-0,33	0,11	0,15	-0,01	0,04	0,30

Deskryptor	Zranienie	Przybicie	Strapienie	Rozpacz	Nieszczęście	Rozczarowanie	Bojaźń	Gniew	Lęk
zazdrość	0,08	-0,23	0,29	0,29	-0,08	-0,09	-0,02	0,21	0,19
nieszczęśliwy	0,00	0,01	0,14	0,07	0,66	0,08	0,01	0,03	0,09
ponury	-0,04	0,07	0,08	-0,06	0,62	0,02	0,07	0,09	0,06
nieszczęście	0,17	0,11	0,11	0,03	0,60	-0,12	-0,05	0,09	0,10
szczęście	-0,18	-0,20	-0,40	0,11	-0,55	-0,05	-0,11	-0,08	-0,06
przybity	-0,04	0,38	-0,03	-0,08	0,55	0,07	-0,01	-0,14	0,11
rozbicie	-0,10	0,20	0,08	0,03	0,52	0,12	-0,08	-0,12	0,23
się nieprzyjemnie	0,23	-0,17	-0,15	0,08	0,50	0,10	0,23	0,05	-0,07
katusza	0,08	0,01	0,16	0,15	0,49	-0,22	0,14	0,15	0,04
osowiałość	0,04	0,03	0,28	0,00	0,48	-0,22	0,07	0,08	0,09
upadasz na duchu	0,03	0,29	0,24	-0,09	0,44	-0,07	-0,16	-0,02	0,27
ekscytacja	0,00	-0,12	-0,30	-0,08	-0,43	0,15	-0,16	-0,12	-0,19
entuzjazm	-0,09	-0,01	-0,39	-0,18	-0,41	0,04	-0,20	-0,17	-0,17
uwielbienie	-0,01	-0,35	0,05	0,06	-0,40	-0,14	-0,05	-0,10	-0,12
skwaszony	0,11	-0,05	0,21	-0,09	0,35	-0,30	0,20	0,27	0,00
żał	0,18	0,16	-0,02	0,03	0,35	0,02	0,01	0,05	0,10
rozpogodzenie	-0,14	-0,22	-0,19	-0,25	-0,30	-0,04	0,05	-0,20	-0,19
podminowany	-0,15	0,16	-0,02	0,15	0,24	0,07	0,21	0,19	-0,11
nerwowy	0,05	0,24	0,01	-0,14	-0,09	0,62	-0,02	0,09	0,13
zmartwiony	0,09	0,19	-0,17	0,03	-0,02	0,59	0,09	-0,20	0,12
rozdrażnienie	0,13	-0,01	0,17	-0,04	-0,11	0,59	0,12	0,20	-0,09
triumfująco	-0,13	-0,15	-0,07	0,15	-0,13	-0,56	-0,02	0,08	-0,22
ekstaza	0,06	-0,24	-0,15	-0,24	0,08	-0,51	-0,25	0,13	-0,09
smutny	-0,17	0,07	0,18	-0,04	0,26	0,48	-0,20	-0,16	0,28
stres	-0,04	0,18	-0,01	-0,33	0,10	0,47	-0,06	-0,14	0,31
nuda	0,02	-0,05	0,15	0,02	-0,12	0,47	0,19	-0,11	-0,17
niespokojny	0,09	0,21	-0,08	0,20	-0,06	0,46	0,14	-0,10	0,20
obawę	-0,17	0,01	0,09	-0,17	0,01	0,45	-0,01	-0,08	0,44
rozczerwanie	-0,02	-0,19	0,23	-0,04	0,17	0,44	0,05	0,03	0,10
żar	0,20	-0,23	-0,05	-0,21	0,16	-0,42	-0,25	0,15	-0,06
smętność	0,04	-0,06	0,29	0,13	0,16	0,34	0,26	-0,07	-0,02
uraza	0,12	-0,01	0,17	0,03	0,20	-0,29	0,20	0,26	-0,08

Deskryptor	Zranienie	Przybicie	Strapienie	Rozpacz	Nieszczęście	Rozczarowanie	Bojaźń	Gniew	Lęk
namiętność	0,00	-0,17	-0,06	0,02	-0,08	-0,18	-0,57	-0,03	0,05
zakochanie	0,11	0,16	-0,07	-0,17	-0,13	-0,10	-0,55	-0,13	0,08
wstyd	0,32	-0,21	0,07	0,33	-0,14	0,03	0,54	0,03	0,04
podniecenie	-0,16	0,04	-0,06	-0,01	-0,21	0,02	-0,50	-0,15	-0,02
trema	0,19	-0,07	-0,08	0,34	-0,25	-0,05	0,46	-0,03	0,17
wpada w popłoch	0,35	-0,31	0,37	0,04	-0,16	0,06	0,44	0,08	0,11
rozmilowanie	-0,13	0,07	-0,25	-0,09	-0,15	-0,20	-0,40	-0,24	0,05
załęczniony	0,36	-0,10	0,05	0,17	-0,14	0,25	0,39	0,00	0,25
nachmurzony	0,34	-0,20	0,27	0,14	-0,06	0,17	0,38	0,16	-0,26
upokorzenie	0,05	-0,21	0,36	0,18	0,08	-0,27	0,37	0,12	0,15
uniesienie	-0,28	-0,17	0,09	-0,27	-0,21	-0,09	-0,36	0,00	0,10
skrępowanie	0,31	0,17	0,20	-0,31	-0,10	0,10	0,35	-0,27	0,03
rozochocenie	-0,10	-0,08	-0,02	-0,11	-0,22	-0,10	-0,25	-0,16	-0,18
rozwścieczony	0,03	0,06	0,17	-0,01	0,04	-0,24	0,06	0,63	0,04
wpieniony	-0,07	-0,06	0,10	0,18	0,06	-0,19	0,08	0,62	0,04
pienisz się	0,07	-0,23	0,14	0,26	0,10	-0,17	0,16	0,59	0,07
wściekłość	0,00	0,11	0,17	-0,29	0,04	0,12	-0,09	0,57	0,10
gniew	-0,01	0,00	0,07	-0,20	0,27	-0,06	0,08	0,56	-0,01
kipiący	0,08	-0,15	0,24	0,11	0,01	-0,19	0,15	0,54	-0,06
rozjuszony	-0,04	0,04	-0,02	0,19	0,07	-0,14	0,05	0,51	0,01
gniewasz się	0,04	-0,14	0,05	0,14	-0,02	0,21	0,11	0,50	-0,08
jakbym miał eksplodować	-0,03	-0,06	0,06	0,20	0,15	0,00	-0,04	0,48	0,13
wkurzony	-0,16	0,06	-0,18	0,11	-0,04	0,36	-0,08	0,45	0,01
złość	0,35	-0,04	0,18	-0,14	-0,11	0,31	0,11	0,43	-0,16
gotowanie się	0,38	-0,24	0,25	0,02	-0,11	0,10	0,31	0,42	-0,24
nabuzowany	0,16	0,04	-0,18	0,38	-0,18	0,01	0,17	0,40	-0,14
agresja	0,36	-0,01	0,24	0,29	-0,19	-0,15	0,26	0,39	-0,28
wnerwienie	0,09	0,19	0,19	-0,32	0,00	0,27	0,07	0,38	-0,13
wzgardę	0,11	-0,28	0,19	0,27	0,07	-0,13	0,14	0,35	0,04
histerię	0,28	-0,16	0,34	-0,02	0,13	-0,17	0,07	0,35	0,16
strach	-0,06	0,17	0,11	0,08	-0,04	0,02	-0,08	0,01	0,65

Deskryptor	Zranienie	Przybicie	Strapienie	Rozpacz	Nieszczęście	Rozczarowanie	Bojaźń	Gniew	Lęk
wystraszony	0,14	-0,19	0,12	-0,12	0,16	-0,13	0,23	0,12	0,55
przestraszony	0,04	0,00	0,10	-0,07	0,05	-0,05	0,20	0,14	0,54
lęk	0,06	0,35	-0,07	-0,20	0,28	0,04	-0,07	-0,09	0,53
stroskany	-0,14	0,01	-0,09	0,20	0,03	0,09	-0,10	0,01	0,50
panika	0,08	0,06	-0,11	0,32	0,08	-0,08	-0,01	0,24	0,49
niepokój	-0,02	0,03	0,15	-0,22	0,09	0,36	-0,02	-0,03	0,47
zawstydzony	-0,21	0,12	0,08	0,06	-0,12	0,11	0,02	-0,19	0,46
obawiający się	-0,19	0,28	-0,17	-0,11	0,14	0,39	-0,14	-0,19	0,42
żałujesz	-0,18	0,02	0,13	0,18	0,18	0,17	-0,01	-0,07	0,36
przerażony	0,27	-0,25	0,11	-0,13	0,20	-0,30	0,25	0,27	0,36
przykrość	-0,10	0,01	0,21	-0,12	0,26	0,14	-0,05	0,02	0,29

Adnotacja: $N = 635$.

Załącznik 6

Ładunki czynnikowe dla 9-czynnikowej struktury leksykonu emocji języka polskiego uzyskana na danych z perspektywy opisu innych z zastosowaniem rotacji Equamax

Deskryptor	Bojaźń	Gniew	Przykrość	Zakochoć (-)	Umartwienie	Markotność	Zazdrość	Przybicie	Lęk
wpada w popłoch	0,62	-0,09	-0,24	0,18	0,00	0,23	0,12	0,14	0,09
załęczniony	0,61	-0,07	0,04	0,29	-0,15	0,24	0,05	0,18	0,14
masz pietra	0,60	-0,13	-0,09	0,30	-0,13	0,10	0,17	0,07	0,18
trwoga	0,59	-0,17	-0,18	0,29	-0,08	0,30	0,08	0,07	0,03
złamany	0,56	-0,10	0,02	0,18	0,09	0,38	0,06	0,24	-0,04
zgroza	0,55	-0,08	-0,30	0,24	0,00	0,23	0,21	0,19	0,05
bojaźń	0,54	-0,17	-0,16	0,18	-0,10	0,31	0,12	0,06	0,11
grozę	0,53	-0,01	-0,26	0,19	-0,03	0,12	0,19	0,29	0,04
szał	0,52	0,27	-0,16	-0,10	-0,06	0,21	0,32	0,03	-0,01
wstyd	0,51	-0,19	-0,21	0,25	-0,13	0,41	-0,04	0,08	0,09
trema	0,49	-0,17	-0,06	0,25	-0,08	0,14	-0,11	-0,10	0,16

330 ♦ Załączniki

Deskryptor	Bojaźń	Gniew	Przykrość	Zakochanie (-)	Umartwienie	Markotność	Zazdrość	Przybicie	Lęk
skołatany	0,49	-0,05	-0,12	0,20	0,12	0,29	0,03	0,23	-0,01
gorycz	0,47	-0,04	-0,13	0,30	0,20	0,26	0,27	0,15	-0,12
gotowanie się	0,47	0,33	-0,24	0,18	-0,04	0,25	0,21	0,05	-0,19
cierpiący	0,46	-0,01	0,18	0,18	0,02	0,23	0,11	0,41	-0,08
załamanie	0,45	-0,04	0,12	0,18	0,06	0,19	0,02	0,44	-0,03
skrępowanie	0,43	-0,18	-0,19	0,34	0,18	0,21	-0,05	0,09	0,13
cieszysz się	-0,43	-0,12	0,19	-0,24	-0,14	-0,36	-0,30	-0,40	-0,05
miło	-0,43	-0,16	0,11	-0,27	-0,17	-0,25	-0,26	-0,31	-0,01
pękanie	0,43	-0,08	-0,12	0,24	0,17	0,17	0,06	0,12	-0,09
przyjemnie	-0,42	-0,13	0,10	-0,24	-0,21	-0,26	-0,26	-0,37	-0,14
szczęśliwy	-0,40	-0,17	-0,07	-0,23	-0,13	-0,34	-0,27	-0,34	-0,10
załość	0,39	0,03	0,11	0,20	-0,03	0,11	0,16	0,36	-0,20
wesoły	-0,39	-0,11	0,13	-0,17	-0,21	-0,29	-0,38	-0,35	-0,13
wstręt	0,38	0,06	-0,27	0,34	0,12	0,17	0,11	0,20	-0,15
zaciekawienie	-0,38	-0,09	0,26	-0,14	-0,16	-0,22	-0,27	-0,24	0,01
agresja	0,38	0,20	-0,35	0,21	0,17	0,12	0,32	0,17	-0,19
rozterka	0,37	-0,11	-0,07	0,25	0,04	0,26	-0,12	0,23	-0,03
wściekłość	-0,11	0,62	-0,01	0,01	0,08	0,02	0,22	-0,12	0,13
gniew	-0,15	0,59	0,25	-0,05	-0,01	-0,07	0,26	0,01	0,01
nerwowy	0,07	0,58	0,31	0,15	-0,07	0,04	-0,05	-0,05	-0,03
wpioniony	-0,15	0,57	-0,04	-0,12	0,06	0,06	0,25	-0,09	0,12
wnerwienie	-0,02	0,57	0,05	0,20	-0,10	0,12	-0,06	0,15	-0,12
pienisz się	0,00	0,56	-0,18	-0,04	0,03	0,02	0,28	0,10	0,09
wkurzony	-0,23	0,53	0,18	0,13	-0,17	0,00	0,02	-0,02	-0,10
zdenerwowany	-0,30	0,53	0,23	0,09	0,05	-0,03	0,01	-0,18	0,11
rozjuszony	-0,13	0,51	-0,03	-0,07	0,05	-0,08	0,20	0,11	0,01
gniewasz się	0,05	0,50	0,04	0,11	-0,01	0,07	0,15	0,03	-0,08
kipiący	0,02	0,50	-0,14	-0,13	0,19	0,02	0,26	0,09	0,10
jakbym miał eksplodować	-0,10	0,50	-0,01	-0,10	0,01	-0,07	0,09	0,17	0,13
złość	0,14	0,49	0,09	0,04	-0,04	0,31	0,23	0,05	-0,11
rozdrażnienie	0,14	0,49	0,09	0,23	-0,09	0,19	0,03	0,09	-0,19

Deskryptor	Bojaźń	Gniew	Przykrość	Zakochoć (-)	Umartwienie	Markotność	Zazdrość	Przybicie	Lęk
wkurwienie	-0,01	0,48	0,03	0,17	0,24	-0,29	-0,08	0,03	-0,21
nabuzowany	0,21	0,47	-0,10	0,10	-0,01	-0,03	-0,01	0,05	-0,28
rozwścieczony	0,01	0,46	-0,07	-0,12	0,25	-0,05	0,35	-0,12	0,14
irytacja	-0,33	0,44	0,36	0,05	-0,03	-0,26	-0,06	0,02	-0,11
gorączkowanie się	0,19	0,42	-0,16	0,05	-0,16	0,03	-0,06	0,27	-0,04
oburzenie	0,17	0,35	-0,03	0,32	-0,01	-0,10	-0,01	0,05	-0,15
zmartwiony A	-0,19	0,01	0,56	0,04	0,08	-0,06	-0,19	-0,07	0,20
rozdarcie	-0,11	-0,01	0,51	-0,03	0,09	-0,10	-0,06	0,00	0,06
rozanielenie	0,05	-0,19	-0,50	-0,18	0,04	-0,14	-0,14	0,05	-0,03
smutny	-0,10	-0,02	0,48	0,02	-0,03	0,16	0,13	0,13	0,28
frustracja	-0,24	0,41	0,48	0,04	-0,01	-0,17	-0,11	-0,11	-0,06
niepokój	0,01	0,06	0,47	-0,01	-0,06	0,15	0,16	-0,13	0,40
obawa	-0,12	0,04	0,46	0,10	-0,08	0,07	-0,10	0,05	0,33
rozbitcie	-0,08	-0,05	0,45	-0,01	0,11	0,07	0,11	0,19	0,28
nieszczęście	-0,11	0,07	0,44	-0,02	0,02	0,14	0,18	0,19	0,24
przygnębiony	-0,06	-0,11	0,43	0,12	0,36	0,03	0,02	0,17	-0,01
błogość	-0,20	-0,24	-0,41	-0,24	-0,01	-0,08	-0,08	-0,14	0,03
poczucie winy	0,19	-0,12	0,41	-0,13	0,10	0,38	-0,12	-0,02	0,12
zaniepokojony	-0,06	-0,01	0,40	-0,05	0,36	-0,12	-0,16	-0,04	0,21
przeżywać	-0,13	0,02	0,40	-0,17	0,18	-0,22	-0,23	-0,10	0,06
obawiający się	-0,10	0,03	0,40	0,09	0,12	-0,06	-0,15	-0,01	0,39
przykrość	-0,08	0,04	0,40	-0,01	-0,05	0,13	-0,01	0,16	0,13
żał	0,09	0,05	0,39	0,15	-0,04	0,08	0,14	0,12	-0,05
amok	0,35	0,04	-0,37	0,05	0,27	-0,13	0,09	0,29	-0,04
namiętność	-0,12	-0,04	0,01	-0,59	-0,08	0,00	-0,15	-0,09	-0,13
ekstaza	-0,08	-0,05	-0,15	-0,58	-0,13	-0,21	0,08	-0,18	-0,06
rozmiłowanie	-0,17	-0,12	-0,09	-0,50	-0,13	-0,18	-0,18	-0,06	0,01
żar	-0,04	-0,01	-0,05	-0,48	0,00	0,00	0,11	-0,06	0,01
uniesienie	-0,21	0,01	-0,01	-0,47	-0,18	-0,19	-0,03	-0,14	0,05
wniebowzięty	-0,10	-0,10	-0,19	-0,44	-0,30	-0,22	-0,09	-0,11	0,04
niewesoły	0,22	-0,05	0,01	0,44	0,22	0,30	0,09	0,13	-0,15

332 ♦ Załączniki

Deskryptor	Bojaźń	Gniew	Przykrość	Zakochanie (-)	Umartwienie	Markotność	Zazdrość	Przybicie	Lęk
zakochanie	-0,16	-0,09	-0,02	-0,42	0,19	-0,18	-0,17	-0,11	-0,15
nuda	0,06	-0,07	0,04	0,41	-0,13	0,30	0,19	0,04	-0,08
rozkosz	0,05	-0,11	-0,10	-0,40	-0,29	0,15	-0,09	-0,24	-0,32
podniecenie	-0,22	-0,04	0,14	-0,40	-0,07	-0,12	-0,17	-0,25	-0,18
zachwył	-0,37	-0,14	-0,05	-0,39	-0,14	-0,23	-0,25	-0,32	0,07
niezadowolony	0,22	0,12	0,24	0,38	0,03	0,10	0,15	0,07	-0,24
napięty	0,20	0,24	0,14	0,33	-0,01	0,13	-0,15	-0,04	0,08
niespokojny	0,14	0,23	0,03	0,32	0,03	-0,02	-0,17	0,29	0,04
uwielbienie	0,13	-0,09	-0,21	-0,31	-0,28	-0,01	-0,13	-0,19	-0,22
rozochocenie	-0,09	-0,07	-0,02	-0,30	0,10	-0,14	-0,06	-0,20	-0,23
zdesperowanie	0,19	-0,04	-0,01	0,24	0,21	-0,23	0,11	0,10	0,03
pożałowanie	0,09	-0,10	0,03	-0,16	0,56	-0,02	0,05	-0,03	0,08
niepocieszony	-0,15	-0,02	0,05	0,09	0,53	-0,02	0,08	0,27	0,09
umartwienie	0,17	-0,10	0,23	0,02	0,52	-0,10	0,00	0,10	0,15
euforia	0,04	-0,09	-0,02	-0,32	-0,49	-0,17	-0,01	-0,16	-0,11
szczęście	-0,17	-0,15	0,00	-0,12	-0,47	-0,18	-0,32	-0,34	-0,18
wzburzenie	-0,12	0,32	-0,09	0,15	0,47	-0,24	0,01	-0,09	-0,09
spięty	0,01	0,06	0,00	0,32	0,46	-0,12	-0,17	0,01	0,14
struty	-0,01	0,04	-0,15	0,00	0,46	0,26	0,27	0,15	0,19
zgrzyota	0,14	0,10	-0,27	0,04	0,43	0,15	0,18	0,24	0,14
niepogodny	-0,21	0,08	0,10	0,20	0,42	-0,04	0,19	0,10	-0,04
roztkliwienie	0,05	-0,17	-0,05	-0,14	0,41	-0,15	-0,20	0,12	0,14
zgaszony	-0,05	-0,17	0,00	0,28	0,41	0,21	-0,02	0,20	0,16
rozpogodzenie	-0,10	-0,15	-0,18	-0,08	-0,36	0,04	-0,25	-0,32	-0,13
upokorzenie	0,27	-0,14	-0,27	0,11	0,34	0,07	0,15	0,29	0,25
ulga	0,05	-0,18	-0,07	0,07	-0,34	-0,01	-0,28	-0,28	-0,23
strapienie	0,09	0,01	0,23	-0,03	0,33	0,28	0,01	0,03	0,18
upadasz na duchu	-0,07	-0,06	0,25	-0,05	0,32	0,11	0,09	0,15	0,22
podminowany	-0,14	0,21	-0,16	0,26	0,27	0,15	-0,03	0,08	0,08
poruszenie	0,02	0,00	0,15	-0,13	-0,25	0,09	-0,06	-0,10	0,21
triumfująco	0,00	-0,08	-0,34	-0,01	-0,06	-0,52	0,15	-0,05	-0,16
duma	-0,37	0,03	-0,05	-0,09	0,08	-0,47	-0,03	-0,24	-0,22

Deskryptor	Bojaźń	Gniew	Przykrość	Zakochanie (-)	Umartwienie	Markotność	Zazdrość	Przybicie	Lęk
się nieprzyjemnie	0,14	0,06	0,19	0,24	-0,21	0,46	0,03	0,09	-0,05
markotnie	0,25	0,07	-0,03	0,27	-0,11	0,46	0,16	0,20	-0,01
nierad	0,24	-0,03	0,15	0,16	0,03	0,45	0,27	-0,04	0,06
zawód	-0,06	0,09	0,07	0,01	-0,02	0,45	0,20	0,16	0,23
nachmurzony	0,28	0,14	-0,22	0,35	-0,01	0,41	0,29	0,07	-0,10
odrętwienie	0,01	-0,08	-0,23	0,03	0,17	0,41	0,21	0,27	0,23
samozachwył	-0,19	0,10	0,00	-0,18	-0,23	-0,38	0,32	-0,15	-0,13
zranienie	0,26	-0,04	0,09	0,18	0,14	0,29	-0,03	0,28	-0,14
rozzczarowanie	-0,03	0,14	0,18	0,16	-0,13	0,28	0,03	0,28	0,07
skrucha	0,22	-0,23	-0,19	0,09	-0,26	0,26	-0,21	0,07	0,15
wzgarda	0,04	0,16	0,05	0,07	-0,07	0,01	0,61	-0,02	-0,02
zazdrość	-0,04	0,19	0,22	-0,12	-0,03	-0,11	0,53	-0,08	0,00
zawiść	0,30	0,20	-0,26	0,17	-0,05	0,12	0,46	0,10	-0,21
troska	-0,19	-0,16	0,14	0,01	-0,09	-0,08	-0,45	-0,17	0,06
promienny	-0,08	-0,22	-0,11	-0,10	-0,40	-0,18	-0,41	-0,25	-0,07
wesołość	-0,15	-0,18	-0,01	-0,09	-0,36	-0,31	-0,41	-0,28	-0,18
posepność	0,20	0,03	0,03	0,13	0,03	0,34	0,39	0,24	-0,01
ponury	-0,21	0,11	0,36	0,12	-0,03	0,14	0,38	0,21	0,01
skwaszony	-0,06	0,17	-0,06	0,17	0,04	0,06	0,37	0,17	0,15
entuzjazm	-0,07	-0,14	-0,07	-0,17	-0,33	-0,26	-0,36	-0,24	-0,24
ekscytacja	-0,03	-0,08	-0,10	-0,10	-0,31	-0,19	-0,34	-0,22	-0,29
katusza	0,14	-0,02	0,12	-0,02	0,21	0,01	0,34	0,28	0,15
zmartwiony	0,25	0,01	0,29	0,25	-0,01	0,20	-0,33	0,16	0,04
osowiałość	-0,13	-0,13	0,13	0,08	0,27	0,26	0,33	0,03	0,23
histeria	0,30	0,15	-0,05	-0,08	0,15	0,05	0,30	0,12	0,30
wzruszenie	0,04	-0,20	0,22	-0,17	-0,02	-0,17	-0,23	-0,18	0,13
rozpacz	0,11	-0,04	-0,13	0,07	0,33	0,01	-0,03	0,51	0,15
przybity	-0,14	-0,08	0,17	0,11	0,33	0,02	0,05	0,51	0,13
bolesć	0,12	0,05	0,17	0,17	-0,01	0,17	0,05	0,48	0,03
beznadzieja	-0,08	0,03	0,30	0,05	0,05	0,07	0,11	0,46	0,20
ubolewanie	-0,05	0,05	-0,06	-0,02	0,26	0,07	-0,04	0,45	0,12
nieszczęśliwy	-0,08	0,04	0,38	0,04	0,14	0,11	0,30	0,45	0,08

334 ♦ Załączniki

Deskryptor	Bojaźń	Gniew	Przykrość	Zakochanie (-)	Umartwienie	Markotność	Zazdrość	Przybicie	Lęk
udręka	0,38	-0,01	0,00	0,12	-0,05	0,36	0,20	0,40	-0,02
zadowolony	-0,23	-0,13	-0,03	-0,04	-0,27	-0,31	-0,29	-0,36	-0,26
radość	-0,35	-0,13	0,07	-0,22	-0,34	-0,29	-0,31	-0,36	-0,10
smętność	0,08	-0,11	-0,08	0,32	0,18	0,21	0,18	0,36	0,03
uraza	-0,04	0,24	-0,10	0,12	0,26	-0,09	0,19	0,26	-0,07
wystraszony	0,15	-0,05	-0,02	0,03	0,07	0,11	0,13	0,02	0,65
przerażony	0,30	-0,08	0,02	-0,01	-0,01	0,12	0,21	0,06	0,59
zawstydzony	-0,11	-0,14	0,03	0,01	0,05	0,14	-0,12	-0,03	0,54
przestraszony	0,18	-0,06	-0,05	0,13	0,19	0,04	0,09	0,12	0,53
panika	0,18	0,10	0,15	0,01	0,07	-0,12	-0,04	0,24	0,52
lęk	0,02	0,04	0,37	0,07	0,14	-0,13	-0,06	0,10	0,46
strach	0,07	-0,10	0,32	0,04	0,30	-0,08	0,04	-0,06	0,46
stroskany	-0,18	0,02	0,24	-0,09	-0,03	0,15	-0,23	-0,01	0,41
żałujesz	-0,09	-0,11	0,18	-0,06	0,21	0,25	-0,07	0,05	0,36
zakłopotanie	-0,14	-0,19	-0,14	0,26	0,24	-0,03	-0,17	0,11	0,33
stres	-0,18	0,09	0,30	0,17	0,01	0,10	-0,28	-0,08	0,33
rozdygotanie	0,19	0,02	0,08	-0,15	0,22	-0,02	0,20	0,18	0,31
„jak na szpilkach”	-0,08	0,15	0,11	-0,03	0,05	-0,22	0,15	0,14	0,29

Adnotacja: $N = 591$.

Streszczenie

Psychologowie od wielu lat dokładają starań, aby możliwie jednoznacznie wyznaczyć zakres pojęcia „emocja”. W literaturze zaobserwować można zarówno tendencję do synonimicznego używania takich określeń jak „afekt”, „emocja”, „uczucie” czy „nastrój”, jak i próby postawienia pomiędzy nimi jak najwyraźniejszej granicy. Sytuacji tej nie ułatwia dodatkowa trudność, z jaką mierzą się psychologowie emocji: mnogość definicji tego terminu oraz ich wzajemne przenikanie się i/lub wykluczanie. W pierwszej części monografii podjęto próbę usystematyzowania bieżącej wiedzy na temat emocji z punktu widzenia historii psychologii oraz różnych ujęć teoretycznych, a także przedstawiono propozycję jej wieloaspektowej definicji.

Brak zgody w zakresie definicji emocji przekłada się na trudności w klasyfikacji jej samej. Trudno bowiem osiągnąć konsensus taksonomiczny, jeśli – w zależności od ujęcia teoretycznego – w różny sposób rozumie się emocje. W prezentowanych w niniejszej monografii badaniach własnych za punkt wyjścia przyjęto autorską definicję oraz wyłoniony podczas jej tworzenia zbiór atrybutów kryterialnych emocji. Na tym fundamencie zaproponowano wykorzystanie podejścia leksykalnego jako możliwą drogę do osiągnięcia klasyfikacyjnego porozumienia. Taki cel został osiągnięty już w psychologii osobowości, która borykała się w przeszłości z podobną trudnością w zakresie struktury cech. Zgodnie z założeniem leksykalnym wszystkie najważniejsze różnice indywidualne (a tak możemy traktować również emocje), które są istotne z punktu widzenia użytkowników wybranego języka, zostały w nim zakodowane. Założenie leksykalne cieszy się szczególną popularnością w psychologii osobowości, jednak ze swej natury jest bardziej uniwersalne i dotyczy wszystkich różnic indywidualnych. Dlatego też wykorzystywane było już poza

psychologią osobowości, m.in. w taksonomii światopoglądu czy wyglądu zewnętrznego.

Badania własne zostały zrealizowane w dwóch etapach, zgodnie z typową procedurą badań psycholeksykalnych. Pierwszy etap miał za zadanie stworzyć możliwie pełen zbiór słów opisujących stany, które można nazwać emocją zgodnie z wyłonionymi na podstawie literatury jej atrybutami kryterialnymi. W tym celu wykorzystano już preselekcjonowaną listę 322 emocji, sporządzoną zgodnie z podejściem leksykalnym, która została wybrana ze słownika języka polskiego na podstawie ocen ośmiu sędziów o wykształceniu psychologicznym, zgodnie z definicją o bardzo ogólnym charakterze – nazywaną w kontekście prezentowanych w niniejszej monografii badań własnych listą nierestrykcyjną. Na jej podstawie grupa siedmiu przeszkolonych sędziów wyłoniła 167 deskryptorów opisujących stany spełniające łącznie wszystkie osiem kryteriów teoretycznych – jest to lista uznana za restrykcyjną i przyjęta w badaniach własnych za punkt wyjścia dla badań ilościowych.

Badania ilościowe zostały przeprowadzone na grupie 1226 osób. Część z nich ($N = 635$) wypełniła badania samoopisowe, a część ($N = 591$) badania z perspektywy opisu emocji postrzeganych przez nich u innych. W drugiej grupie kontrolowano dodatkowo stosunek do osoby opisywanej (pozytywny, neutralny lub negatywny). Badania doprowadziły do wyłonienia optymalnej struktury leksykalnej dla obu perspektyw na podstawie danych rotowanych (*Equamax*) i wystandaryzowanych w ramach osoby (ipsatyzowanych). W obu perspektywach ukazano strukturę w formie hierarchicznej, od rozwiązania 1-czynnikowego do rozwiązania 10-czynnikowego w samoopisie oraz do 9-czynnikowego w opisie innych. Zarówno w samoopisie, jak i opisie innych za optymalną uznano strukturę 9-czynnikową, lecz występowały pomiędzy nimi istotne różnice ilościowe oraz jakościowe. W perspektywie samoopisowej wyraźniej zaakcentowane zostały te deskryptory emocji, które opisują stany wymagające wyższego poziomu introspekcji. Natomiast perspektywa opisu innych akcentuje emocje pełniące role w budowaniu relacji społecznych oraz te, których doświadczanie jest łatwiej obserwowalne. Ponadto z wyłonionej struktury leksykalnej wyodrębniono deskryptory specyficzne dla każdego czynnika i na ich podstawie zaproponowano klasyfikację emocji wraz z narzędziem służącym do ich pomiaru o zadowalających właściwościach psychometrycznych.

Uzyskana struktura leksykalna została zestawiona z klasyfikacjami emocji, uczuć, nastroju i afektu oraz z leksykalnymi strukturami cech osobowości i z niektórymi z nich wykazała zbieżność. Relacja ta jest jednak dynamiczna i zależna od stopnia szczegółowości każdej z nich. W badaniach widoczny jest także m.in. związek wybranych czynników z pobudzeniem energetycznym czy pobudzeniem napięciowym. Ponadto potwierdzone zostało zobrazowane w literaturze współwystępowanie neurotyczności z emocjami nieprzyjemnymi oraz ekstrawersji z emocjami przyjemnymi. Nie zaobserwowano natomiast relacji uzyskanej struktury z sumiennością i intelektem.

Wyniki przeprowadzonych badań przyniosły odpowiedź na temat struktury leksykalnej emocji języka polskiego oraz stanowią przykład zastosowania podejścia leksykalnego w innym obszarze różnic indywidualnych, niż miało to miejsce do tej pory. Co więcej, mogą one służyć zarówno za podstawę do przeprowadzenia międzyjęzykowych badań nad strukturą emocji z wykorzystaniem metody psycholeksykalnej – odpowiadając na pytanie zarówno o jej uniwersalność bądź specyficzność kulturową – jak i do wygenerowania nowej, alternatywnej wobec dotychczasowych, taksonomii emocji.

Słowa kluczowe: emocje, osobowość, definicja emocji, struktura czynnikowa, klasyfikacja, taksonomia psycholeksykalna, podejście psycholeksykalne, leksykon emocji.

Summary

Psychologists have been making efforts for years to define the scope of the concept of emotion as unambiguously as possible. In the literature, some authors tend to interchange terms such as affect, emotion, feeling or mood, while others attempt to draw a line as clear as possible between them. The situation is not made easier by the additional difficulty that emotion psychologists are faced with, namely the multitude of definitions of this concept and the fact that the different definitions are intertwined and/or self-contradictory. The first part of the paper attempts to systematise what is known about emotions from the angle of the history of psychology and various theoretical approaches. It also proposes a multifaceted definition of emotion formulated by the author.

The disagreement over the definition of emotion makes it difficult to classify emotions. It is after all not easy to reach an agreement on the taxonomy if, depending on the approach, the concept of emotion is understood differently by different authors. In his research, the author adopted his own definition of emotion and a set of criterional attributes of emotion formulated in the process of developing the definition. This was used as the foundation for the proposed application of the lexical approach as a means towards an agreement as to the classification of emotion. Such an agreement has already been reached by personality psychologists, who once experienced similar difficulties regarding the classification of personality traits. According to the lexical approach, all the main individual differences (and emotions can be seen in these terms) which matter to users of a particular language are encoded in that language. Although the lexical approach is highly popular in personality psychology, it is – by its very nature – more universal and covers all individual differences. It has therefore been applied outside

the realm of personality psychology, including the taxonomy of world view or outward appearance.

The author's own research work has been divided into two phases, in accordance with the standard procedure for psycholexical research. The first research phase was intended to identify the largest possible set of words to describe the states that can be referred to as emotion, according to a set of criterional attributes defined on the basis of the literature. More specifically, a preselected list of 322 emotions was compiled using the lexical approach. The words were taken from a dictionary of the Polish language on the basis of assessments by eight judges with degrees in psychology, according to a very general definition. The list is referred to as a nonrestrictive list within the context of the author's research. A group of eight trained judges used the list to select 167 descriptors for states that met all the eight theoretical criteria. This restrictive list of descriptors was adopted in the author's research as the starting point for the quantitative research phase.

The quantitative research was conducted among a group of 1,226 people. Some of them ($N = 635$) completed questionnaires in which they were asked to describe their own emotions and the others ($N = 591$) were asked to describe emotions they found in other people. In the latter case, the subject's attitude (positive, neutral or negative) to the person being described was identified. This work allowed the researcher to identify the optimal lexical structure for both perspectives using rotated (*Equamax*) and ipsatised data. For both perspectives, the structure was presented hierarchically, from a single-factor solution to a ten-factor solution for the self-description and from a single-factor solution to a nine-factor solution for the description of others. The nine-factor structure was identified as the optimum one for both the self-description and the description of others, although significant quantitative and qualitative differences were found between them. In the self-description perspective, the emotion descriptors for states in which a higher degree of introspection is needed stood clearly in the foreground. In contrast, in the description of others, emphasis is placed on emotions that play a role in building social relations and those which can be observed more easily when experienced. Furthermore, the lexical structure was used to identify descriptors specific to each factor. These descriptors were then used to propose a classification of emotions and an emotion measuring instrument with satisfactory psychometric properties.

The lexical structure was compared with classifications of emotions, feelings, moods and affect, and with lexical structures of personality traits, and was found to converge with some of them. This convergence is, however, dynamic and depends on how detailed the lexical structure is. The research has also revealed a correlation between certain factors and energetic arousal or tense arousal. Moreover, the research has confirmed what is presented in the literature, namely the fact that neuroticism correlates with unpleasant emotions and that extraversion correlates with pleasant emotions. However, no correlation was found between the lexical structure and conscientiousness and intellect.

The results of the research work have provided an insight into the lexical structure of emotions in the Polish language and can serve as an example of how the lexical approach can be applied in an area of individual differences in which this approach had not been applied before. Moreover, the results can serve as the basis for interlinguistic research into the structure of emotion using the psycholexical method, thus answering the question whether the method is universal or culture-specific, and for the development of a new taxonomy of emotions as an alternative to the present taxonomies.

Key words: emotions, personality, definition of emotions, factor structure, classification, psycholexical taxonomy, psycholexical approach, lexicon of emotions.

Krystian Hartmann – doktor nauk społecznych w zakresie psychologii specjalizujący się w psychologii emocji, badaniach psycholeksykalnych oraz psychometrii. Kierownik grantu Narodowego Centrum Nauki pt. „Kryteria definicyjne a leksykalna taksonomia emocji”. Autor wielu artykułów naukowych w prestiżowych międzynarodowych czasopiśmie, takich jak *Scientific Reports*, *Journal of Research in Personality*, *Theory & Psychology*, *Journal of Personality Assessment* czy *International Journal of Psychology*.

Czym są emocje i jak je uporządkować? To fundamentalne pytania, na które psychologia wciąż poszukuje odpowiedzi. Niniejsza monografia podejmuje się próby odpowiedzi, wychodząc od autorskiej, wieloaspektowej definicji emocji oraz sięgając po – skuteczne w badaniach osobowości – podejście leksykalne. Na podstawie analizy języka emocji oraz badań z udziałem ponad 1200 osób autor ujawnia ukrytą strukturę emocji w języku polskim, rozdzielając perspektywę opisu własnych emocji od opisu emocji dostrzeganych u innych. Efektem jest empirycznie ugruntowana klasyfikacja oraz narzędzie do pomiaru emocji stanowiące podstawy zarówno do badań nad uniwersalnością, jak i specyfiką kulturą języka.

